

BOSSCHE BIJDRAGEN

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISKOPDOM 's-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN

MGR. A. FRENKEN
MGR. DR. TH. GOOSSENS
H. HENS

DEEL XXIV
1958—1959

INHOUD :

De zusters Penitenten der Hereniging door <i>P. Victoricus van der Leur</i>	blz. 1
Reglement van het O. L. Vr. broederschap te Oirschot van 1643 door <i>F. W. Smulders</i>	blz. 83
Reglement voor de Gasthuismeester te Oorschot van het jaar 1494 door <i>F. W. Smulders</i>	blz. 87
Bossche archivalia in België. Een inventaris uit 1734 door <i>Dr. P. Polman O.F.M.</i>	blz. 91
Mgr. Zwijsen en de Jezuïeten te 's-Gravenhage door <i>J. Barten S.J.</i>	blz. 111
Een weinig bekende Handschriftenverzameling van Gijsbertus Coeverincx door <i>A. M. Frenken, pr.</i>	blz. 121
Brieven van en aan Bossche humanisten en docenten door <i>Dr. A. M. Nauwelaerts</i>	blz. 140
Sancta Oda Rodensis door <i>A. M. Frenken, pr.</i>	blz. 188
De eerbiedwaardige Zr. Juliana van Thulden (1626—1654) door <i>Dr. L. Antheunis</i>	blz. 197
Van Alphen en de Openbare Gebeden voor de landvorst door <i>A. M. Frenken, pr.</i>	blz. 223
Van Alphen's Herderlijke Brieven door <i>A. M. Frenken, pr.</i>	blz. 244
De Latijnse School te Boxmeer door <i>Th. Bos, O.Carm.</i>	blz. 263
Registers door <i>Drs. H. J. A. M. Schurink</i>	blz. 306

BOSSCHE BIJDRAGEN

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 's-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN

MGR. A. FRENKEN
MGR. DR. TH. GOOSSENS
H. HENS

DEEL XXIV
AFLEVERING 1
JUNI 1958

DRUKKERIJ INSTITUUT VOOR DOOFSTOMMEN, ST. MICHIELSGESTEL

INHOUD:

De zusters Penitenten der Hereniging door P. Victoricus <i>van der Leur</i>	blz. 1
Reglement van het O.L.Vr.-broederschap te Oorschot van 1643 door F. W. Smulders	blz. 83
Reglement voor de Gasthuismeester te Oorschot van het jaar 1494 door F. W. Smulders	blz. 87
Bossche archivalia in België. Een inventaris uit 1734 door Dr. P. Polman O. F. M.	blz. 91
Mgr. Zwijsen en de Jezuïeten te 's-Gravenhage door J. Barten S. J.	blz. 111

VOORWAARDEN:

De „Bossche Bijdragen” verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden.

Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs van één deel bedraagt fr. p. post f 10.—.

Telkens bij het verschijnen van de eerste aflevering van een deel zal over het bedrag van het gehele deel worden beschikt.

De intekening staat open bij de Administratie te 's-Hertogenbosch, Gheert van Woustraat 2, en bij de Boekhandel.

Brieven, boeken of bijdragen voor dit Tijdschrift te adresseren aan de Redactie-Secretaris, Dr. TH. GOOSSENS, 's-Hertogenbosch, Gheert van Woustraat 2, Postgirorekening n. 50174.

De zusters Penitenten der Hereniging

door

P. VICTORICUS VAN DER LUUR

Een jeugdige naam, een oude geschiedenis! Want de naam „Penitenten der Hereniging” hangt samen met de jongste ontwikkeling van de Congregatie, waarvan de geschiedenis in deze bladzijden wordt geschetst. Haar vroegere naam echter: „Zusters Penitenten van het Huis van Bethleëm te Haren bij Megen” getuigt van de oude geschiedenis, van de tijd — nu al meer dan vier eeuwen geleden — dat de talrijke huizen van Penitenten in ons land, die samen het „Kapittel van Utrecht” vormden, werden genoemd naar hun Titel of Patroon en hun plaats van vestiging. Waarmee maar gezegd wil zijn, dat deze bladzijden de historie willen schetsen van een van de alleroudste religieuze instituten in Nederland, van het alleroudste instituut van Franciscanessen, van een instituut, dat de stormen van de Hervorming, van de Franse revolutie en van de laatste wereldoorlogen heeft doorstaan, en thans een nieuwe jeugd en een nieuwe bloei mag beleven. En het zijn juist deze stormen, die de perioden afbakenen, waarin deze eerbiedwaardige geschiedenis kan worden verdeeld.

Om echter deze geschiedenis en de gehele ontwikkeling van dit „Huis van Bethleëm” tot de tegenwoordige Congregatie van Penitenten der Hereniging goed te begrijpen, is vóór alles een kort overzicht nodig van de voorgeschiedenis van de stichting van dit „Huis van Bethleëm” in 1501.

De voorgeschiedenis

De evangelische Christus-navolging, de geest en het ideaal van Sint Franciscus van Assisi hebben zijn tijdgenoten getroffen tot

in het diepst van hun ziel. Velen sluiten zich bij hem aan in de Orde der Minderbroeders of in de Orde der Arme Vrouwen van San Damiano (Clarissen), velen ook blijven midden in de wereld het franciscaans ideaal beleven aan de hand van de Regel, die Sint Franciscus hun in 1221 gegeven had.

Al heel gauw komen deze „Broeders en Zusters van de Orde van boetvaardigheid” of „van den Derden Regel”, deze „Penitenten” of „Tertiarissen” er toe, zich nauwer bij elkander aan te sluiten om, in de geest van hun franciscaans levensprogram, met meer succes allerlei werken van naastenliefde en christelijke barmhartigheid te kunnen beoefenen. Sommige van deze groepen gaan zelfs samenwonen en een gemeenschappelijk leven leiden. Zo gebeurt het in Italië, in Spanje, in Frankrijk, in Duitsland, overal waar de Minderbroeders komen en mensen opnemen in deze „Derde Orde van boetvaardigheid”. En zo wordt het begrijpelijk, dat reeds paus Bonifatius VIII in 1295 de bulle *Cupientes* richt aan „onze beminde zonen en dochters, de broeders en zusters van de Orde van boetvaardigheid van de H. Franciscus in Noord-Duitsland”, waarin hij goedgunstig beschikt op hun verzoek om bij de verschillende huizen en woningen, die zij in diverse streken van Noord-Duitsland bezitten, en waarin zij „een gemeenschappelijk leven leiden”, „kapellen te bouwen, waarin zij de heilige diensten kunnen doen vieren en bijwonen en de heilige sacramenten ontvangen”.

Ook in Nederland worden spoedig dergelijke huizen van Penitenten gevonden. Vooral in de loop van de veertiende eeuw neemt hun aantal hand over hand toe. Twee factoren spelen hierbij een beslissende rol. De veroordeling van het begijnenwezen in 1311 door paus Clemens V brengt talrijke communititeiten van begarden en begijnen er toe — bijv. vóór het jaar 1336 alleen reeds 16 communititeiten in Zuid-Nederland — het leven van de Orde van boetvaardigheid aan te nemen en dus huizen van Penitenten te worden. En vervolgens is het de „Moderne Devotie”, die een ware stroming doet ontstaan naar dieper inwendig leven en vandaar ook veel „devoten” brengt tot de Orde van boetvaardigheid.

Deze huizen en gemeenschappen van broeders en zusters Penitenten onderhouden onderling een levendig contact; en het zouden geen echt-nederlandsche Penitenten geweest zijn, als dit spontane contact niet langzamerhand werd georganiseerd tot een bond, een z.g. kapittel ¹⁾.

De grote promotor van deze bond is geweest Heer Wermbold, groot volkspredikant, vriend en geestverwant van Geert Grootte, en biechtvader van het St. Caecilia-convent in Utrecht. Op zijn aandringen vooral „zijn omstreeks Paeschen (1399) vergadert geweest binnen Amersfoort Heer Willem Hendrixx to Amersfoort, Heer Wermbold to Utrecht, Heer Gysbert to Amsterdam, Heer Hugo to Haerlem, Heer Pauwels to Medemblick, Heer Harman ter Gonde (Goude), ende sommige andere Paters” ²⁾ (Rectoren) van gemeenschappen van Penitenten. Op deze vergadering werd tot deze bond besloten, die de naam ontving van het bisdom, nl. „Kapittel van Utrecht”; Heer Willem Hendrixx werd tot eerste minister-generaal gekozen.

Het nederlandsche initiatief wordt overgenomen door Spanje, Portugal, Frankrijk, Vlaanderen (Kapittel van Zepperen), Duitsland en nog meerdere andere landen. Maar het „Kapittel van Utrecht” geniet de eer, het eerste en tevens een van de grootste geweest te zijn.

Nog geen twee jaar later wordt dit Kapittel van Utrecht reeds door de Heilige Stoel erkend en mag van de paus zeer waardevolle en bijzondere privileges ontvangen. Door de bulle nl. *His quae divini cultus* ³⁾ van 18 januari 1401 staat Bonifatius IX aan de broeders en zusters van de Orde van boetvaardigheid in de stad en het bisdom Utrecht toe, zich een eigen algemene overste, een minister-generaal te kiezen; deze heeft het recht en de plicht om ieder jaar een generaal kapittel bijeen te roepen, bestaande uit afgevaardigden, door de afzonderlijke huizen ge-

¹⁾ Vgl. Dalmatius van Heel O.F.M., *De Tertiariissen van het Utrechtsche Kapittel, Utrecht, 1939.*

²⁾ *Ibid.*, blz. 8—9.

³⁾ Voor de latijnsche tekst van deze bulle zie: Lucas Wadding O.F.M., *Annales Minorum, T. IX, blz. 569—570.*

kozen, en bezit de volmacht om maatregelen te treffen en bepalingen te maken die alle leden van het Kapittel binden, zij het ook niet onder zonde. Bovendien staat de paus aan alle leden van de Orde toe, om, indien zij dat wensen, in de handen van hun minister de *plechtige* gelofte van kuisheid af te leggen.

Deze bijzondere privileges schijnen nog al enige deining veroorzaakt te hebben; want anderhalf jaar later, nl. op 23 september 1402, verklaart Paus Bonifatius IX, dat alle verleende voorrechten *alleen* van toepassing zijn op de huizen die zich bij het Kapittel van Utrecht hebben aangesloten of alsnog aansluiten ⁴⁾, en paus Joannes XXIII verklaart in de bulle *Pastoralis officii cura* ⁵⁾ van 31 maart 1414, waarin hij de privileges van Bonifatius IX bekrachtigt, dat het hier inderdaad om een kerkrechtelijk *plechtige* gelofte van kuisheid gaat, die, evenals bij de de regulieren een huwelijk, in strijd daarmee aangegaan, niet slechts ongeoorloofd maar bovendien ongeldig maakt; tevens verklaart hij nog alle broeders en zusters deelachtig aan alle vrijstellingen, voorrechten en aflaten, aan de regulieren verleend.

Het Kapittel van Utrecht ontwikkelt zich zeer voorspoedig. In 1439 telt het 70 huizen met ongeveer 3000 leden; de afzonderlijke communititeiten tellen 20, 30, 40 en 50 maar hier en daar ook 80 en meer leden ⁶⁾. Alle broeders en zusters Penitenten leven, overeenkomstig hun Regel, in loondienst en van het werk van hun handen in allerlei vorm: naaien, spinnen, weven, wasen, brouwen, malen, lakenhandel, kruidenhandel, bezems maken, kaas maken, boeken overschrijven, commensaals houden enz.

De huizen of conventen zijn geen echte kloosters en er is ook geen slot of clausuur. Wel mag ieder huis, overeenkomstig de bulle *Ad ea quae divini cultus* ⁷⁾, op 26 september 1399 door

⁴⁾ Tekst van de bulle in: Bullarium Franciscanum, T. VII, nr. 424.

⁵⁾ Tekst van de bulle in: Wadding, a.w., T. IX, blz. 658—660.

⁶⁾ Vgl. van Heel, a.w., blz. 13.

⁷⁾ Tekst van deze bulle in: David de Kok O.F.M., Bijdragen tot de Geschiedenis der Nederlandsche Klarissen en Tertiarissen vóór de Hervorming, (Werken van het Historisch Genootschap, Derde serie, nr. 52), Utrecht, 1927, blz. 169—170.

paus Bonifatius IX aan de Penitenten in de stad en het bisdom Utrecht gericht, een eigen kapel met eigen klokken hebben, waar iedere priester mag celebreren en de heilige diensten verrichten, en waar de broeders en zusters de heilige communie mogen ontvangen van hun eigen priesters, behalve op het hoogfeest van Pasen en in het uur van hun dood ⁸⁾). Ook mag ieder huis zijn eigen biechtvaders, rectoren en visitatoren kiezen uit de priesters van de eigen Orde van boetvaardigheid.

De broeders en zusters zijn geen echte religieuzen, maar leken, leden van de Derde Orde van de H. Franciscus, die een gemeenschappelijk leven leiden, aan beschouwing en goede werken gewijd, en die, behalve de gelofte van kuisheid, ook de geboden Gods en de Regel van de Derde Orde, door paus Nicolaas IV in 1289 goedgekeurd, onderhouden. Bovendien leven zij in gehoorzaamheid aan een algemene overste, en onderhouden de besluiten van de generale kapittels, die meer eenheid, tucht en religieuze geest brengen in het leven binnen de afzonderlijke huizen. Hun professie-formule brengt deze verplichtingen tot uitdrukking: „Ick N. belove hoochlijck ende openbaerlijck onsen Heere God ende u, minister, na inhoud onser privilegien eweige reijnicheijt mijns lichaems ende alle dije geboden Gods te houden ende genoeg te doen als betaemt van mijn gebreecken, dije ick tegen dije manier des levens van penitencien, dat sinte Franciscus ingeset heeft ende dije paus Nicolaus dije vierde geconfirmeert heeft, off tegen dije statuten ons gemeens capittels doen mochte, na des visiteerders wille als ick daertoe vermaent worde” ⁹⁾). Volgens franciscaanse traditie wordt deze professie afgelegd in de handen van de minister-generaal, en, zo luidde de bepaling: „Dese professij zal men mit een bernende waskaers

⁸⁾ Van Heel, a.w., blz. 251, vergist zich in het resumé van de pauselijke bulle, wanneer hij opmerkt, dat de gekozen biechtvader aan de Penitenten „de H. Sacramenten mag toedienen op Paaschdag en in stervensgevaar”, want de bulle sluit juist deze twee gevallen uit: „festo Pasche et articulo mortis exceptis”.

⁹⁾ Deze professie-formule wordt gevonden in „dije statuten der broederen ende der zusteren dije in dije stadt ende in 't gestichte off bisdom van Utrecht een gemeen leven leijden”, gepubliceerd door de Kok, a.w., blz. 103—116.

opt altaer offeren ende dat altaer cussen" 10).

Onder leiding van de Heilige Stoel begint dit Penitentenleven zich echter steeds meer in de richting van een echt kloosterleven te ontwikkelen. Steeds meer kloosterlijke gebruiken komen in zwang; hier en daar begint men zelfs de drie „vota essentialia” af te leggen, de drie geloften van gehoorzaamheid, armoede en kuisheid die tot het wezen van het religieuze leven behoren; en sommige huizen van zusters gaan nog een stap verder, nemen de clausuur aan en worden zo „besloten” kloosters. Van harte verklaart paus Innocentius VIII in de bulle *Dudum per felicitatis* 11) van 22 januari 1487, dat de zusters Penitenten, ook al leven zij in gemeenschap en al verplichten zij zich vrijwillig tot meer dan de Regel van de Derde Orde vordert, en al leggen zij zelfs vrijwillig de drie essentiële geloften af, allerminst getroffen worden door een afkeuring of veroordeling van de Heilige Stoel; integendeel, indien zij dat wensen, mogen zij zelfs het eeuwig slot aannemen. Paus Leo X zal in 1521 nog een stap verder gaan; nu zovele Tertiarissen onder de drie wezenlijke geloften en zelfs onder slot leven, past hij de „Derde Regel van St. Franciscus” aan deze nieuwe situatie aan, stelt voor allen die deze Regel aannemen de drie wezenlijke geloften verplichtend, en keurt dan de herziene Regel officieel goed door de bulle *Inter cetera* 12) van 20 januari 1521; sindsdien zijn alle Penitenten die deze Regel aannemen verplicht de drie wezenlijke, nu door de Kerk officieel erkende en dus plechtige, geloften af te leggen, en zijn daarmee voortaan echte religieuzen. Het eindpunt van deze ontwikkeling zal bereikt worden in 1566; Leo X had met het oog op de liefdewerken van de Penitenten het slot vrij gelaten; maar om de misbruiken tengevolge van de te grote bewegingsvrijheid van de religieuzen uit te roeien stelt paus Pius V op 29 mei 1566 door de bulle *Circa pastoralis* 13) het strenge pauselijk slot, door Bonifatius VIII vastgesteld en door het Concilie van Trente

10) Bepaling van de Statuten, de Kok, a.w., blz. 111.

11) Tekst van de bulle in: Wadding, a.w., T. XIV, blz. 508.

12) Tekst van de bulle in: Wadding, a.w., T. XVI, blz. 147—150.

13) Tekst van deze bulle in: P. Gasparri, *Codicis iuris Canonici fontes*, T. I, Romae, 1923, blz. 201—203.

bekrachtigd, voor alle vrouwelijke religieuzen verplichtend, uitdrukkelijk ook voor de zusters Penitenten: „Ook de vrome vrouwen, Tertiariissen of van Boetvaardigheid genaamd, die binnen een of andere Orde in gemeenschap leven, de professie hebben gedaan en de plechtige gelofte hebben afgelegd, zijn eveneens tot de bovengenoemde clausuur verplicht; hebben zij de plechtige gelofte niet afgelegd, dan zullen de Ordinarii met haar oversten haar aansporen en trachten te overreden om deze gelofte uit te spreken en aldus haar professie af te leggen, en zich daarna aan deze clausuur te onderwerpen”; en om zijn decreet kracht bij te zetten verbiedt de paus aan degenen die niet gehoorzamen nog nieuwe leden aan te nemen, terwijl een dergelijke aanneming alsook een daarop volgende professie ongeldig is. Sindsdien zijn dus alle vrouwelijke Penitentenkloosters behalve tot plechtige geloften ook verplicht tot pauselijk slot ¹⁴⁾).

De eigen leiding van het Kapittel van Utrecht is het, vooral ook onder invloed van de „Moderne Devotie”, geheel met deze pauselijke leiding en kloosterlijke ontwikkeling eens. De voorschriften van de Statuten en de Kapittel-bepalingen inzake schuldkapittel en stilzwijgen, oversten en visitatoren, discipline, uitgaan en ontvangen van bezoek, spreken in dit opzicht een duidelijke taal. In 1487, kort na de bovengenoemde bulle van paus Innocentius VIII, neemt het Generaal Kapittel, te Utrecht bijeen, een principiële beslissing: al degenen die het habijt ontvangen en tot de professie worden toegelaten, moeten voortaan de drie essentiële geloften afleggen ¹⁵⁾). De professie-formule luidt nu ook anders: „Ick N. love God van hemelrijck, onser liever Vrouwe, sinte Francisco te houden alle die geboden Gods, ewige reijnicheit mijns lichaems, int gemeen te leven sonder eijgenschap ende u, minister in der tijt, gehoorsaemheit na de derde regel sinti Francisci, ende genoeg te doen alst betaemt van mijnen gebreken, die ick wegens die regel voirscreven ende

¹⁴⁾ Vgl. N. Onstenk M.S.C., *De Constitutione S. Pii V „Circa pastoralis” super clausura monialium et tertiariarum*, in *Period. de re mor. can. lit.*, 1950, blz. 317—363.

¹⁵⁾ Vgl. de Kok, a.w., blz. 138.

statuten ons gemeens capittels doen mocht, na onse visitierers ende ministers wil, als ick daertoe vermaent worde" 16). En dit besluit van het Generaal Kapittel wordt op zijn beurt weer goedgekeurd door paus Alexander VI, wanneer hij op 1 juni 1499 in de bulle *Ad ea quae circa statum regularium* 17) „aan de broeders en zusters van de Derde Orde van de H. Franciscus in de bisdommen Keulen en Utrecht" toestaat „dat niemand tot de professie in deze Orde zal worden toegelaten, dan wanneer hij op het eind van het proefjaar de leeftijd van tenminste 18 jaar heeft bereikt en bij zijn professie de drie essentiële geloften uitdrukkelijk aflegt"; tevens verklaart de paus nogmaals, dat de huizen en conventen van de zusters gerust het eeuwig slot mogen aannemen.

Hoewel het lang, soms zeer lang duurde, eer bepaalde besluiten in alle huizen waren doorgevoerd, krijgt dus ook het Kapittel van Utrecht langzamerhand steeds meer een echt kloosterlijk karakter. Ook hier gaan steeds meer Penitenten de drie essentiële geloften afleggen, en meerdere zustersconventen worden „besloten" kloosters. Met het oog op de ziekenverpleging en de werken van naastenliefde, op vele plaatsen verricht, stelt het Kapittel het slot niet verplichtend; de invoering blijft afhankelijk van de vrije keuze van de zusters en van het verlof van de voor dat geval door het Kapittel aangestelde deputatie (Kapittelbesluit, 1427) 18; maar wordt er eenmaal toe overgegaan, dan mogen de „besloten" zusters er niet uit, ook niet als ze verpleging nodig hebben, en vreemden mogen er niet in, zelfs de eigen rector van het huis niet tenzij onafgebroken vergezeld van de overste en een andere zuster (Kapittelbesluit, 1462) 19; en de rector, overste of portierster, die iemand van buiten zonder goede reden binnen slot laat, moet telkens een dag vasten op water en brood (Kapittelbesluit, 1450) 20).

16) Ibid., blz. 116.

17) Gedeeltelijke tekst van deze bulle in: de Kok, a.w., blz. 171—174.

18) De latijnse tekst van de besluiten van de Generale Kapittels van 1427 tot 1575 is gepubliceerd door de Kok, a.w., blz. 117—161.

19) Ibid., blz. 130.

20) Ibid., blz. 125—126.

Volgens het oordeel van de visitatoren is de toestand inzake het geestelijk leven en de tucht in de huizen van het Kapittel over het algemeen goed; het enige misbruik, waar voortdurend over geklaagd wordt, is het herhaaldelijk zonder verlof verblijven buiten eigen huizen en conventen ²¹⁾. Ook uitwendig staat het Kapittel van Utrecht op het toppunt van zijn bloei: blijkens een lijst van 1470 telt het Kapittel 82 huizen ²²⁾. En het is in deze situatie, dat het „Huis van Bethleëm” in 1501 wordt gesticht nl. vanuit het convent O.L.Vrouweberg te Holtmeer bij Batenburg, dat met het klooster Sint Janskamp te Vollenhove tot de voornaamste broedersconventen van het Kapittel behoorde.

De jongste van het Kapittel

Het begint, zoals zo veel kloosterstichtingen beginnen ²³⁾. In het dorpje Haren in het graafschap Megen leeft Udo Talhout, van Grave afkomstig, met zijn vrouw Gerberga en zijn drie kinderen Gerard, Maria en Eringardis. Hij woont er op een flinke boerenhoeve, de „Cuycksche Hofstadt”, en werkt er op de enkele hectaren grond, die hij met de hoeve op 18 september 1422 omwille van zijn persoonlijke verdiensten in leen heeft ontvangen van de graaf van Megen, Jan Dicbier ²⁴⁾. Later zullen hoeve en land overgaan op zijn kinderen. Maar de kinderen gaan hun eigen weg: Gerard wordt schout van Megen, Maria en Eringardis volgen de stem van God, kiezen het begijnenleven, en worden opgenomen in het Groot Begijnhof te 's-Hertogenbosch. Nu besluiten de vrome ouders, huis en hof te bestemmen voor een

²¹⁾ Over het geestelijk leven der Tertiariissen vgl. van Heel, a.w., blz. 70—76.

²²⁾ Ibid., blz. 88—91.

²³⁾ Vgl. Dr. Titus Brandsma O.Carm., Stichting, verwoesting en wederopbouw van het Franciscanessenklooster „Bethleëm” te Haren bij Megen, in Bossche Bijdragen, Deel I, 1917—1918, blz. 268—353.

²⁴⁾ Een „copie van den giftbrieve” werd door de minderbroeder Cornelius Nols, rector van het „Huis van Bethleëm” (1669—1684) opgenomen in zijn „Memorieboeckken vant cloester, genaempt Bethlehem, gelegen tot Haren int graefscap Megen”, door hem begonnen in 1683 en na hem voortgezet tot 1741; het origineel wordt in het klooster Bethleëm bewaard en is in zijn geheel uitgegeven door Brandsma, a.w., blz. 294—336; tekst van de „giftbrieve” zie blz. 294.

vrouwenklooster. De dood verhindert hen, hun plan uit te voeren; maar hun kinderen zien het als een heilige plicht, de laatste wil van hun ouders te vervullen.

Vóór alles zullen zij daartoe verlof nodig hebben van de leenheer, de graaf van Megen. Daarom dienen zij gedrieën in de loop van het jaar 1500 een verzoekschrift ²⁵⁾ in bij Antonia van Rambures, weduwe van Guido van Brimeu en gravin van Megen, en haar zoon Adriaan van Brimeu, graaf van Megen; zij zetten daarin de wens uiteen van hun overleden ouders, die hun „dikwijls, ja zeer dikwijls, zowel overdag als des nachts verschijnen en verschenen zijn in droombeelden en gezichten”; zij vragen daarom verlof, op de Cuycksche Hofstadt „een huis of klooster te mogen bouwen ter ere van de roemrijke heilige Maria, altijd Maagd, en van de H. Augustinus of van andere Heiligen of van een andere Orde, waar vrome vrouwen haar intrek kunnen nemen en verblijven, die de Regel zullen onderhouden van voornoemde H. Augustinus of van een andere Heilige, ten getale van ten hoogste dertig”; tegelijkertijd vragen zij amortisatie van het leengoed en ontheffing van de leenverplichtingen.

Op 4 november 1500 hechten Antonia en Adriaan vanuit Saint Omer in Frankrijk hun goedkeuring ²⁶⁾ aan de stichting, staan toe, dat het leengoed in de dode hand komt en zien af van de verschuldigde rechten. Als voorwaarden stellen zij, dat de zusters jaarlijks rond Kerstmis een gulden recognitiegeld zullen betalen, dat huis en grond onder de rechtsmacht blijven van de graven van Megen, en dat beiden weer met alle rechten en plichten zullen terugvallen op de oorspronkelijke leenheren, de graven van Megen, indien zij ooit tengevolge van verwoesting ten tijde van oorlog of om andere redenen zouden ophouden kerkelijk goed te zijn. Tevens spreken zij de wens uit, dat „wij ende onse nakomelingen mochten deelachtigh worden in de ge-

²⁵⁾ De inhoud van dit verzoekschrift leren wij kennen uit de „Consent-brieve van de gravin ende grave (van Megen) om de Cuycksche hofstat te veranderen in een geestelijke plaets ofte cloester”, waarvan de latijnse tekst met vertaling door pater Nols is opgenomen in zijn *Memorieboeckken*; zie Brandsma, a.w., blz. 297—300.

²⁶⁾ Vgl. noot 25.

beden, vasten ende alle andere goede wercken, die in de toekomende tijden int selve cloester sullen geschieden, ende dat wij sullen wesen fundatuers vant selve cloester ende voor alsulcke ons houden sullen" 27).

Nu ligt de weg open. De plannen nemen concrete vormen aan. Maria en Eringardis zullen zelf in het nieuwe klooster treden, en kopen de Cuyckse Hofstadt af van hun broer Gerard, de schout 28). Geholpen door enkele goede vrienden, vooral door Heer Jan van Bree, prior van het Fraterhuis in Den Bosch, dat enkele jaren tevoren een bijhuis had gesticht in Luik 29), richten de twee Bossche Begijnen een verzoekschrift tot Jacobus IX van Horne, prins-bisschop van Luik, onder wie het graafschap Megen toen viel. Zij weten nu precies wat zij willen, en leggen de bisschop een zeer concreet en gedetailleerd verzoekschrift 30) voor: zij vragen verlof om de Cuycksche Hofstadt met de daarbij behorende gronden te mogen bestemmen voor een convent van zusters Penitenten onder de titel van „Huis van Bethleëm”, en om de incorporatie van deze goederen aan dit klooster; zij verzoeken om het kleed en de Derde Regel van St. Franciscus te mogen aannemen en om de drie „wezenlijke geloften” te mogen afleggen; tegelijkertijd vragen zij een eigen kapel, eigen kerkhof en eigen zegel, de vrije keuze van overste, rector en jaarlijkse visitator alsook van priesters voor inkleding en professie, en nog enkele andere privileges.

Op 30 augustus 1501 vaardigt Jacobus van Horne van Luik het oprichtingsdecreet uit. Na een uiteenzetting van het plan, het verzoek en de gedetailleerde petitie van de beide stichtersessen, Maria en Eringardis Talhout, besluit de bisschop:

„Tot lof en eer van de almachtige God, van zijn roemrijke Moeder, de Heilige Maagd Maria, van de H. Anna, weduwē, en van de H. Joseph, verheffen Wij krachtens de volmacht van

27) Brandsma, a.w., blz. 299.

28) Op 1 juli 1501 scheldt Gerard aan zijn zuster Maria 50 gulden van de koopsom kwijt; vgl. de acte hiervan bij Brandsma, a.w., blz. 336—337.

29) Vgl. Brandsma, a.w., blz. 300.

30) De inhoud van dit verzoekschrift leren wij kennen uit het stichtingsdecreet van de bisschop van Luik, waarvan de latijnse tekst en vertaling zijn opgenomen in het Memorieboekken; zie Brandsma, a.w., blz. 300—307.

Ons bisschopsambt en richten Wij door dit schrijven. bovengenoemde plaats en hoeve op tot een convent of klooster van Zusters van de Orde van de Derde Regel van de Heilige Franciscus, onder de titel „Huis van Bethleëm”; Wij amortiseren de goederen, geschonken bij en bestemd voor de fundatie van dit convent, Wij incorporeren deze goederen voor eeuwig bij dit klooster, en Wij bepalen, dat ze voortaan als kerkelijke goederen behouden en beschouwd moeten worden.

Al hetgeen hierboven is gevraagd en uiteengezet hebben Wij — met behoud van het gezag en de visitatie van Ons en Onze opvolgers op de zetel van Luik, en met behoud van het recht van de moederkerk — reeds hierboven geprezen, geratificeerd, goedgekeurd, toegestaan en verleend; en opnieuw prijzen en ratificeren Wij dit alles, Wij keuren het goed, staan het toe en verlenen het. En alle leden en onderhorigen van dit convent en al zijn tegenwoordige en toekomstige goederen hebben Wij, uit bijzondere welwillendheid, gesteld en stellen Wij door dit schrijven onder de hoede en de bescherming van Onze Patronen, de glorieijke Heilige Maagd Maria en de Heilige Martelaar Lambertus, en van Onszelf.

Als teken van betrouwbaarheid en tot getuigenis van dit alles deden Wij Ons zegel hechten aan dit Ons schrijven.

Gegeven in Onze stad Luik, in het jaar na 's Heren geboorte 1501, op de voorlaatste dag van de maand Augustus.

(was ondertekend :) C. de Cortbach.”³¹⁾

Dankbaar en blij ontvangen de stichteressen het decreet van de bisschop: nu is de wens van hun ouders vervuld, nu zijn al hun verlangens ingewilligd, nu kunnen zij het plan gaan uitvoeren. Maar nu begint ook heel die rompslomp van besprekingen, regelingen en voorzieningen, heel die zware opgave van verbouwen, verhuizen, inrichten van het nieuwe klooster. Het duurt nog drie jaar, eer zij eindelijk in het nieuwe huis kunnen gaan wonen. In 1504 begint het „Huis van Bethleëm” dus praktisch, maar nog zullen twee jaar voorbijgaan, eer het regelmatige reguliere leven kan worden ingevoerd.

³¹⁾ Vgl. Brandsma, a.w., blz. 303.

In de loop van het jaar 1505 treffen Maria en Eringardis nog twee zeer belangrijke voorbereidende maatregelen. Het convent was nog niet afgescheiden van de parochiekerk van Haren. Om dit te bereiken nemen zij contact op met de toenmalige pastoor, Franciscus de Bruijn. Het resultaat is een overeenkomst, waarvan op 1 juli 1505 een acte wordt opgemaakt, gezegeld en ondertekend ³²⁾. De pastoor verklaart daarin :

„Ik, Franciscus de Bruijn, priester en geïnstalleerd pastoor van de parochiekerk van Haren in het graafschap Megen en het bisdom Luik, verlang het godsdienstig leven en de goddelijke eredienst te verrijken en wil daartoe op bijzondere wijze mijn gunst bewijzen aan het nieuwe plantje in mijn parochie, nl. aan het huis van enkele Zusters van de Derde Regel van St. Franciscus, dat de naam „Bethleëm” ontving, gelegen is op de plaats, de „Cuycksche Hofstadt” genaamd, van wijlen Udo Talhout, en dat onlangs tot eer van de almachtige God, van de Heilige Maagd Maria en van de Heiligen Joseph en Anna, haar verwanten, en tot verrijking van de goddelijke eredienst en tot heil der zielen in mijn parochie is gesticht, ontstaan en opgericht. Uit bijzondere welwillendheid sta ik daarom, na vruchtbaar overleg, door dit schrijven toe, dat dit nieuwe plantje, dat ik door mijn vrijgevigheid en goedgunstigheid wil verkwikken, met de zusters zelf, die nu in dit huis onder de regeltucht leven en in de toekomst zullen leven, van mijn bovengenoemde parochiekerk worden en zijn afgescheiden”.

Vervolgens stemt de pastoor ook van zijn kant voor zichzelf en al zijn opvolgers toe in het inrichten van een eigen kapel met altaren en klok, waarin stille en gezongen heilige diensten „met open deuren publiek in tegenwoordigheid van iedereen” mogen worden gehouden, en waar het H. Sacrament en de heilige Olie mogen worden bewaard ; in het aanleggen van een eigen kerkhof, waarop de zusters, haar huisgenoten en de gelovigen die dit wensen, begraven kunnen worden ; in de keuze

³²⁾ De latijnse tekst van de acte, waarvan het origineel in het klooster Bethleëm wordt bewaard, is met een weergave van de inhoud opgenomen in het Memorieboekken ; vgl. Brandsma, a.w., blz. 307—310.

van een eigen dienstdoende rector, en in het gebruik van alle andere pauselijke en bisschoppelijke privileges en indulgenten, aan de Orde verleend. Als voorwaarden stelt hij, dat de rector of overste ieder jaar, daags vóór Pasen, aan de in functie zijnde pastoor dertig stuivers — „stuferos”, zegt de latijnse acte — zal betalen, zo lang er niet meer dan twintig zusters zijn, en voor iedere zuster boven dit aantal nog een stuiver meer; de tiend-rechten van de pastoor en zijn rechten bij de begrafenis van iemand die niet tot het klooster behoort blijven behouden; en bij overlijden van een pastoor van Haren zal het klooster een lijkdienst houden met een dodenvigilie en een heilige mis voor zijn zielerust.

Dan volgt een verklaring van de kant van de stichters: „En wij, Maria en Eringardis, dochters van genoemde Udo Talhout, en zusters van genoemd huis of van het nieuw convent, nemen, in naam van de tegenwoordige en toekomstige bewoners, voor onszelf en voor onze opvolgsters met de passende verschuldigde dankbaarheid de hierboven omschreven genadige voor-rechten aan van de bovengenoemde heer pastoor. En in naam van onszelf en onze opvolgsters beloven wij, dat wij al hetgeen hierboven is omschreven en door den heer pastoor als voor-waarde is gesteld in goede trouw ongerept zullen onderhouden en daadwerkelijk zullen volbrengen onder verplichting van al onze goederen, die wij hebben of zullen verkrijgen, nu of in de toekomst”.

Weer is een grote kwestie tot oplossing gebracht: het nieuwe convent is nu geheel onafhankelijk van de parochiekerk. Maar nu blijft nog één vraag over, de belangrijkste van alle: wie zal de twee begijnen het franciscaanse leven leren, wie zal de nieuwe zusters inleiden in het leven van de Penitenten?

De oplossing ligt voor de hand. Nog in hetzelfde jaar 1505 nemen de stichters haar toevlucht tot het Penitentenklooster O.L.Vrouweberg te Holtmeer of Dijk-Holtmeer³³⁾; het is een

³³⁾ Voor enkele gegevens over dit convent vgl. van Heel; a.w., blz. 156—158; J. S. van Veen, Bijdrage tot de geschiedenis van het klooster Holtmeer te Horssen, in Bossche Bijdragen, Deel VII, 1925—1926, blz. 276—287.

der hoofdkloosters van het Kapittel van Utrecht, en ligt heel dichtbij, aan de overkant van de Maas, tussen Horssen en Batenburg. De overste, Godefridus van Goch, steekt de stichteressen welwillend de helpende hand toe, staat ze met raad en daad bij, en weet te bewerken, dat twee zusters uit een ander convent van het Kapittel, nl. uit het St. Catharina-convent te Heusden, voor de nieuwe stichting worden bestemd. Het zijn: Zr. Catharina Jans, „een godtvruchtighe ende bequame persone” (Memorieboecxken)³⁴⁾, geboortig van Zaltbommel, en Zr. Jutta Yman, afkomstig van 's-Hertogenbosch.

Op een goedē dag brengt Godefridus zelf de beide zusters naar Haren; het is 23 april 1506. De overste van het nieuwe convent is spoedig aangewezen. De beide stichteressen immers weigeren, zij „hebben niet als meestersen ofte oversten willen wesen, maer hebben een overste ende moeder versocht ende van de minsten willen wesen” (Memorieboecxken)³⁵⁾. Dus valt de keuze op Catharina Jans; zij „is gestelt de eerste moeder om den fundamentsteen te leggen vant geestelijck leven int nieuwe cloester Bethleēm, waarin sij haer wel gequeten heeft, soe door hare goede leringhe als deugdelijcke wercken, ten tijdt van 28 jaren lanck, in denwelcken sij als een oprechte moeder het cloester geregeert heeft” (Memorieboecxken)³⁶⁾, totdat zij op Kerstdag 1534 is gestorven.

De jongste van het Kapittel is nu zijn levensweg begonnen, het reguliere leven heeft een aanvang genomen. Nog datzelfde jaar, op 21 oktober 1506, kan „den eerw. pater van Dijc-Holmer” (Memorieboecxken)³⁷⁾ — waarschijnlijk Godefridus zelf — de twee eerste novicen inkleden, die het volgend jaar door nog vier nieuwen worden gevolgd. Op 13 mei 1507 voltooit Godefridus van Goch zijn werk door zijn onderdaan P. Joannes Harderwijck als eerste biechtvader en rector van het „Huis van Bethleēm” aan te stellen (Memorieboecxken)³⁸⁾.

³⁴⁾ Brandsma, a.w., blz. 310.

³⁵⁾ Ibid., blz. 313.

³⁶⁾ Ibid., blz. 312.

³⁷⁾ Ibid.

³⁸⁾ Ibid.

Met vaderlijke zorg waken Godefridus en zijn opvolgers over de nieuwe stichting. Dankbaar vermeldt het Memorieboekken ³⁹⁾ de biechtvaders, rectoren en visitatoren, van Holtmeer ontvangen, en de maatregelen, door de oversten van Holtmeer, voor het geestelijk en tijdelijk welzijn van Bethleëm genomen. Zo verlopen de eerste vijftig jaar. Maar dan worden de tijden stormachtig. In 1551 wordt, tijdens de oorlog tussen keizer Karel V en Gelderland, het klooster O.L.Vrouweberg verwoest; de inwoners zijn „oft gestorven oft verjacht door den quaijen tijdt en de oorloghe” (Memorieboekken) ⁴⁰⁾. Weldra zal de storm ook over Bethleëm losbreken. Maar dan zijn de beide stichteressen reeds lang gestorven, nl. Eringardis op 20 maart 1513, Maria op 15 mei 1514, „naerdat sij met eenen groeten ijver, soe met hunne tijdelijcke goederen als met eenen groeten arbeit dit cloester gefundeert hadden, ... levende ende blijvende daernaer tot ten lesten toe als gemeijn susters” (Memorieboekken) ⁴¹⁾.

Hoe leefden de zusters in deze eerste periode van Bethleëms geschiedenis? We bezitten weinig of geen rechtstreekse gegevens: de kloosterkroniek is uiterst sober. Wel staan ons zijdelingse bronnen ten dienste: vooreerst allerlei gegevens van andere Penitenten-kloosters in ons land uit deze tijd ⁴²⁾; vervolgens de Statuten van het Kapittel van Utrecht (Ks) ⁴³⁾, met de opeenvolgende besluiten van zijn kapittel-vergaderingen die, op een hoogstenkele uitzondering na, ieder jaar gehouden worden (Kb. 1399—1575) ⁴⁴⁾; eindelijk de Derde Regel van St. Franciscus (R., c. I—X), door paus Leo X in 1521 — dus vlak na de stichting van het Huis van Bethleëm — herzien ⁴⁵⁾. Met behulp van deze gegevens kunnen wij ons toch wel enig idee vormen van het leven in het nieuwe convent.

De opperste leiding berust bij de minister-generaal van het

³⁹⁾ Ibid., blz. 312—314.

⁴⁰⁾ Ibid., blz. 316.

⁴¹⁾ Ibid., blz. 313.

⁴²⁾ Vgl. van Heel, a.w., passim.

⁴³⁾ De Kok, a.w., blz. 103—116.

⁴⁴⁾ Ibid., blz. 117—161; vgl. van Heel, a.w., blz. 22—25.

⁴⁵⁾ Bulle *Inter cetera* van 20 januari 1521; vgl. noot 12.

Kapittel van Utrecht; deze wordt in zijn bestuur bijgestaan door het generaal kapittel ⁴⁶⁾, bestaande uit de afgevaardigden van de conventen, dat ieder jaar op zondag *Cantate* (4e zondag na Pasen) gehouden wordt in een daartoe uitgekozen convent, en door diffinitoren, op het generaal kapittel gekozen, die als zijn raadslieden fungeren en o.a. ieder jaar op het feest van Kruisverheffing tot een zg. privaat kapittel met hem samenkomen (Ks.) ⁴⁷⁾. In de acht dagen die aan het generaal kapittel voorafgaan moet in ieder convent een mis ter ere van de Heilige Geest gecelebreerd worden, en de zusters moeten de getijden van de Heilige Geest bidden (Kb.) ⁴⁸⁾.

Het convent wordt ieder jaar gevisiteerd (R., c. VIII) door een visitator, aangewezen door de minister-generaal of gekozen door het convent ⁴⁹⁾; in Bethleëm is het vaak de minister van Holtmeer. Bij deze gelegenheid wordt ook de eigen plaatselijke overste — een zuster die de drie essentiële geloften heeft afgelegd (Kb. 1523) ⁵⁰⁾ — aangesteld door de overheid of gekozen door het convent (R., c. V); bij deze keuze mogen geen mensen van buiten als stemopnemers optreden (Kb. 1478) ⁵¹⁾ en de visitator heeft volgens oude gewoonte twee stemmen (Kb. 1517) ⁵²⁾. Deze overste wordt bijgestaan door discreten en, zo nodig, door een procuratrice vooral voor de tijdelijke aangelegenheden (Ks.) ⁵³⁾, en in de zorg voor de zieken overeenkomstig de Regel (c. VII) door een ziekendienares (Ks.) ⁵⁴⁾

Het dagelijks leven vertoont het gewone beeld van alle beschouwend kloosterleven. Het is stil in huis; men is spaarzaam in woorden (R., c. VI); 's morgens vóór zeven uur en 's avonds kort vóór het naar bed gaan mag in het geheel niet gesproken

⁴⁶⁾ Vgl. van Heel, a.w., blz. 25—29.

⁴⁷⁾ De Kok, a.w., blz. 103—104; vgl. van Heel, a.w., blz. 25—29; 41—43.

⁴⁸⁾ De Kok, a.w., blz. 162.

⁴⁹⁾ Vgl. van Heel, a.w., blz. 29—35.

⁵⁰⁾ De Kok, a.w., blz. 148.

⁵¹⁾ Ibid., blz. 136.

⁵²⁾ Ibid., blz. 146.

⁵³⁾ Ibid., blz. 107; vgl. van Heel, a.w., blz. 43.

⁵⁴⁾ De Kok, a.w., blz. 107; vgl. van Heel, a.w., blz. 44.

⁵⁵⁾ De Kok, a.w., blz. 113; vgl. van Heel, a.w., blz. 51—53.

worden, na de completen mag zelfs niemand langer opblijven zonder verlof (Ks.) ⁵⁵); het stilzwijgen is een speciaal punt van onderzoek voor iedere visitator (Ks.) ⁵⁶). Het hoogtepunt van de dag is de dagelijkse heilige mis (R., c. IV), die eens per maand moet worden opgedragen voor de overleden medebroeders en medezusters, weldoeners en geaffilieerden (Kb. 1443) ⁵⁷). De zusters mogen niet zelf de kerkelijke zang leren; wel mag er op feestdagen gezongen worden, maar dan door drie vrome mannen — niet meer —, daartoe door de zusters uitgenodigd (Kb. 1441) ⁵⁸). Volgens de Regel (c. IV) moeten de zusters driemaal per jaar biechten en communiceren; de Kapittel-statuten bepalen echter „om dije innicheijt te bet staende te houden” ⁵⁹) een vrij groot aantal communiedagen: Driekoningen, Laetare, Pasen, Hemelvaart, Pinksteren en H. Sacramentsdag, Kerstmis en Kerkwijding, vervolgens op de feesten van St. Agnes, St. Pieter in de winter (22 februari: St. Petrus' Stoel te Antiochië), 1 mei, Maria Magdalena, Michaël, Catharina en Allerheiligen en op alle Lieve Vrouwedagen en Patroonsfeesten; wil iemand meer communiceren, dan mag hij dat doen „na zijn biechtvaders raet ende na goeder gewoonten alsoe dat dije devocie daeraff wasse ende dat dije waerdicheijt ende reverencie niet en verminre” (Ks.) ⁶⁰). Onder de grote vasten vóór Pasen mogen de zusters echter slechts om de veertien dagen te communie gaan (Kb. 1471 en 1473) ⁶¹). Dagelijks worden de Getijden gebeden, nl. volgens de Regel (c. IV) voor degenen die kunnen het Groot Officie — de zusters mogen echter geen nederduitse breviers voor zich doen overschrijven (Kb. 1437) ⁶²) — voor de anderen 12 maal Onze Vader en Eer aan de Vader voor de metten, 7 maal voor ieder ander Uur, voor de prime en de completen bovendien eenmaal de psalmen Miserere en De profundis (R., c. IV); in het Huis

⁵⁶) De Kok, a.w., blz. 113.

⁵⁷) Ibid., blz. 124.

⁵⁸) Ibid., blz. 123.

⁵⁹) Ibid., blz. 114.

⁶⁰) Ibid.

⁶¹) Ibid., blz. 134 en 135.

⁶²) Ibid., blz. 121.

van Bethleëm wordt echter, evenals in de meeste Penitentenconventen, het Klein Officie van O.L.Vrouw gebeden. Dagelijks ook is gewetensonderzoek voorgeschreven (R., c. IV), waarna de zusters als penitentie drie Onze Vaders moeten bidden voor iedere leugen en voor iedere ondoordachte eed (R., c. VI). Regelmatig moet er voor de zusters worden gepreekt (R., c. IV).

De dag is met de eenvoudige arbeid der contemplatieven gevuld, want de Penitenten leven van het werk van haar handen: „Dije personen deser oirdens plegen ghemeenlick haer nootdruft te winnen met haren arbeijt” (Ks.) ⁶³; uitgaan om aalmoezen in te zamelen is niet toegestaan tenzij met schriftelijk verlof van de minister-generaal (Kb. 1453) ⁶⁴ Welke vorm van arbeid de zusters van Bethleëm verrichtten is niet met zekerheid aan te geven; misschien leefden zij, evenals haar medezusters in Amsterdam — die geen accijns aan de stad betaalden! ⁶⁵ — en in Warmond, o.a. van een brouwerij, want het Memorieboecxken vermeldt: „(1520) Oock is alsdoen gebouwen een brauwerij, eenen nieuwen brauwketel gekocht ende alle noetsaeckelijckheijt tot de brauwerij” ⁶⁶.

De arbeid wordt onderbroken door de gemeenschappelijke maaltijden. Van te voren worden twee tekens gegeven: een om met de arbeid op te houden en zich gereed te maken, een tweede om naar de refter te gaan (Ks.) ⁶⁷. Gedurende de maaltijden wordt het stilzwijgen bewaard, op het overtreden daarvan staat een penitentie van 3 Onze Vaders (R., c. IV). Ook wordt aan tafel voorgelezen: o.a. uit de H. Schrift de Evangeliën, de Handelingen der Apostelen en de Apostelbrieven, want men mocht in de conventen geen Oud Testament en geen Apocalyps hebben (Kb. 1437) ⁶⁸; in 1524 en 1525 worden speciaal de geschriften en boeken van Maarten Luther verboden, en in 1527, overeenkomstig een bevel van keizer Karel V, het „onlangs ge-

⁶³) Ibid., blz. 113; voor het maatschappelijk leven der Penitenten vgl. van Heel, a.w., blz. 57—70.

⁶⁴) De Kok, a.w., blz. 127.

⁶⁵) Vgl. van Heel, a.w., blz. 57—58.

⁶⁶) Brandsma, a.w., blz. 313.

⁶⁷) De Kok, a.w., blz. 113.

⁶⁸) Ibid., blz. 121.

drukte" Nieuwe Testament ⁶⁹). Viermaal per jaar worden de Regel en de Kapittelstatuten voorgelezen (Ks.) ⁷⁰), en in ieder huis driemaal de bepalingen van de jaarlijkse visitatie, nl. daags vóór Kerstmis, op Goede Vrijdag en bij de volgende visitatie (Ks.) ⁷¹); ook worden de overlijdensberichten voorgelezen van de leden van de Orde, voor wie minstens eenmaal de psalmen Miserere en De profundis gebeden moeten worden.

Vaak is aan tafel vasten en (of) onthouding voorgeschreven. De zusters zijn tot onthouding verplicht op alle maandagen, woensdagen, vrijdagen en zaterdagen van het jaar, behalve op Kerstmis (R., c. III) en op maandag, als er een groot feest op valt (Ks.) ⁷²); op 17 augustus 1537 ontvangt het Huis van Bethleëm echter van Gedeon van den Gracht, wijbisschop van Luik, een dispensatie „dat de susteren des Maendaghs, alst genen vastdagh en is, vleesch sullen moghen eeten" (Memorieboeckken) ⁷³). Vasten is — behalve voor zieken, zwakken en reizigers — voorgeschreven op iedere vrijdag van het jaar; en vervolgens in de periode van Allerheiligen tot Pasen: dagelijks vanaf Sint Martinus (11 november) tot Kerstmis, en vanaf *Quinquagesima* („van dat men hiet papen ende nonnen vastelavont") ⁷⁴) tot Pasen, in de rest van deze periode op alle woensdagen en vrijdagen (R., c. III).

Op niet-vastendagen zijn twee maaltijden toegestaan, van Pasen tot oktober bij zware arbeid drie (R., c. III). Het „Huis van Bethleëm" staat bekend als een „arm cloesterken", zodat de maaltijden altijd wel een zekere soberheid vertoond zullen hebben; dat het elders op feesten wel eens „breugheliaans" kon toegaan, suggereert een Kapittelbesluit van 1470, waarbij het menu voor de dagen van het jaarlijks generaal kapittel wordt vastgesteld: op zaterdagavond vóór Cantate mogen eieren gegeten worden en schotels met gekookte en gebakken zee- of riviervis,

⁶⁹) Ibid., blz. 149 en 150.

⁷⁰) Ibid., blz. 115—116.

⁷¹) Ibid., blz. 106.

⁷²) Ibid., blz. 113.

⁷³) Brandsma, a.w., blz. 316.

⁷⁴) Vgl. van Heel, a.w., blz. 19.

naargelang men krijgen kan; bij deze maaltijd mag geen wijn geschonken worden, maar wel Hamburgs bier; bij de maaltijd van zondag zullen drie vleeschotels opgediend worden: nl. de eerste met spek („teutonice schulderen” = schouderham), een tweede met vers gezouten rund- en schapenvlees, een derde met gebrad; daarbij mag wijn gedronken worden: iedere drie paters ontvangen één kan, de minister-generaal een kan alleen; 's avonds worden twee koude schotels gegeven met gekookt en gebraden vlees dat 's middags is overgebleven, en vers gekookt schapenvlees met groenten; voor de maandag geldt hetzelfde menu! ⁷⁵⁾

Behalve vasten en onthouding kennen de zusters als oefeningen van boete en penitentie het schuldkapittel met openbare belijdenis en boete op vrijdag om de veertien dagen, en de zg. discipline op de vigilie-avonden van Kerstmis, Pinksteren en Mariaten-hemel-opneming en op Goede Vrijdag (Ks.) ⁷⁶⁾. Ook kent men de straf van opsluiting en in boeien slaan; ieder convent moet een „kerker” hebben (Ks.; Kb. 1433, 1465, 1524) ⁷⁷⁾, waarin o.a. moeten worden opgesloten degenen die zonder verlof buiten het convent verbleven hebben (Kb. 1532) ⁷⁸⁾ of verboden boeken gelezen hebben (Kb. 1525) ⁷⁹⁾, en de „onverbeterlijken”, die het bezoek van de visitorator of het besluit van de minister-generaal moeten afwachten alvorens wegens hun ernstige overtredingen, bijv. hardnekkige ongehoorzaamheid, verkeerde of verdachte omgang met personen van het ander geslacht, „als besmettelijk vee” (R., c. VIII) uit de Orde te worden gestoten.

Hoogdagen zijn de dagen van de jaarlijkse inkleding en professie ⁸⁰⁾. Het ceremonieel van de inkleding — waaraan als regel een eerste proefjaar moet voorafgaan — wordt door de Kapittelstatuten vrij nauwkeurig beschreven ⁸¹⁾. De candidate die inge-

⁷⁵⁾ De Kok, a.w., blz. 133; vgl. van Heel, a.w., blz. 28—29.

⁷⁶⁾ De Kok, a.w., blz. 111—112; vgl. van Heel, a.w., blz. 50—51.

⁷⁷⁾ De Kok, a.w., blz. 112, 119, 131, 149; vgl. van Heel, a.w., blz. 51.

⁷⁸⁾ De Kok, a.w., blz. 152.

⁷⁹⁾ Ibid., blz. 149.

⁸⁰⁾ Vgl. van Heel, a.w., blz. 47—50.

⁸¹⁾ De Kok, a.w., blz. 109—110.

kleed wil worden moet in tegenwoordigheid van de gehele communiteit, voor de overste neerknielen en op de vraag, wat zij verlangt, antwoorden: „Ik verlang de barmhartigheid van God, uw gemeenschap en de Orde van boetvaardigheid”; de overste ondervraagt haar dan, of zij wellicht uit een andere Orde is getreden of aan iemand trouw heeft beloofd; of zij ongehuwd is, vrij van bepaalde verplichtingen, van geheime ziekten, van schulden, en of zij „met haer evenmensche ijert gaende heeft”; dan onderricht de overste haar over de lasten, aan het lidmaatschap van de Orde verbonden, en vooral over de verplichting, dat zij alle onrecht met goed moet vergelden. Blijft de candidate dan bij haar besluit en spreekt zij de hoop uit, dit alles met de hulp van God en van het gebed van haar medezusters te kunnen volbrengen, dan antwoordt de overste: „God, onze Heer, geve, dat u dit alles moogt volbrengen, opdat u moogt komen tot het eeuwig leven. En van Godswege en van onze kant nemen wij u aan en aanvaarden u in onze gemeenschap”, waaraan zij nog de verklaring toevoegt, dat de candidate gedurende het noviciaat vrij mag uittreden, en dat de communiteit haar wegstuurt, als deze niet tevreden over haar is.

De eigenlijke inkleding met het gewijde habijt geschiedt door een priester-overste (Ks.) ⁸²⁾. Dit habijt moet van heel gewone en goedkope stof zijn (R., c. II), en de visitator moet steeds letten op de eenvoud en de gedempte kleur; minstens de hoofdbedekking is grijs (Ks.) ⁸³⁾. Gaan de zusters uit, dan moeten zij ook een eenvoudige mantel dragen (Kb. 1486) ⁸⁴⁾, die echter niet gevoerd mag zijn met schapenpels (Kb.) ⁸⁵⁾.

Na een volledig jaar noviciaat en na verlof van de discreten van het convent (R., c. II) wordt de novice tot de professie toegelaten; zij moet als regel 18 jaar zijn (Kb. 1525) ⁸⁶⁾ en is — sinds de bovengenoemde principiële beslissing van het generaal kapittel in 1487, bekrachtigd door de nieuwe Derde Regel in

⁸²⁾ Ibid.

⁸³⁾ Ibid., blz. 108.

⁸⁴⁾ Ibid., blz. 138.

⁸⁵⁾ Ibid., blz. 162.

⁸⁶⁾ Ibid., blz. 149.

1521 — verplicht de drie wezenlijke geloften af te leggen volgens de hierboven reeds gegeven professie-formule en ritus; de gelofte van armoede verplicht o.a. tot afstand van alle persoonlijk bezit en alle eigen inkomen: zo doet bijv. zuster Eerken Aerdt met verlof van Karel van Brimeu, graaf van Megen, op 4 oktober 1554 ten overstaan van de schepenen van Megen afstand van haar goederen tengunste van het convent: „Want dat selve clooster, zeer arm ende zeer cleijn van tijtlijcken goet, is seer cleijn van goet versien”⁸⁷⁾. Wie op dit punt in overtreding is en sterft, mag niet op gewijde aarde begraven worden (Kb. 1523 en 1531)⁸⁸⁾.

Het „Huis van Bethleëm” is een „onbesloten” klooster; duidelijk blijkt dit uit de bepaling van de visitorator uit Holtmeer, in 1520 met goedvinden van de rector P. Lambertus Henrici, de opvolger van P. Joannes Harderwijck, en van de overste Catharina Jans, gemaakt: „datter voortaan geen dochters meer en sullen ontvanghen worden tot het habijt ofte professie als met conditie, dat, soe wanneer de overste ende de toekomstende visitateurs sal believen, het eeuwich slot sullen aennemem” (Memorie-boeckken)⁸⁹⁾. Niettegenstaande deze bepaling blijft het convent eeuwen lang een beschouwend klooster zonder clausuur, blijven de zusters het vrije leven van de oorspronkelijke Penitenten volgen. Wel bestaan beperkende bepalingen inzake het uitgaan: de zusters mogen niet in de parochiekerken gaan zingen (Kb. 1441)⁹⁰⁾; zij mogen niet alleen naar de markt gaan (Kb. 1432)⁹¹⁾, buitenshuis niet eten zonder verlof en noodzaak (Ks.)⁹²⁾; niet gaan waken bij zieken buitenshuis (Kb. 1497)⁹³⁾; ze mogen niet naar dansen en wereldse vermaken gaan (R., c. VI), ook niet naar begrafenissen in de parochiekerken (Kb.

⁸⁷⁾ Schepenacte, uitgegeven door J. Cunen, in Bossche Bijdragen, Deel XI, 1931—1932, blz. 308—310.

⁸⁸⁾ De Kok, a.w., blz. 148—149, 151.

⁸⁹⁾ Brandsma, a.w., blz. 314.

⁹⁰⁾ De Kok, a.w., blz. 123.

⁹¹⁾ Ibid., blz. 118.

⁹²⁾ Ibid., blz. 114.

⁹³⁾ Ibid., blz. 141.

1497) ⁹⁴), zelfs in het geheel niet alleen uitgaan tenzij het noodzakelijk is voor haar werk (Ks. ; Kb. 1432) ⁹⁵). En in het Huis van Bethleëm wordt bovendien in 1520 „geordineert van den eerw. pater van Holtmer, tot beter bewaerenisse vant cloester, datter twee susteren sitten souden ende opsicht hebben souden soe vant uijtgaen als inkomen van de susteren ende weretlijcke personen” (Memorieboecxken) ⁹⁶). Ook met betrekking tot de spreekkamers en het ontvangen van bezoek bestaan allerlei beperkende bepalingen : reeds vanouds gold, dat in de spreekkamers van de conventen vensters of ramen moesten worden aangebracht, van waarachter de zusters met haar bezoek mochten spreken (Kb. 1450) ⁹⁷). Op feestdagen mogen de zusters niet in de spreekkamer komen, tenzij het bezoek van zeer ver komt (Kb. 1437) ⁹⁸), ze mogen in de spreekkamers niets gebruiken (Kb. 1496) ⁹⁹) en geen toneelstukken, zelfs niet met godsdienstige strekking, opvoeren in tegenwoordigheid van mensen van buiten ! (Kb. 1519) ¹⁰⁰).

Zo kunnen wij ons het leven denken in het Huis van Bethleëm. Het kleine groepje „onbesloten” Penitenten leidt in het „arm cloesterken” een eenvoudig leven van gebed en arbeid, in franciscaanse geest, gericht op inkeer en beschouwing. Rustig leven zij voort in een vergeten hoekje van het kleine graafschap Megen. Maar spoedig wordt die rust verstoord.

De zestiende eeuw is een woelige tijd. De „nieuwe leer” wekt overal deining, en de oorlogen met Karel V en Philips II brengen strijd en troebelen over het gehele land. Het Kapittel van Utrecht gaat er tenslotte geheel aan ten gronde ¹⁰¹) ; slechts enkele kloosters overleven deze eeuw, o.a. Almelo en Huissen ; ook het

⁹⁴) Ibid.

⁹⁵) Ibid., blz. 114 en 118.

⁹⁶) Brandsma, a.w., blz. 313—314.

⁹⁷) De Kok, a.w., blz. 126.

⁹⁸) Ibid., blz. 121.

⁹⁹) Ibid., blz. 141.

¹⁰⁰) Ibid., blz. 147.

¹⁰¹) Vgl. de Kok, a.w., blz. 93—94 ; van Heel, a.w., blz. 77—83.

Penitentenklooster te Grave blijft bestaan, maar dit is niet aangesloten bij het Kapittel.

De troebelen rond de nieuwe leer van de hervormde predikanten gaan aan Bethleem voorbij; en het besluit van het generaal kapittel van 1527 om krachtig te weerstaan aan al degenen „die ons trachten te bewegen of te dwingen onze conventen te verlaten” ¹⁰²⁾ heeft voor het kleine convent in het graafschap Megen geen betekenis. Waar het echter maar al te zeer mee te maken krijgt, is het oorlogsrumoer.

Een eerste maal nadert de strijd haast tot onder de rook van het convent, als in 1551 aan de overkant van de Maas Holtmeer wordt verwoest, maar Bethleem blijft gespaard. Toch heeft dit voor de zusters een onmiddellijk practisch gevolg: zij kunnen nu vandaar geen rector en biechtvader meer krijgen. In deze geestelijke nood richten zij zich tot de pauselijke nuntius bij Karel V, Petrus, bisschop van Fano, die op 20 november 1551 vanuit Innsbruck verlof geeft „om een geschikte reguliere priester uit een of ander klooster van St. Franciscus tot biechtvader te kiezen” ¹⁰³⁾.

Kort daarop echter is het raak. Spaanse en Staatse troepen trekken muitend door het land. Begin mei 1573 nemen Spaanse rebellen het kasteel van Megen in; tegelijkertijd leggen zij een bezetting in het Huis van Bethleem, versterken het en gebruiken het als voorpost ¹⁰⁴⁾. Nu begint de ellende voorgoed. De zusters wonen nog in het klooster, maar staan voortdurend bloot aan de plagerijen van de ruwe soldaten. Vooral de overste Stijntje Vos moet het ontgelden; op een kwade dag werpen de soldaten haar in de gracht rond het convent, „omdat sij niet en wilde oft en konde geven, hetwelcken sij begerden, ende als sij haer wilde vasthouden aen eynighe tacken ofte bomen, soe hebben sij haer

¹⁰²⁾ De Kok, a.w., blz. 150.

¹⁰³⁾ De latijnse tekst van deze „brieff van toelatinghe”, waarvan het origineel in het klooster Bethlehem wordt bewaard, is opgenomen in het Memorieboeckken; Brandsma, a.w., blz. 316—317.

¹⁰⁴⁾ Vgl. de brief van Henrick van Steenhuijs, ambtman van de stad Grave, van 12 mei 1573 aan den secretaris Berti te Nijmegen, bij Brandsma, a.w., blz. 338.

met hunne degens in de handen gesteken, opdat sij haer niet en soude konnen vasthouden ende alsoe souden doen beloven, hetwelcken sij begerden" (Memorieboecxken) ¹⁰⁵⁾; een andere keer voeren zij haar met drie zusters gevankelijk weg naar Tiel. Op de duur wordt de toestand onhoudbaar. In 1581 vlucht moeder Stijntje met de zeven zusters die nog over zijn naar Grave; haar convent is „tenemaal verdestrueert geworden" (Memorieboecxken) ¹⁰⁶⁾.

Van alles beroofd, gesteund door enkele goede mensen, leven de zusters in uiterste armoede enkele jaren „in Lievendael — niet ver van de tegenwoordige nieuwe kerk van Velp — in de camer bij Dirick van Someren achter het vleschuijs" (Memorieboecxken) ¹⁰⁷⁾, steeds hopend, naar Bethleëm te kunnen terugkeren. Vijf jaar gaan voorbij. Reeds zijn door ontbering en ongerief twee zusters vóór haar tijd gestorven; op 10 augustus 1586 sterft ook de dappere moeder Stijntje Vos: zij wordt bij de twee zusters begraven op het kerkhof van het Penitentenklooster Maria-graf in de stad. Weer gaan twee jaar voorbij. De hoop, nog ooit naar Haren te kunnen terugkeren, is nu practisch gestorven. Eind 1588 vragen de vijf zusters die nog over zijn om opname in Maria-graf; gastvrij worden zij opgenomen, en mogen als afzonderlijke communititeit wonen in de ziekenafdeling.

Dan zetten zij de laatste stap. Zij richten zich tot Ernest van Beieren, bisschop van Luik, en leggen hem haar noodtoestand voor: klooster en kapel zijn een ruïne, landerijen liggen onbebouwd en onbewerkt, boomgaarden zijn vernield; mogen zij nog wel hopen op herstel; zelfs al zouden zij kunnen terugkeren, dan konden zij nog de gebouwen en het reguliere leven niet herstellen bij gebrek aan mensen en geld; en zelfs als dit alles er was, dan nog was het in deze gevaarlijke en onzekere tijd een te hachelijke onderneming; daarom verzoeken zij, zich te mogen verenigen met de zusters van Maria-graf, bij wie zij reeds als ballingen wonen, en alle rechten en goederen van Bethleëm over te dragen op haar nieuwe home.

¹⁰⁵⁾ Brandsma, a.w., blz. 319.

¹⁰⁶⁾ Ibid.

¹⁰⁷⁾ Ibid.

De bisschop van Luik stelt een onderzoek in, vraagt de toestemming van de bisschop van Roermond, de beschermheer van Maria-graf, en van de beide communititeiten. Dan vaardigt hij op 3 juli 1589 het decreet ¹⁰⁸⁾ uit, waarbij hij de zusters van het Huis van Bethleëm toestaat, haar convent met alle lasten en plichten, inkomsten en renten, over te brengen naar Grave, en zich te voegen bij het Penitentenconvent aldaar; tegelijkertijd bekrachtigt hij deze overdracht en deze eeuwige vereniging van de twee communititeiten met zijn bisschoppelijk gezag. Op 18 januari 1592 heeft de overdracht plaats voor Jan Heymans, de notaris van Grave ¹⁰⁹⁾. Op 6 maart 1618 sterft Jenneken Hendricx, de laatste zuster van Haren. De geschiedenis van het Huis van Bethleëm is ten einde. Maar Gods voorzienigheid heeft het anders beschikt.

Tussen twee stormen

Er is een fout gemaakt bij de overdracht van huis en goed. Hadden Antonia en Adriaan van Brimeu, toen zij verlof gaven tot de stichting van een klooster te Haren op de Cuycksce Hofstadt, niet als voorwaarde gesteld, dat huis en grond onder hun rechtsmacht bleven, en dat beiden weer met alle rechten en plichten zouden terugvallen op de oorspronkelijke leenheren, de graven van Megen, indien zij ooit tengevolge van verwoesting ten tijde van oorlog of om andere redenen zouden ophouden kerkelijk goed te zijn? Niemand schijnt daar bij de overdracht aan gedacht te hebben. Nu beginnen de graven van Megen zich met kracht in de zaak te mengen en alles te doen om het klooster te Haren te herstellen: „Sijn excell. François Albert Croij, grave van Megen, absolutelijck begerende, dat het cloester van Haren wederom opgebouwt soude worden, heeft door sijnen drossaert alle moegelijcke middelen daertoe doen soecken ende gebruijcken” (Memorieboecxken) ¹¹⁰⁾.

Reeds in 1597 — er leven dan nog drie zusters van het Huis

¹⁰⁸⁾ Tekst bij Brandsma, a.w., blz. 338—340.

¹⁰⁹⁾ Ibid., blz. 340.

¹¹⁰⁾ Ibid., blz. 320.

van Bethleëm — doet de graaf tot dat doel op zijn kosten een meisje uit Haren, Lijsken Willems, in Grave inkleden en profesen; „maer sij is int cloester van den Grave gebleven en int selve gestorven” (Memorieboecxken) ¹¹¹⁾. Nu spant hij alle krachten in om de gronden en goederen van Haren weer geheel vrij te krijgen; een eerste succes is, dat Karel van den Campe, zijn rentmeester, op 14 juni 1613 het huis en de landerijen, behorend aan Bethleëm, voor zes jaar verpachten kan aan Hubert Gijsberts van Berchem onder de niet geringe voorwaarden, in de pachtbrief omschreven: de pachter moet o.a. zorgen voor het herstel van gebouwen, dammen en weteringen, en trachten alles zo goed mogelijk te bewerken en te bebouwen; daarom moet hij ook zorgen voor een „sterck gesin van knechts ende maeghden, ende daertoe vijffthien off seshien beesten minsts om wel mist gemact te worden (!)” ¹¹²⁾.

Maria-graf komt in het geweer: het plan om Haren weer op te bouwen is „tegen de meyninghe ende wille van eijnighe susteren van den Grave, begerende ende soeckende de goederen van Haren vast te maecken aen het cloester van de Grave, gelijk sij seijden al geschiet ende gedaen te wesen door toestaen van eynighe van de leeste susterkens vant cloester van Haren, int cloester ten Grave gestorven, ende tsamen met consent van den bisschop ofte geestelijck overicheijt” (Memorieboecxken) ¹¹³⁾. Een papieren oorlog volgt: de bisschop van Roermond neemt het op voor Maria-graf, de bisschop van 's-Hertogenbosch, die thans de jurisdictie heeft over Haren, voor Bethleëm, de graaf van Megen zwaait met de stichtingsoorkonde, verdedigt zijn rechten, die anderen in twijfel trekken ¹¹⁴⁾. Het slot is, dat de kansen voor het herstel van Haren steeds gunstiger worden en dat de papieren van de graaf van Megen het sterkst staan. Reeds hebben op zijn aandringen zuster Jenneken van Elinghen en zuster Anneken Verheijen, na een jaar noviciaat in Maria-graf, op 4

¹¹¹⁾ Ibid.

¹¹²⁾ Tekst van de pachtbrief *ibid.*, blz. 340—342.

¹¹³⁾ *Ibid.*, blz. 321.

¹¹⁴⁾ Enkele hierop betrekking hebbende documenten zijn gepubliceerd door Brandsma, a.w., blz. 342—353.

oktober 1634, feest van St. Franciscus, haar professie afgelegd: „int verlaeten en verwoest kercxken vant cloester Bethleëm (Memorieboecxken) ¹¹⁵⁾, op 12 juli 1639 op dezelfde plaats gevolgd door de professie van zuster Hendricxken Cloppers. En na een laatste krachtig aandringen van de graaf wordt de grote stap gezet: op 26 juli 1642, feest van Sint Anna, „seijn suster Jenneken van Elinghen, S. Anneken Verheijen ende S. Hendricxken Cloppers naer Haren gegaen, om het cloesterken wederom beginnen te repareren, gelijk sij gedaen hebben, latende hetselve jaer noch leggen den dam met de brugge” (Memorieboecxken) ¹¹⁶⁾.

Het is voor de drie zusters een uiterst zware onderneming, in deze tijd van uiterste armoede van een ruïne weer een klooster te maken. Maar zij laten de moed niet zinken. Het volgend jaar gaan twee van haar zelfs naar Luik „om materialen te haelen tot reparatie vant cloester” (Memorieboecxken) ¹¹⁷⁾. Zij winnen een krachtige helper in de rector van Maria-graf, de eerw. Heer Henricus Stayakers — Hendrik van den Leemputte, vicaris-generaal van het bisdom Den Bosch, noemt hem in zijn verslag over het Bossche Vicariaat aan de Propaganda Fide in 1650: N. Stayerker ¹¹⁸⁾ —, die de moed had, zijn comfortabel bestaan in Grave op te geven, en „noch quaelijck eijnighe commoditeijt te Haren wesende, is hij ock tot Haren komen wonen ende de susterkens met alle moegelycheyt int repareren vant cloester geholpen” (Memorieboecxken) ¹¹⁹⁾. In 1644 worden het kerkje, de keuken en de boerderij hersteld, in 1645 de refter, de ziekenkamer en de schuur. Op 4 oktober 1644 wordt alweer de eerste novice ingekleed, enkele dagen later een tweede. Zr. Jenneken van Elinghen is tot overste aangesteld, Zr. Hendricxken Cloppers tot procuratrice. En terwijl de graaf van Megen, Albert Frans van Croij, op 23 december 1644 de zusters nog vrijstelling verleent

¹¹⁵⁾ Ibid., blz. 321.

¹¹⁶⁾ Ibid.

¹¹⁷⁾ Ibid.

¹¹⁸⁾ Vgl. Dr. J. D. M. Cornelissen, „Relationes Status” van het Bisdom 's-Hertogenbosch in de eerste helft der zeventiende eeuw, in Bossche-Bijdragen, Deel IX, 1928—1929, blz. 190.

¹¹⁹⁾ Brandsma, a.w., blz. 321.

van een jaarlijkse belasting van twee gulden en enkele stuivers wegens de uiterste armoede van het klooster ¹²⁰⁾, treedt in 1646 Agnes Lockemans in, dé uitkomst in de nood, want deze zuster „wesende een eijnighe dochter heeft bijnae alle haere goederen, meubelen ende rinten ingebrocht, geëstimeert omtrint de twintich duijsent gulden”! (Memorieboecxken) ¹²¹⁾. Langzamerhand kunnen de oude gebouwen, o.a. ook de brouwerij, worden hersteld, en in 1671 wordt zelfs een stuk nieuwbouw gezet, nl. pand en spinkamer, gevolgd door nog een grotere nieuwbouw van de refter tot de kerk toe in 1707. De storm is voorbij, het leed is geleden; wat niemand had verwacht: het Huis van Bethleëm is uit zijn puinen herrezen en gaat een nieuwe bloeitijd tegemoet.

Deze nieuwe periode is uiterst arm aan gebeurtenissen. Eenvoudig en onopvallend verloopt het leven; het is waarlijk een rustige en gezapige tijd tussen twee stormen. De kloosterkroniek weet weinig meer te vertellen dan het aanstellen van nieuwe rectoren, de keuze en bekrachtiging van nieuwe oversten en het overlijden van zusters. Slechts enkele bijzonderheden worden aangestipt. In de zomer van 1672 ondervindt het convent enige overlast van het voorbijtrekken van het franse leger na de overgave van Nijmegen. Tijdens het beleg van Grave in 1674 kunnen de zusters haar dankbaarheid tonen aan de Penitenten van Maria-graf door nu op haar beurt gedurende drie maanden gastvrijheid te verlenen aan acht zusters, uit Grave gevlucht. Op 31 augustus 1689 zijn de kerk en het altaar geconsacreerd, bij welke gelegenheid relieken van de HH. Martelaren van Gorcum — de latere Patronen — in de altaarsteen zijn gemetseld. Wreed wordt de kloosterlijke rust verstoord, als op 8 en 10 november 1713 brandbrieven worden gevonden op de brug vóór het convent; zij beginnen aldus: „Begijnen tot Haren!”, en eisen, dreigend en snorkend, 500 gulden op, die op een aangeduide plaats moeten gebracht en verborgen worden; zo niet, dan zal het klooster door buskruit en zwavel tot de grond toe worden afgebrand; „al houdt

¹²⁰⁾ Tekst van request en apostille *ibid.*, blz. 322—323.

¹²¹⁾ *Ibid.*, blz. 336.

ul. wagt met hondert man, wij sullen het darom nicht laten ; ofte om ul. bidden oock nicht" ¹²²) ; schrik en ontsteltenis onder de zusters ! ; een noveen tot St. Antonius, een solemnele mis gedurende negen dinsdagen, waakzaamheid binnenshuis en een gewapende wacht van vier man buitenshuis hebben het klooster voor onheil bewaard. En voor het overige weet de kroniek niets anders te melden dan in 1721 het groeien in de tuin van een kool, die 26 pond zwaar is, en eind 1726 de hulde aan Lambertus Hoex, van Berchem geboortig en oud-student van Megen, die op 23 november 1726 onder 135 mededingers tot primus verklaard werd in de concursus generalis philosophiae aan de universiteit van Leuven : „Den primus quam oock op het clooster ende verthoonde sijn selven oock aen de susters van het clooster met het bijwesen van de studenten van Meghen. Ende de eerwaardighe moeder van het clooster, suster Cecilia van Tuyl ende meer ander oude susters quamen hem verwillecomen alsoock sijne nichte, suster Theresia, van Berchem geboortig. Ende de eerwaardighe moeder braght hem toe een roomerken van vrintscap ende beschonc oock alle de studenten ende andere vrienden van den primus" ¹²³).

Het convent staat nu geheel op zichzelf onder het gezag van de bisschop : het Kapittel van Utrecht immers bestaat niet meer, hoewel zijn statuten en kapittelbesluiten in het Huis van Bethleëm nog steeds onderhouden worden. De grote 17-eeuwse hervormingsbeweging onder de Penitenten in Zuid-Nederland, de zg. Reform van Limburg door Moeder Joanna van Jesus, met strenge armoede en streng slot, gaat schijnbaar geheel aan Haren voorbij ; en van de constituties, door pater Petrus Marchant voor deze Penitenten-Recollectiënen geschreven en door paus Urbanus VIII op 15 juli 1634 door de bulle *Exponi Nobis* goedgekeurd, rept de kloosterkroniek met geen enkel woord. Het dagelijks

¹²²) De tekst van de brandbrieven is bewaard in het voortgezette Memoirieboeckken van pater Nols.

¹²³) Vgl. fr. Theodardus, Een Primus van Leuven te Haren en Megen, in Bossche Bijdragen, Deel XXI, 1951—1953, blz. 251—253.

leven in het Huis van Bethleem verschilt daarom weinig of niets van het leven in de voorafgaande periode; en al houden de zusters aan het vrije leven van de Penitenten vast — hoewel dit een minder gunstige invloed heeft op de tucht — het leven blijft zich toch, overeenkomstig de oude traditie van het Kapittel van Utrecht, steeds meer in kloosterlijke richting bewegen.

Ook de franciscaanse traditie blijft gehandhaafd. De zielzorg komt nu weldra in handen van de paters Minderbroeders van Megen. In 1654 nl. sterft de rector Henricus Stayakers, „die de susters tot Haren gebracht ende int herbauwen vant cloister seer geholpen heeft, ende als biechtvader telf jaer ende een half getrouwelijk gedient heeft” (Memorieboecxken)¹²⁴). Op grond van het privilege, haar bij de stichting van het convent door de bisschop van Luik verleend, kiezen de zusters nu, overeenkomstig de raad van haar overleden vader, een nieuwe rector in de persoon van de aftredende pastoor van Berchem, Joannes Verbeeck; maar als deze in 1659 sterft, „heeft het cloister tot hunnen dienst versocht eenen pater vant cloister der minderbroeders tot Megen” (Memorieboecxken)¹²⁵), in 1645 gesticht en op ongeveer drie kwartier afstand van het Penitentenconvent gelegen. En op 14 juni 1661 tekent de gardiaan van Megen in zijn dagboek aan, dat de minister-provinciaal J. de Riddere bij gelegenheid van de visitatie erin heeft toegestemd, dat de zusters van Haren een pater van Megen tot rector zouden krijgen „totdat zij een anderen zouden hebben”¹²⁶).

Spoedig verraadt de kloosterkroniek de invloed van de Minderbroeders; anderhalve eeuw lang treden zij op als vaders van het convent, als biechtvaders, en als gevolmachtigden en getuigen bij verkiezingen. Speciaal mag genoemd worden P. Cornelius Nols, de schrijver van het reeds zo vaak geciteerde Memorieboecxken, rector van 1669 tot 1684, „een waarlijk onkreukbaar man, aan allen dierbaar om zijn beminnelijkheid en buiten-

¹²⁴) Brandsma, a.w., blz. 325.

¹²⁵) Ibid., blz. 328.

¹²⁶) „Donec alium haberent” in *Diarium Guardianorum Megensium* ab anno 1645.

gewoon bekwaam in de leiding van de zusters" ¹²⁷) ; tijdens zijn rectoraat worden meerdere nieuwe franciscaanse gebruiken ingevoerd ; in april 1674 beginnen de zusters de Getijden te bidden in het latijn ; in de zomer van 1676 volgt het zingen — na de conventsmis — van de noodantifoon *Haec est praeclarum vas* tegen allerlei rampen, vooral tegen besmettelijke ziekte en een onvoorziene dood ; in 1683 worden na de completen de commemoraties ingevoerd van de H. Vader Franciscus en de Heiligen van de Orde.

Een tweede figuur die een bijzondere vermelding verdient is P. Judocus de Vos, rector van 1703 tot 1733, die tijdens zijn rectoraat veel moeilijkheden ondervonden heeft ¹²⁸). Op de eerste plaats speelt zich onder zijn bestuur de „romance" af — helaas zonder happy end — van de ongelukkige figuur van Zr. Rosa van Saxendorf ¹²⁹). Negen jaar na haar professie, nl. op 4 december 1709, verklaart deze zuster aan P. Rector, dat haar professie ongeldig is geweest, omdat zij die onder dwang en zonder de juiste intentie heeft uitgesproken. Na onderzoek doet de kerkelijke overheid van Luik — die nu weer de jurisdictie uitoefent — de uitspraak, dat haar verklaring van geen waarde is, en eist óf een hernieuwing van haar professie óf — volgens de gewoonten van die tijd — opsluiting en afscheiding van de communiteit. Eerst weigert de zuster, maar „als dit in het werk zouden gelegd worden en de plaats gereed was om haar in te zetten, heeft zij gezegd, dat zij haar professie zouden vernieuwen". Dit gebeurt mondeling en schriftelijk openbaar in de kerk voor

¹²⁷) „Vir vere candidus et ob conversationis suavitatem omnibus charus ac in regendis monialibus dexterrimus", in *Necrologium* van het Minderbroedersklooster van Megen.

¹²⁸) Voor de verdere geschiedenis steunen wij voornamelijk op de kloosterkronieken van het „Huis van Bethleem" ; de citaten worden ontleend aan een oud „Memorieboek", waarin het *Memorieboekken* van pater Nols en alle latere notities van chronistae door eenzelfde hand zijn overgeschreven tot 1904, en dat daarna door achtereenvolgende chronistae is bijgehouden tot oktober 1945 ; dit oud Memorieboek is — met enkele aanvullingen — overgenomen in een nieuw Memorieboek, in 1945 begonnen, dat loopt tot juli 1950, en wordt voortgezet in Memorieboek II ; wij citeren : Oud Memorieboek, Nieuw Memorieboek I, Nieuw Memorieboek II.

¹²⁹) Oud Memorieboek, blz. 63—67.

de gehele communitie op 17 juni 1710. Maar het gebeurde „geveinsdelijk”. Heimelijk schrijft zij brieven aan invloedrijke dames om haar het klooster uit te helpen, en zij weet zelfs het hoofd op hol te brengen van de eenvoudige knecht van het klooster door hem te beloven, dat zij met hem zou trouwen. Nu volgt, overeenkomstig de uitspraak van de kerkelijke overheid, de opsluiting. Alle pogingen om haar tot inkeer te brengen, bezoek van medezusters en buitengewone biechtvaders, hebben geen succes: „Hare paschen heeft zij niet gehouden, blijvende in haar vorig opinie, zonder te willen resolveren tot eene vernieuwing van hare professie; zij is gesepareerd gebleven van de gemeente en is wel bewaard”. Eerlijk en eenvoudig heeft de chronista alles opgetekend, en als om alles met de mantel der liefde te bedekken schrijft zij vele jaren later het cliché-bericht van haar overlijden: „1733 17 november is gestorven onze beminde Medezuster Zr. Rosa Catharina van Saxendorf. R.I.P.”¹³⁰⁾.

Pater de Vos is vooral bekend om zijn heilige ijver voor de geestelijke bloei van het Huis van Bethleëm. Hij heeft opgemerkt, dat sommige zusters van de omstandigheid dat er geen slot is gebruik maken om zich een te grote vrijheid te veroorloven, is van mening, dat ook de armoede beter onderhouden moet worden. Edelmoedig gesteund door de Moeder, Cecilia van Tuyl, treedt hij tegen deze tekorten op. Dit leidt tot een conflict. „Eenige jonge zusters die met malkander hadde geconspireert”, zijn ontevreden, daar zij „al te zeer door den Pater bemoeid werden en geene genoegzame liberteiten hadden, en omdat hij eenigen tijd te voren al te streng had gepredikt van de belofte van armoede, nogthans volgens het gevoelen en de gemeene leering der Theologanten, met één woord gezegd, omdat de Pater zeer wilde, dat de kloosterlijke discipline zoude floreren, in dewelke sommige, die tot verslapping genegen waren, geen smaak hadden. Hierom zochten zij den Pater den voet te ligten, gelijk zij te voren de Moeder Cecilia van Tuyl ook om dezelfde reden meenden af te zetten”¹³¹⁾. Op instigatie van enkele seculiere

¹³⁰⁾ Dodenboek van het „Huis van Bethleëm”.

¹³¹⁾ Oud Memorieboek, blz. 70—71.

priesters weten zij gedaan te krijgen, dat in opdracht van de Vicaris-generaal van Luik een visitatie gehouden wordt, maar met het door haar niet verwachte gevolg, dat de Pater en de Moeder geprezen worden, terwijl deze „malcontenten in de plaats van meerder liberteit eene roede voor hare neus gekregen hebben”¹³²). En — wat nog vel minder verwacht was. — „De Vicarius van Luijk merkende, dat deze malcontenten hare visitatie hadden verzocht op den raad van eenige wereldlijke priesters die van de kloosterlijke disipline geen kennis hadden en dat deze Conspiratie tegen den Pater buiten het klooster was gesmeed, heeft hij met geweld begeert, dat voortaan het slot zouden wezen in het klooster en wel onderhouden zouden worden”¹³³). Nu komt het hele convent in rep en roer: „om dieswil dat het klooster op het slot niet en was gefundeert en ook omdat het klooster niet en was gebouwd om met er tijd een slot ervan te maken, en omdat het klooster tot geen slot en konden gebragt worden zonder zeer zwaren excessieve onkosten, om welke kosten te dragen het klooster niet in staat was”¹³⁴). De zusters „hebben moeten loopen en arbeiden, vrienden moeten maken om den Vicarius van Luijk van zijn intentie en wil te diverteren”¹³⁵), en... met het gewenste resultaat; want als ze al haar bezwaren hebben voorgelegd, „heeft de Vicarius generaal de Zusters in vrede gelaten en tot het slot niet meer gepraamd”¹³⁶).

Met dit conflict en met deze uitslag voor ogen wordt dan het enthousiaste verslag van de chronista begrijpelijk over de viering van het gouden kloosterjubilé van pater Judocus de Vos op 12 september 1731, toen hij dus al meer dan 25 jaar rector en biechtvader was: „’s Morgens op den dag van zijn jubilé werd hij door ons kar tot Megen gebragt, zijnde de kar paard en voerman versiert met bloemen, gaande neven de kar twee van onze knechten met bloemen verciert, dragende in de hand een degen of zwaard. Als de kar kwam omtrent de kerk van het convent,

¹³²) Ibid.

¹³³) Ibid., blz. 71—72.

¹³⁴) Ibid., blz. 72.

¹³⁵) Ibid.

¹³⁶) Ibid., blz. 72—73.

wierpen onze twee meisjes bloemen en groen op de straat, tot verwondering van de burgers van Megen. Denzelfden dag ontrent den avond kwam den Eerw. Pater Jubilaris tot Haren met dezelfde gepaleerde kar en voerman. Zoo hij gekomen was ontrent het klooster, kwamen hem inhalen alle Zusters en gingen hem te gemoet tot aan de brouwerij van den smid Hendrik van Koolwijk met groote vreugd en teekene van blijdschap. Sommige der religieusen waren verkleed en speelden op verscheidene instrumenten en wenschten haren Pater veel geluks over zijn gedaan jubilé en leiden hem naar het klooster. Als de kar gekomen was over de brug, kwam de Jubilaris van de kar en hem werd een glas roode wijn toegebracht door eene Zuster, knielende op eene knie, en werd met groote vreugd en blijdschap, met geluid der klokken en het lossen van roers onder een verhemelte (!) gebracht naar Zijne kamer, alwaar gezongen en gedanst werd, zijnde de Zusters altemaal vol genoegen over de jubilé van den Pater, hetwelk in 't klooster nooit was voorgevallen" ¹³⁷⁾.

Het jaar daarop (1732) heeft een zeer belangrijke gebeurtenis plaats: het Huis van Bethleëm ontvangt nieuwe eigen Statuten, die een vrij duidelijk beeld geven van het nu bijna geheel kloosterlijke leven. Helaas worden in de kloosterkroniek noch goedkeuring noch maker vermeld; hoogstwaarschijnlijk echter zijn zij goedgekeurd door de bisschop van Luik, en misschien zijn ze wel het werk van P. Judocus de Vos, die al zo lang had gepreekt tegen verslapping en geijverd voor tucht en armoede en nu door deze statuten de kroon op zijn werk zet.

Deze nieuwe Statuten ¹³⁸⁾ beginnen aldus: „In de naam ons Heeren Jesu Christi beginnen de statuten voor de Religieusen God dienende onder den derden Regel van den H. Vader Franciscus in het Convent van Bethleëm tot Haren" (blz. 25). Vóór alles verklaart het eerste hoofdstuk: „De Religieusen van dit

¹³⁷⁾ Ibid., blz. 76—78.

¹³⁸⁾ Het origineel is verloren gegaan; wij gebruiken en citeren een exemplaar, door een der zusters overgeschreven, waarmee zij gereed kwam „op den Palmenzondag 1865", zoals zij op de laatste bladzijde (99) noteert.

convent staan in volle gehoorzaamheid, en onderworpenheid onder de bescherminge, straffinge en regeringe van den Bisschop haars Bisdoms, den welken zij overzulks kennen, en ootmoedelijk ontvangen moeten voor haren Oversten Regeerder Beschermmer corriceerder en visitateur" (blz. 25). Overeenkomstig de gewoonte van het bisdom Luik, dat thans weer de jurisdictie over Haren ¹³⁹⁾ uitoefent, wordt vervolgens vastgelegd, dat de overste gekozen zal worden voor de door de bisschop vastgestelde tijd van drie jaar, „welke geëindigt zijnde, eenen nieuwen keus zal worden gedaan om een ander te kiezen of de zelve te continueren, in dien dat naar God en de concientie geoordeelt wordt zulks te dienen tot de geestelijke en tijdelijke welvaart des convent" (blz. 27). Na de overste wordt de ondermoeder gekozen, en vervolgens worden aangesteld „de meesterse van de novitiën, de ontvangster (procuratrice), portieresse, costerse" (blz. 28), allen voor de tijd van drie jaar. Het oude voorrecht om een eigen rector te kiezen blijft behouden: „Alst gebeurt dat men eenen Pater of geestelijken regeerder vandoen heeft zal de Moeder particuliere zorge dragen om met raad van de Bisschop en godvruchtige mannen te hebben eenen man van ouderdom leven en manieren en geest, bekwaam om de zielen te regeeren, den welken aan de gemeente voorgesteld en geaccepteert zijnde altemaal zullen hebben een groot respekt en observantie" (blz. 27—28).

Heel bewust wordt het aantal leden van de communiteit bepaald op ten hoogste vijf en twintig, „opdat dit convent meer mag toenemen en groeijen in de volmaaktheid en geest der devotie als in de menigte van personen" (Cap. II; blz. 30). Deze „geest van devotie", van inkeer en beschouwing, spreekt uit deze Statuten heel sterk: daartoe moet het stilzwijgen „scherpelijk worden onderhouden van tsavonds ten acht uren tot 's anderen

¹³⁹⁾ Voor de voortdurende wisseling van jurisdictie, vgl. Brandsma, a.w., blz. 325—326; voor later tijd ook: J. Kleijntjens S.J. Ravenstein en Megen onder den Bisschop van Luik, 1805, in *Bossche Bijdragen*, Deel XVI, 1938—1939, blz. 282—285; id., *Het Apostolisch Vicariaat van Ravenstein en Megen*, in *Bossche Bijdragen*, Deel XI, 1931—1932, blz. 152—173; id., *De vereeniging der Noord-Brabantsche Vicariaten in 1840*, in *Bossche Bijdragen*, Deel XII, 1933—1934, blz. 80—99.

daags ten acht uren" (blz. 67), vervolgens nog op verschillende uren door de dag, en altijd „op de Choor, en op den demter (dormitorium) en in den Rafter alst over tafel is" (Cap. IX; blz. 68). Dagelijks wordt het officie gebeden „van onze lieve vrouwe naar de roomsche usantie, met lege en eendrachtige stemmen zonder noten" (Cap. VI; blz. 50—51), en iedere morgen en iedere avond is er een vol uur inwendig gebed, terwijl er nog „omtrent een uur stil wezen" (blz. 55) wordt gegeven voor geestelijke lezing en inkeer. De zusters moeten tweemaal per week biechten (Cap. VII; blz. 58), terwijl de heilige communie is voorgeschreven op de feesten van Christus en O.L.Vrouw, op zondagen en grote Heiligendagen, en voor het overige wordt toegestaan naar goeddunken der oversten (blz. 60—61). „Op de zondagen en heiligdagen zullen de zusters de Mis en Vesperen mogen zingen" (Cap. VI; blz. 57). Het dagelijks gewetensonderzoek blijft vanzelfsprekend voorgeschreven (Cap. VI; blz. 56). En in echt franciscaanse geest weidt het achtste hoofdstuk uit over de dagelijkse arbeid die zo moet verricht worden, dat de zusters „niet en verachten den geest van den H. inkeer en gebed, daar alle dingen toe moeten dienen en 't zelve behooren te vervorderen; daarom zoo moeten zij nauw toezien, dat zij door den iever en drift van het werk van god niet getrokken en worden, noch en verliezen zijn tegenwoordigheid in haar gemoed" (blz. 62—63).

In deze statuten voor Penitenten neemt natuurlijk „om den gekruisten Christus naar te volgen" (blz. 34) de penitentie of boete een beduidende plaats in. De novicen en pas-geprofesten moeten zorgvuldig geoefend worden in de versterving en de verloocheining van de eigen wil (Cap. II; blz. 34). Bijna dagelijks worden de boetpsalmen gebeden, bovendien „als er eenigen nood is, met de graduel-psalmen (psalmi graduales)" (blz. 57). „Zoo daar iemand door haastigheid of krankheid een andere bedroeft of iet misseid hadde, zoo zal zij die terstond op haar knien om vergiffenisse bidden" (Cap. VIII; blz. 64). Tenslotte worden de door de Regel bepaalde vasten- en onthoudingsdagen nogmaals onderstreept, de dagen van de discipline „ter gedenkenisse van

de bittere geeseling ons Heere" vastgesteld (Cap. XII; blz. 81), en de regels gegeven voor het wekelijks schuldkapittel (Cap. XIII; blz. 84—87).

Nieuwelingen moeten eerst „eenigen tijd int Convent wonen en haar manieren beproeft worden eer dat zij tot het habijt zullen worden ontvangen" (Cap. II; blz. 32). Worden zij dan na een gunstige stemming door de communitieit met goedvinden van de bisschop tot de inkleding toegelaten, dan moeten zij op de vastgestelde dag voor het altaar neerknielen, en op de vraag van de priester, wat zij verlangen antwoorden: „Ik begeer de bermhertigheid Gods, den derden Regel van S. Franciscus en het gezelschap der arme zusteren van penitentie" (blz. 33), waarop na de aanroeping van de H. Geest en de wijding van het habijt de inkleding volgt. Het noviciaat duurt een jaar; op het eind moet de novice orde stellen op haar tijdelijke zaken, want zij gaat nu beloven te leven „zonder eigenschap" (blz. 37); wordt zij door een gunstige stemming met goedvinden van de bisschop tot de professie toegelaten, dan zal deze „solemnelijk gedaan worden voor den autaar met de gewoonelijke ceremonien" (ibid.). De professieformule verschilt zakelijk weinig van de oude boven reeds aangehaalde professieformule der Penitenten; in plaats van de minister-generaal wordt de bisschop genoemd, maar de Kapittel-statuten van Utrecht worden nog steeds vermeld: „Ik zuster N. belove God en de H. Maria altijd maagd en den H. Vader Francisco en alle Heiligen, dat ik met de hulpe Gods allen den tijd mijn levens de geboden Gods zal onderhouden en leven int gemein zonder eigenschap, en in eeuwige reinigheid mijns ligchaams, en in gehoorzaamheid aan onzen Eerwaardigsten Heer Bisschop, en Oversten in der tijd wezende; en te voldoen voor alle mijne fouten, en gebreken de welke ik zoude mogen misdoen tegen de derden Regel van onzen H. Vader Franciscus en de statuten van ons generaal capittel naar het goeddunken van onzen Eerwaardigsten Heer Bisschop of visitateurs, als ik daar toe zal vermaant wezen, en dat zelve onder een eeuwig slot alst mijn oversten zal believen" (blz. 37—38).

Kenmerkend voor heel het leven van deze Penitenten zijn de

eenvoud en de armoede. Alles is gemeenschappelijk: „Niemand en zal iets eigens hebben of in het bijzonder iet bezitten noch tot eten of kledinge, noch ook gesloten kasten of schapraaijen, dan alleenlijk die in officie zijnde de gemeinne dingen des convents daarin bewaren” (Cap. V; blz. 45). „Noch eenige zuster en zal iet mogen geven aan de andere of van haar ontvangen, noch mangelen of wisselen, breken of maken zonder expressen oorlof van de Overste. Het gebruik van de gemeine nodige dingen zal zoodanig wezen, dat men in alles en overal kan speuren dat de zusters kinderen zijn van den armen ootmoedigen Franciscus” (blz. 46). Het convent zelf zal „goederen en renten int gemein hebben en bezitten” (blz. 47), maar de afzonderlijke zusters leven in ware armoede. „Op de cellen van de zusters en zal maar zijn een koetsken met slecht slaapgewaad, een bedde of matrassen met wullen of lijnen slaaplakens naar de gelegentheid en sterkte der zusteren; item een crucifix met wat simpele en Godvruchtige beeldekens, en ook eenige geestelijke boeken, die de Overste iedereen zal laten gebruiken” (blz. 48). Ook in de kleding moeten armoede en eenvoud duidelijk naar voren treden: „In de klederen zullen de zusters schouwen alle curiositeit alzo zij worden genoemd zusters van penitentie, en daarom zal men tot hare klederen nemen slecht grauwwullen laken niet alleen tot den overrok, maar ook tot de onderklederen die al van zulke stof moeten wezen naar uitwijzen des Regels. Haar hemden zullen wezen van slecht lijnen laken of tierentein, en het hulsel slecht en eenvoudig... De zusters zullen ook haar kleederen zoo wel lijnen als wullen, de welke haar van haar Oversten tot haar gebruik worden toegelaten, zeer neerstelijk bewaren en wel onderhouden met stoppen en lappen en zijn niet verdoende int gebruik, tonende in alles uitwendig en inwendig dat zij arm Franciscus kinderen zijn” (blz. 48—49).

Ook nu blijft het Huis van Bethleëm een „onbesloten” klooster. Dit blijkt duidelijk uit hoofdstuk III: „Al ist dat in dit convent noch slot noch spreekhuis int bezonder en is, zoo zullen nochtans de zusters haar zelve metter herten besluiten, om in

haar eenigheid en vereeniging met God te blijven" (blz. 39). Daarom beperken de Statuten zich tot enkele richtlijnen en bepalingen inzake het spreken met mensen van buiten; bezoek mag niet langer dan twee of drie dagen blijven; brieven mogen niet ontvangen, verzonden of geopend worden zonder verlof van de overste. En wanneer de zusters uitgaan, moeten zij „wezen stil en minnelijk van woorden en manieren gevende een iegelijk goed exempel, zijnde in alle ongelijk en spijtigheid verdragelijk als Religieusen betaamt" (blz. 44). Zij mogen niet gaan naar „maaltijden bankette uitvaarten of bruiloften, al waart ook van geestelijke personen" (ibid.). In Haren zelf mogen zij bij niemand eten en drinken; verlaten zij het dorp, dan moeten zij steeds getweeën zijn en dan „van malkanderen niet scheiden" (ibid.). Geen enkele zuster zelfs mag buiten de poort van het convent komen zonder verlof van de overste (blz. 45).

Het vasthouden aan deze aloude „onbesloten" levenswijze van de Penitenten is zeker merkwaardig. Immers al vanaf 1520 beloofden de Penitenten van Haren bij de professie, dat zij het eeuwig slot zouden aannemen „soe wanneer de overste ende de toekomende visitateurs sal believen" (Memorieboecxken)¹⁴⁰, en ook nu nog besluit de zojuist aangehaalde professie-formule met dezelfde verklaring. En al had dan, zoals reeds verhaald werd, Leo X het slot in 1521 niet verplichtend gesteld, Pius V had dit in 1566 wel gedaan, en heel uitdrukkelijk ook voor de Penitenten. Toch komt het er in het Huis van Bethleëm niet van; want als deze bulle van Pius V in onze streken begint door te dringen, is het convent de ondergang nabij. Als Nicolaas Zoes, bisschop van 's-Hertogenbosch (1615—1625), op 27 maart 1622 de Regel van Leo X en het pauselijk slot voor alle Penitentenkloosters in zijn bisdom verplichtend stelt, is Haren een ruïne. Als het in 1642 wordt hersteld, is er voorlopig geen kijk op, bovendien valt het dan onder de rechtsmacht van de bisschop van Roermond. Als Guilelmus Basserie, vicaris-generaal van Den Bosch in 1681 — dan staat het weer onder dit bisdom — het

¹⁴⁰) Brandsma, a.w., blz. 314.

convent visiteert, urgeert hij de slot-plicht niet, doch beperkt zich tot de bepaling, dat „als wanneer religieusen moeten uitgaen, deselve tenminsten twee samen sullen sijn ende, sonder van malkander te schijden, alsoo tsamen thuyskomen” (Memorie-boecxken) ¹⁴¹). En de moeilijkheden van de afgelopen jaren hebben wel heel duidelijk aangetoond, dat het nu niet de gunstige tijd was om het slot in te voeren. Zo blijft dus Bethleëm een onbesloten convent. Wees de visitatie van 1724 reeds uit, dat dit toch wel een minder gunstige invloed had op de religieuze tucht, dit blijkt telkens opnieuw uit alle latere visitatie-bepalingen — o.a. in 1735, 1742, 1809 — die voornamelijk betrekking hebben op het uitgaan en de correspondentie van de zusters, op het werken buitenshuis, en op het ontvangen van gasten, met wie „voort aen geenen thee, coffye oft ander water (!) mag gedronken worden” ¹⁴²). Maar ondanks dat blijft toch met deze oude leefwijze ook de echte geest der Penitenten bewaard, de geest van armoede en eenvoud, de geest van inkeer en beschouwing, die in deze kleine en onopvallende communitieit blijft leven, totdat zij een tweede maal in de storm der tijden ten onder gaat.

De Franse Revolutie is uitgebroken. Weldra zwerven de legers der republikeinen uit over heel West-Europa. In de winter van 1792 dringen zij zelfs door tot in Haren. Het is met de rust in het Huis van Bethleëm gedaan. De chronista vertelt : „In het jaar 1792 heeft het klooster veel geleden door de fransen, die in den wintertijd tot Haren kwamen en ook dien geheelen winter sijn hier geweest. Zij plunderden wel niet met geweld, dog vergden aan eten en drinken alles, wat wij in het klooster hadden, zoodat wij alle beesten hebben moeten slagten. Dagelijks moesten wij brouwen en allen wijn welke in den kelder was, hebben zij er uitgehaald. Misschien zou het nog erger gegaan sijn, zoo de religieusen niet eenigermate waren beschermd geworden door eene zoogenaamde Sauf-garde. Drie van de Zusters sijn naar Rot-

¹⁴¹) Ibid., blz. 335.

¹⁴²) Visitatiebepaling van 8 oktober 1742 in het Oud Memorieboek, blz. 91.

terdam gevlugt ¹⁴³) met de papieren, zilverwerk en verder voorname zaken, de andere zijn in het klooster gebleven, die zij ook geen leed hebben gedaan, alhoewel de fransen met de bloote sabels door de pant van het klooster reeden" ¹⁴⁴).

Telkens opnieuw ondervinden de zusters grote moeilijkheden : „Van 1792 tot 1808 zijn we door de fransen troepen, welke ons land overstroonden, dikwijls bedreigd geworden, zoo dat wij al dien tijd in groote vrees hebben doorgebracht, alhoewel het toen nog bij bedreigingen bleef tot 1809" ¹⁴⁵). In dat jaar immers werd het decreet tot suppressie van alle kloosters door Napoleon uitgevaardigd. Successievelijk worden de kloosters in Brabant en elders opgeheven. Voorlopig schijnt het Huis van Bethleëm aan de aandacht te ontsnappen, maar in 1812 is ook voor Haren het laatste uur geslagen. Het drama speelt zich af tussen 12 februari en 20 augustus van dat jaar, en is aan de hand van de kloosterkroniek van bedrijf tot bedrijf te volgen.

„Den 12en februarij op Asschewoensdag is gekomen een franschen Commissaris Vileirs, uit orden van de prefect van 's Bosch om een eventaris te nemen, waarmede begrepen was alle zilverwerk der kerk, schilderstukken, enz., ook alle renten en papieren. Alle schilderijen en verder alles wat in het klooster was werd in eene kamer gebragt, en de kamer daarna verzegeld, deze goederen zijn naderhand naar 's Bosch getransporteerd, doch eenigen tijd daarna hebben wij dezelve bij request gratis terug gekregen. Naar deze verzameling van schilderijen enz., verzegelde hij ook het procurature, waar de boeken en brieven des Convents bewaard werden, daarbij zeggende : „Nu zal ik procuraterse zijn, Gijl. heeft nog in te beuren nog uit te geven." Na dit verzocht hij den Eerw. Pater Steen, die ten tijde alhier confessarius was, dat hij Ons Heer zoude uit de kerk halen, en daarna verzegelde hij de kerk boven en onder. Door alteratie of ontsteltenis valt de Eerw. Pater als in onmagt, en viel zoodanig met het hoofd

¹⁴³) Vermoedelijk wel naar de familie van zuster Clara Kerkhof en zuster Theresia Mostert, die beiden van Rotterdam afkomstig waren.

¹⁴⁴) Oud Memorieboek, blz. 79—80.

¹⁴⁵) Ibid., blz. 80.

op den vloer, dat hij zig zeer kwetste, zoo dat wij den pastoor moesten doen komen om het H. Sacrament uit de kerk te halen. De kerk alzoo verzegeld zijnde bleef gesloten, en wij moesten alzoo naar de Parochiekerk gaan" ¹⁴⁶⁾). Deze situatie duurt precies vier maanden, want bij gelegenheid van een bezoek van de Sousprefect op 10 juni laat deze, op verzoek van Pater Steen, de zegels weer van de kerk afstoten, zodat op 13 juni, feest van St. Antonius, weer voor het eerst de mis in de eigen kerk gelezen wordt. Het is een grote troost in deze droeve dagen.

Het tweede bedrijf speelt zich af op woensdag vóór zondag Laetare. Toen „kwamen er vier commissarissen en opende het procurature, copieerden en namen vervolgens alle boeken en geschriften, en de procuraterse moest hun alles aanwijzen; zij bleven acht dagen hier, en moesten als vorsten opgedist worden. Zij namen ons in eens af omtrent de 49 morgen land met 3 kampen thienden, welken vervolgens verpacht werden door de domeinen. Zij ontnamen ons ook 15629 gulden aan renten" ¹⁴⁷⁾). De zusters zijn straatarm.

Op 20 augustus eindelijk volgt het laatste en droevigste bedrijf. Op die dag „kwamen uit order van het gouvernement De Schout van Dieden, genaamd Bossaert en de Maire van Haren genaamd Marcelis Gremme, zeggende: Wilt UE. goedwillig gaan of moeten wij geweld gebruiken: en alzoo zijn wij met veel alarm twee aen twee uit het klooster moeten gaan. De Eerw. Pater hield nog een treffende toespraak tot de religieusen en boezemde haar moed en geduld in, eer zij het convent verlieten; zij zijn in het habijt het klooster uit gegaan, doch met order van de wereldsche kleederen aan te doen, aan het eerste huis, daar ze zouden aankomen, hetwelk was de pastorij van Haren. Toen de religieusen allen uit het klooster waren, alsook de Eerw. Moeder en Eerw. Pater, sloten de Schout en de Maire het klooster en bleven er binnen, en wij moesten naar een goed heenkomen zien. Wij waren één en twintig in getal" ¹⁴⁸⁾). Op verzoek van de zusters

¹⁴⁶⁾ Ibid., blz. 82—83.

¹⁴⁷⁾ Ibid., blz. 84.

¹⁴⁸⁾ Ibid., blz. 85—86.

wordt door de keizerlijke notaris Werner te Ravenstein op 1 september de gehele inboedel van het klooster verkocht; de opbrengst bedraagt 2891 franc, 26 centimes. ¹⁴⁹⁾

Een tweede maal is het Huis van Bethleëm in de storm der tijden ten ondergegaan. Maar God heeft anders beschikt: opnieuw zal het verrijzen.

Tot Congregatie uitgegroeid

De verbanning duurt deze keer slechts kort: nog geen twee jaar. Want nauwelijks heeft Moeder Barbara Swinkels gehoord, dat Napoleon is verslagen en op 11 april 1814 te Fontainebleau afstand heeft gedaan van de troon, of zij begeeft zich nog diezelfde maand naar Haren. Het dorp is moeilijk te bereiken, want de Beerse Maas is uitgelopen. Maar Moeder Barbara is niet bang, en laat zich „door een manspersoon door het water dragen, wel een half uur ver” ¹⁵⁰⁾. Onmiddellijk eist zij bij de verbouweerde Schout van Dieden „zeer stoutelijk” ¹⁵¹⁾ de sleutels op, opent het klooster, en schrijft alle zusters aan om terug te komen. Binnen zes weken zijn allen bijeen. Voor de derde maal is het Huis van Bethleëm begonnen.

Nauwelijks zijn allen teruggekeerd, of er verschijnen twee commissarissen van koning Willem I aan de poort; zij roepen iedere zuster afzonderlijk bij zich, en stellen haar voor de keus: óf een pensioen van de Staat — jaarlijks 600 franc voor degenen die boven de 60 zijn, voor de jongeren jaarlijks 500 franc — óf een klooster zonder goed. Het pleit voor de zusters: „Alle de religieusen kozen, zonder iets van malkandere te weten, het klooster zonder goed” ¹⁵²⁾. Van de aanvang af is dus de echte Penitentegeest aanwezig. En die goede geest is hard nodig, want de eerste dertig jaar zijn uiterst moeilijk.

Daar is vooreerst al de uiterste armoede. „Er waren nog meubels nog mondbehoefden in het klooster”, zegt de kroniek ¹⁵³⁾.

¹⁴⁹⁾ De notariële acte wordt in het klooster Bethlehem bewaard.

¹⁵⁰⁾ Oud Memorieboek, blz. 106.

¹⁵¹⁾ Ibid.

¹⁵²⁾ Ibid., blz. 107.

¹⁵³⁾ Ibid., blz. 106.

De zusters immers waren nu wel weer terug in haar huis, maar haar bezittingen hadden zij niet teruggekregen. „Haar bestaan was zeer ellendig. Zij huurden hare eigene goederen, verhuurden dezelfde weder wat duurder, werden geholpen door andere menschen, en zoo bestonden zij, tot het God behaagden, haar betere dagen te geven”¹⁵⁴). De armoede blijft aanhouden. In 1816 grijpen dan de zusters naar een middel, dat zij van haar H. Vader geleerd hadden : zij gaan bedelen, termijn houden. Zij houden daarmee weer op in 1827, „daar zij geene nieuwelingen mogten aannemen, en de andere Zusters niet meer in staat waren om op termijn te gaan”¹⁵⁵). De twaalf zusters die nu nog over zijn besluiten dan „om kostjufvrouwen aan te nemen, om daardoor haar bestaan te verbeteren, en ook omdat zij gebrek aan personen begonnen te krijgen”¹⁵⁶). De financiële situatie wordt pas beter, als de zusters in 1839 alle bezittingen en in 1842 alle tienden van het convent weten terug te kopen van de Domeinen ; het klooster met aangrenzende goederen zelf komt pas in 1896 weer in hun bezit terug.

Zwaarder dan de stoffelijke nood is de zorg om het voortbestaan van het klooster : Willem I immers stond het herstel van de kloosters niet toe. Het enigste wat de koning op veler verzoek op 8 februari 1815 toestaat is, dat de religieuzen „provisioneel en tot wederopzeggens toe”¹⁵⁷) als „particuliere personen, welke verlangden zich bij elkander op te houden”¹⁵⁸) in de kloostergebouwen mogen verblijven ; maar dit verlot is aan strenge voorwaarden gebonden : het geldt alleen voor de 20 nog levende zusters, het habijt mag niet gedragen worden, en niemand mag als nieuw lid worden aangenomen of de professie afleggen, of anders zullen allen weer uit het klooster worden gezet. Vijf jaar later wordt een nieuwe poging gedaan ; de 19 zusters die dan nog over zijn leggen zelfs aan het Gouvernement een soort schijn-

¹⁵⁴) Ibid., blz. 108.

¹⁵⁵) Ibid.

¹⁵⁶) Ibid.

¹⁵⁷) Extract uit het Register der Besluiten bij het Gouvernement der Provincie Brabant, 11 februari 1815.

¹⁵⁸) Ibid.

statuten voor, bestaande uit 19 artikelen, waarin o.a. wordt verklaard, dat haar taak is „het onderwijs der jeugd van het vrouwelijk geslacht” (art. 1) — contemplatieven immers zouden zeker niet erkend worden —, dat zij staan „voor de Geestelijke bestiering onder Zijn Hoogheid Prins de Méan ¹⁵⁹⁾, aartsbisschop van Mechelen” (art. 2), dat de novicen na een jaar proeftijd een eenvoudige belofte afleggen voor de tijd van vijf jaar, waarna de aartsbisschop opnieuw kan „beschikken, overeenkomstig de bestaande Wetten, waar van afhangt het Geluk van die Dochters, die zig tot dit Gestigt toeschikken” (art. 9), dat een jaarlijkse verantwoording van inkomsten en uitgaven door de overste gezonden wordt aan de aartsbisschop en aan den „Heer Directeur-Generaal van den Roomsch Catholijken Eeredienst” (art. 12) enz.; gedateerd op 30 september 1820, worden zij aan de Gedeputeerde Staten van Noord Brabant opgestuurd, die op 29 november 1821 reageren door de Statuten terug te sturen met de opmerking, dat er eerst enkele punten aan moeten worden toegevoegd o.a. dat de overste „inboorlinge des Rijks zal moeten wezen” en dat „Elk Lid der Congregatie den vollen eigendom harer goederen en inkomsten zal behouden en het regt om dezelve te bestieren en daar over te beschikken overeenkomstig het Burgerlijk Wetboek”; daarna moeten dan de Statuten met het request opnieuw worden ingediend. De veranderingen worden aangebracht, de Statuten opnieuw opgestuurd, maar er volgt geen erkenning ¹⁶⁰⁾

Steeds wordt de toestand moeilijker. 1827. Er zijn nog twaalf zusters over; er wordt besloten kostjuffrouwen aan te nemen. De nood stijgt. 1833. Er zijn nog negen zusters over. Op 20 september van dat jaar waagt moeder Clara Kerkhof een nieuwe poging; zij richt een suppliek aan koning Willem I „dat zij Supplianten bij den dubbelen wensch om hare reeds voor eeuwen gemaakte inrichtingen te doen voortduuren en nuttig te zijn aan

¹⁵⁹⁾ Tot 1801 prins-bisschop van Luik; vandaar naar de zetel van Mechelen overgegaan.

¹⁶⁰⁾ Een afschrift van deze statuten wordt, met het antwoord van de Gedeputeerde Staten, in het klooster Bethlehem bewaard.

de belangen der Maatschappij eenige nieuwe Zusters zouden aanneemen en dezelve opleiden tot het onderwijzen van arme meysiens in allen huisselijken arbeit mitsgaders in nuttiegen vrouwelijken handwerken" en daarom „ootmoedig versoeken dat het Hoogstdezelve behaage mooge de instandthouding van een zoo aloud gesticht onder Hoogstdeszelfs bescherming te neemen en aan den Supplianten het aannemen van nieuwe medezusters gunstig toe te staan" ¹⁶¹). Geen succes. Hebben de zusters nog hoop? 1834. Na zeven jaar arriveert eindelijk de eerste kostjuffrouw „juist den dag van 25 jaren van de inkomste van de laatst geprofesside Zuster" ¹⁶²). Maar nu loopt het getal kostjuffrouwen spoedig op tot negen; sommigen van haar beginnen wel iets voor het religieuze leven te voelen, en zo gebeurt het, dat enkelen van haar, zij het in burgerkleding, eenvoudige geloften afleggen.

Langzamerhand keert het getij. Op 4 oktober 1838, feest van Vader Franciscus, wagen de zusters het, weer het habijt aan te nemen. Eindelijk, „op dat gelukkig tijdstip wanneer Willem I de teugels des bewinds nederlegde, en de voor Kerk en Staat zoo zorgvuldige Willem II den troon beklom" ¹⁶³), nl. op 28 november 1840, ondertekent Willem II het decreet, waarbij aan de kloosters „4° aan de Capucijnessen te Haren onder Megen" ¹⁶⁴) wordt toegestaan, nieuwe leden aan te nemen. Het Huis van Bethleëm is gered! Op 14 december 1840 worden er zeven nieuwelingen geprofest; zeven van de 21 zusters, die op 20 augustus 1812 het convent hadden moeten verlaten, zijn daarvan de gelukkige getuigen. Een nieuwe bloeitijd is begonnen.

Spoedig worden gewichtige besluiten genomen, die opnieuw getuigen van de moed en de offervaardigheid van het kleine groepje Penitenten. De eerste grote beslissing valt op 9 maart

¹⁶¹) Overgenomen uit een kladbrieff met correcties en een notitie inzake de verzending, in het archief van het klooster Bethlehem bewaard.

¹⁶²) Oud Memorieboek, blz. 109.

¹⁶³) Ibid., blz. 107—108.

¹⁶⁴) Missieve van de Generale Directie voor de zaken van de R.K. Eeredienst, nr. 11, 2958, waarin het decreet van Willem II is opgenomen.

1844; wat Pius V in 1566 aan alle Penitenten had voorgeschreven, wat er echter in Haren door allerlei omstandigheden nog steeds niet van gekomen was, wordt nu een feit: het slot wordt ingevoerd. Met enige plechtstatigheid schrijft de chronista achter de Statuten van 1732: „In den jaren Duizend achthondert vier- enveertig heeft Zijne Doorluchtige Hoogwaardigheid J. Zwijsen, Bisschop van Gerra, en Administrator Apostoliek van de Distrikten Graven: Ravenstein: en Megen: gesteld, dat de Zusters voortaan het slot zullen onderhouden, hetgeen de Zusters ook gaarne hebben aangenomen als tot de kloostertucht behoorende”¹⁶⁵). Dit is vooral te danken aan de goede zorgen en vaderlijke leiding van de toenmalige pastoor van Haren, Antonius Verkuylen, die namens de bisschop als „Regeerder” optrad en „de Zusters met de meeste ijver, bezorgdheid en wijsheid zowel in de tijdelijke als geestelijke zaken heeft bijgestaan en geholpen, want het is aan Zijne waakzaamheid en ijver te danken, dat de H. Regel en Statuten of discipline nauwkeurig werden onderhouden en nagekomen; het is Zijneerw. die met overleg van de Eerw. Overste het Slot volgens den Regel heeft daargesteld te beleven”¹⁶⁶). Spoedig worden huis en leven geheel in de geest van het strenge pauselijk slot ingericht: er komen tralies; aan de Statuten van 1732 worden acht nieuwe bepalingen toegevoegd inzake het ontvangen van bezoek en het spreken met gasten aan de tralie en met personen die om geldige redenen binnen het slot komen; er worden werkzusters of buitenzusters aangenomen: zij alleen mogen bijv. „de werkzaamheden onder in de kerk” verrichten¹⁶⁷), maar zij mogen toch ook „met de koorzusters in het latijn en op het koor mede lezen”¹⁶⁸); het convent ontvangt weer een vaste rector in de persoon van de Eerw. Heer H. v. d. Sandt en „in 1845 Den 9 Maart Savonds om 9 uren is alhier Door Den Eerw. Heer pastoor A. Verkuylen op order van Den

¹⁶⁵) Blz. 90—91; vgl. noot 138.

¹⁶⁶) Nieuw Memorieboek I, blz. 96.

¹⁶⁷) Schrijven van Mgr. W. Deppen aan pastoor Verkuylen op 9 februari 1856.

¹⁶⁸) Ibid.

Biscop het Slot gekoomen" ¹⁶⁹). Hiermede is enerzijds een einde gekomen aan de oude vrije leefwijze der Penitenten, maar anderzijds het beschouwend Penitentenleven beklemtoond en beschermd.

De tweede nog veel grotere beslissing is — voor het eerst in de geschiedenis van het Huis van Bethleëm — het stichten van een nieuw convent. Nieuw leven uit de oude stam! Deze stichting, die later de naam „Nazareth" ontvangt, is vooral te danken aan de oud-rector H. v. d. Sandt. Deze is in 1849 pastoor geworden in Reek; hij wil daar een bewaarschool oprichten, en vraagt daarvoor zusters aan in Haren. Moedig gaan de zusters op het voorstel in. Met de goedkeuring van Mgr. Zwijsen, op 19 februari 1857 verleend, wordt op 17 september van dat jaar „de ‚Oudhof' gekocht met nog een huis er naast en drie morgen land" ¹⁷⁰). Op 26 augustus 1858 arriveren de vijf eerste zusters, overeenkomstig de wil van Mgr Zwijsen zo onopvallend mogelijk: „De Zusters moeten zo stil mogelijk zonder ergens onderweg aan te gaan en als onverwachts te Reek aankomen... De Pastoor of UEerw. kan het klooster in alle stilte benediceren... Er mag bij gelegenheid der aankomst geen feest of maaltijd aangelegd worden" ¹⁷¹). Twintig jaar lang heeft de nieuwe stichting te kampen met de uiterste armoede, zodat er tot tweemaal toe sprake van is, het convent maar weer op te heffen. De eerste maal is op 23 augustus 1864; op die dag bericht pastoor H. v. d. Heuvel van Haren, bestuurder van de Congregatie, dat hij de opheffing van het klooster bij Mgr. Zwijsen zal aanvragen, daar hij „het voortbestaan van ons klooster te Reek onmogelijk achtte" ¹⁷²). Maar God dacht er anders over. „In den nacht van 24 augustus stierf de Zeereerw. Heer Pastoor H. v. d. Heuvel plotseling; en het bleek, dat de brief nog niet weggezonden was. De brief bleef liggen, en Pastoor v. d. Sandt zwoegde met ons, om het voort-

¹⁶⁹) Uit een oud notitieboekje in het archief van het klooster Bethlehem.

¹⁷⁰) Memorieboek Reek, blz. 1.

¹⁷¹) Schrijven van Mgr. J. Zwijsen aan pastoor Verkuylen op 19 augustus 1858.

¹⁷²) Memorieboek Reek, blz. 7.

bestaan van ons klooster te verzekeren" ¹⁷³). Moedig houden de zusters vol, maar de armoe blijft hoogtij vieren. En in 1876 „heeft Mgr. Zwijsen er zelfs aan gedacht ons klooster te Reek op te heffen, zooals Zijne Doorl. Hoogwaardigheid schrijft aan Pastoor A. van Kilsdonk, Bestuurder der Congregatie. Het klooster was ook niet in staat f 150.— als tractement aan een Rector uit te betalen" ¹⁷⁴). Maar kort daarop vindt Mgr. Zwijsen toch zelf de oplossing door de zusters als Rector te sturen „de Weleerw. Heer Henricus Lambertus Smits, die door zijn groot vermogen ons bijstand verleende in financiële zaken en bij zijn familie verblijf nam" ¹⁷⁵). Nazareth is gered! Spoedig begint de bouw van een rectoraat, en langzamerhand ontwikkelt alles zich voorspoedig. Maar omdat het huis er niet op ingericht is, duurt het nog tot 8 september 1902, eer ook hier het slot wordt ingevoerd.

Met deze nieuwe stichting is tegelijkertijd duidelijk een heel nieuw element gekomen in het leven der zusters, nl. het onderwijs. Wel blijft ook in deze tijd de oude traditie der Penitenten: loondienst en handenarbeid, hoog in ere; zowel te Haren als te Reek leven de zusters van spinnen en naaien, langzamerhand ook van wassen voor kerken en kloosters; tevens werken zij in beide conventen op de eigen boerderij, die zeker in Haren een flink bedrijf was, zoals het volgend voorval bewijst: „In dit jaar 1868 was de veepest zoo erg in Haren, dat er veel koeijen zoo maar levendig in de kuil zijn begraven; ook alle onze koeijen, 14 stuks, zijn den 24 December alle op de hoefplaats in de kuil gedaan" ¹⁷⁶). Maar nu doet naast de handenarbeid het onderwijs zijn intrede, nu wel niet meer — zoals in de bovengenoemde schijn-statuten van 1820 — met het oog op de burgerlijke overheid, maar zowel om Pastoor v. d. Sandt te helpen, nu er zulk een behoefte is aan katholieke onderwijskrachten, alsook om te voorzien in eigen levensonderhoud. In Reek wordt dus bewaarschool-onderricht gegeven; daarnaast helpen de zusters de pas-

¹⁷³) Ibid., blz. 7—8.

¹⁷⁴) Ibid., blz. 10.

¹⁷⁵) Ibid.

¹⁷⁶) Uit een oud notitieboekje; vgl. noot 169.

toor om de kinderen de catechismus en het bidden te leren ¹⁷⁷). Ook in Haren wordt enige tijd wat catechismus-onderricht gegeven, maar niet lang, omdat er niet voldoende leerkrachten waren ¹⁷⁸). Het is dus maar onderwijs op zeer bescheiden en beperkte schaal, maar toch wijst de geschiedenis uit, dat het na verloop van tijd een zeker gevaar gaat betekenen voor het beschouwend leven der nu „besloten” Penitenten.

Zo ongemerkt als de vijf eerste Penitenten te Reek zijn aangekomen, zo ongemerkt heeft zich tegelijkertijd nog een vierde ingrijpende verandering voltrokken. Van zijn stichting af heeft het huis van Bethleëm — evenals trouwens alle andere Penitentenkloosters — op zichzelf gestaan onder het gezag van de bisschop, en zelfs het lidmaatschap van het Kapittel van Utrecht veranderde niets aan deze kerkrechtelijke zelfstandigheid; maar nu is het plotseling een „Moederhuis” geworden, waarvan Nazareth als „succursaal-huis” afhankelijk is; en de leden van beide conventen staan nu onder een „Algemene Overste” en vormen samen de „Congregatie der Zusters Penitenten van het „Huis van Bethlehem” te Haren bij Megen in het bisdom 's-Hertogenbosch” ¹⁷⁹). Bewust heeft Mgr. Zwijsen op deze nieuwe situatie aangestuurd: hij geeft slechts verlof tot de nieuwe stichting te Reek „onder bepaling, dat deze afdeling geheel van het Moederhuis afhankelijk moet blijven” ¹⁸⁰); en in een schrijven van 24 september 1858 onderstreept hij nogmaals: „Het huis te Reek moet afhankelijk blijven van dat te Haren; en te Haren alleen mogen novicen worden aangenomen en geprofest”. De zusters hebben blijkbaar de consequenties van deze ingrijpende wijziging in de structuur van het leven der Penitenten niet voldoende doorzien, want nog op 24 mei 1889 moet Mgr. A. Godschalk aan de Algemene Overste schrijven, dat juist de afhankelijkheid van Reek van Haren de reden is, dat het in Bethlehem „geopperde bezwaar omtrent het medestemmen der Zusters van Reek bij

¹⁷⁷) Memorieboek Reek, blz. 7.

¹⁷⁸) Nieuw Memorieboek I, blz. 117—118.

¹⁷⁹) Titelblad van de Constituties van 1898.

¹⁸⁰) Nieuw Memorieboek I, blz. 101.

de keuze der Overste in het Moederhuis van allen grond ontbloot is". Maar al doorzien de zusters de consequenties niet, deze wijziging is in ieder geval providentieel geweest: Mgr. Zwijsen heeft hierdoor de twee kleine conventen voor isolement behoed, betere vorming van nieuwe leden, verplaatsingen en onderlinge steun en hulp mogelijk gemaakt, en zo reeds toen gestalte gegeven aan enkele gedachten, die onze tegenwoordige paus Pius XII op 21 november 1950 in de constitutie *Sponsa Christi* naar voren heeft gebracht „ter bevordering van het welzijn van de slotzusters”.

Na al deze ingrijpende veranderingen voelen de zusters begrijpelijkerwijze sterke behoefte aan een herziening van haar oude Statuten van 1732. Op 18 augustus 1896 verleent Mgr. W. v. d. Ven daartoe opdracht aan de rector van het Moederhuis, de Weleerw. Heer A. J. A. Huberts¹⁸¹), die zich met alle zorg en toewijding van zijn taak heeft gekwetend.

Zeer terecht plaatst hij de door Nicolaas Zoes in 1622 aangepaste Derde Regel van Leo X voorop; op de 10 hoofdstukken van deze Penitenten-Regel bouwt hij dan de 10 hoofdstukken van de nieuwe Constituties, waarin „de bevoegde Kerkelijke Overheid den Regel verklaart, afwijkingen daarvan toestaat, voor zoover deze om blijvende omstandigheden noodig zijn, en de zusters onderricht in de oefening der kloosterlijke deugden en goede werken” (Inleiding, nr. 1). De Regel neemt dus de eerste plaats in, de Constituties zijn er een verdere toepassing en uitwerking van; deze juiste hiërarchische verhouding wordt nog duidelijk geïllustreerd door de bepaling, dat de Regel iedere maand en de Constituties drie maal per jaar moeten worden voorgelezen (H. X, nr. 6).

De nieuwe Constituties dragen een heel ander karakter dan de oude Statuten; wel mag rector Huberts in een voorwoord verklaren: „Bij de samenstelling dezer Constituties was het steeds het doel den eigenlijken geest der Penitenten te bevorderen, welke gegrond is op „de zuiverheid des harten, de armoede des geestes, de versterving des lichaams en de onderlinge liefde”

¹⁸¹) Oud Memorieboek, blz. 142.

(Brief van Pater P. Marchant aan de Penitenten)"; maar niet-tegenstaande deze sterke ascetische inslag en de bekende „Zegen en vermaning van de H. Vader Franciscus" op het eind, zijn de Constituties toch veel meer een echt kerkrechtelijk wetgevend document met allerlei bepalingen en voorschriften. Zo worden bijv. het bestuur van de Congregatie, de taak van de bisschop, de keuze en taak van de Algemene Overste, van het Hoofdbestuur, van de locale overste met haar discreten, nauwkeurig bepaald (H. V); het onderscheid tussen koor- en lekezusters, vreemd aan het Penitentenleven maar ingevoerd in verband met het slot, wordt wettelijk vastgelegd, en de diverse bedieningen in het huis beschreven (ibid.); het oude officie van procuratrice is verdwenen. Een apart hoofdstuk wordt gewijd aan de visitatie door de kerkelijke en door de eigen religieuze overheid (H. VIII), een ander aan de zieken (H. VII) en aan de uitvaart en de gebeden voor overleden medezusters en weldoeners (H. IX). Uitdrukkelijk wordt de graad van verplichting bepaald (H. X, nr. 1) en worden regels gegeven voor eventuele wijzigingen, en officiële verklaringen (H. X); ook wordt een Ceremoniaal in het vooruitzicht gesteld (H. X, nr. 7).

Zeër belangrijk zijn de drie inleidende nummers. Daarin wordt vooreerst het voornaamste doel van de Congregatie aangegeven, nl. „de heiligheid van haar leden bevorderen" (nr. 1); vervolgens worden de liefdewerken van de Derde Regel aanbevolen (nr. 2); maar vooral nr. 3 is van grote betekenis: daarin wordt niet slechts het onderwijs, dat nieuwe element in het Penitentenleven, officieel vastgelegd, maar zelfs wordt — zij het voorzichtig en onder bepaalde voorwaarden — de deur opengezet voor nieuwe mogelijkheden van actief apostolaat: „Ook zullen met goedkeuring der Kerkelijke Overheid aan de huizen dezer Congregatie inrichtingen voor de opvoeding der jeugd en voor de verzorging van oude en ziekelijke personen en voor andere dergelijke liefdewerken mogen verbonden worden, en eenige zusters met die liefdewerken worden belast; nochtans zoo, dat deze zusters de voorschriften, voor haar door den Kerkelijken Overste gegeven, kunnen onderhouden en de Gemeenschappen niet van

den Regel en de Constitutiën behoeven af te wijken". Zeker wordt hier de feitelijke bestaande situatie wettelijk vastgelegd; maar tegelijkertijd wordt — onbewust wellicht — de Congregatie geörienteerd in de richting van de talrijke onderwijs- en verplegings-Congregaties van Franciscanessen, die zich in de loop van de negentiende eeuw in ons land hebben ontwikkeld.

Dagorde en geestelijke oefeningen worden nauwkeurig bepaald en omschreven in het vierde hoofdstuk. De dag begint om half vijf en eindigt om negen uur. Iedere morgen en iedere avond wordt een half uur meditatie gehouden. Rond de dagelijkse conventsmis wordt nog steeds het Klein Officie van O.L.Vrouw „koorsgewijze in het Latijn gelijksternmig — zonder noten — gelezen" met de commemoraties van de franciscaanse Heiligen (§ 2, nr. 10). De communiedagen worden — tenzij de biechtvader meer toestaat — bepaald op drie dagen per week voor de novicen, voor de geprofesten bovendien op 13 algemene kerkelijke feestdagen en op 35 feestdagen van de franciscaanse Heiligen (§ 3, nr. 1); de biecht wordt bepaald op eenmaal per week (ibid. § 2, nr. 9), en een maandelijks recollectiedag en een jaarlijkse retraite van acht dagen worden verplichtend gesteld (§ 3, nr. 1). De dagorde beschrijft verder een grote werktijd van drie uur 's morgens en van ongeveer drie en een half uur 's middags, en een vaste recreatietijd van drie kwartier na de middag- en na de avondmaaltijd (§ 1, nr. 2).

Op een gelukkige wijze heeft rector Huberts steeds het franciscaanse karakter en de eigen geest en traditie der Penitenten voor ogen gehouden. Zo kent de dagorde nog steeds „een half uur vrije tijd in stilte, welke de zusters gewoonlijk zullen besteden voor geestelijke lezing of voor andere godsvruchtige oefeningen naar eigen verkiezing (H. IV, § 1, nr. 2). Na het dagelijks gewetsonderzoek blijft de penitentie gehandhaafd van drie Onze Vaders op „kwaadspreken, driftige woorden en leugentaal" (§ 2, nr. 13). De geest van beschouwing en inkeer wordt met kracht beklemtoond (§ 2, nr. 1—6) en het stilzwijgen moet nu — behoudens de recreatie-uren — gedurende de gehele dag worden onderhouden (H. VI, § 9). Oefeningen van versterving en boet-

vaardigheid als discipline, vasten, schuldkapittel enz. nemen vanzelfsprekend nog steeds een voorname plaats in (H. IV). Alle oude vasten- en onthoudingsdagen blijven gehandhaafd; bovendien wordt nu het oude gebruik vastgelegd om 's avonds nooit vlees te eten; daartegenover wordt een ontbijt toegestaan op niet-vastendagen, en door het toestaan van het gebruik van vlees op maandagmorgen wordt de oude dispensatie van de wijbisschop van Luik in 1537 wettelijk vastgelegd. Dat het de kerkelijke overheid ernst was met deze bepalingen was nog kort te voren gebleken uit een schrijven van Mgr. W. v. d. Ven op 22 juni 1895; daarin legt de bisschop er de volle nadruk op, dat er bij het aannemen van postulanten goed op gelet moet worden, of zij ook de Regel inzake de vastendagen kunnen onderhouden, want „men hoort te veronderstellen, dat degenen die door den goeden God tot uw klooster geroepen zijn, ook de noodige geschiktheid zullen hebben om daar overeenkomstig den Regel, d.i. zonder voortdurende excepties, te kunnen leven”.

Nieuwe leden mogen alleen in het Moederhuis intreden; en zij moeten minstens veertien dagen en hoogstens drie maanden binnen slot verblijven alvorens ingekleed te mogen worden (H. I, nr. 3 en 7). Het noviciaat duurt voortaan twee jaar (H. II, § 1, nr. 1); om de echte geest der Penitenten in zich aan te kweken, zullen de novicen gedurende die tijd onderwezen worden „in alles wat den geest Gods aangaat en wat noodig is om haar gekruisten Jesus na te volgen” (§ 1, nr. 2).

Na de vereiste stemmingen en de goedkeuring van de bisschop mag de professie volgen. De professie-formule luidt nu aldus: „In den naam des Vaders en des Zoons en des H. Geestes: ik, zuster Maria N., beloof aan God almachtig, ter eere van de H. Maria, altijd Maagd, van den H. Vader Franciscus en van alle Heiligen al den tijd mijns levens met Gods hulp te leven in vrijwillige Armoede, in Zuiverheid en in Gehoorzaamheid overeenkomstig de Constitutiën dezer Congregatie. Bovendien beloof ik geheel mijn leven ter liefde Gods te onderhouden Zijne geboden en den Regel der Derde Orde van den H. Franciscus, gelijk hij in deze Congregatie, blijkens hare Constitutiën, gevolgd wordt;

alsook te voldoen, volgens den wil mijner Oversten, voor de overtredingen, waaraan ik mij tegen genoemde Regel en Constitutiën en de wettige verordeningen en bevelen mijner Oversten zou plichtig maken. Eindelijk zal ik leven onder het eeuwig slot, gelijk het mijn Kerkelijke Oversten zal believeu" (H. II, § 1, nr. 24). In tegenstelling met de vroegere formule staan nu de geloften op de eerste plaats, daarna volgen pas de geboden Gods en de Derde Regel; de Statuten van het Kapittel van Utrecht worden niet meer genoemd; de verklaring, dat men het slot zal aannemen, als het de overheid zal believeu, heeft eindelijk plaats gemaakt voor het positieve voornemen: ik zal leven onder eeuwig slot.

Door de gelofte van armoede beloven de novicen niet meer, te leven „zonder eigenscap”, maar slechts „vrijwillige armoede... overeenkomstig de Constitutiën dezer Congregatie”. Uitdrukkelijk wordt verklaard, dat dit „de eenvoudige gelofte van armoede” is (§ 2, nr. 1): de zusters kunnen dus persoonlijk bezit hebben en nieuw bezit verwerven, want sinds de Franse Revolutie mogen in onze landen de Penitenten evenmin als de andere zusters plechtige geloften afleggen. Traditiegetrouw wordt de armoede krachtig beklemtoond; het arme meubilair op de cellen wordt uitgebreid met „een armoedig wastafeltje met toebehoren en — indien het noodig is — een ander tafeltje; een stoel en een kastje of iets dergelijks, dat niet mag worden afgesloten” (§ 2, nr. 5); ook de religieuze kleding moet de eenvoudige kleding der Penitenten zijn en blijven: scapulier en habijt „van bruin laken, gering voor het oog en gering van prijs; het ondergoed ... van grof linnen, wol of katoen, en ... de sluier eveneens van geringe stof en eenvoudig. Ook de wijze, waarop de kleederen worden gemaakt, moet eenvoudig zijn ... Op de kleederen mag niet de minste versiering worden aangebracht” (H. I, nr. 17).

In het zesde hoofdstuk wordt het door Mgr. Zwijzen ingevoerde slot beschreven. De bepalingen zijn, evenals in 1844, duidelijk geïnspireerd door de strenge regels van het pauselijk slot maar bewust ruimer gehouden in verband met het Congregatie-karakter en het onderwijs. Zeer merkwaardig is de zinsnede in § 1,

nr. 1, waarin wordt gezegd, dat de zusters het slot nauwkeurig moeten onderhouden „gelijk het in deze Constitutiën is voorgeschreven, of door de Kerkelijke Oversten naar omstandigheden zal worden gewijzigd, hetzij zij een strenger of een minder streng slot zullen voorschrijven”; hier wordt dus een dubbele mogelijkheid opgehouden: ofwel de invoering van het door Pius V voor alle Penitenten verplichtend gestelde pauselijk slot, ofwel een vermindering van de Constitutie-bepalingen in verband met de eventuele uitgroei naar meer actief apostolaat, in het boven geciteerde inleidende nummer aangetipt. In aansluiting op de bepalingen inzake het slot volgen dan de regels voor het binnen slot laten van vreemden en voor het uitgaan van de zusters, voor het ontvangen van bezoek, waarmee de zusters nooit mogen eten of drinken, en waarmee zij slechts mogen spreken in het bijzijn van een andere zuster (§ 2, nr. 6 en 4) en voor de correspondentie: brieven mogen „zonder bijzondere reden slechts zelden in het jaar” verzonden worden.

Reeds op 14 mei 1898 kunnen deze „Constitutiën voor de Zusters Penitenten der Congregatie, gevestigd in het klooster „Bethlehem” te Haren (Gemeente Megen)” door de bisschop worden goedgekeurd. Zij worden gedrukt¹⁸²⁾, iedere zuster ontvangt een exemplaar, en op Pinksteren van dat jaar, 28 mei 1898, worden ze in de Congregatie ingevoerd.

Heeft rector Huberts de redactie van de Constituties tot een gelukkig einde gebracht, zijn opvolger, rector Charles de Wijs, zet zich „op aanraden van den vorigen rector en op herhaald verzoek van de Eerw. Overste”¹⁸³⁾ aan de samenstelling van het Caeremoniale, dat op 8 januari 1909 door de bisschop wordt

¹⁸²⁾ Titelblad: Regel, door paus Leo X goedgekeurd, voor de Broeders en Zusters der Derde Orde van den H. Franciscus; die onder de drie wezenlijke geloften in Vergadering leven, toegepast op Zusters derzelfde Orde, staande onder de Jurisdictie en Visitatie des Bisschops, met de Constitutiën voor de Zusters Penitenten der Congregatie van het „Huis van Bethlehem” te Haren (gemeente Megen) in het bisdom van 's-Hertogenbosch. — Typ. Jos. J. van Lindert, Cuyk. [1898; XVI—168 blz.]

¹⁸³⁾ Schrijven van rector Ch. de Wijs aan Mgr. W. v. d. Ven op 7 november 1906.

goedgekeurd ¹⁸⁴⁾. Dit Caeremoniale bestaat uit vier hoofdstukken, achtereenvolgens gewijd aan de gemeenschappelijke oefeningen en gebeden in de kapel, aan het officie, aan het ritueel bij intrede, inkleding, professie en andere kloosterlijke plechtigheden, en aan de kloosterlijke gebruiken en gebeden buiten de kapel: de naam „Caeremoniale” dekt de inhoud dus slechts voor een deel. Het boekje is tegelijk directorium, gebruikenboek, caeremoniale in de strikte zin van het woord en ascetische handleiding; het bevat ascetische beschouwingen en onderrichtingen over morgen- en avondgebed, meditatie en gewetensonderzoek, biecht en communie; liturgische bepalingen inzake hoogmis en lof, uitstelling in monstrans of ciborie, officie van Maria, van de overledenen en in de Goede Week; kloosterlijke gebruiken als kapittel en schuldbelijdenis, voorlezen in de refter, luiden van de klokken, discipline, retraite en recollectie, verzoeken om toelating tot inkleding en professie, regelingen voor bediening, uitvaart en begravenis, gebruiken in de Goede Week, enz.; en tenslotte een beschrijving van het ritueel en ceremonieel, bij diverse gebeden en plechtigheden binnen en buiten de kapel en tijdens het koorgebed te onderhouden.

Slechts enkele bijzonderheden mogen worden aangetipt. Met een beroep op het nieuwe decreet van paus Pius X wordt de heilige communie nu — in afwijking van de Constituties — dagelijks toegestaan, maar zij moet vóór de heilige mis worden uitgereikt (blz. 15). De heilige mis wordt gezongen op iedere zondag en iedere dinsdag, op de feesten die als zondag gevierd worden, op de feesten van Franciscus, Antonius, Elisabeth, Caecilia, Moeder Anna en Portiuncula, en tenslotte op de dagen van het veertig-urengebed, van professie, gouden jubilé, jaargetijde en maandstond, op de kruisdagen, op de quateremperwoensdag vóór Kerstmis en op de laatste dagen van de Goede Week (blz. 16—17). In aansluiting op of in plaats van het Maria-officie worden bepaalde delen van het Groot Officie gebeden; zo worden

¹⁸⁴⁾ Titelblad: Caeremoniale voor de Zusters Poenitenten der Congregatie van het Huis „Bethlehem” te Haren (Gemeente Megen) in het bisdom van 's-Bosch. — Cuyk a/d Maas Jos. J. van Lindert, Boekdrukker-Uitgever [1909; 104 blz.]

dagelijks na de lauden „de hymne, antiphoon en oratie volgens den brevier en het plaatselijk directorium van een der takken der eerste orde van den H. Franciscus gebeden” (blz. 41), en bijna iedere zondag het symbolum van de H. Athanasius, het Quicumque (blz. 42); op de hoogste feestdagen van het kerkelijk jaar mogen in plaats van de Maria-vespers de vespers van het feest gezongen worden (blz. 30); op de laatste drie dagen van de Goede Week wordt het volledige groot brevier gebeden (ibid.), en op Allerzielendag en bij overlijden van een zuster de metten en lauden der overledenen (blz. 45 en 49).

Het ritueel van inkleding, professie en jubilé is tot in bijzonderheden geregeld. De novice spreekt haar professie uit na het evangelie van de mis, geknield voor het uitgestelde Allerheiligste op de bovenste trede van het altaar; zij draagt een kaars in de linkerhand en leest de formule af van haar professiebrief, die zij samen met de celebrant vasthoudt en daarna op het altaar neerlegt; onmiddellijk daarna plaatst de celebrant haar een bloemkrans op het hoofd, die zij echter terstond zelf afneemt en vervangt door een doornenkroon, waarbij zij zegt: „Mijn goddelijke Bruidegom, ik verkies met U de doornen voor dezen tijd, bewaar de rozen voor de eeuwigheid” (blz. 60). Meerdere traditionele franciscaanse elementen komen naar voren: zo wordt bijv. bij het gouden jubilé aan de jubilaresse een kaars en een kruk overhandigd, zij hernieuwt haar professie en wordt gekroond; een gezamenlijke hernieuwing van de professie heeft plaats op 16 april.

Als eigen gebruiken vermeldt het Caeremoniale nog het dagelijks bidden van de zeven boetsalmen met de litanie van alle Heiligen (blz. 98); de Goede Week kent als eigen gewoonten: het in de refter ten toon stellen van de lijdenswerktuigen van Christus, het voorlezen van het lijdensverhaal, de voetwassing op Witte Donderdag, en het geknield gebruiken van het middagmaal op Goede Vrijdag (blz. 86—87); in de kerstnacht wordt na het ontwaken een oud kerstlied aangezet, dat onder het gaan naar de kapel en in de kapel zelf onder het luiden der klokken wordt voortgezet (blz. 89).

Tegelijk met het Caeremoniale verschijnt ook nog een „Handboekje”¹⁸⁵⁾, waarin de gebruikelijke gebeden van iedere dag zijn samengebracht; het bevat het morgen- en avondgebed, de vaste gebeden voor het dagelijks gemeenschappelijk bezoek aan het Allerheiligste, het liturgisch tafelgebed, de boetsalmen met de litanie van alle Heiligen — de zg. „romeinse” litanie, niet de franciscaanse litanie; zelfs Franciscus wordt daarin niet H. Vader Franciscus genoemd — en de gebeden die bij het wekelijks kapittel moeten worden verricht.

Met deze drie boeken, Constituties, Caeremoniale en Handboekje, is het dagelijks leven van de zusters tot in bijzonderheden vastgelegd. Toch zijn al vrij spoedig veranderingen noodzakelijk.

De voornaamste verandering is de aanpassing van de Constituties aan het nieuwe Kerkelijk Wetboek van 1917. Op 7 juli 1928 draagt Mgr. A. F. Diepen dit werk op aan de Weleerw. Heer A. Vingerhoets, rector der Clarissen te Tilburg; deze kwijt zich zo vlot van zijn taak — het ging immers slechts om een herziening en aanpassing — dat nog geen drie maanden later, nl. op 3 oktober 1928, de herziene Constituties door de bisschop kunnen worden goedgekeurd en bekrachtigd¹⁸⁶⁾. Uiteraard komen deze nieuwe Constituties wat de inhoud betreft grotendeels en — niettegenstaande de ouderwetse stijl — vaak letterlijk met die van 1898 overeen; toch springen enkele opvallende verschillen naar voren.

Op de eerste plaats heeft een duidelijke accentverschuiving plaats van de Regel naar de Constituties. Al is twee jaar te voren, ter vervanging van de oude Regel van Leo X, de nieuwe „Regel van de reguliere Derde Orde van de seraphijnsche Vader Franciscus” door paus Pius XI op 4 oktober 1927 door de bulle *Rerum condicio*¹⁸⁷⁾ goedgekeurd en bekrachtigd, de tekst wordt

¹⁸⁵⁾ Titelblad: Handboekje ten gebruike der Zusters Poenitenten van het Huis „Bethlehem” te Haren (Gemeente Megen). — Cuyk a/d Maas. Jos. J. van Lindert. Boekdrukker-Uitgever. [1909; 80 blz.]

¹⁸⁶⁾ Titelblad: Constitutiën voor de Zusters Penitenten van het „Huis van Bethlehem” te Haren (gemeente Megen) in het bisdom van 's-Hertogenbosch. — Drukkerij van het R.K. Jongensweeshuis, Tilburg. [1929; 132 blz.]

¹⁸⁷⁾ A.A.S., XIX, 1927, blz. 361—367.

niet opgenomen ; er wordt slechts verklaard, dat deze Regel „den grondslag vormt van deze Constitutiën” (nr. 6). De zusters zijn verplicht de drie geloften te onderhouden en de Constitutiën na te leven (nr. 2) ; de Regel behoeven zij slechts te onderhouden „voor zoover deze in de Constitutiën is opgenomen” (nr. 3) ; bij de professie beloven de zusters dan ook niet meer de „Derde Regel” te onderhouden. Er is ook geen sprake meer van het voorlezen van de Regel ; en de oude indeling van de Constituties in 10 hoofdstukken overeenkomstig de Regel van Leo X heeft plaats gemaakt voor een doorlopende reeks van 42 hoofdstukken, waarin echter de zakelijke volgorde van de oude Constituties practisch geheel behouden blijft.

Vervolgens wordt — intussen zijn in Haren en Reek de scholen gesticht en tot bloei gekomen — de deur naar het actief apostolaat bijna ongemerkt weer iets verder opengezet. Waar de oude Constituties inzake eventuele inrichtingen van onderwijs en verpleging bij de kloosters nog de opmerking plaatsden, dat „eenige zusters met die liefdewerken mogen worden belast”, en als voorwaarden stellen, dat „deze zusters de voorschriften, voor haar door den Kerkelijken Overste gegeven, kunnen onderhouden, en de Communiteiten niet van den Regel en de Constitutiën behoeven af te wijken” (nr. 3), daar laten de nieuwe Constituties de eerste opmerking eenvoudig weg, en beperken zich wat de voorwaarden betreft tot de opmerking : „De Oversten moeten echter zorgen, dat de Zusters, die met de liefdewerken worden belast, de voorschriften der Constitutiën kunnen onderhouden” (nr. 5). Bovendien worden nu een aantal bepalingen en richtlijnen voor de zusters-onderwijzeressen vastgelegd (nr. 318—324), die na het stichten van de scholen bijna ongewijzigd overgenomen zijn uit de Constituties van de Zusters van Oirschot¹⁸⁸). Van de andere kant wordt ook nu de mogelijkheid van de invoering van een strenger even goed als van een minder streng slot opengehouden (nr. 333).

¹⁸⁸) Dit wordt uitdrukkelijk gezegd in een schrijven van de Algemene Overste aan Mgr. W. v. d. Ven op 24 november 1896, waarin deze „Regelen” ter goedkeuring aan de bisschop worden voorgelegd.

Of in verband met deze ontwikkeling in de meer actieve richting de mogelijkheid om de plechtige geloften af te leggen, door het decreet van de Congregatie voor de Religieuzen van 23 juni 1923 ¹⁸⁹⁾ voor het eerst sinds de franse revolutie weer voor de slotzusters in deze streken opengesteld, niet wordt benut, laat zich slechts gissen. Feit is, dat de Constituties uitdrukkelijk van de „drie eenvoudige geloften” (nr. 2) spreken, en verklaren, dat de zusters bij de gelofte van armoede „den blooten eigendom van haar goederen” (nr. 85) behouden en slechts verzaken „aan het recht om, zonder machtiging der wettige Oversten, over eenig tijdelijk goed te beschikken” (nr. 83).

De professie-formule bij de tijdelijke en eeuwige professie verschilt aanmerkelijk van de voorafgaande en luidt voortaan als volgt: „Almachtige, eeuwige God, ootmoedig neergeknield voor Uw aanschijn, beloof ik Zuster M. N.... aan Uwe oneindige Majesteit, in de tegenwoordigheid van de Onbevleete Moedermaagd, van onzen H. Vader Franciscus van Assisië en van geheel het Hemelsch Hof, in handen van de Algemeene Overste voor den tijd van drie jaar (voor altijd) Armoede, Zuiverheid en Gehoorzaamheid, overeenkomstig de Constitutiën van deze Congregatie der Zusters Penitenten van den Derden Regel van den H. Franciscus. Bovendien zal ik leven onder het (eeuwig) slot, gelijk het mijn Kerkelijke Oversten zal believen”; bij de eeuwige professie wordt hieraan nog deze bede toegevoegd: „Ik smeeke U door de verdiensten van Jesus Christus, door de voorspraak van onze Onbevleete Moeder Maria en van onzen H. Vader Franciscus van Assisië mij de genade te verleenen die Geloften getrouw te volbrengen tot aan mijnen dood” (nr. 74 en 81). De belofte om de geboden Gods en de Derde Regel te onderhouden en te voldoen voor eventuele overtredingen is dus vervallen. Merkw aardig is de typisch franciscaanse uitdrukking, bekend uit de traditie van het Kapittel van Utrecht, „in handen van de Overste”, waardoor een algehele overgave wordt aangeduid; de uitdrukking is echter nu niet letterlijk te verstaan, want het ceremonieel blijft nog onveranderd en beantwoordt dus niet aan deze uitdrukking.

¹⁸⁹⁾ A.A.S., XV, 1923, blz. 357—358.

Overeenkomstig de nieuwe Regel zijn de oude vastendagen geheel afgeschaft behalve de vastendagen van de Kerk en de vigiliedagen „van de feesten der Onbevleete Ontvangenis der H. Maagd Maria en van den H. Vader Franciscus” (nr. 130) ; de onthouding van vlees echter blijft behouden des avonds (nr. 133) en op alle woensdagen (, vrijdagen) en zaterdagen ; daartegenover wordt op niet-vastendagen, behalve een ontbijt, ook, overeenkomstig een verlot van Mgr. A. F. Diepen¹⁹⁰), „een verversching in den namiddag” (nr. 134) toegestaan.

Overigens hebben de wijzigingen voornamelijk betrekking op hetgeen krachtens de Codex veranderd moest worden : er wordt een half jaar postulaat (nr. 20) en een vol jaar noviciaat (nr. 32) voorgeschreven ; er worden nauwkeurige bepalingen gemaakt in verband met de dote (nr. 58—63), de verkiezingen (nr. 222—253) en het heengaan en wegzenden van zusters (nr. 200—206) ; vanzelfsprekend is er nu ook sprake van dagelijkse communie (nr. 183). Tenslotte is er nog één gelukkige wijziging, die niet door de Codex wordt gevorderd maar door de traditie der Penitenten en de franciscaanse geest : er wordt niet meer gesproken over koor- en lekezusters : dit onderscheid is op verzoek van de zusters kort te voren door Mgr. Diepen opgeheven¹⁹¹).

Zijn op deze wijze de Constituties herzien, het Caeremoniale met zijn heterogene inhoud blijft een zorgenkind. Meerdere veranderingen worden tussentijds aangebracht ; meerdere ijverige rectoren proberen een nieuwe redactie samen te stellen. Een meer officiële herziening heeft plaats door rector A. Vingerhoets — dezelfde die de Constituties aanpaste — en wordt op 18 januari 1943 goedgekeurd door de bisschop-coadjutor Mgr. W. Mutsaerts¹⁹²). De voornaamste wijzigingen hebben betrekking op opname, inkleding en professie ; het ritueel voor de tijdelijke professie is uiterst sober : een korte petitie, Veni Creator, en het

¹⁹⁰) Schrijven aan de Algemene Overste op 3 oktober 1917 na de door Mgr. Diepen in Haren gehouden visitatie.

¹⁹¹) Schrijven aan de Algemene Overste op 10 september 1929.

¹⁹²) Het manuscript van rector Vingerhoets, 14 getypte quarto-pagina's, met de daaronder geschreven bisschoppelijke goedkeuring, wordt in het archief van het klooster Bethlehem bewaard.

uitspreken van de professie op de bovenste trede van het altaar vóór de heilige mis; het ritueel voor de eeuwige professie is veel rijker maar weinig logisch: na het evangelie van de mis heeft een soort nieuwe inkleding plaats met koord, sluijer en scapulier, na het Agnus Dei wordt de psalm *De profundis* gezongen, waaronder de candidate plat ter aarde ligt; terwijl de celebrant met de H. Hostie in de hand voor haar staat, knielt zij neer op de bovenste trede van het altaar, spreekt haar professie uit, en ontvangt de heilige communie; de bloemkrans wordt haar pas na de mis opgezet, terwijl het doornenkroontje achterwege blijft: dit heeft een plaatsje gevonden bij de inkleding van de novicen! Overigens worden nog tientallen kleinere wijzigingen en verbeteringen aangebracht en tenslotte nog een „Verklaring over het Slot” opgenomen inzake het binnen slot komen van de priester. Uit dit alles blijkt, dat het Caeremoniale jammer genoeg zijn gecompliceerd karakter van gebruikenboek, directorium, ascetische handleiding en strict caeremoniale behouden heeft, zodat voortdurend nog veranderingen wenselijk blijken en desiderata naar voren komen.

Intussen gaat het leven in de beide conventen zijn eenvoudige dagelijkse gang. Ongewone gebeurtenissen komen zelden voor. De zielzorg is nu geheel in handen van seculiere priesters van het bisdom. Het contact met de Minderbroeders is zeer zwak. Slechts een enkele maal wordt in de boeken de naam van een Pater genoemd; zo worden in het dodenboek van Haren als bijzondere weldoeners vermeld: P. Petrus Jacobs in 1838 en P. Wilhelmus van Hees in 1879; de kroniek van Haren noteert op 5 november 1850 het overlijden van „Pater Antonius Driessen, Gardiaan te Megen, die ons meer dan 35 jaren als extra ordinarius heeft bediend en in het Geestelijk en tijdelijk veel goed gedaan”¹⁹³⁾, en op 8 juni 1876 het oprichten van een nieuwe kruisweg door „Pater Hettema, Gardiaan te Megen”¹⁹⁴⁾; als getuigen bij de verkiezingen treden de Paters van Megen pas in

¹⁹³⁾ Nieuw Memorieboek I, blz. 99.

¹⁹⁴⁾ Ibid., blz. 107.

1889 weer op ¹⁹⁵⁾, sindsdien echter regelmatig; de enigste zielzorg hebben zij in Haren uitgeoefend als extra-ordinarius, en het duurt tot 1932, eer weer een Pater van Megen als gewone biechtvader wordt aangesteld in de persoon van P. Urbanus van den Akker ¹⁹⁶⁾.

Iets meer franciscaans contact heeft het klooster te Reek, nl. met de Paters Capucijnen van Velp, die daar regelmatig assistentie verlenen, retraite en recollectie geven. Hierin moet wel de verklaring gezocht worden van de volgende notitie in de kroniek van Haren ¹⁹⁷⁾ onder het jaar 1898: „Deze tijd is ook het koord veranderd; tot 1898 droegen de Zusters 't koord als de Franciscanen, doch de Zusters sloten zich toen aan bij de Capucijnen, en veranderden de knopen van 't koord in één knoop in plaats van drie zooals de Capucijnen” ¹⁹⁸⁾. In aansluiting op deze mededeling wordt dan het feit verklaarbaar, dat de Congregatie op 18 september 1906 wordt geaggregeerd aan de Orde der Capucijnen; en op grond van deze aggregatie neemt rector Vingerhoets in het Caeremoniale de bepaling op: „Bij het lezen van de H. Mis moet het Directorium van de Minderbroeders-Capucijnen gevolgd worden”, hetgeen in september 1943 wordt doorgevoerd: „Deze verandering verwonderde de Zusters ten zeerste, zij hadden er niet om gevraagd, en waren er niet in gekend” schrijft de Algemene Overste later aan de bisschop ¹⁹⁹⁾. Inderdaad zijn deze feiten vreemd aan de eerbiedwaardige traditie van het Huis van Bethleëm; en het wekt dan ook geen ver-

¹⁹⁵⁾ Ibid., blz. 112.

¹⁹⁶⁾ Ibid., blz. 148.

¹⁹⁷⁾ Ibid., blz. 117.

¹⁹⁸⁾ Bedoeld is de „enkele” knoop in plaats van de drievoudige. Zeker komt deze aansluiting bij de Capucijnen voort uit een spontaan verlangen naar meer contact met de Eerste Orde, dat in deze tijd alleen bestaat te Reek met de Paters van Velp; maar het Nieuw Memorieboek I, blz. 224, geeft nog een ander motief aan: „daar ze (de zusters) als Capucinessen werden erkend”; dit slaat op de erkenning door de Nederlandse Staat als rechtspersoon onder de titel: „Vereniging Capucinessen”; en deze betiteling vindt weer zijn verklaring in het koninklijk decreet van 28 november 1840, waarbij Willem II het aannemen van novicen toestaat „aan de Capucijnessen te Haren onder Megen”: deze ambtelijke vergissing werkt dus lang door!

¹⁹⁹⁾ Schrijven aan Mgr. W. Mutsaerts op 22 april 1949 met het verzoek, het franciscaans missaal in plaats van het capucijns te mogen gebruiken.

wondering, wanneer de zusters na enige tijd moeite gaan doen om verandering in deze feiten aan te brengen.

Met energie wordt er gewerkt aan de verbetering van behuizing en inrichting. Het Moederhuis gaat hierin voorop: sinds in 1896 de kloostergebouwen weer in het bezit van de zusters zijn gekomen, ligt de weg open naar verbouwing en nieuwbouw; reeds in 1898 worden werkkamer, refter, keuken en bijkeuken, slaapzaal en droogzolder aangepakt; in 1912 volgt een nieuwbouw van rectoraat, buitenkapel, sacristie en schoollokalen, in 1920 van boerderij met stallen en kippenkooi. In 1913 wijkt de oliepit voor het gloeikousje, in 1923 het gloeikousje voor de Philipslamp; in 1934 maken de oude vuurketels plaats voor centrale verwarming. Reek blijft niet achter: in 1900 heeft de bouw plaats van kapel, werkkamer, ziekenzaal en schoollokalen; in 1916 volgt een vernieuwing van boerderij, washuis, bakkerij en strijkkamer; in 1928 volgt wederom een uitbreiding van de schoollokalen en het jaar daarop doet het elektrisch licht zijn intrede. Doordat de scholen goed bezocht worden, zijn de zusters in staat, de financiële consequenties van al deze vernieuwingen te dragen.

Meer nog dan deze materiële vooruitgang valt in deze decennia de ontwikkeling op in de actieve richting: hadden de Constituties de deur daartoe niet opengezet! Nauwelijks zijn de Constituties van 1898 goedgekeurd, of het hoofdbestuur van de Congregatie wendt zich op 24 november van dat jaar tot Mgr. W. v. d. Ven, en legt de bisschop, met een uitdrukkelijk beroep op het boven aangehaalde nummer inzake de inrichtingen van onderwijs en verpleging, het verzoek voor om: „tot nuttige afleiding van eenige Zusters (!) als tot heil der kinderen” enkele zusters te mogen belasten „met het onderrichten in nuttige handwerken aan de kinderen dezer Gemeenten waarbij dan ook kan gevoegd worden ander onderricht bijv. het van buiten leeren van de Katechismus aan kinderen van 5 a 6 jaren en aan eenige achterblijvers”. Het verlof wordt gegeven. Begin 1899 wordt in Haren reeds een begin gemaakt met bewaarschool- en handwerk-onderricht; het jaar daarop worden in Reek de nieuwe schoollokalen gebouwd en het onderwijs krachtiger aangepakt.

Spoedig groeien de scholen uit. Reeds op 27 juni 1900 kan de Eerw. Moeder aan de bisschop schrijven, dat te Haren: „gemiddeld 18 à 20 kinderen (jongens en meisjes) de bewaarschool bezoeken, 9 à 10 dagelijks en ruim 32 op gestelde uren in de week de naailessen bijwonen, en bijna 50 kinderen onderricht ontvangen om de Catechismus van buiten te leeren”; en de kroniek verhaalt: „Onze school werd weldra een bloeiende school, zoodat weldra in de naaischool twee Zusters noodig waren en na enkele tijd drie Zusters met les geven in handwerken belast werden. We kregen ook veel leerlingen uit de omliggende dorpen o.a. uit Berchem, Oss, Megen, Macharen, Dieden en Maasbommel”²⁰⁰). Er zit vaart in het werk. In 1912 worden ook in Haren nieuwe schoollokalen gebouwd; en in 1926 behalen vier zusters het diploma leerares-coupeuze. Steeds meer wint het onderwijs aan invloed en betekenis.

In 1927 wordt een poging gedaan om nog een tweede vorm van actief apostolaat te beginnen, nl. verpleging van ouden van dagen. Pater Nepomucenus Graaf, pastoor te Megen, biedt namelijk de Congregatie aan, een nieuw klooster te beginnen in zijn parochie en daar deze verpleging aan te verbinden. De zusters voelen er wel voor en richten in deze geest een verzoek aan Mgr. Diepen. Kans op verlov was er zeker: de Constituties immers spraken van deze mogelijkheid; en wat meer was: kort te voren was in Haren een precedent geschapen, toen, met verlov van Mgr. W. v. d. Ven, op 27 augustus 1917 verleend, de ouders van een zuster waren opgenomen in de boerderij van het klooster ter verpleging door de zusters zelf. Mgr. Diepen echter staat het verzoek niet toe, en beroept zich daarbij ... op de Constituties: „Het wil Ons voorkomen, dat de levenswijze en de liefdewerken, zooals deze in dat schrijven worden voorgesteld, niet dan gewrongen met de letter der Constituties en in het geheel niet met den geest daarvan overeengebracht kunnen worden”²⁰¹).

Maar al wordt deze nieuwe vorm van apostolaat afgewezen,

²⁰⁰⁾ Nieuw Memorieboek I, blz. 118.

²⁰¹⁾ Schrijven aan rector N. Hootsmans op 22 november 1927.

het onderwijs drukt steeds meer zijn stempel op het dagelijks leven in de gemeenschappen, en de eenvoudige handenarbeid der Penitenten verliest terrein. Wat erger is : het beschouwend leven begint de nadelige gevolgen van deze activiteit te ondervinden. Een eerste aanwijzing in deze richting is het schrijven van Mgr. Diepen op 3 oktober 1917 naar aanleiding van de onlangs gehouden visitatie ; daarin wordt nl. op de volgende punten gewezen : „Als een Lof uitvalt, worde die tijd toch aan een geestelijke oefening gewijd en in de kapel doorgebracht”, en vervolgens : „De geestelijke lezing der EE. Zusters worde beter behartigd, en haar worde daartoe de nodige tijd gegeven”.

Ook het slot komt min of meer in het nauw : telkens moet verlof gevraagd worden om dit te verlaten : bijv. voor de onderwijzeressen van de naaischolen om het afnemen der jaarlijkse examens te mogen bijwonen in Den Bosch, in Haren en Reek ²⁰²⁾ ; om de jaarvergaderingen van de „Vereniging van Modevakscholen” te 's Bosch te mogen bezoeken ²⁰³⁾ ; op 28 juli 1934 geeft de bisschop verlof om in de winter van 1934—1935 een cursus van 10 lessen, om de veertien dagen gegeven, te volgen in de modevakschool te Den Bosch ²⁰⁴⁾. Al deze verzoeken en verloven zijn in de gegeven situatie begrijpelijk en redelijk. Maar toch wordt het bewustzijn van de strenge slot-plicht langzamerhand zwakker : dit blijkt uit een poging, eind augustus 1938 bij de bisschop gedaan, om voor medezusters-bloedverwanten een algemene vergunning te verkrijgen tot het afleggen van een bezoek aan een reeds bediende zieke in het andere klooster ; al slaagt de poging niet ²⁰⁵⁾, ze is een teken te meer van een zekere tendens, van een zekere onrust ook en van een crisis, die, nu nog min of meer latent, weldra in volle hevigheid zal losbarsten en de Congregatie aan de rand van de ondergang zal brengen.

²⁰²⁾ Schrijven van rector N. Hootsmans aan Mgr. Diepen op 6 december 1931.

²⁰³⁾ Schrijven van rector N. Hootsmans aan Mgr. Diepen op 26 februari 1933.

²⁰⁴⁾ Schrijven aan de Algemene Overste.

²⁰⁵⁾ Dit blijkt uit het schrijven van Mgr. Diepen aan de Algemene Overste op 31 augustus 1928.

1940—1945. Wederom woedt de storm van de oorlog over het land. Tweemaal reeds moest de communititeit van het Huis van Bethleëm vluchten voor soortgelijk geweld, eenmaal werd het convent verwoest, een ander maal leeggehaald. Zullen de conventen ditmaal gespaard blijven? Spoedig krijgen ze ruimschoots hun deel in het bittere ongerief van deze zware jaren. Op de eerste plaats is er inkwartiering. Bethleëm had daar reeds in de eerste wereldoorlog kennis mee gemaakt: in september 1916 n.l. werden gedurende enige dagen op de boerderij eerst 60, daarna 98 soldaten ingekwartierd, en drie „groote Heeren”²⁰⁶⁾ (officieren) in de logeerkamers. Bij de mobilisatie van september 1939 krijgt de boerderij opnieuw gedurende enkele dagen inkwartiering van 76 soldaten; „daarna den heelen winter 8 militairen en 7 paarden. Zij hebben zich altijd zeer geschikt gedragen (!). Ook zijn onze naai- en bewaarschool door de militairen vanaf Sept. 1939 tot Mei 1940 ingenomen om te dienen als hospitaal voor zieke soldaten”²⁰⁷⁾. In de oorlogsdagen is de situatie even heel gevaarlijk door het over en weer schieten van de ingekwartierde nederlandse soldaten en de duitse vliegtuigen, maar alles loopt goed af. Reek heeft eveneens inkwartiering van september 1939 tot mei 1940 van de soldaten, en sinds 1 augustus 1940 gedurende enige tijd van officieren en soldaten van de nieuwe opbouw dienst.

Het zijn zware jaren. De dagen en meer nog de nachten zijn erg onrustig; de voedselvoorziening wordt erg moeilijk; de kloosterklokjes worden in beslag genomen. In september 1944 worden de conventen bevrijd, maar nu worden scholen en gastenvertrekken overbezet met vluchtelingen en evacués, met Engelsen, Canadezen en Amerikanen; dit duurt in Reek tot eind april, in Haren tot eind mei 1945. En de chronista van Haren besluit haar relaas: „Enkele ruiten stuk van 'n vliegende bom, dat is al de schade van ons geweest. (In Reek werden op 2 maart 1945 89 ruiten stuk geslagen door een vliegende bom.) Wel hebben we dikwijls met pak en zak 's nachts en overdag klaar gestaan, als er ontelbare vliegers overkwamen, en er door luchtgevecht van alle kan-

²⁰⁶⁾ Oud Memorieboek, blz. 153.

²⁰⁷⁾ Ibid., blz. 170.

ten van ons klooster brandende vliegmachines naar beneden kwamen, het was soms of de slaapzaal in brand stond, men hoorde de stukken er afvallen, we waren dan in één, twee, drie beneden. Iedere zuster had een kussensloop met wat ondergoed en wat onontbeerlijk was altijd bij zich. 's Nachts gingen we naar de kapel of als 't erg was ook al buiten"²⁰⁸); en als de evacués weg zijn: „Het werd weer rustig in ons klooster, zodat alles weer zijn gewoon verloop kon hebben, daar het eerst door de overgrote drukte wat ongeregeld was geweest"²⁰⁹).

God zij dank! De storm is voorbij. Alles en allen zijn behouden gebleven! En toch was de Congregatie in de laatste oorlogsjaren haar ondergang dichter dan ooit nabij geweest. Wat toch was het geval? De inwendige crisis, reeds zo lang latent aanwezig, is in deze jaren tot uitbarsting gekomen. Allerlei factoren werkten daartoe samen: een van de voornaamste oorzaken was zeker de hierboven geschetste actieve ontwikkeling van de Congregatie — zo vreemd aan het echte Penitentenleven van beschouwing en eenvoudige handenarbeid — met het daarmee samenhangend herhaaldelijk verlaten van het slot; daarnaast moeten als oorzaken genoemd worden: moeilijkheden met de geestelijke verzorging, te weinig contact met de Eerste Orde, gebrek aan leiding, tekort aan vorming van novicen en postulanten, weinig begrip van het echte beschouwende leven, te weinig werk en vooral ook het ontbreken van de zo nodige aanpassing aan de tijd. Een en ander grijpt in elkaar. Langzamerhand wordt het roerig in de conventen, vooral in het Moederhuis. Niemand is voldaan of tevreden met de gang van zaken maar niemand ook ziet een uitweg; brief op brief gaat naar de bisschop.

Op 8 april 1942 staat het Moederhuis plotseling voor een bisschoppelijk visitator, rector A. Vingerhoets²¹⁰); dan blijkt, dat de visitatie van binnen uit is aangevraagd. Alle zusters moeten schriftelijk haar klachten en wensen indienen, mondeling mogen zij ze nog nader toelichten. Enkele maanden later hebben enige

²⁰⁸) Nieuw Memorieboek I, blz. 166.

²⁰⁹) Ibid., blz. 165.

²¹⁰) Ibid., blz. 158.

verplaatsingen en enkele wijzigingen in het bestuur plaats. „Wij hopen, dat een en ander er toe zal bijdragen om de rust in Uw klooster volkomen te herstellen”, schrijft Mgr. W. Mutsaerts aan de Algemene Overste op 27 augustus 1942; tegelijkertijd stelt de bisschop de herziening van het Caeremoniale in het vooruitzicht — door rector Vingerhoets voltooid — en een omschrijving van „de rechten aangaande het Slot en de bestuurszaken” van de rector van het Moederhuis²¹¹⁾: „Zoo mogen Wij hopen, dat onder den invloed van Gods genade de canonicke visitatie van den Zeereerw. Rector Vingerhoets op 8 April van dit jaar nuttige resultaten voor Uw klooster heeft afgeworpen”.

Helaas! De rust is niet teruggekeerd. Integendeel, het blijft broeien en gisten. Het jaar 1943, het laatste jaar vóór het Generaal Kapittel der Congregatie, is moeilijker dan ooit. Nog steeds gaan brieven naar de bisschop. Het Kapittel in 1944 en de keuze van het nieuwe hoofdbestuur ondervinden de invloed van de innerlijke onrust en verdeeldheid. De situatie is nu zo moeilijk, dat de vraag gesteld wordt, of er nog wel een oplossing mogelijk is, en dat de gedachte op komt, de Congregatie op te heffen, bij een ander aan te sluiten. Maar Gods Voorzienigheid, die het Huis van Bethleem al twee maal van de ondergang had gered, grijpt opnieuw liefdevol in. God doet dit door het Kerkelijk Gezag: als uiterste maatregel besluit de bisschop tot het aanstellen van een „Geestelijk Directeur der Congregatie”. Op 7 juli 1944 wordt als zodanig door Mgr. W. Mutsaerts benoemd Pater Lucidius Verschueren van het Minderbroedersklooster te Megen.

In het teken der Hereniging

Het eerste werk van de directeur is het houden van de hem opgedragen visitatie in de beide conventen²¹²⁾. Zijn oordeel over

²¹¹⁾ Deze omschrijving wordt gegeven in een „Instructie voor den Heer Rector van het klooster Bethlehem te Haren”, door Mgr. W. Mutsaerts op 4 december 1942.

²¹²⁾ Schrijven van Mgr. F. N. J. Hendrikx, Vicaris-generaal van 's-Bosch aan P. Lucidius Verschueren op 13 juli 1944.

de toestand in de Congregatie komt hierop neer : de kern is nog gezond ; „De visitatie heeft uitgewezen, dat de toestand van het religieuze leven over het algemeen goed moet genoemd worden ;” hij constateert : „De verdeeldheid, welke voorheen heerste vooral in het klooster te Haren, is sinds de verkiezingen in Mei van dit jaar verdwenen”, en merkt tevens op : „Ernstige misbruiken zijn niet aangetroffen” ²¹³). Maar hij heeft tevens bemerkt, dat de geestelijke inzichten van de zusters te zwak zijn, dat er te weinig orde heerst in de communititeiten en dat aanpassing geheel ontbreekt. Dan ziet de bij uitstek deskundige directeur zijn eerste opgave : het geestelijk leven verdiepen en tegelijkertijd langzamerhand meer orde scheppen en de tucht versterken. Regelmatig bezoekt hij de conventen, staat het bestuur ter zijde, helpt de afzonderlijke zusters en houdt zijn rijke conferenties ; en ieder jaar houdt hij een visitatie, waarna hij in zijn daarop volgende visitatiebrieven nieuwe bepalingen en nieuwe richtlijnen geeft : hij onderstreept de verplichting van het slot, regelt het officie — dat voortaan gereciteerd wordt — treft maatregelen voor de bibliotheek en voor een gezonde aanpassing. Zo legt hij een deugdelijk fundament zowel voor een algeheel herstel als voor een aangepaste vernieuwing.

Gods zegen rust op het werk : „In het jaar 1947 hebben wij zeven postulanten gehad, hetwelk nog nooit in ons klooster is voorgekomen” ²¹⁴). Een nieuwe bloeitijd is aangebroken. Dankbaar, eenvoudig en volgbaar reageren de zusters ; en zij vinden de moed tot grote ondernemingen, vruchten van gebed, bezinning en verlangen naar gezonde vernieuwing en aanpassing.

Vóór alles wensen de zusters het zuivere Penitentenleven van beschouwing en handenarbeid te herstellen : „Uit het verlangen naar een meer beschouwend leven en naar meer religieuze orde en tucht en om weer zuiver haar eigen karakter van contemplatieve Tertiariissen — staande tussen de strenge beschouwende

²¹³) Visitatieverslag van P. Lucius Verschuieren aan de bisschop op 15 augustus 1944.

²¹⁴) Nieuw Memorieboek I, blz. 173.

Orden en de actieve Congregaties — te kunnen beleven”²¹⁵⁾, verzoeken zij de bisschop in april 1948 om de naai- en bewaarscholen te mogen opheffen; zij wijzen in dit verzoekschrift op de voortdurende moeilijkheden in verband met het slot, op het „gebrek aan geoefende krachten, vooral wanneer van Overheidswege gediplomeerde krachten zouden gevraagd worden”, op het feit dat de schoollokalen door de Inspectie zijn afgekeurd, en dat zij „door ander arbeid veel meer inkomsten kunnen verkrijgen dan wij door de school hadden”; daarom leggen zij tegelijkertijd een nieuw werkobject ter goedkeuring voor, nl. „het vervaardigen van paramenten”²¹⁶⁾ voor een firma, die eenvoudige arbeid aanbiedt tegen goede prijzen.

De zusters zijn zich bewust van de grote betekenis van dit verzoek: veertien dagen lang wordt in de beide conventen „’s morgens na de kleine Uren het „Veni Creator” gezongen, voor deze intentie: opdat alles mocht geschieden volgens Gods H. Wil en het geestelijk en tijdelijk welzijn onzer Congregatie”²¹⁷⁾. In grote spanning wordt het antwoord van de bisschop afgewacht, dat op 10 mei in het Moederhuis aankomt: Mgr. W. Mutsaerts heeft gunstig op het verzoek beschikt: „Gezien de aangehaalde motieven kunnen Wij moeilijk bezwaar maken tegen Uw voornemen, om de Zusters terug te nemen uit het onderwijs”²¹⁸⁾; tegelijkertijd geeft de bisschop verlof om het voorgestelde werkobject te aanvaarden.

Grote vreugde in de conventen: het oude Penitentenleven is hersteld. In een sterke lotsverbondenheid met de tallozen over heel de wereld die de strijd om hun bestaan voeren door het werk van hun handen, leven nu ook de zusters weer, naar het voorbeeld van de arbeidende Christus en volgens de bedoeling van hun Vader Franciscus, als „kleine luyden” van loondienst en handenarbeid; maar tegelijkertijd wijzen zij door haar beschouwend leven al die arbeidenden ook, hoe het werk van hun

²¹⁵⁾ Schrijven van het Hoofdbestuur der Congregatie aan Mgr. F. N. J. Hendrixx op 29 april 1948.

²¹⁶⁾ Ibid.

²¹⁷⁾ Nieuw Memorieboek I, blz. 179.

²¹⁸⁾ Schrijven van 8 mei 1948 aan de Algemene Overste.

handen gericht moet zijn op het enig noodzakelijke, op God.

Geleidelijk aan wordt de principiële beslissing in de praktijk uitgevoerd. Binnen anderhalf jaar worden successievelijk de scholen in Haren en Reek — gelukkig zonder veel moeilijkheden — gesloten; dit betekent een groot financieel offer, dat echter edelmoedig en met een groot vertrouwen op Gods voorzienigheid wordt gebracht omwille van het beschouwend leven. En dit vertrouwen wordt niet beschaamd: na enkele mislukte pogingen slagen de zusters er in 1950 en opnieuw in 1954 in, naast het paramentenwerk nog andere eenvoudige arbeid te verkrijgen. Op 21 november 1950 verschijnt de pauselijke constitutie *Sponsa Christi* ²¹⁹⁾, die als een noodzakelijke voorwaarde voor het welzijn van de slotzusters „passende en lonende arbeid” ²²⁰⁾ vordert; dankbaar en verrast erkennen de zusters: op dit punt beantwoorden zij geheel aan de bedoelingen van paus Pius XII.

Niet voor niets hebben de zusters zo vurig tot de Heilige Geest gebeden, want tegelijk met hun verzoek tot het herstel van het echte Penitentenleven hebben zij nog een andere zaak van diepe geestelijke betekenis bij de bisschop aanhangig gemaakt. Langzamerhand nl. was bij vele zusters een intens en echt franciscaans verlangen ontstaan naar een meer concrete apostolische taak in de geest van het beschouwend leven, naar een diepere geestelijke eenheid in de Congregatie door middel van een gemeenschappelijke apostolische intentie, waarvoor de Congregatie als geheel zou bidden en boeten, offeren en werken. Een van de grootste actuele noden van de Kerk wijst deze intentie aan: de eenheid onder de christenen. En zo kan het gebeuren, dat het Hoofdbestuur de bisschop tegelijk met het verzoek tot opheffing van de scholen nog een tweede wens voorlegt: „Opgewekt door de herhaalde oproepen van de laatste pausen en in de geest van het in de laatste jaren hernieuwde verlangen naar de godsdienstige eenheid, zou de Congregatie zich gaarne als bijzondere gees-

²¹⁹⁾ A.A.S., XLIII, 1951, blz. 5—21.

²²⁰⁾ Alg. Stat., art. VIII, § 3, 1: *ibid.*, blz. 20.

telijke gebedsintentie toegewezen zien : de hereniging der Kerken, de hereniging van alle christenen binnen de Katholieke Kerk. Om te beantwoorden aan de boodschap van O.L.Vrouw van Fatima en om de Kerk in haar tegenwoordige nood naar best vermogen bij te staan, zou zij thans vóór alles in het bijzonder willen bidden en offeren voor de hereniging en bekering van Rusland"; en de suppliek sluit met deze krachtige motivering : „Daardoor hoopt de Congregatie een bescheiden plaats te mogen innemen in het modern Apostolaat van de Kerk ; zelf te komen tot een groter en krachtiger innerlijke geestelijke eenheid van leven en streven die alles en allen draagt, en daarin al haar leden een krachtige prikkel tot boete en gebed en tot trouw aan haar religieuze roeping te schenken" 221).

Het is een schoon verlangen, sinds lang gegroeid, goed doorzacht, en geïnspireerd door de nood van de Kerk en de tekenen van de tijd. Wat zal de Kerkelijke Overheid antwoorden ? De zusters wachten af en bidden. Dan komt het schrijven van Mgr. Mutsaerts, waarin de zusters haar oorspronkelijke levenswijze terugkrijgen ; daarin verklaart de bisschop tevens : „Overeenkomstig Uw voorstel schenken Wij gaarne Onze goedkeuring aan Uw verzoek, om de Hereniging der kerken in het algemeen en de Hereniging en Bekering van Rusland in het bijzonder aan te nemen als bijzondere geestelijke gebedsintentie voor de leden van Uw Congregatie" 222). De Kerkelijke Overheid heeft gesproken ; Gods wil is duidelijk ! Op 15 mei kondigt de directeur namens de bisschop de grote en principiële beslissingen af in de kapel van het Moederhuis.

Sindsdien staat de Congregatie in het teken der Hereniging. Zij heeft een gloednieuwe apostolische betekenis gekregen, een verborgen maar zeer vruchtbare plaats in het modern apostolaat van de Kerk ; haar conventen zijn geestelijke krachtcentrales geworden voor de eenheid der christenen, bolwerken in de geestelijke strijd tegen het communisme ; en al haar leden, nu „Peni-

221) Schrijven van het Hoofdbestuur der Congregatie aan Mgr. F. N. J. Hendrikx op 29 april 1948.

222) Schrijven van 8 mei 1948 aan de Algemene Overste.

tenten der Hereniging", zijn inniger dan ooit samengebonden in een diepe eenheid van gebed en offer, van apostolische liefde voor de Kerk en de zielen, vooral voor de afgedwaalden buiten de schaapstal. Het geeft een nieuwe stimulans aan het geestelijk streven, een nieuwe gloed aan dit verborgen contemplatieve leven. Weldra worden de dagelijkse gebedsoefeningen op deze nieuwe intentie afgestemd; en ieder jaar op 15 mei wordt deze apostolische intentie door allen plechtig hernieuwd.

Geheel onverwachts plaatst God de zusters voor nog een derde grote beslissing. Op de avond van 8 juli 1949 komt de Zeereerw. Heer Fr. Chr. Coijmans, O.Praem., pastoor te Lithoyen, de Algemene Overste uitnodigen, een nieuwe stichting te beginnen in zijn parochie; het mag een zuiver contemplatieve gemeenschap zijn, het huis van de Zusters van J.M.J. aldaar komt in augustus vrij en het onderwijs, door deze zusters gegeven, gaat in andere handen over.

Wat te doen? Het aanbod is aanlokkelijk: in het grote huis kan een flinke gemeenschap geplaatst worden, en het oude convent van Reek kan dan meer gereserveerd worden voor de verzorging en verpleging van de oude en zieke zusters. Van de andere kant: een nieuwe stichting beginnen in een periode, dat zo veel grote religieuze instituten door gebrek aan krachten gedwongen zijn huizen op te heffen, is voor de kleine en onbekende Congregatie een gedurfde onderneming; en een nieuw huis kopen en voor een verbouwing daarvan tot slotklooster een zware schuldenlast op zich nemen in een tijd, dat de Congregatie zelf nog zoekt naar voldoende lonende arbeid voor haar levensonderhoud, vergt veel moed en groot vertrouwen. Maar is God niet mét de Congregatie? Enkele jaren terug dreigde de ondergang; nu is er een flinke groep jonge zusters, de tucht is verbeterd, het echte Penitentenleven hersteld, een nieuwe apostolische intentie aangevaard; is het totaal onverwachte aanbod niet een teken van Boven, dat een nieuwe stichting het sluitstuk mag zijn van dit eerste herstel? Moedig besluiten de zusters het aanbod te aanvaarden; op 27 oktober tijdens de recreatie wordt de goedkeuring

van Mgr. Mutsaerts bekend : „Er steeg een jubelkreet onder de Zusters op voor onze nieuwe stichting, waarvoor wij allen zo vurig gebeden hadden” 223).

Een drukke tijd volgt. Maar op 19 november kan de chronista van Bethleëm schrijven : „In Lithoyen was nu alles zo ver klaar, dat er de Zusters en de gasten fatsoenlijk konden worden onthaald” 224). Op het feest van Maria Praesentatie, 21 november, vertrekken de zeven stichteressen in alle vroegte naar haar nieuwe woonplaats „in blijde offervaardigheid, vertrouwend op Gods zegen, en onder de Schutse van onze goede Moeder Maria” 225). Hoe geheel anders is alles als bij de stichting van Reek; toen moesten de zusters zo stil en onopvallend mogelijk haar nieuwe klooster in bezit nemen; nu is er een plechtige hoogmis in de parochiekerk van Lithoyen, daarna worden de zusters onder grote belangstelling en in een processie met bruidjes naar haar nieuwe huis geleid; pastoor Cooijmans zegent het klooster in, en Pater Directeur leest er de eerste mis om Gods zegen over „Jerusalem” en zijn bewoners af te smeken. „Het was voor ons allen een blijde, grote, dankbare dag” 226). Weldra volgt een langdurige en kostbare verbouwing; eensgezind dragen de kleine conventen de zware lasten; dan wordt de communiteit van Lithoyen meer dan verdubbeld en de arbeid geregeld: Jerusalem heeft de beginmoeilijkheden overwonnen! „Het is tegelijkertijd de afsluiting van de eerste periode van het voorspoedig herstel van de Congregatie sinds de moeilijke jaren vóór 1944” 227).

Doelbewust gaan de zusters nu verder, zij beseffen goed waar het heen moet. Vóór alles moet het thans opnieuw verworven beschouwend leven worden verdiept. Paus Pius XII wijst in hoogst eigen persoon de weg in de reeds eerder genoemde consti-

223) Nieuw Memorieboek I, blz. 201—202.

224) Ibid., blz. 207.

225) Ibid.

226) Ibid., blz. 208.

227) Visitatiebrief van P. Victoricus van der Luur, directeur, op 21 september 1951.

tutie *Sponsa Christi* ²²⁸⁾ van 21 november 1950 „ter bevordering van het welzijn van de slotzusters” en in de daarop aansluitende instructie *Inter praeclara* ²²⁹⁾ van twee dagen later. Voortdurend bezinnen de zusters zich op deze pauselijke richtlijnen aan de hand van de conferenties van de directeur; deze is nl. door Mgr. Bern. Alfrink, aartsbisschop-coadjutor van Utrecht, bij schrijven van 2 en 8 februari 1952, voor de drie conventen aangesteld als „priester-instructeur”, die officieel namens de Kerkelijke Overheid „de Constitutie „Sponsa Christi” alsmede genoemde Instructie aan de Zusters van deze Slotkloosters ter kennis zal brengen en toelichten” ²³⁰⁾. Een van de eerste praktische toepassingen is, dat de zusters juist omwille van het zuiver contemplatieve leven de verplichting van het slot strenger gaan beleven en lekenkrachten in dienst nemen voor de werkzaamheden buiten de clausuur, terwijl ook de boerderijen van de kloosters in Haren en Reek worden verpacht. Ook het liturgisch leven gaat zich breder ontwikkelen door dialogeren en gemeenschappelijke zang, door het zingen van vespers en completen op zon- en feestdagen en door een beter gebouwde dagorde.

Niet minder bewust sturen de zusters aan op een verrijking van de echte franciscaanse geest en op het herstel van de traditionele verbondenheid met de Minderbroeders. De conventen prijzen zich gelukkig, thans weer Paters van Megen en Alverna te ontvangen als vaste biechtvaders, terwijl het Moederhuis op 31 oktober 1952 weer een Franciscaan als rector ontvangt in de persoon van Pater Rosarius van Berkel: „De Zusters stellen het zeer op prijs en zijn erg blij een Franciscaan als rector te hebben, juist omdat er dan weer eenheid is en alles meer op Franciscaanse leest geschoeid wordt” ²³¹⁾. Kort te voren had Mgr. Mutsaerts, „gelet op de uitslag van de geheime stemming in Uwe communiteiten gehouden omtrent de wenselijkheid van het gebruik van het Romeins-, Capucijns-, of Franciscaans Missaal” beslist, „dat

²²⁸⁾ Vgl. noot 219.

²²⁹⁾ A.A.S., XLIII, 1951, blz. 37—44.

²³⁰⁾ Schrijven op 2 februari 1952.

²³¹⁾ Nieuw Memorieboek II, blz. 272.

in de toekomst het Missaal van de Franciscanen in Uwe gemeenschappen zal worden gevolgd" ²³²). Nu werd ook besloten, het koord weer op de oude franciscaanse wijze te dragen; en het was „een prachtige Kerstgave" ²³³), toen de zusters kort voor Kerstmis 1951 vernamen, dat de Hoogwaardigste Pater Augustinus Sępinski, minister-generaal der Minderbroeders, op 6 december het decreet had ondertekend, waarbij, ter vervanging van de aggregatie aan de Capucijnen, de Congregatie geaggregeerd werd aan de Orde der Minderbroeders.

In de geest van haar nieuwe roeping tenslotte trachten de zusters een diepe apostolische gezindheid in zichzelf aan te kweken en haar Herenigings-apostolaat zo krachtig mogelijk te belevén. Heel langzaam groeit deze gedachte in het leven van de zusters. Dit nieuwe en verborgen apostolaat treedt voor het eerst duidelijk naar buiten, als het Moederhuis op 30 augustus 1951 de dag herdenkt waarop de Prins-bisschop van Luik 450 jaar geleden het bestaan gaf aan het „Huis van Bethleëm" door de ondertekening van het oprichtingsdecreet. Op die feestdag n.l. wordt in de kapel van het Moederhuis een plechtige geconcelebreerde Byzantijns-Slavische Liturgie gevierd; verschillende leidende figuren uit het Apostolaat der Hereniging zijn aanwezig; zelf zingen de zusters de Slavische liturgische gezangen. Het is „een mooie, blijde, dankbare, onvergetelijke, grote dag" ²³⁴); een nieuwe wereld is voor de zusters open gegaan, zij hebben een dieper inzicht gekregen in haar apostolische roeping, en vernieuwen op de avond van het feest tijdens het Pontificaal lof door Hoogw. Heer Dr. M. J. Ondersteijn, Prelaat van Berne-Heeswijk, met grote vurigheid haar Herenigings-intentie. Om de ijver levendig te houden wordt sindsdien twee maal per jaar in ieder convent een Byzantijns-Slavische Liturgie gevierd, waarbij de zusters de omwonende zelatrices van het Apostolaat der Hereniging in Nederland uitnodigen, om op deze wijze haar zending ook enigszins naar buiten uit te oefenen. Zij nemen contact op met de

²³²) Schrijven aan de Algemene Overste op 2 juli 1949.

²³³) Nieuw Memoriedboek II, blz. 252.

²³⁴) Ibid., blz. 247.

PP. Capucijnen van de Oosterse ritus en met de PP. Benedictijnen van Chevetogne, gaan ook oosterse liturgische paramenten vervaardigen, en proberen door een verzamelactie van postzegels e.d. ook anderen voor de zaak der Hereniging te interesseren en in te schakelen. Zo beleven zij haar nieuwe roeping en beantwoorden aan de wens van paus Pius XII, dat de „slotzusters niet slechts de algemene instrumenten van het monastieke apostolaat gebruiken”²³⁵⁾ maar ook nog andere speciale vormen van apostolaat trachten te beoefenen, die „verenigbaar geacht kunnen worden met het beschouwend leven, zoals dit in de Orde onderhouden wordt”²³⁶⁾.

Penitenten der Hereniging: een nieuwe naam, een eerbiedwaardige geschiedenis! Het vroom verlangen van Udo en Gerberga Talhout en de edelmoedige ijver van hun dochters Maria en Eringardis dragen vrucht tot op de dag van vandaag in de drie kleine conventen in de noord-oost-hoek van Brabant. Deze Congregatie van bijna vijftig zusters, kostbare parel van het bisdom 's-Hertogenbosch, „houdt de herinnering levendig aan een der machtigste geestelijke stromingen in ons land: de Moderne Devotie”²³⁷⁾; en zij is „de enige nog bestaande schakel, welke in ons land de Reguliere Derde Orde van St. Franciscus verbindt met de machtige Tertiarissen-beweging der Middeleeuwen”²³⁸⁾. Met nieuw elan en nieuwe liefde wordt er het eenvoudige leven der Penitenten geleid van beschouwing en handenarbeid in franciscaanse geest, „in blijde boetvaardigheid”²³⁹⁾, en in een diep apostolisch meelevan met de Kerk in haar moederlijk verlangen naar de eenheid van al haar kinderen.

Franciscaans beschouwend leven voor de eenheid der christenen van oost en west! De zusters brengen dit alles tot uitdrukking in haar kleding: de eenvoudige bruine franciscaanse tunica met

²³⁵⁾ Alg. Stat., art. IX, in A.A.S., XLIII, 1951, blz. 30.

²³⁶⁾ Ibid.

²³⁷⁾ Lucidius Verschueren O.F.M., Het Huis van Bethleem, het laatste klooster van het Kapittel van Utrecht, G.G.G. nr. 641, 's Bosch, 1949, blz. 2.

²³⁸⁾ Ibid.

²³⁹⁾ Wapenspreuk van de Congregatie.

het witte koord, de lange maagdensluis der contemplatieven in het grijs der Penitenten, en het kleine kruisje met de symbolen van haar apostolaat voor de eenheid ²⁴⁰); zij brengen het tot uitdrukking in haar wapen, dat uit vier kwartieren bestaat: het franciscaanse wapen met koord en evangelieboek staat diagonaal tegenover een engel die de vlam van het gebed uitdraagt boven de sterren, en het westers patriarchenkruis staat diagonaal tegenover het oosters hostiestempel ²⁴¹); en zij leiden dit leven onder de bescherming van de Heilige Martelaren van Gorcum, heilige Nederlanders en tijdgenoten uit de eerste periode van het „Huis van Bethleëm”, Minderbroeders uit de Orde waarmee de Congregatie zo nauw verbonden is, en martelaren voor het primaat van de paus en de heilige eucharistie, de banden van de uit- en inwendige eenheid der Kerk.

²⁴⁰) Vgl. Schrijven van het Hoofdbestuur der Congregatie aan Mgr. W. Mutsaerts op 16 mei 1956.

²⁴¹) Vgl. Nieuw Memorieboek II, blz. 318—322.

Reglement van het O.L.V.-broederschap te Oorschot van 1463

door

F. W. SMULDERS

In een schepenprotokol van Oorschot ¹⁾ vond ik het volgende reglement van het O.L.Vr.-broederschap aldaar.

Daar dit nog onbekend schijnt te zijn, leek het mij nuttig het hier uit te geven.

Dat voer ons comen sijn eens deels goeder mans wonende inder vrijheyt van Oerscot ende hebben God ten love ende Marien sijnre liever moeder ter eeren ende ter weerdicheyt geordineert ende aengenomen een broederschap van onser liever vrouwen, gelovende die te houden ende te volvoeren in allen manieren, ordinancien, order, condicien ende op alsulke broeken ²⁾ als in eenre cedelen, daer op gemaect, bescreven stont, van welc cedelen dat inhoud van voerde tot voerde aldus luydende is :

Want een yegelyc sculdich is uut alre sijnre herten ende met allen sijnre crachten God te dienen ende lief te hebben ende der maget Marien sijnre liever moeder loff ende eerweerdicheyt te bewijsen, soe eest dat eensdeels van goeden mannen tot Oerscot een broederschap van onser liever vrouwen geordineert hebben om die aen te nemen ter mynnen ende ter eeren Godt ende sijnre liever moeder, niet in enigen achterdeele, mer in vordel der prochiekercke sunte Peters tot Oerscot in allen manieren ende onder condicien ende op die broeken hier nae vercleert.

Inden yersten is geordineert, dat die brueder der voers. bruederscappen sculdich sullen sijn te comen op allen hoechtiden onser liever vrouwen ende opten kermisedach der capellen onser lie-

¹⁾ R. 122, 1e deel, fol. 21vo—22vo.

ver vrouwen tot Oerscot stadelijc met hoeren covelen ³⁾ in onser vrouwen capellen ter misse voer dat offertorium ende offeren aldaer ende ter ander vesperen op te verboeren die daer ter missen gelyc voerseyt is niet en queem ⁴⁾ enen halven st... ende ter ander vesperen te verboeren ⁵⁾ die daer niet en queem een oercken ⁶⁾ van enen stuver ende dat tot behoef der bruederscappen voers., ten weer dat sake dat hij kenlyc noetsaken hadde om alsdan niet te verboeren, welc noetsaken sijn sullen te weten weer hij buyten Oerschot of leech hij sieck te bedde ofte weer hij in geheltenissen ⁷⁾ des heeren ende anders niet, ende inder yerster vesperen soe sal een yegelyc sijn conciencien quiten om daer te comen mer niet te verboeren ;

Item soe sullen die brueders der bruederscappen voers. sculdich sijn te comen als (men) dat beelt onser liever vrouwen omdragen sal goetstijts ter yerster vesperen om dat beelt helpen uter capellen voers. te dragen ende des anders dages helpen om te dragen opte verboeren die ten uutdragen niet en queem twee st(uveren) ende inden omdragen niet en queem VII st. ende inden weder indragen soe en salmen niet verboeren, mer daer sal een ygelijcs conciencie in beswaert sijn om te comen uutgesceyden altijt noetsaeck als boven, ende op des heylijgen sacraments avont te vesperen ende des anderen dages ter missen ende ten omganck op die ter vesperen niet en queem op eenen halven st. ende ter misse ende ten omganck II st.

Item die voers. brueders sullen sculdich sijn tot tween tiden des syaers te seggen op onser vrouwen lichtmisedach ende opten dach der voers. capellen kermisse te samen teten ende die vanden bruederen niet en queem mede ten eten, die sal alsoe vele verboeren als den maaltijt loept van enen brueder die daer mede ten eten is, ten weer dat hij noetsaeck hadde als boven ;

Item soe wanneer dat enich vanden bruederen van live ter doot comen is, soe sal elck vanden gebruederen gehouden ende sculdich sijn ter uutvaert te comen te vigilien ende ter missen om dien brueder ter eerden te helpen te bestaden stadelijc met sijnen covel alsoe verre als hem die weet daer aff gedaen wort op te verboeren die in die vigiely niet en queem enen halven st. ende ter missen twee st., ten weer hij noetsaeck hedde als boven, ende malc vanden bruederen die sijnen seven salm can sal lesen voer die ziel enen VII salm ⁸⁾ ende die sijnen seven salm niet en can die sal lesen XXV pater noster ende XXV ave Marien ;

Item die bruederscap sal sculdich sijn te doen voer hoeren brueder een besunder uuytvaert ende die te doen in onser vrouwen capelle, tot welcker uuytvaert die brueder die van leven ter

doot coempt laten ende besetten sal een pont was onser vrouwen voer licht ofte sunte Peter voer licht alsoe verre als die uuytvaert tot onser vrouwen niet gedaen en mucht sijn ende der bruederscappen sijnen covel ofte VII st. daer voer, ende daer voer sal die bruederscap die uuytvaert volcomelijc besorgen ;

Item soe wye nae datum des brieff inder bruederscappen comen sal die sal gheven voir ingaen onser liever vrouwen een pont was ende der bruederscappen VI vleems ende die vander bruederen uut gaen wil, die sal alsoe vele gheven als men van ingaen gheeft ende daertoe sijnen covel ofte seven st. daervoer ende soe wie vanden brueren dat uuytgaen wil, die sal uuytgaen op onser vrouwen lichtmissedach ende anders niet ;

Item een yegelijc vanden brueren sal besorgen tot allen twee jaeren enen covel vander snede, die die bruerscap ordineren sal, ende dien covel hebben op onser liever vrouwen annunciaciendach ende soe wye vanden brueren daer in gebreckelijc is die sal verboeren tot elck croenen⁹⁾ vanden deken ende bruederen voers. enen st. half onser vrouwen ende half der bruederscap ;

Item soe sullen gecoren worden tot elcken twee jaeren twee rectoers, die die bruederscap voers. regeren, die broeken boeren sullen ende ander goede mans, die inder bruederscappen begeren te wesen, aennemen met wil ende bijstant des meesten deels der brueders vander voers. bruederscappen, welc twee rectoers altijt ten twee jaeren, als sij aff gaen sullen ende men ander ordineren ende kiesen sal, voer die gemeyn brueders van hoeren regement wittige rekeninge doen sullen ;

Item ofte enich discorde viel tusschen die brueders vander bruerscappen ofte die rectoers, des discoerde sullen die ander brueders gelooft sijn om neder te leggen sonder ander persoen daer toe te roepen ende die daer in contrarie viel, die sal verboeren ter bruederscappen behoeff sijnen covel, enen Artsgulden¹⁰⁾ ende uter bruederscappen te gaen ;

Item soe wie inder bruederscappen nae daet des brieff comen sal, die sal geloven voer scepenen aen des heren hant die punten voirs. te houwen gelijc die voerscreven sijn, ende dese voers. punten hebben die goy mans gelooft te houwen ende te volvoeren op te verboeren die broeken voers., dat die rectoers die altijt sijn sullen vanden voers. bruederscappen die broeken voirs., als die vervallen sullen, mogen doen uuytpanden sunder sunderlinge oerloff daeraff te begeren.

In kennissen der waerheyt soe hebben wij scepenen der vrijheyt van Oerscot onsen gemeynen segel aen desen brief gehangen inden jaer, doen men screef duysent vierhondert drie en tsestich XX

dage in Octobri presentibus Stockelman, Dirc Huyskens, Gielijs Snellarts. [onderschrift:]

twelc die heer den rectoers der bruederscappen voers. geconstenteert heeft behoudeleken den heeren hoer pantrecht.

2) boeten 3) kapmantel 4) kwam 5) verbeuren 6) een oortje (1/4 stui-
ver 7) gevangenschap 8) de zeven boetpsalmen 9) (kreunen), klagen 10) een
gelderse gulden.

Reglement voor de Gasthuismeester te Oorscot van het jaar 1494

door

F. W. SMULDERS

In een der schepenprotokollen van Oorscot ¹⁾ is ingeschreven een reglement voor de gasthuismeester op 16 februari 1494. Daar men in deze protokollen de Kerststijl gebruikt, moet het jaartal niet veranderd worden.

Een gasthuis in Oorscot wordt reeds in de 14e eeuw vermeld.

Het gasthuis diende voor het opnemen van doortrekkende bedevaartgangers en andere onvermogen reizigers, maar niet voor het herbergen van beroepsbedelaars en vagebonden.

Scepenen in Oorscot tugen onder onsen ghemeynen segel, dat voer ons comen sijn her Willem Artss., deken der kercken sunte Peters tot Orscot, ende her Wernaer van Merrode, canonick der selver kercken, ende meester Jan Belious, voertijts wert ⁽²⁾ inden gasthuys van Oorscot, ende Cornelis Smeeds als provisoer des selven gasthuys van Oorscot, ende hebben geset ende gheordineer Wouteren Wouter Mathijs Backss. tot enen wert ende regent te sijne inden gasthuys van Oorscot, om dat selver gasthuys op te houden ende daer inne te wonen in manieren hier na volgende :

Inden iersten soe sal Wouter vorscr. sculdich sijn te ontfaen ende te herbergen enen nacht allen armen menschen, die over wech reysen ende bescheet hebben van honnen prochiaen ³⁾ ofte van honnen steden, vriheiden ofte dorpen om pelgremmadse ofte bevarden te reysen, ofte in anderen saken hon van node sijnde, ende daer comen int gasthuys, herberge begerende, sijnsi sieck ofte ghesont, ende dien mede deylen vanden ghenen des hon

¹⁾ R. 126, 2e deel, fol. 8—9.

van node wesen sal in vuer, licht, potspise ende scerbier ⁴⁾ ;

Item men doet den wert ende regent inden gasthuys voerscr. een coe te houden, die hij sculdich sal sijn soe goet te houden jaerlics ende den gasthuys weder te laten int afsceyden van hom ende sijnder huysvrouwen die selver coe ofte een ander soe goet sijnde als die coe, die hem gedaen wordt, met sulker condicien : ofte die coe mansse ⁵⁾ wordde, soe sellen die provisoren die veranderen ende hem daervoer een tijtcalinge ⁶⁾ coe copen, oft den gasthuyswert belieft, ende ofte die coe te aut wordde, soe sellen sij doen des geliken, ende daer mede sal hij besorgen allen armen sieken ende vrouwen, die jonge kijnder hebben ofte dragen, in suyvele, soe hem des van node wesen sal, tsij van boter, romen ⁷⁾ ofte melck ⁸⁾ ende des vridaghs ende saterdaghs den pot daermede sieden ⁹⁾ voer hem ende voerden armen ;

Item totter koe sal hij hebben wey, die hij sal gebruyken tot noot ende orbaer ¹⁰⁾ des gasthuys voer hem ende voerden armen ;

Item men doet hem jaerlics enen redeleken osch voer hem ende voerden armen, daer af hij sculdich sal sijn den armen mede te deylen na dat beste van sijnder consciencien, daer na dat hem sal duncken dat van node te sijn ;

Item allen rebauwen ¹¹⁾, boven ¹²⁾ ende wendelers ¹³⁾ met honnen dernen ¹⁴⁾, die daer opgaen vander eender steden ende vanden enen gasthuys totten anderen, die sal hij uutten gasthuys houden ende keren ende niet herberghen na allen sijnen vermogen ende doen hon alsoe wenighen geriefs als hij can ; ende bisonder soe en sal hij van alsulken personen ofte tegen hon in gheender wijs broot, vlasch, eyer ofte ennighe dingen tegen hon copen noch in gheender wijs bier laten halen ofte drinckenscappe te houden inden gasthuys, mer hij sal sijn uuterste beste doen alsulken boeven die plaetse te verleden ¹⁵⁾ ende vandaer te verdriven ;

Item voert soe sal die voerscr. gasthuysweert sculdich sijn vanden osch jaerlics te besorgen voer hem ende voerden armen licht van kerssen ende vanden vette daer af comende den pot te connen ende te sieden ;

Item men doet hem oock na ghelech ¹⁶⁾ vanden jaer ende nader tijt dats van node sij een vercken of een half vanden vercken jaerlics na dien dat den provisoren van node sal duncken wesen ende na dat die tijt uutwijst ;

Item hier af sal hij oeck den armen mede deylen als vanden osch ende dat rosel sal hij bewaren om voer hem ende voerden armen den pot daer mede te connen ;

Item hetsij van vette, vleeschnat ofte van molck ⁸⁾ dat den

gasthuyswert overt ¹⁷⁾ ende hij ontberen mach, dat sal hij armen huysarmen mededeilen ;

Item men doet hem jaerlics enen sack sauts omden osch ende verken mede te sauten ende voert tot profijt van hem ende vanden armen ;

Item men doet hem oeck jaerlicks garst ende maut om scerbier ⁴⁾ daer af te sieden voer hem ende voerden armen ;

Item men doet hem oeck in die vasten ertten enen sester ¹⁸⁾ ofte meer ofte min na dien dat van node is ende die tijt uutwijst voer hem ende voerden armen ;

Item noch doetmen hem raepsaet om in die vasten voer hem ende voer die armen den pot te sieden ende den armen inder noot mede te hulpen te comen voer hon boter ;

Item noch doetmen hem torf om voerden armen inden wijnter vuer te stoken alsmen ghewoenlijc is ende na dien dat cout is ende dats van node sij groet ende cleyn ;

Item men doet hem tsjaers vier hondert rijshouts ¹⁹⁾ meer ofte min na dat dien wijnter cout ende den last vanden armen luden groet is ;

Item soe wanneer dat die gasthuyswert ende regent ennige hout houwen wil opter erffenissen des gasthuys, dat sal hij den provisorsen vanden gasthuys laten weten ende dat sal den gasthuyswert afcortten aen die vierhondert rijshouts ;

Item van allen desen punten voerscr. soe sal die gasthuyswert die sculdich sijn te ghebryken ter notorfticheyt ²⁰⁾ van hem ende den armen ende dat al gelijc sijns selfs ende der armen goet ; ende soe wes hem daer af overt, dat sal hij sculdich sijn te brengen tot profijt des anderen toecomende jaers, want den last vanden enen jaer meerder is dan vanden anderen jaer ; ten waer dat woude bederven, soe sal hij dat den armen huysarmen mede deylen, ende dat niet mogen vertrecken, ²¹⁾ vercopen of veranderen ingheender manieren tot ennigen profijt voer hem, mer tot profijt den armen ;

Item dat die gasthuysmeester tsjaers oeck niet houden ofte mesten en sal ennighe viervotige beesten meer dan hij selver tsjaers voer hem ende sijn huysgesinne in sijnen huse behoeft te eten, om dat tmoelck ⁸⁾ ende wermoes ²²⁾ den armen niet en werde vertogen ²³⁾ ;

Item dat hij oeck sculdich sal sijn te houden dat woenhuis ende scuere in sulker reparacien van doren, vensteren ende wonden ²⁴⁾ alsmen hem dat leveren sal ;

Item dat hij den hof reken ²⁵⁾, planten ende seyden ²⁶⁾ sal totten meesten noot ende profijt der armer ;

Item dat hij den beyart ende die capelle sal ruym ende reynich houden van wagen, carre, ploech ende van allen hout ende becommeringe ²⁷⁾, gelijkmen kercken ende capellen sculdich is te houden ;

Item dat hij oeck dat misghewaet reyndelijck van wassen ende anders sal houden ;

Item dat hij oeck der armen luden cameran van bedden ende bedstroe ende die laken te wassen soe reynelijc sal houden als sijns selfs ende in elcke camer enen emer te dragen, om hon ghevoech daer inne te mogen doen, ende die cameran te keren ²⁸⁾ ofte te doen keren ;

Item allen huysraet van potten, ketel, scotel ende lepel, dat hem ghelevert wordt, sal hij sculdich sijn int afsceyden hij ofte sijn erfgenamen weder om te leveren den provisoren ; ende insgelijcks die gasthuys bedden, laken ende sardsen ²⁹⁾, die den gasthuys toe behoren, en sal die gasthuyswert niet orbaren ³⁰⁾ ofte besinghen ³⁰⁾, mer die sal hij laten liggen inder armer luden cameran inder capellen ;

Item dat die gasthuyswert int afsceyden van hom ende sijnder huysvrouwen, sij ofte hon erfgenamen niet meer mede ende uutten gasthuys dragen ofte vueren en sellen dan sij daer brocht en hebben ;

Item dat sij allen die scaren opten velde staende ofte inder scuren liggende dat die gasthuys houden ende hebben sal om den ghenen die na hon int gasthuys weder comen sellen wonen daer mede den armen te onderhouden ende uut te reyken vanden ghenen des ghewoenlyck is sonder tegenseggen.

Gegeven int jaer ons heren geboert XIIIc XCIII den XVI febr. Testes Jorden, Jan die Crom. ³¹⁾

2) waard, gastheer, hier : gasthuismeester 3) pastoor 4) dun bier 5) gust, niet drachtig 6) drachtig 7) melk 8) karnemelk 9) koken 10) nut 11) niksnutter 12) boeven, vlegels 13) zwervers 14) meisjes, liefjes 15) onaangenaam maken 16) naar gelang 17) overschiet 18) 1/8 mud Kempse maat 19) takkebossen, mutsaards 20) behoefte 21) wegbrengen 22) groente 23) onttrokken 24) wanden, muren 25) in orde houden 26) bezaaien 27) belemmering 28) vegen 29) deken 30) gebruiken of bezigen.

³¹⁾ d.i. Jorden die Hoppenbrouwer en Jan die Crom.

Bossche archivalia in België. Een inventaris uit 1734

door

Dr. P. POLMAN O.F.M.

Bij de capitulatie van Den Bosch in 1629 werd de Katholieken toegestaan hun kerksieraden buiten de stad in veiligheid te brengen. Michael Ophovius, de bisschop, deelt in zijn *Diarium* ¹⁾ mee, dat hij vier wagens ter beschikking kreeg en op twee ervan enkele kisten deed laden met kerksieraden, o.a. een zilveren beeld van S. Jan en een z.g. „mitra pretiosa”; waarvoor hij de andere wagens gebruikte, zegt hij niet. Deze zending ging naar Antwerpen, weldra gevolgd door een tweede, naar Brussel. Bij een van deze zendingen, waarschijnlijk bij de eerste, heeft Ophovius zijn archief verstuurd en dat van de S. Jan. Wanneer immers Bergaigne, zijn opvolger, in 1641—1642 alle Bossche eigendommen, — behalve het beeld van de Zoete Lieve Vrouw, dat een eigen weg ging, — in Mechelen laat bijeen brengen om ze in bewaring te geven aan het kathedraal kapittel aldaar, is er ook sprake van de archieven²⁾. Dit middeleeuwse Bossche archief, uiteraard niet verder lopend dan 1629, duiden wij aan met de letter A.

Een aanzienlijk deel van dit depot moet zich bij de dood van Pieter Govarts, 16 September 1726, in diens nalatenschap bevonden hebben. Govarts was professor te Leuven geweest en vicaris-generaal van Mechelen, toen hij in 1701 apostolisch vicaris werd van Den Bosch; hij bleef in Mechelen wonen, waar hij ook als kanunnik aan het kathedraal kapittel verbonden was. Hij had

¹⁾ Sub. 17 Sept. 1629; *Bossche Bijdragen* XV (1937—1938) 42, 43.

²⁾ *Bossche Bijdragen* XIII (1935—1936) 154.

dus titels genoeg om zonder moeite toegang te krijgen tot de archieven van het kapittel en kan redenen genoeg hebben gehad om ze feitelijk ook te doen gelden: puur wetenschappelijk interesse, of het zoeken van voorlichting uit het verleden bij het bestuur van zijn vicariaat, of het verzamelen van bewijsmateriaal ten dienste van zijn vele conflicten, want behalve een zeer geleerd, was Govarts ook een zeer strijdvaardig man. Zo moet hij, waarschijnlijk op eigen gelegenheid, en buiten de waakzaamheid van de bevoegde instantie om, — tenzij hij zelf dit geweest is, — in de loop der jaren een groot aantal Bossche archiefstukken mee naar huis genomen hebben en daar bewaard. De helft die onder het kapittel bleef noemen wij A 1, de andere die bij Govarts terecht kwam A 2. Daarnaast bezat hij als vicaris natuurlijk zijn eigen archief, waarin wel twee secties zijn te onderscheiden, corresponderend op het Staatse en Oostenrijkse stuk van zijn territorium. Dit laatste, het dekenaat Gheel, kon hij dank zij persoonlijk contact veel beter verzorgen dan het eerste, waar hij slechts min of meer vluchtige bezoeken bracht en waaruit hij zelfs jarenlang is verbannen geweest. Zo heeft zich dus een nieuw archief Den Bosch gevormd, voor stad en Meierij, en een archief Gheel. Het eerste doen wij optreden onder de letter B, het tweede onder de letter C.

Bij Govarts' dood viel het bestuur van het Bossche vicariaat automatisch aan de Brusselse nuntius Jozef Spinelli toe³⁾ en verhuisden zijn drie collecties naar Brussel. Spinelli bleef ruim vier jaar als vicaris in functie; pas in januari 1731 kon hij Gijsbert van der Asdonk tot opvolger van Govarts aanstellen. Deze lange duur was te wijten aan de Staten-Generaal, die tegen diverse kandidaten bezwaren formuleerden en o.a. eisten, dat de nieuwe functionaris in hun gebied geboren en woonachtig moest zijn. Onbedoeld hebben zij hiermee de katholieke zaak een belangrijke dienst bewezen. Van der Asdonck was de eerste in zijn gebied zelf wonende vicaris. Doch de nuntius achtte het om verschillende redenen wenselijk dit gebied te beperken tot waar de Staatse

³⁾ Romeinse Bronnen IV (R.G.P., grote serie, n. 97), Den Haag 1955, blz. 784, aant. 6; blz. 786, aant. 7; n. 935.

grens liep. Het dekenaat Gheel, in Oostenrijks territorium, wist hij op persoonlijke titel aan kardinaal d'Alsace, de Mechelse aartsbisschop, toevertrouwd te krijgen.

Deze wendde zich, na een visitatiereis door zijn nieuwe gebied, tot Spinelli's opvolger, Silvio Valenti, met het verzoek hem de daarop betrekking hebbende documenten ter beschikking te stellen. In breder verband heeft Valenti dit verzoek, 30 Januari 1733, aan kardinaal Vincenzo Petra, prefect der Propaganda, voorgelegd ⁴⁾. In het archief der nuntiatuur bevinden zich drie kistjes — *tre piccole casse* — met Bossche documenten. D'Alsace verlangt de stukken betreffende het dekenaat Gheel [C]. Hij acht dit redelijk en zou ook van der Asdonck de stukken welke voor hem van belang zijn [B] willen afstaan. Er zijn daarenboven — *in oltre* — nog veel originele perkamenten, aangelegenheden en rechten van de Bossche Kerk rakend, die naar het zeggen van d'Alsace uit Mechelen afkomstig zijn [A 2] en daar weer zouden moeten terugkeren, om gevoegd te worden bij de rest van het Bossche depot, nl. verschillende kerkmeubelen en kerksieraden, blijkens nog voorhanden kwitanties met de geschriften in kwestie aan het kapittel in bewaring gegeven. Valenti vraagt nu wat er met deze *tre parti* moet gebeuren. Als de hier geformuleerde voorstellen worden aanvaard, zal hij zorgen voor een *tripartito inventario* daarvan.

De brief kwam 4 Mei 1733 ter sprake in de vergadering van de commissie der Propaganda, welke de zorg had voor de zaken der Hollandse Zending ⁵⁾. Men besloot: de door d'Alsace gevraagde stukken [A 2 en C] kunnen worden afgestaan, mits de kardinaal bereid is ze als een aparte verzameling namens de Propaganda te bewaren, zonder dat het kapittel er enig recht op krijgt; de stukken voor van der Asdonck van belang [B] dienen in Brussel te blijven; men ziet de in het vooruitzicht gestelde inventaris tegemoet. De kardinaal-prefect deelde deze besluiten 9 Mei 1733 aan

⁴⁾ *Scritture riferite nelle congregazioni particolari*, vol. 60, fol. 145 (oorspr., eigenh. ondert.). — De fondsen, hier en in de volgende aantekeningen vermeld, maken deel uit van het archief der Propaganda in Rome.

⁵⁾ *Scritture ... particolari*, vol. 60, fol. 144.

de nuntius mee ⁶⁾, er bij voegend: wanneer d'Alsace bezwaar maakt tegen de conditie, mag hij de documenten niet uit handen geven; wanneer van der Asdonck bepaalde stukken nodig heeft, verschaffe hij hem copieën; de Congregatie verwacht van alles een volledige inventaris. De nuntius antwoordde 5 Juni 1733: d'Alsace gaat volkomen accoord en zal bij zijn eerstvolgend bezoek aan Brussel de zaak regelen. Het zal echter goed zijn de kardinaal namens de Congregatie te laten weten, dat de papieren, welke het kapittel nog onder zijn berusting heeft [A 1], aan de uit Brussel komende verzamelingen [A 2 en C] moeten worden toegevoegd, en dat de Bossche utensiliën, bij de Mechelse kathedraal in gebruik, een aparte collectie dienen te vormen.

De kardinaal-prefect richtte zich, 25 Juli 1733, in deze zin tot d'Alsace ⁸⁾; de bijzonderheden in kwestie zijn de Congregatie alsnog ter ore gekomen. Dezelfde dag berichtte hij de nuntius ⁹⁾ d'Alsace overeenkomstig zijn suggesties te hebben geïnstrueerd. De Mechelse aartsbisschop antwoordde 4 September 1733 ¹⁰⁾: zodra hij Brussel bezoekt, zal de zaak haar beslag krijgen. Het kapittel heeft inderdaad nog stukken onder zich [A. 1], afkomstig van de laatste Bossche bisschop, die ze daar deponeerde ¹¹⁾. Wat zich in Brussel bevindt [A. 2, B en C] kwam uit de nalatenschap van Govarts. Van die zich te Mechelen bevindende stukken zal een inventaris worden opgemaakt ¹²⁾. Dat daar nog Bossche relieken zouden zijn, is hem niet bekend; wel, dat in de kathedraal bewaard worden, doch niet gebruikt: *una mitra antica, un pastorale di poca valuta, una statua di S. Giovanni d'argento, una croce pastorale d'oro, due turribuli d'argento*; mocht er nog meer blijken te zijn dan zal hij dit laten weten.

Bij een bezoek van d'Alsace aan Brussel heeft de zaak dan ook inderdaad, 6 Maart 1734, haar beslag gekregen. Die dag onder-

⁶⁾ *Lettere*, vol. 137, fol. 96 (copie).

⁷⁾ *Scritture riferite nei congressi Belgio-Olanda*, vol. 10 fol. 461 (oorspr., eigenh. ondert.).

⁸⁾ *Lettere*, vol. 137, fol. 176 (copie).

⁹⁾ *Lettere*, vol. 137, fol. 177 (copie).

¹⁰⁾ *Scritture... Belgio-Olanda*, vol. 10, fol. 487 (oorspr., eigenh. ondert.).

¹¹⁾ Bergaigne deed ze naar Mechelen overbrengen.

¹²⁾ Een aparte inventaris dus van A. 1; is ons niet onder ogen gekomen.

tekende hij twee inventarissen, waar Joan Baptist Verspilt ¹³⁾, kanunnik van Antwerpen en secretaris van de nuntius voor Vlaamse en Nederlandse aangelegenheden, 1 April 1734, onder rood lakzegel en met eigenhandig naschrift, authentieke copieën van maakte. Dit deed Verspilt die dag ook met een derde inventaris, niet door d'Alsace ondertekend. Men vindt de drie lijsten hierna afgedrukt : I heeft betrekking op A. 2 (het gedeelte van het middeleeuwse Bossche archief, dat naar Mechelen terugkeerde; ondertekend door d'Alsace) ; II heeft betrekking op B (het nieuwe Bossche archief, dat te Brussel bleef; niet ondertekend door d'Alsace) ; III heeft betrekking op C (het archief Gheel, dat naar Mechelen overging; ondertekend door d'Alsace). De originelen van deze inventarissen bleven te Brussel; of ze nog bestaan, en waar ze dan wel te vinden zijn, valt moeilijk te achterhalen; uit het archief der Brusselse nuntiatuur blijken, in het begin van onze eeuw, alleen de brieven van de kardinaal-staatssecretaris aan de nuntius naar het Vaticaan archief te zijn overgebracht. Werden dus in 1734 aan de Propaganda toegezonden de drie authentieke copieën van Verspilt. De nuntius berichtte, minder duidelijk en onvolledig, 9 April 1734 aan de kardinaal-prefect ¹⁴⁾, dat hij via Keulen toestuurde de inventaris zowel van de stukken die d'Alsace in handen heeft [*che sono nelle mani del signor cardinale d'Alsazia*; ongetwijfeld III = C], als van die, welke vroeger bij het kapittel berustten [*che erano in potere del capitolo di Malines*; I = A. 2]; hij zwijgt over het nieuwe Bossche archief [II = B]. De kardinaal-prefect antwoordde 8 Mei 1734 ¹⁵⁾, dat hij *l'inventario delle scritture concernenti la diocesi di Bolduc* tegemoet zag.

De inventarissen bevinden zich in het fonds der Propaganda getiteld *Scritture riferite nei congressi Belgio-Olanda*, vol. 10, fol. 519 r — 527 v [I], 529 r — 530 v [II], 533 r — 535 v (III). Wij hebben ons enige vrijheid veroorloofd wat gebruik van hoofdletters, uniformiteit van spelling en oplossen van afkortingen be-

¹³⁾ Vgl. F. Prims, *Geschiedenis van Antwerpen IX*, Antwerpen 1948, 20, 21.

¹⁴⁾ *Scritture...* Belgio-Olanda, vol. 10, fol. 543 (oorspr., eigenh. ondert.).

¹⁵⁾ *Lettere*, vol. 139, fol. 89 (copie).

treft. Wij hebben afgezien van een volledige annotatie, doch slechts waar de tekst zelf minder duidelijk of juist scheen een enkele aantekening toegevoegd.

ARCHIVIA DIOECESIS BUSCODUCENSIS I

Inventarium chartarum quae reperiuntur in prima cista lignea, circulis ferreis circumdata et desuper rotunda.

1. Capsula lignea quercetana cum hac inscriptione: Pro rectore altaris S. Iudoci in ecclesia parochiali S. Iacobi Apostoli. Item pro rectore S. Annae in eadem ecclesia. Quae capsula est plena chartis originalibus in pergamaeno.

2. Capsula lignea ut supra cum hac inscriptione: Litterae pro rectore altaris B.V.M. in capella BB. Petri et Pauli Apostolorum. Plena ut supra.

3. Capsula lignea ut supra cum inscriptione: Pro rectore capellae S. Annae prope Portam Captivorum foundationis¹⁶⁾. Item fructus altaris Nominis Iesu in capella S. Annae in plataea Hinsconensi¹⁷⁾. Item litterae unius missae in eadem capella. Plena ut supra.

4. Capsula lignea rotunda cum hac inscriptione: Hier zijn bij die brieven van drij missen in Sinte Jacobs kerck op Sinte Matijs autae gefondeert. Plena ut supra.

5. Registrum capitulare ms. ecclesiae cathedralis Buscoducensis Wilhelmi Hezii aliorumque ab anno 1547 usque ad 1570. Notatum no. V.

6. Liber scriptoriae capituli Buscoducensis, a festo Nativitatis S. Ioannis Baptistae 1604 usque ad idem festum 1625. Notatum no. VI.

7. Liber anniversariorum et festorum pro capitulo Buscoducensi. Notatum no. VII.

¹⁶⁾ Lees waarschijnlijk: fundatae.

¹⁷⁾ De S. Annakapel in de Hinthamerstraat te Den Bosch? Vgl. L. Schutjes, *Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch IV*, St. Michielsgestel 1873, 337.

8. Tertium prothocollum actorum capituli cathedralis S. Ioannis Buscoducensis. Notatum no. VIII.

9. Quintum prothocollum ut supra. Notatum no. IX.

10. Aliud prothocollum ut supra. Notatum no. X.

11. Aliud prothocollum valde spissum. Notatum no. XI.

12. Liber scriptus in pergamaeno cum hac inscriptione: Diversche vonnissen, acten ende andere munimenten, aengaende de wijn-, bier-, mael-accijnsen, ende diergelycke lasten, etc., waerinne de stad van Bossche pretendeert dat het capittel en hunne supposten souden behooren te contribuieren; de anno 1502, vel circiter. Notatum no. XII.

13. Bulla limitum episcopatus Buscoducensis. Instrumentum unionis cum Tongerloo et separationis. Notatum no. XIII.

14. Diversae chartae in sacco canabeo¹⁸⁾ cum hac inscriptione: Processus capituli contra oppidum super libertate assisiarum vini et cerevisiae, agitatus anno 1550. Notatum no. XIV.

15. Charta originalis in pergamaeno cum hac inscriptione: Vonnisse arbitrael tusschen het capittel ende de stad van Bossche, waerbij verclaert wort, inne wat vueghen de geestelijcke persoonen sullen contribuieren tot de stadslasten, etc.; item inne wat vueghen de selve geestelijcke persoonen sullen mogen gebruycken den wijnkelder sonder achterdeel der stadsaccijnsen, etc.; gedaen tot Brussel den 23 Julij 1502. Notatum no. XV.

16. Rekeninge der kerckmeesteren van de heerlijckheijt van Geffen, voor ses jaeren begonnen anno 1597 den 21 Meert; item van de reparatie der kercke tot Geffen. Notatum no. XVI.

17. Libellus Flandricus ms. in quarto complicatus et cordula ligatus, complectens foundationem monasterii de Sinu Mariae in loco de Omel sub parochia de Asten. Notatum no. XVII.

18. Plures chartae continentes honoraria fundata pro concionatoribus. Notatum no. XVIII.

19. Charta originalis in pergamaeno cum hac inscriptione: Vonnisse op de vrijdicheijt van der stadt assijsen over de wijnen ende bieren, in date den XIII Aprilis 1521. Notatum no. XIX.

20. Charta originalis in pergamaeno cum hac inscriptione:

¹⁸⁾ Lees waarschijnlijk: canabacio of cannabino.

Vonnisse ofte confirmatie der arbitrale sententie ofte declaratie der selver op de vrijdicheijt der stadt assijsen en andere imposten, in date den IX Septembris 1505. Notatum no. XX.

21. Fasciculus multarum bullarum cum plumbis appendentibus cum hac inscriptione: Bulla adiunctionis trium iudicum in conservatoria pro capitulis Buscoducensi et Bredensi, de data quarto Idus Aprilis 1508. Notatum no. XXI.

22. Charta originalis in pergamaeno cum hac inscriptione: Accoord tusschen den hertoch van Brabant en 't capittel van Bossche aengaende de gruyt van bieren, in date den XIII Septembris 1520. Notatum no. XXII.

23. Charta originalis in pergamaeno cum hac inscriptione: Vonnisse op die vrijdicheijt van de stadts assijsen over wijnen ende bieren, gegeven tot Antwerpen den naest lesten Septembris 1520. Notatum no. XXIII.

24. Fasciculus multarum chartarum originalium in pergamaeno concernentium scholastriam ecclesiae cathedralis Buscoducensis. Notatum no. XXIV.

25. Registrum cantoriae. Bulla coadiutoria super cantoria ecclesiae cathedralis et plures chartae continentes specificationem bonorum et proventuum dictae cantoriae. Notatum no. XXV.

26. Fasciculus quadraginta duarum chartarum originalium in pergamaeno concernentium iurisdictionem, praerogativas, bona, redditus, etc. capituli cathedralis Buscoducensis. Not. no. XXVI.

27. Charta originalis in pergamaeno cum hac inscriptione: Fundatio missae SS. Trinitatis per Arnoldum Stamelaert dotatae, celebrandae septimatim feria secunda in altari S. Nicolai cum diacono et subdiacono, cantu et organis aliisque solemnibus ceremoniis ad instar missae venerabilis Sacramenti. Datum in fine harum litterarum: 16 Septembris 1470. Dos huius missae LX ₧ pag. Notatum no. XXVII.

28. Liber scriptoriae capituli cathedralis Buscoducensis a festo Nativitatis S. Ioannis Baptistae 1628 usque ad idem festum 1629. Notatum no. XXVIII.

29. Charta originalis in pergamaeno cum hac inscriptione: Fundatio altaris S. Agnetis in data 18 Iunii 1440. Pro dote assi-

gnantur XXII Ɔ outs in Boxtel cum onere quattuor missarum singulis septimanis celebrandarum. Notatum no. XXIX.

30. Charta originalis in pergamaeno cum hac inscriptione: Augmentum altaris secundae foundationis S. Ioannis Baptistae in ecclesia Buscoducensi per Elisabetham Robben v[irginem] ¹⁹⁾ de data 30 Augusti 1453. Pro augmento assignantur XX Ɔ pag. Notatum no. XXX.

31. Charta originalis in pergamaeno cum hac inscriptione: Fundatio beneficii altaris novae [!] Resurrectionis Domini in choro Merlaer ²⁰⁾ erecti de data 20 Iulii 1538. Pro dote beneficii assignantur annue XLIII guls cum onere quinque missarum septimatim celebrandarum. Pro dote officii assignantur annue XII guls cum onere duarum missarum hebdomadatim celebrandarum. Notatum no. XXXI.

32. Charta originalis in pergamaeno cum hac inscriptione: Confaederatio septem ecclesiarum collegiatarum, videlicet: Buscoducensis, Bredensis, Beeckensis, Oirschotensis, Rodensis, Eyndoviensis, Boxtellensis, de data 14 Iulii 1505. Not. no. XXXII.

33. Plures chartae originales in pergamaeno simul colligatae, cum hac inscriptione: Fundatio capellae S. Annae prope Portam Captivorum de data XXVIII Augusti 1484. Pro dote assignantur XLV Ɔ pag. cum onere trium missarum singulis septimanis celebrandarum. Notatum no. XXXIII.

34. Charta originalis in pergamaeno continens fundationem altaris SS. Olanii ²¹⁾ Martyris, Caeciliae et Dorotheae Virginum, anni 1468. Notatum no. XXXIV.

35. Charta originalis cum hac inscriptione: De erectione capp[ella]niae in choro B. Mariae Virginis per Elisabetham Monux dotatae sub onere trium missarum singulis septimanis celebrandarum, de data XXIII Decembris 1510. Pro dote assignantur XII modii siliginis. Notatum no. XXXV.

36. Charta originalis in pergamaeno continens constitutionem redditus perpetui 634—7½ ad onus domaniorum regis in quarterio

¹⁹⁾ Hier staat een krabbel, welke wij aldus menen te moeten interpreteren.

²⁰⁾ De Mallantskapel in de S. Jan? Vgl. Schutjes, *t.a.p.* 200.

²¹⁾ S. Olaii of Olavi. Vgl. Schutjes, *t.a.p.* 196, 209.

Antverpiensi. Notatum no. XXXVI.

37. Charta originalis in pergamaeno cum hac inscriptione :
Limites parochiarum civitatis Buscoducensis et emolumenta paro-
chis assignata, de data XXII Septembris 1589. Notatum no.
XXXVII.

38. Fasciculus octodecim litterarum originalium in perga-
maeno variarum foundationum, videlicet : Fundatio capp[ella]niae
in altari venerabilis Sacramenti, 12 Maii 1508.

Fundatio altaris S. Agathae, 23 Ianuarii 1431.

Fundatio beneficii in altari SS. Mariae Magdalenaë, Lazari et
Marthae, 22 Ianuarii 1519.

Fundatio prima altaris S. Hieronimi, 8 Octobris 1459.

Fundatio tertia altaris S. Barbarae inferioris in choro B.M., 15
Februarii 1444.

Fundatio capp[ella]niae in ecclesia S. Ioannis ad altare S. Spi-
ritus, 25 Octobris 1428.

Fundatio capp[ella]niae tertiae foundationis in altari S. Catha-
rinae, 8 Iunii et 1 Septembris 1492.

Fundatio officii ecclesiastici ad altare B.M. et S. Leonardi in
ecclesia parochiali de Orten, 17 Novembris 1520.

Fundatio officii quattuor missarum ad altare S. Quirini in
capella S. Iacobi cum aliis munimentis eadem fundationem
concernentibus, 7 Februarii 1529.

Fundatio cappellaniae pro secunda fundatione ad altare SS.
Michaelis et Appoloniae, 11 Augusti 1438.

Fundatio secundae portionis in altari SS. Sebastiani et Antonii,
16 Decembris 1461.

Fundatio capellae S. Antonii in Lyntham ²²⁾, 24 Novembris
1487.

Fundatio officii trium missarum hebdomadatim in ecclesia S.
Clarae a sacerdote seculari celebrandarum, 13 Iulii 1442.

Fundatio altaris B. Mariae Virginis in Roosmalen, 28 Meert
1471.

Fundatio missae in altari tertiae missae, 21 Septembris 1480.

²²⁾ De S. Antoniyskapel in de Hinthamerstraat te Den Bosch? Vgl. Schutjes,
r.a.p. 379.

Fundatio capellae S. Antonii, 5 Meert 1429.

Fundatio altaris Nominis Iesu, 21 Octobris 1508.

Fundatio missae S. Crucis celebrandae septimatim feria sexta in altari S. Crucis cum diacono, subdiacono, cantu et organis aliisque caeremoniis ad instar missae venerabilis Sacramenti, 26 Februarii 1462. Notatum no. XXXVIII.

39. Tres litterae originales in pergamaeno, videlicet: Suppressio trium praebendarum Buscoducensium pro pastoribus SS. Petri et Pauli Apostolorum, S. Iacobi et S. Catharinae, 19 Novembris 1607.

Inventaris van schepene, brieven en instrumente der pastooren en oogen altaer tot Orthst, 29 Meij 1600.

Litterae de suppressis beneficiis ad onus pastorum Buscoducensium, 22 Septembris 1589. Notatum no. XXXIX.

40. Fasciculus septem chartarum originalium in pergamaeno, videlicet: De altari B. Stephani sive Egidii in ecclesiâ S. Ioannis Evangelistae, 27 Augusti 1427.

Charta originalis de altari S. Hieronimi, 8 Octobris 1459.

Sententia arbitralis inter vicarium ecclesiae de Dinter et vicarium ecclesiae de Heeswijck, occasione perceptionum et iurium et decimarum minutarum ecclesiarum praefatarum cuiusdam Mansi in loco dicto Bernis, 5 Decembris 1516.

Charta pro capella SS. Sebastiani et Antonii prope Castrum, 29 Decembris 1430.

Instrumentum possessionis pro D. Ioanne Otter beneficii S. Agnetis, 12 Decembris 1464.

Annexio unius missae ad altare S. Ioannis Evangelistae, 28 Iulii 1520.

Instrumentum dotationis altaris Beatae Trinitatis, 22 Aprilis 1416. Notatum no. XXXX.

41. Fasciculus novem chartarum originalium in pergamaeno, videlicet: Vonniſſen tusschen t'capittele ende die stadt van den Bosch, waerbij verclaert is, dat het capittel sal gestaen mits betalende 12 hondert gulden tot subsidie vanden hoorlog, 9 Septembris 1505.

Conquaestus D. decani et capituli Buscoducensis contra magi-

stros fabricae super iure sepeliendi, 12 Kal. Ianuarii 1496.

Procuratorium DD. decani et capituli Buscoducensis ad faciendam incorporationem ecclesiarum de Hees et Dynther, 19 Iulii 1441.

Authoritas capitulo concessa corrigendi supposita sua, 18 Aprilis 1524.

Bulla conservatoria pro capitulo Buscoducensi, 4 Id. Decembris 1442.

Littera principalis attestationis Camerae Apostolicae non obligationis DD. decani et capituli Buscoducensis, 29 Maii 1514.

Concordia inter praepositum S. Servatii Traiectensis et capitulum Buscoducense ratione collationis parochialis ecclesiae de Schijndel propter incorporationem ecclesiae de Dijnter, 19 Octobris 1444.

Opene brieven van executorie voor t'cap[itte]le van 's-Hertogenbosch impetr. tegen den prior Van Baseldonck als proviseur van Bonifanten, in date den 17 Martii 1598. Notatum no. XLI.

42. Fasciculus aliquot bullarum super incorporationibus ecclesiarum de Nulant et Geffen et Hees. Notatum no. XLII.

43. Instrumentum beneficii S. Matthaei Apostoli et Evangelistae in altari S. Georgii Martyris secundae foundationis, translati ab altari SS. Cosmae et Damiani sub oxali, de data 8 Martii 1456. Notatum no. XLIII.

Sequuntur munimenta chartacea.

44. Proces tusschen Henderick van Elsch en capittel vanden Bosch aengaende het confereren van seker officie met laste van missen, gefondeert in S. Peeter en Pauwels der Apostelen kercke, de anno 1593 ofte daer omtrent. Notatum no. XLIV.

45. Aengaende des capittels vrijdicheijt van te contribuieren etc., de anno 1560. Notatum no. XLV.

46. Proces tusschen t'capittele van Bossche ende den Prince van Oranijen aengaende eenen pacht van Xd roggen ex decimis tot Zonne, mentionerende principalijcken van reductien van corenpachten, de anno 1598 vel circiter. Item : hier bij sal men vinden tot wat prijsen het sester rogge tot Brussele is

vercoght ab anno 1377 usque ad annum 1407. Notatum no. XLVI.

47. Fundatio domus Bonorum Infantium in Buscoducensi. Notatum no. XLVII.

48. Acta cuiusdam litis criminalis. Notatum no. XLVIII.

49. Liber manuscriptus in folio, non habens cooperculum, continens prothocollum officialis Buscoducensis et incipiens anno a Nativitate Domini 1604. Notatum no. XLVIII.

50. Copia incorporationis ecclesiarum de Hees, Dinther, Geffen et Nulant et Vermaelen ^{22a}). Notatum no. L.

51. Fasciculus continens computus et status terrarum, decimarum, reddituum capituli Buscoducensis praecipue sub parochiis de Geffen et Nulant. Notatum no. LI.

52. Erectio capituli S. Ioannis Evangelistae Buscoducensis. Nomina omnium canonicorum Buscoducensium. Nomina decanorum ecclesiae S. Ioannis in Buscoducensi. Foundationes novae quarum rectores nomen imposuerunt ²³), sed debent imponere iuxta instrumentum anno 1507 passatum. Item de aliis beneficiis ecclesiae S. Ioannis Evangelistae, tum novis, tum antiquis. Notatum no. LII.

53. Fasciculus continens chartas sequentes: Tabula fructuum beneficiorum suppressorum.

Varia de novis parochiis.

Fructus beneficii SS. Cosmae et Damiani primae foundationis sub oxali.

Instrumentum institutionis seu foundationis missae D. Conradi De Drijel, 26 Meert 1382, cum aliis munimentis simul colligatis.

Accord tusschen t'capittel ende de broederschappen van 's-Hertogenbosch anno 1548.

Brieven aengaende den accijns van wijnen en bieren de anno 1580.

Consultatio super iuribus parochialibus.

Litterae quaedam ex urbe Romana ad capitulum scriptae in causa cuiusdam processus anno 1460 vel circiter.

^{22a}) Lees waarschijnlijk: Rosmalen.

²³) Men zal hier wel moeten lezen: non imposuerunt.

Transumptum litterarum exemptionis ecclesiarum collegiatarum civitatis et dioecesis Leodiensis.

Statuta capituli Buscoducensis lecta in capitulo 4 Iunii 1609.

Concordia inter capitulum Buscoducense et conventum Praedicatorum super sepulturis, 26 Octobris 1426.

Acten daerbij de drij leden van Bosch consenteren te doen subsidie bij repartitie tot reparatie der drij parochiekercke en de capelle van S. Barber, 1 Septembris 1608.

Brieven van maintenu voor de secrétarissen.

Accoord tusschen t'capittel en t'broederschap van Onse L. Vrouw aengaende het kleeden van eenen scholier genoempt den Bisschop, 28 Augusti 1593.

Dictum monitorii contra sorores de Orten, anno 1552.

Copije van opene brieven van leeningen bij t'capittel van Bosch gedaen tot behoef vanden prince van[den] lande, 21 Decembris 1572.

Generale poincten op de verpachtinge van stadsaccijnzen, 11 Septembris 1613.

Diversche acten vande offeranden gedaen op de vijtvaert vande Keijserinne, 1619.

Processus fulminatus super incorporatione ecclesiae de Hees.

Item ecclesiae de Dinther.

Specificatie vande renten op de Staten van Brabant ende Doemijnen in't quartier van 's-Hertogenbosch, die het capittel is heffende, 1613.

Nomina canonicorum et beneficiariorum ecclesiae cathedralis residentium vel absentium, anno 1629.

Memoria de turno capituli Buscoducensis, anni 1629. [Notatum no. LIII].

54. Fasciculus chartarum inutilium. Notatum no. LIV.

55. Rekeninge aengaende den sterfhuyse van kanonick Le-biffe, 27 Novembris 1628. Notatum no. LV.

56. Variæ antiquae visitationes dioecesis Buscoducensis. Notatum no. LVI.

Thomas Philippus, miseratione divina tituli S. Balbinae S.R.E.

Presbyter Cardinalis de Alsatia de Boussu, Archiepiscopus Mechliniensis, Primas Belgii, etc. etc. Fidem facimus et attestamus suprascriptas chartas Nobis consignatas esse per Illustrissimum ac Reverendissimum Dominum Archiepiscopum Nicaenum, Nuntium Apostolicum, quas declaramus nos asservaturos esse nomine Sacrae Congregationis de Propaganda Fide. Datum Bruxellis, in palatio nostro archiepiscopali, die 6 Martii 1734. Signatum erat: Tho. Cardinalis Archiepiscopus Mechlinien. Inferius erat scriptum: De mandato Eminentiae Suae, et ita signatum erat: C. P. Hoynck van Papendrecht, secret., et appositum erat archiepiscopale sigillum.

Quam copiam testor optime cohaerere cum inventario originali ab ipso Eminentissimo Cardinale subscripto et in archivii huius nunciaturae servato. In quorum fidem, etc. Datum Bruxellis in apostolica nunciatura, die 1 Aprilis 1734. Jo. Baptista Verspilt, Presbyter, Canonicus, Secretarius et Protonotarius Apostolicus.

ARCHIVIA DIOECESIS BUSCODUCENSIS II

Inventarium chartarum quae reperiuntur in secunda cista lignea, quae est sine circulis ferreis, nec desuper rotunda, sed plana, et sustentatur quatuor pedibus ligneis.

1. Fasciculus magnae molis continens instrumenta notarialia, quibus constituti sunt tituli presbyterales pro subditis dioecesis Buscoducensis ad sacros Ordines promotis.

2. Breve Clementis XI per quod Petrus Govarts constituitur vicarius apostolicus dioecesis Buscoducensis, et breve Benedicti XIII extendentis Iubilaeum universale ad dictam dioecesim.

3. Varia documenta de parochia Vlijmensi et Hedickhuijsensi.

4. Varia concernentia Omelen et Asten.

5. Varia concernentia novas parochias dioecesis Buscoducensis.

6. Varia circa reditus ad onus abbatiae Cambronensis et lites pro eo per vicarium.

7. Visitatio districtus Ossensis anno 1705.

8. Varia circa difficultates pastoris de Manders in Gemert.
9. Varia circa parochiam de Eersel.
10. Varia circa parochiam de Boxtel.
11. Varia spectantia iurisdictionem, item redditus temporales vicarii apostolici.
12. Varia pro Revmo D. vicario apostolico Silvaeducensi.
13. Acta litis D. vicarii Govarts contra abbatem Tongerloensem.
14. 15. Epistolae forte inutiles.
16. Epistolae pro dispensationibus in gradibus prohibitis, quae dispensationes registratae non sunt.
17. 18. Varia quae specificari non merentur.
19. Causa vicarii Govarts contra P. van Bilsen.
20. Fasciculus circa pastoratum de Dunghen.
21. Varia impressa, non multum utilia.
22. Fasciculus circa monasteria monialium dioecesis Buscoducensis.
23. Litterae praesentatoriae Mendicantium pro approbatione ad confessiones et conciones.
24. Fasciculus circa parochiam de Hees.
25. Varia instrumenta producta in lite super pastoratu de Dunghen.
26. Varia circa pastoratum de Someren.
27. Varia, bene multa, de negotio de Woensel.
28. Varia de parochiis de Oosterwijck et Udenhout.
29. Varia de parochis plurimis, pauca de singulis.
30. Testamentum D. van Rijden fundantis aliquot bursas pro Maioratu Buscoducensi in collegio maiori theologorum Lovanii, cui additae sunt variae chartae, quae specificari non merentur.
31. Distinctie vande parochiën van 's-Hertogenbosch.
32. Copije van opene brieven des koninghs over de versekeringhe van achtduijsent Rensguls s'jaers, die d'abdije van Tongerlo moet geven aen den bisschop van den Bosch.
33. Commissio et declaratio circa imaginem miraculosam Divae Virginis transferendam Sylva Ducis ad ecclesiam de Coudenberghe Bruxellis.

34. Diversche papieren rakende fondatiën van eeuwige bursen.

35. Extractum ex testamento D. ac M. Ioannis Reneri de Nederweert, decani Buscoducensis, de fundatione quattuor bursarum 50 florenorum annue.

36. Rekeninghe van fondatie des heere Keviets, opgenomen vande heeren Leemput en Vandermeulen als gedeputeerde, etc.

37. Testament van Heer Lambertus Roymans, president van het seminarie van Antwerpen, in date 16 Julij 1663, fonderende eenige bursen.

38. Fasciculus continens quasdam chartas litis D. Govarts cum Postellensibus et Tongerloensibus.

39. Sigillum argenteum dioecesis Buscoducensis forma ovali.

Quae servantur in archiviis nunciaturae Bruxellensis et cohaerent cum inventario originali. Quod testor. In fidem, etc. Datum Bruxellis, in apostolica nunciatura, die 1 Aprilis 1734. Jo. Baptista Verspilt, Presbyter, Canonicus, Secretarius et Protonotarius Apostolicus.

ARCHIVIA DIOECESIS BUSCODUCENSIS III.

Inventarium chartarum quae reperiuntur in tertia cista lignae quercetena, quae est quadrata oblonga.

1. Acta litis super erectione parochiae de Zoerle sub districtu Gelensi. Notatum no. I.

2. Opene brieven vanden Rade van Brabant tot executie van een decreet van mijn heer Govaerts, vic. apost., super obligatione decani, pastorum aliorumque beneficiariorum exhibendi inventarium bonorum iuxta ordinationes synodales 2 Novembris 1703. Notatum no. II.

3. Fasciculus plurimorum manuscriptorum D. Govaerts, complectens minutas Motivorum Iuris. Notatum no. III.

4. Fasciculus continens munimenta spectantia ad varia beneficia fundata in ecclesia parochiali Gelensi. Notatum no. V.

6. Fasciculus continens munimenta spectantia ad ecclesiam, collegium et capitulum S. Dymphnae Gelensis. Notatum no. VI.

7. Fasciculus continens munimenta super difficultatibus inter decanum capituli Gelensis et pastorem dicti municipii super praeferentia et praecedentia in processionibus aliisque publicis actis. Notatum no. VII.

8. Fasciculus continens munimenta concernentia confraternitatem S. Dymphnae. Notatum no. VIII.

9. Fasciculus continens munimenta concernentia xenodochium Gelense. Notatum no. IX.

10. Fasciculus continens munimenta spectantia causam D. van Espen contra D. Govaerts. Notatum no. X.

11. Fasciculus continens munimenta concernentia Carmelittissas Mollenses. Notatum no. XI.

12. Fasciculus continens munimenta spectantia ecclesiam parochialem de Moll. Notatum no. XII.

13. Fasciculus continens acta litis super collatione pastoratus de Moll. Notatum no. XIII.

14. Fasciculus continens munimenta spectantia ad beneficia fundata in ecclesia parochiali de Moll. Notatum no. XIII.

15. Fasciculus continens munimenta concernentia beneficia et fundationes in ecclesia parochiali de Arendonck. Notatum no. XV.

16. Fasciculus continens munimenta spectantia ad pastoratum de Arendonck. Notatum no. XVI.

17. Fasciculus continens munimenta spectantia ad ecclesiam parochialem de Relhij ²⁴⁾. Notatum no. XVII.

18. Fasciculus continens munimenta spectantia ad beneficia fundata in ecclesia parochiali de Relhij. Notatum no. XVIII.

19. Fasciculus continens munimenta spectantia ad ecclesiam subcursalem de Raempsel ²⁵⁾ sub parochia de Westerloo. Notatum no. XIX.

20. Fasciculus continens munimenta ecclesiae parochialis de Sammel ²⁶⁾ et acta litis pro domo pastorali. Notatum no. XX.

21. Fasciculus continens munimenta ecclesiae parochialis de

²⁴⁾ Lees : Rethy.

²⁵⁾ Lees : Ramsel.

²⁶⁾ Misschien bedoeld Olmen ?

Desschel. Notatum no. XXI.

22. Fasciculus continens munimenta ecclesiae parochialis de Poppel. Notatum no. XXII.

23. Fasciculus continens munimenta ecclesiae parochialis de Balen. Notatum no. XXIII.

24. Fasciculus continens munimenta ecclesiae parochialis de Westerloo. Notatum no. XXIV.

25. Fasciculus continens varias visitationes vicariorum apostolicorum et archipresbyterorum, institutas in parochiis districtus Gelensis. Notatum no. XXV.

26. Fasciculus continens munimenta spectantia monasterium monialium de Waelwijck. Notatum no. XXVI.

27. Magnus fasciculus continens instrumenta variarum litium coram officiali Buscoducensi residente in partibus catholicis, suae caesariae et catholicae Maiestati subiectis. Notatum no. XXVII.

28. Fasciculus continens aliquot titulos presbyterales approbatos a D. Govaerts. Notatum no. XXVIII.

29. Fasciculus continens multas syngraphas debitorum solutorum per D. Govaerts. Notatum no. XXIX.

30. Fasciculus continens varias epistolas inutiles. Notatum no. XXX.

31. Fasciculus continens sequentia : Deductio pro iure abbatiarum Belgicarum eligendi suos abbates.

Forma installandi abbates.

Raisons pour lesquelles les roys catholiques n'ont pas prétendus la nomination du vicariat apostolique de Bois-le-Ducq.

Dimissoriales a Gisberto Masio, episcopo Buscoducensi, concessae religiosis Tongerloensibus.

Testament Guilielmi Francisci Clijmans, an. 1682.

Visitatio monasterii monialium, nescitur cuius neque quo tempore instituta, facta a D. vicario Govaerts.

Promissiones variorum pastorum pro alimentatione vicarii apostolici D. Govaerts, si personaliter intra dioecesim Buscoducensem residisset. Notatum no. XXXI.

32. Fasciculus continens munimenta spectantia ad archiepiscopum Mechliniensem. Notatum no. XXXII.

33. Fasciculus continens munimenta spectantia ad episcopum Antverpiensem. Notatum no. XXXIII.

Thomas Philippus, miseratione divina tituli S. Balbinae S.R.E. Presbyter Cardinalis de Alsatia de Boussu, Archiepiscopus Mechliniensis, Primas Belgii, etc. etc. Fidem facimus et attestamur suprascriptas chartas nobis consignatas esse per Illustrissimum ac Reverendissimum Dominum Archiepiscopum Nicaenum, Nuntium Apostolicum, quas declaramus nos asservaturos esse nomine Sacrae Congregationis de Propaganda Fide. Datum Bruxellis, in palatio nostro archiepiscopali, die 6 Martii 1734. Signatum erat: Tho. Cardinalis Archiepiscopus Mechlinien. Inferius erat scriptum: De mandato Eminentiae suae, et ita erat signatum: C. P. Hoyneck van Papendrecht, secret., et appositum erat archiepiscopale sigillum.

Quam copiam testor optime cohaerere cum inventario originali ab ipso Eminentissimo Cardinale subscripto et in archiviis huius nunciaturae servato. In quorum fidem, etc. Datum Bruxellis in apostolica nunciatura, die 1 Aprilis 1734. Jo. Baptista Verspilt, Presbyter, Canonicus, Secretarius et Protonotarius Apostolicus.

Mgr. Zwijsen en de Jezuïeten te 's-Gravenhage

door

J. BARTEN S.J.

Uit de geschiedenis van Mgr. Zwijsen is bekend, dat hij meer dan aan de tegenstanders van het Katholicisme lief was¹⁾, bevriend was met de Jezuïeten. Uit het diarium of dagboek van de Haagse Jezuïetenresidentie²⁾ blijkt inderdaad, dat hun opinie niet zo verkeerd was: vaak logeerde hij bij de paters of zocht hen op, wanneer hij voor zaken — vooral het bepleiten van de belangen van de Katholieken bij de koning en de regering — in Den Haag moest zijn. De situatie, waarin Mgr. Zwijsen de „Haagse” Jezuïeten aantrof, was, als volgt. Sinds 1832 hadden zij de pastorele zorg van de voormalige Spaanse legatiekapel aan het Westeinde en woonden in een huis, dat tegenover deze kapel in dezelfde straat gelegen was. Einde 1838 kregen zij van de Regering verlof, om een nieuwe kerk, de Teresiakerk, te bouwen, welke in 1841 klaarkwam en 13 oktober van dat jaar geconsacreerd werd. Tegen de achterkant van deze kerk was de nieuwe pastorie gebouwd³⁾. Overste en pastoor was in 1836 geworden pater G.

¹⁾ Dr. J. H. J. M. Witlox, *Monseigneur Joannes Zwijsen. 's-Hertogenbosch 1927*, 51. Dr. J. Witlox, *Mgr. Zwijsen en de anti-clericale Pers.* Bossche Bijdragen VIII (1927) 313—317. Hoewel er dus vriendschap geweest is tussen Mgr. Zwijsen en de Jezuïeten, vooral die van Den Haag, is er geen spoor te bekennen van een geregelde relatie tussen Mgr. Zwijsen en de Jezuïetengeneraal, P. J. Roothaan.

²⁾ *Diarium Stationis Soc. Iesu Hagae Comitibus a iulii mense 1836*. Dit dagboek, geschreven door P. J. Koedijk S.J., loopt tot einde 1850. Het berust in het archief van de Sint Teresia van Avilakerk in Den Haag.

³⁾ Paul Bongaerts S.J., *De Sint Teresiakerk, weleer de Koninklijke Kapel van Spanje. 's-Gravenhage 1866*. P. Albers S.J., *De Sint Teresiakerk op het Hooge Westeinde... te 's-Gravenhage. 's-Gravenhage 1916*.

Elsen. Hij had als kapelaans de paters J. Koedijk S.J. en L. de Hasque. In 1837 was daarbij nog gekomen pater P. Brusseler die reeds in 1839 vervangen werd door pater L. Huyke. Voordat pater Brusseler kwam was echter de Saeculier H. Zwijsen, een broer van Mgr. Zwijsen als assistent opgetreden gedurende een halfjaar.

Het eerste bezoek van Monseigneur vinden wij op dinsdag 15 november genoteerd :

F. 3 Ad meridiem hospes advenit R. D. Zwijsen Pastor Tilburg, qui fer. 6a summo mane profectus est.

In een aantekeningenboekje van pater Victor Zwijsen ⁴⁾ van de Fraters van Tilburg wordt op blz. 164 over dit bezoek het volgende verhaald :

„De cholera heerste in 't land (1832). De familie van Berckel deed een gelofte, dat zo geen der familie werd aangetast of stierf, zij een gesticht voor armen zouden fundeeren. Niemand werd aangetast of stierf, en de noodige sommen aangewezen. Doch hoe ze te besteden? In dien tijd werd Mgr. met een gewichtige zending van Mgr. De Dubbelden belast bij het Koninklijke Hof te 's Hage. Mgr. begaf zich daarheen en ging in een logement logeeren, omdat anders de Heeren der Pastorieën hem allerlei vragen zouden gedaan hebben. Wijl Mgr. nooit Jezuiten gezien had ging Mgr. in hunne kerk de H. Mis lezen, hij nam het ontbijt bij de Paters. Daar vertelde hij dat hij Pastoor was van Tilburg, dat het hoofdkwartier daar was, dat hij zeer bevriend was met den Prins van Oranje... dat hij ook een kleine Congregatie gesticht had, om zieken te verplegen, onderwijs te geven en dat hij met verlof van den Prins van Oranje een kleine bijzondere school was begonnen. Mgr. begaf zich naar zijn logement. 's Middags kwamen eenige Paters hem daar opzoeken. Onder deze was ook P. Elsen, later Deken van Den Haag. Deze spraken hem van de gelofte der v. Berckels en hunne verlegenheid om het geld te besteden en zij drongen er bij Mgr. op aan dat hij hun eenige Zusters van zijn Congregatie zou zenden om daarmede te Delft een liefdegesticht te beginnen. Dat is onmogelijk zei Mgr., daar ik mijne Cong. slechts voor Tilburg gesticht heb en er niet meer dan 12 Zusters mogen zijn. Men hield nochtans aan, ook om

⁴⁾ Deze passage uit het aantekeningenboek van pater Zwijsen dank ik aan de welwillendheid van Fr. Domitianus Simons van de Fraters van Tilburg, met wie ik over de teksten van het diarium gecorrespondeerd heb.

zodoende eene bijzondere school te kunnen beginnen wijl men daarvoor door Mgr. en den Prins v. Oranje gemakkelijk permissie hoopte te krijgen. Mgr. bleef weigeren. Eindelijk zei hij: maar ik wil U toch wel zooveel ik kan van dienst zijn. Ik heb bij mij in Tilburg eene Juffrouw (Verbunt)...” Dan volgt de geschiedenis van juffrouw Verbunt.

Mgr. Zwijsen volhardde niet in zijn weigering, geen Zusters naar Delft te zenden en reeds het volgende jaar kwam een vestiging van de Zusters te Delft tot stand ⁵⁾).

10 September 1838 kwam Mgr. Zwijsen weer bij de paters in Den Haag:

Hodie vespere advenit R. D. J. Zwijsen qui hac nocte mansit. 11 (Sept.) Nos invisere ac pransere RR.DD. van Vree, Consen (S.J.) et R. D. J. Zwijsen”. Dit is dus een ontmoeting tussen drie toekomstige leiders van katholiek Nederland: twee toekomstige eerste bisschoppen en één toekomstige eerste provinciaal van de Jezuiten. Juist in deze tijd was de strijd voor de vrijheid van het onderwijs fel opgelaaid ⁶⁾. Van Vree was sinds kort directeur van het Sint Willibrorduscollege te Katwijk aan de Rijn en had zich aldaar in moeilijke onderwijskwesties ingewerkt ⁷⁾. Pater A. Consen S.J. was een van de meer prominente Jezuiten, die in deze jaren naar het college van Katwijk gezonden werden, om daar bij het onderwijs te helpen en die het later zouden overnemen.

21 (Jan. 1839) F. 2 Vespere advenit apud nos diversaturus R.D. van Kuyten, Praeses Seminarii Silvaeducensis, et R. D. I. Zwijsen Pastor Tilb. Adiere Principem Arausicanum aliospue Primarios Seminarii transferendi gratia. In hac re Princeps primarius operum fautor fuit resque pospere cessit. 23 F. 4 Delphos tenderunt RR. DD. Praeses Pastorque, eisque comitati sumus: Ego (J. Koedijk) et R.P. Br(usseler).

⁵⁾ J.A.F. Kronenburg en Chr. Boomaars CSsR, *De Zusters van Liefde ...te Tilburg*. 's-Hertogenbosch 1924, 30—32.

⁶⁾ Dr. J. H. J. M. Witlox. *De Katholieke Staatspartij II*. 's-Hertogenbosch 1927, 18.

⁷⁾ Fr. van Hoeck S. J., *Mgr F. J. van Vree als Directeur van het St. Willibrordus Gymnasium te Katwijk aan de Rijn*. Haarl. Bijdr. 49 (1932), 368—411.

De bouw van het nieuwe groot seminarie te Haaren naderde zijn voltooiing: in juli 1839 zou het betrokken worden ⁸⁾. Korte tijd daarna is Pastoor Zwijsen weer in Den Haag:

25 (Sept.) F. 4 advenit R.D. Zwijsen, Pastor Tilburgi, et R.P. van Ham (S.J.) qui destinatus est pro instituto Katvicensi. 26 (Sept.) F. 5 R.D. Zwijsen Delphos, R.P. van Ham Katvicum profecti sunt.

Voor het jaar 1840 zijn er twee bezoeken van pastoor Zwijsen opgetekend: het eerste in juli, het tweede in november:

13 (Iulii) R.P. Elsen ivit hodie ad 2½ post meridiem Amstelodadam rediitque cum R.D. Zwijsen, 15 F 5 qui hic brevi mansit rediitque putem altera die Tilburgum.

23 (Nov.) F. 2 Advenit R.D. Zwijsen, Pastor Tilburg, altera die abiit Delphos.

Juist in die dagen had koning Willem I afstand gedaan van de regering en zou zijn zoon Willem II op 28 november ingehuldigd worden. Een van de eerste daden van de nieuwe koning was, zijn vriend te vereren met de ridderorde van de Nederlandse Leeuw. In het begin van 1841 kwam pastoor Zwijsen hem daarvoor bedanken:

26 (Jan.) F. 3 Advenit R.D. Zwijsen, Pastor Tilb. Regi gratias acturus de accepto insigni Equestris Leonis Neerlandici, potius tamen ad regem excitandum, ut instructionem liberam suis subditis catholicis daret. Bis cum Rege egit, apud eum pransit, longam maximique momenti conferentiam cum aulico Rappard habuit, Sabbato profectus est de nocte.

Bij de troonbestijging van Willem II was de strijd voor het vrije onderwijs in hevigheid toegenomen. Een commissie van Katholieken onder leiding van van Vree en de advocaat Meylink stelde een ontwerp voor een vrij onderwijs op ⁹⁾. Dit ontwerp bood Zwijser, bij deze gelegenheid door middel van de chef van het

⁸⁾ L. H. C. Schutjes, *Geschiedenis van het Bisdom 's-Hertogenbosch* II. St. Michiels-Gestel 1872, 196.

⁹⁾ Witlox, *Mgr. Zwijsen*, 29—31.

kabinet van de koning, Mr. A.G.A. van Rappard ¹⁰⁾, aan Willem II aan. In de loop van het jaar dreigde echter deze zaak een verkeerde wending te nemen en moest pastoor Zwijsen opnieuw naar de koning ¹¹⁾. Ook toen is hij weer bij de paters geweest :

6 (Sept.) F. 2 advent R.D. Zwijsen Pastor Tilburg et de nocte Feria 3a profecti sunt R.D. Zwijsen et Praeses.

Met deze laatste is bedoeld president Cuyten van Haaren. Deze was volgens het Diarium reeds op 2 sept. aangekomen. Hij heeft toen pastoor Zwijsen als een van de kandidaten voor het coadjutorschap van Mgr. De Dubbelden aanbevolen aan Mgr. Capacini, de zaakgelastigde van de H. Stoel ¹²⁾. Zwijsen kwam terug naar Den Haag en confereerde daar met zijn medestrijders, waarvan er enige met hem in de Teresiapastorie aan tafel verschenen :

13 (Sept.) F. 3 advent R.D. Zwijsen ¹³⁾. 14 F. 4 Pranserunt apud nos RR. DD. Zwijsen. van Vree, van Hamelen et Ds Hafkenscheid. Hieronder was bijgeschreven : 15 - 16) F. 5 mane profectus est R.D. Zwijsen post meridiem RR. DD. Van Vree et Van Hamelen.

De resultaten van deze conferentie werden door Zwijsen hogerop gebracht : zij zijn vervat in het K.B. van 2 januari 1842 ; een overwinning voor de Katholieken, zij het dan maar een kleine ¹⁴⁾.

Ondertussen was door de welwillendheid van de koning een verbetering van het kerkelijk bestuur in het zuiden van het land tot stand gekomen : er werden apostolische vicariaten opgericht en apostolische vicarissen aangesteld. Zwijsen werd benoemd tot apostolisch administrator van de districten Megen, Ravenstein en

¹⁰⁾ N. N. B. W., IV, 1114 v.

¹¹⁾ Witlox. Mgr. Zwijsen, 35—38. Id., Kath. Staatspartij II, 335 v. L. J. Rogier en N. de Rooy, In vrijheid herboren. 's-Gravenhage 1953, 87.

¹²⁾ Witlox, Mgr. Zwijsen, 44. W. Bünemeyer C.S.S.R., Mgr. Zwijsen en het koninklijk Huis. Bossche Bijdr. VIII (1927), 312.

¹³⁾ Volgens Witlox, Mgr. Zwijsen, 36 waren Zwijsen, van Vree en ook Cuyten op 10 sept. 1841 in Den Haag aan het confereren. Dit gegeven berust echter op een datering van een brief van Mgr. Zwijsen, die juist in een dergelijke kleinigheid niet zo nauwkeurig was.

¹⁴⁾ Witlox, Mgr. Zwijsen, 38 113.

Grave, terwijl hij ook nog coadjutor werd van de apostolische vicaris van Den Bosch en daarbij nog de waardigheid kreeg van titulair bisschop van Gerra. Voordat hij de bisschopswijding op 17 april ontving, bracht hij een bezoek bij de paters in Den Haag :

28 (Martii) F. 2 Vespere advenit R.D. van Vree. 29 F. 3 R.D. I Zwijsen jam nominatus Episcopus Gerrae et Administrator districtus Ravensteiniensis etc. successor Vicarii Apostolici pro tota dioecesi Sylvaeducensi Mgr. Den Dubbelden. Profecti sunt, postquam apud nos pranserunt, Martii (*moet zijn Aprilis*) la post meridiem Reverendissimi Episcopi Zwijsen et Hoyendonk ; hic apud van der Horst diverterat.

De vriendschap van Mgr. van Hooydonk met Mr. Ch. van der Horst mishaagde aan de meeste Katholieken en ook aan Mgr. Zwijsen ¹⁵⁾. Toch trok deze samen met zijn nieuwe collega op.

Dat jaar plukte pastoor Elsen de vruchten van zijn gastvrijheid. Op aanvraag van de gezamenlijke Haagse pastoors, waarbij pater Elsen, stond Mgr. Zwijsen Zusters af voor de te stichten armen-school in de Molstraat, die volgens het diarium op 21 sept. 1842 geopend werd ¹⁶⁾.

In het najaar vond er opnieuw een belangrijk bezoek plaats :

8 (Oct.) Sabbato advenerunt Illustrissimi ac Reverendissimi Domini Episcopi Hoyendonk cum suo Secretario van Merne, postea Mgr. Paradijs ac postera die Dominica Mgr. I Zwijsen. Pernocitarunt apud nos ac pranserunt. Aduenerant Episcopi salutem dicturi Regi in Regni auspiciis, apprecaturique faustissima. 11 F. 3 Illustrissimi ac Reverendissimi Episcopi abiere omnes.

Dit wel late welkomstbezoek aan de koning had tot doel hem te bemoedigen in zijn welwillende houding ten opzichte van de Katholieken. De strijd om het koninklijk placet was in volle gang en in deze zaak hadden de katholieke Kamerleden alle anderen tegen ¹⁷⁾.

¹⁵⁾ Witlox, Kath. Staatspartij II, 12—14, 335. P. Albers S. J, *Geschiedenis van het herstel der Hiërarchie in de Nederlanden* I. Nijmegen 1903, I 461, 465.

¹⁶⁾ Kronenburg en Boomaars C.S.R., o. c., 50.

¹⁷⁾ Witlox, Kath. Staatspartij II 142 vv.

Het volgende bezoek aan de pastorie was volgens aanduiding van minder officiële aard :

12 (Iunii 1843) Advenit Mgr. I. Zwijsen, Episcopus Gerrae, ut melius convalescat in itinere maxime Culemburgi.

Mgr. Zwijsen had niet lang tevoren in samenwerking met pater P. de Hasque S.J., pastoor te Culemborg en neef van pater L. de Hasque S.J. van de Teresiakerk in Den Haag, de regel van zijn Zusters congregatie opnieuw opgesteld en ter goedkeuring naar Rome opgezonden. Over deze regel heeft hij ook met pater J. Koedijk gecorrespondeerd ¹⁸). Deze laatste pater gaf bovendien in juli en oktober 1843 de jaarlijkse achtdaagse retraite aan de Zusters te Tilburg, hetgeen hij in september 1844, het jaar van de oprichting van de Fraterscongregatie, nogmaals deed.

Mgr. Zwijsen heeft pastoor P. de Hasque niet in de beste stemming aangetroffen. De pastoor was in conflict geraakt met Mgr. Ferrieri, Vice-Superior van de Hollandse Missie, over diens afzetting van aartspriester Vermeulen van Utrecht ¹⁹). Het conflict was nogal heftig geweest, zodat hij in september van dat jaar moest aftreden als superior missionum ²⁰). van de Jezuiten, welk ambt hij sinds 1835 voor de tweede keer bekleed had. Pater Elsen werd zijn opvolger. Bij zijn volgend bezoek aan de paters van de Teresiakerk, trof dus Mgr. Zwijsen de pastoor in zijn nieuwe kwaliteit aan :

28 (Febr. 1844) F. 4 Advenit et pernoctavit Illustrissimus ac Reverendissimus Episcopus Gerrae Dominus I. Zwijsen.

In het jaar 1845 staat geen bezoek genoteerd, daarentegen wel enige keren in 1846 :

¹⁸) Fr. v. Hoek S.J., *De eerste jaren der Zusters-Congregatie van Mgr. Zwijsen*. Bossche Bijdr. IX (1929), 195—209.

¹⁹) J. Barten S. J., *Pierre Henri Dehasque S. J. K. C.T.-Streven 6—1* (1953). 249 v. Id., *Pater Roothaan en de herleving van het Katholicisme in Nederland*. Streven 7—II (1954), 199v.

²⁰) Het ambt van superior missionum Hollandiae S. I. had niet veel te betekenen. De superior was slechts algemeen overste van de vijf Nederlandse staties van de Jezuiten en had niets te zeggen over de college's van Katwijk en Culemborg, met wier rectoren hij gelijk in rang stond.

24 (Febr.) F. 3 Illustrissimus Reverendissimus Episcopus Gerrae coenavit et pernoctavit. 26 F. 5 $\frac{1}{4}$ ante lam profectus est Illustrissimus Dominus I. Zwijsen Episcopus Gerrae.

20 (Iulii) F. 2 Vespere advenerunt Reverendissimus ac Illustrissimus Dominus Zwijsen et ejus primus Sacellanus R.D. Sambeek. 21 F. 3 Pranserunt duo Rectores Collegiorum Culemborgensis et Catvicensis PP. Rijkevorsel et Vermeulen. 22 F. 4 Vespere invisit Mgr. Ferrieri Episcopum Gerrae. 23 F. 5 profecti sunt Episcopus Gerrae et R.D. Sambeek.

De verbanning van Mgr. Grooff uit Nederlands Indië beroerde dat jaar de Nederlandse Katholieken. Ook Mgr. Zwijsen bemoeide zich hiermee en schreef er over aan de Koning. Hij trachtte ook een plaatsvervanger voor Mgr. Grooff te vinden.²¹⁾ Het bezoek van de twee rectoren hoeft hier geen verband mede te houden, maar kan ook slaan op een interne ordesaangelegenheid. Paralel met de zich ontwikkelende emancipatie van de Nederlandse Katholieken was ook bij de Nederlandse Jezuïeten het verlangen naar een eigen ordesprovincie naar vorengelkomen. 28 Juli 1846 vond P. Roothaan, de generaal der Jezuïeten goed, dat zij meer onafhankelijkheid kregen ten opzichte van de Belgische provincie, waarvan zij tot dan toe een integrerend deel waren geweest. Aan het hoofd zou komen te staan een superior (maior) missionis, aan wie ook de colleges van Katwijk en Culemborg onderworpen waren, bijgestaan door consultoren. Dit bestuur kreeg de opdracht, een eigen provincie voor te bereiden. P. A. van der Leeuw werd in 1847 missie-overste en koos als woonplaats de pastorie van de Teresiakerk te 's-Gravenhage. Mgr. Zwijsen zou dus bij zijn bezoeken in 1847 deze verandering bij de paters aantreffen :

6 (Maii) F. 5 Pransit Mgr. Zwijsen.

1 (Iulii) F. 5 Pransit Mgr. Zwijsen.

8 (Sept.) F. 4 Pranserunt... necnon Illustrissimus ac Reverendissimus Dominus Zwijsen Episcopus Gerrae, nominatus Superior ad interim loco Mgr. Ferrieri, qui Roman vocatus, missus est

²¹⁾ Witlox, *Kath. Staatspartij II*, 134 vv. W. Büne Meyer C.S.S.R. I. c., 307 v.

Constantinopolim et alias Regiones, postquam ante Episcopali dignitate fuerat elevatus.

Deze notitie toont aan, dat het Diarium tenminste in deze tijd een „net” is, dat uit kladnotities en herinneringen is samengesteld. Waarschijnlijk hebben wij hier te doen met een foutieve datering. Mgr. Zwijsen schreef zelf in een brief van 28 sep. 1847 :

Le 20 août dernier, la veille de mon départ de la Haye, je me rendis chez Mgr. Ferrieri, pour lui faire une visite... Le 20 septembre, jour de mon retour dans la résidence, je trouvai sur ma table une dépêche de sa Seigneurie. datée de ce même jour, 20 septembre, et apporté par son laquais un quart d'heure auparavant, où il me notifie, „que le saint Père le rapèle et désigne pour lui succéder provisoirement dans l'administration l'Evêque de Gerra, lequel entrera en fonction de 21 septembre...”²²⁾

Enige feiten uit dit vice-superioraat van Mgr. Zwijsen zijn in het Diarium opgetekend geworden :

8 (Dec. 1847) F. 3 In Ecclesia S. Antonii pontificale Sacrum cantavit Episcopus Gerrae, Archidiacono P. Elsen, Diacono P. Koedijk qui pransit ibidem.

Bedoeld wordt hier de kerk van de Franciscanen aan de Boskant, toegewijd aan de H.H. Antonius en Lodewijk.

10 (Apr. 1848) F. 2... Eadem die tristes per Epistolam ab Illustrissimo ac Reverendissimo Domino Zwijsen Roma ipsi missum nuntium de dispersione Patrum nostrorum ex Urbe et Statibus Romani Pontificis.

Hieruit blijkt dus duidelijk het medeleven van Mgr. Zwijsen met de lotgevallen van de Jezuitenorde. Paus Pius IX had onder druk van de revolutionairen aan de ordesgeneraal P. Roothaan moeten verklaren, dat Hij voor diens veiligheid en voor die van de andere paters niet meer kon instaan.²³⁾

²²⁾ Dr. J. Witlox, Mgr. Zwijsen Internuntius ad interim en Vice-Superior der Hollandsche Zending. Bossche Bijdr. VIII (1927), 279 v. De onderstreping is van Mgr. Zwijsen zelf.

²³⁾ P. A l b e r s S. J., De Hoogerw. Pater Joannes Philippus Roothaan Nijmegen 1912, II 346.

8 (Maj) F. 2 Pransere Illustrissimus Reverendissimus Dominus Zwijsen Episcopus Gerrae et Superior Missionis ad interim et T.D. Praesses Föhr.

Deze laatste was president van het Luxemburgse seminarie. Mede door het optreden van Mgr. Zwijsen is in Luxemburg de netelige bisschopskwestie geregeld en daardoor veel onheil voor de Katholieken aldaar voorkomen. ²⁴⁾

De laatste aantekening over een bezoek van Mgr. Zwijsen vonden wij op 2 juli 1848 :

Dominica 3 post Pentecostes : Sollemniter celebratum festum SS. Cordis Iesu. (Hora) 10 Illustrissimus ac Reverendissimus I. Zwijsen, Episcopus Gerrae, Archidiaconis R.D. Siegfried Decano et R. D. Opdenkamp, Diacono R.P. L. de Hasque, Subdiacono R. D. van de Brand, Assistentibus ejus Secretarius van der Linden, PP. Huyke, De Wit et Jacobs. Cantoribus PP. Elsen et Wilde. Caeremoniarius P. Koedijk. In Processione ²⁵⁾ SS. Sacramentum detulit R.D. Zwijsen, assistentibus praeter nominatos adhuc RR DD Dortmans, van Beek, Heuvels. In processione candelas tulerunt pueri 140. Ad prandium Mgr. et nominati fere omnes et vespere satis diu post solemnitam manserunt, fuitque ecclesia tota die valde referta et dies cum ordine, praece, et devotione transacta...

5 (Iulii) F. 4 Ivit P. K(oedijk) cum Reverendissimo ac Illustrissimo Domino I. Zwijsen, Episcopus Gerrae, Monster et pransit apud D. van der Horst. Heri reincoepit calor in sole ad 12 h. 82—25 (graden).

Gezien de verhouding tussen Mgr. Zwijsen en van der Horst ook nog op dit tijdstip ²⁶⁾, mogen wij veronderstellen, dat deze laatste opmerking over de temperatuur ook op het onderhoud ten huize van de heer van der Horst betrekking heeft.

²⁴⁾ Witlox, Mgr. Zwijsen, 51. M. H. H. Gabriëls (Zr. Montfort), *Eduard Michëlis en zijn betekenis voor opvoeding en onderwijs* (1957) 142—143.

²⁵⁾ P. Albers S.J., *Gesch. v.h. herstel der Hiërarchie*, II 92 noot 2.

²⁶⁾ Witlox, *Kath. Staatspartij II*, 335.

Een weinig bekende Handschriftenverzameling van Gijsbertus Coeverincx

door

A. M. FRENKEN, pr.

Bij testament van 9 sept. 1613 ¹⁾ vermaakte Coeverincx o.a. twee bundels handschriften, elk voorzien van wit-lederen band, aan zijn familielid, de Bossche kanunnik en penitentiarius Johannes Kievits, onder bepaling dat ze na diens dood in het Bossche kapittelarchief moesten geplaatst worden en dat de beambten aan het Bisschoppelijk Hof ze daar dan voor twee of drie maanden onder afgifte van ontvangsbewijs in bruikleen mochten ontvangen ²⁾).

Beide bundels zijn tot op de dag van heden bewaard gebleven, de ene in het archief der abdij Berne te Heeswijk, de andere in dat van het Bossche bisdom. De eerste werd met grote zorg en nauwkeurigheid bewerkt door wijlen de abdiheren van Heeswijk G. van den Elsen en W. Hoevenaars en in 1905—1907 door het Prov. Genootschap van K. en W. in twee kloeke delen onder de titel *Aalecta Gijsberti Coeverincx* uitgegeven. Hij is ongetwijfeld de meest belangrijke, behelzende een menigte documenten betreffende de oprichting der nieuwe bisdommen in de Nederlanden, het bestuur van het bisdom 's-Hertogenbosch onder de eerste bisschoppen, de incorporatie der abdij Tongerlo bij het Bossche bisdom, het eerste Bossche seminarie, een groot aantal kloosters, die in het bisdom bestonden, en meer andere. Al deze stukken

¹⁾ Uitgegeven door G. v. den Elsen in *Handelingen v.h. Prov. Gen. v. K. en W. in N. Brabant*, 1891—'93, blz. 178—189.

²⁾ *Handelingen* blz. 183.

zijn door hun bewerking en uitgave in genoemde *Analecta* algemeen bekend. Wij laten ze hier verder buiten beschouwing, om onze aandacht te schenken aan de tweede bundel, berustende in het archief van het bisdom, AK 1—17, dossier Coeverincx ³⁾.

De stukken van dit dossier liet Coeverincx tegen het einde van zijn leven samen bundelen; ze worden nog bijeengehouden door een drietal schutbladen, beschreven met fragmenten uit een latijnse verhandeling over het gebed, maar hun wit-lederen band zijn ze kwijt. Het zijn stukken van velerlei aard, enkele origineel, maar de meeste zijn copieën of concepten, grotendeels van de hand van Coeverincx zelf. ⁴⁾ Sommige bladzijden zijn blanco; die beschreven zijn, werden in later tijd genummerd: blz. 1—445.

Wij plaatsten hierboven als opschrift: „Een weinig-bekende handschriftenverzameling”, want geheel-onbekend is ze niet. Schutjes ontleende er hier en daar gegevens aan voor zijn geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch ⁵⁾ en pastoor Juten benutte er enkele bladzijden van voor zijn beschrijving van de kerkelijke beneficiën in het voormalige dekenaat Hilvarenbeek. ⁶⁾ Hoewel naar onze mening slechts betreffelijk weinig stukken in het dossier voorkomen, die belangrijk genoeg zijn om ze te publiceren, achten wij de verzameling in haar geheel toch van genoeg historische waarde om er de aandacht op te vestigen en hier een summier overzicht te geven van de inhoud.

De eerste 70 bladzijden betreffen het aartsdiakenaat Kempenland. Men vindt er registers, lijsten en andere bescheiden uit de jaren 1520, 1571 en 1593 aangaande de parochiën of beneficiën der dekenaten Hilvarenbeek, Cuyck, Woensel en Beringen

³⁾ Tot voor enkele jaren werd het dossier bewaard op de Bossche pastorie van St. Pieter.

⁴⁾ Vele stukken zijn moeilijk leesbaar, vooral de concepten, die er veelal slordig uitzien, omdat de bladzijden, ook de margines, door Coeverincx helemaal werden volgeschreven en vele doorhalingen werden gedaan.

⁵⁾ o.a. een lijst van beneficiën in Oisterwijk met hun rectoren en opbrengst in 1592, die voorkomt op blz. 62—64, zie *Schutjes* V 1038—1039; ook een lijst der beneficiën in Helmond en Rixtel van 1593, voorkomend op blz. 66—69, zie *Schutjes* IV 765—768.

⁶⁾ *Taxandria* jg. 26, blz. 72 v.v.; jg. 27, blz. 3 v.v.; jg. 28, blz. 64 v.v.; jg. 29, blz. 48 v.v.; jg. 30, blz. 74 v.v.

en zekere inkomsten of emolumenten, die den aartsdiaken van Kempenland uit die dekenaten toekwamen. Deze eerste 70 bladzijden lijken ons de meest belangrijke. De voornaamste gegevens betreffende het dekenaat Hilvarenbeek heeft pastoor Juten in bovenbedoelde beschrijving reeds verwerkt. Het ware te wenschen, dat een jong Brabants historicus diens werk eens zal voortzetten met betrekking tot de dekenaten Cuyck, Woensel en Beringen; dat hij namelijk, naar Juten's voorbeeld, het vele materiaal, dat de talrijke aartsdiakenale registers in de archieven van het bisdom Luik en het aartsbisdom Mechelen (lopende over vele jaren van 1400—1566 ongeveer) hem over de beneficiën in die drie dekenaten kunnen verschaffen, zal verwerken tegelijk met de gegevens, die in de 70 eerste bladzijden van het dossier-Coeverincx te vinden zijn. Dit ware ongetwijfeld de beste manier om deze gegevens ten volle tot hun recht te doen komen. Sommige bladzijden evenwel verdienen op zich zelf afzonderlijk gepubliceerd te worden, zoals blz. 39—42, die de jura-en boetegelden doen kennen, welke ten jare 1520 in de dekenaten Hilvarenbeek (107 parochies), Beringen (21), Cuyck (53) en Woensel (48 parochies) aan de aartsdiaken betaald moesten worden. In achter staande bijlage I zullen wij de inhoud van die moeilijk leesbare bladzijden zo goed mogelijk weergeven.

De nu volgende bladzijden behelzen stukken van verscheiden aard:

Blz. 71: De Koning van Spanje benoemt de Bosschenaar Gosuinus van der Stegen als rector van het St. Barbara-altaar in de St. Joriskapel te s'Bosch. 7 Aug. 1580.

Blz. 72: *Instructio pro visitatoribus in dominiis de Huesden, Altena et Bomelia en Forma rescriptionis, quam pastores insequentur.* 1)

Blz. 72—73: Aantekeningen over de benoeming van kerkelijke beneficianten en dignitarissen, ontleend aan de „*Concordata Nationis Germanicae cum S. Sede Apostolica*”, blijkbaar een over-

7) Eenzelfde instructio en forma rescriptionis vindt men in *analecta G. Coeverincx* I 317, 318.

eenkomst tussen keizer Frederik III en paus Nicolaus V, datum Romae apud S. Petrum 18 Maart 1448 (n.s.), in druk uitgegeven „Lovanii apud Anthonium Maria Bergagne, bibliop. juratum, 1554”. Ook wordt vermeld een overeenkomst tussen Keizer Maximiliaan I en Everardus van der Mark, bisschop van Luik, Augsburg 11 juli 1518. Item tussen Karel V en Robertus van Croy, bisschop van Kamerijk, Brussel 9 Febr. 1554.

Blz. 74—75 : Lijst van beneficiën in de Bommelerwaard en het land van Heusden.

Blz. 76 : Gosuinus van der Stegen, door de Koning van Spanje als rector van het St. Barbara-altaar in de St. Joriskapel te s’ Bosch benoemd, verzoekt Coeverincx hem als zodanig te institueren. 19 Oct. 1580. Redenen waarom Coeverincx dit weigert. 21 Oct. 1580.

Blz. 77 : Acte, waarbij Sonnius 13 April 1570 Coeverincx aanstelt tot aartsdiaken, en excerpt uit een brief van Sonnius aan de zegelaar Petrus van Grinsven naar aanleiding van die aanstelling.

Blz. 78 en 156 : Acte, waarbij Metsius 8 jan. 1571 Coeverincx aanstelt tot aartsdiaken, Anth. Bruynincx tot aartspriester en Joh. Degens tot penitentiarius.

Blz. 129 : De officiaal van Den Bosch laat de tienden van het kapittel van Boxtel in beslag nemen, totdat het zijn aan het bisdom verschuldigde jaarlijkse canon van 15 goudsgulden ten volle betaald zal hebben. 2 Sept. 1573.

Blz. 130—135 : Aanstellingen van een rector van het altaar der apostelen in de parochiekerk van Oss, 3e, 2e en 3e fundatie. 6 Oct. 1534, 15 Jan. 1533, 7 nov. 1534.

Blz. 136—150 : Getuigenissen en interrogatoria over de uiterste wilsbeschikking van de Bossche bisschop Nicolaas van Zoes betreffende het door hem aan de Leuvense universiteit gestichte St. Willibrordscollege. 1625. ⁸⁾

Blz. 151—155 : Brief van Matthias Hovius, benoemd aartsdiaken in het aartsbisdom Mechelen, aan Coeverincx om inlichtingen over de jurisdictie en emolumenten van de aartsdiakens in Bra-

⁸⁾ Losse stukken, die verscheiden jaren na de dood van Coeverincx aan de verzameling werden toegevoegd.

bant ⁹⁾ en „Generalia ad Rev. Dni Archidiaconi Brabantiae jurisdictionem spectantia”. 5 Oct. 1587. Deze generalia volgen in bijlage II.

Blz. 170—171 : De kapitteldeken Coeverincx en de kerkmeesters van St. Jan te 's-Bosch als collators van het St. Nicolaasaltaar in St. Jan staan toe, dat mr. Digman Lontrem van Breda, rector van genoemd altaar en als zodanig recht hebbend op een der daaraan verbonden porties, zijn beneficie ruilt tegen dat van het altaar van St. Jan Baptist in diezelfde kerk, waarvan mr. Walter van den Hove rector is. 20 febr. 1587.

Blz. 333—335 : Namen der beneficiën in het dekenaat Cuyck en het bedrag hunner vastgestelde en aan de landvorst verschuldigde taxen, die niet betaald waren (zonder jaartal).

Blz. 339 : Schrijven van Reinerus Bervoets, benoemd bisschop van Roermond, aan de Koning van Spanje, waarin hij verklaart zijn benoeming te willen aanvaarden, indien de schrale inkomsten van het Roermonds bisschopsambt verbeterd worden. 1590.

Blz. 340—341 : Brief uit Leuven, waarschijnlijk aan de landvoogd Alexander Farnese, hertog van Parma, waarin de schrijver verklaart, om welke reden hij de inwoners van Diest op straffe van excommunicatie had verplicht tot restitutie van hetgeen zij de monialen van St. Bernardsdal bij Diest met geweld hadden afgenomen. 15 Maart (jaar onvermeld).

Blz. 342 : Schrijven van Jan van Strijen, bisschop van Middelburg, aan Coeverincx over het niet betalen van de seminarie-toelagen. 19 maart 1590.

Blz. 345—350, 356, 360 : Over de aanstelling van een nieuwe prelaat in de abdij Tongerlo. Oct. 1590.

Blz. 373—376 : Brief van Coeverincx, d.d. 26 Mei 1587, aan bisschop Clemens Crabeels te Tongerlo. Het eerste gedeelte van

⁹⁾ Hovius, later aartsbisschop van Mechelen, noemt zich in de ondertekening van zijn brief aan Coeverincx „olim confrater”. Als student aan de universiteit van Leuven woonde hij, evenals Coeverincx, in het Pauselijk College, een studentenhospitium, gesticht door Paus Adriaan VI. Hoewel Hovius ongeveer 5 jaren jonger was dan Coeverincx, kunnen beiden daarin nog enkele jaren als „confratres” hebben samengewoond.

de brief zullen wij mededelen in bijlage III ; het tweede gedeelte betreft het geschil tussen Coeverincx en plebaan Gijsb. Masius over het aartsdiakenaat.

Blz. 387—388 : Schrijven van Coeverincx over de vernietiging van een doodvonnis, uitgesproken tegen twee muiters, en over de vrijlating van Petrus Johannis Seisemaecker, dienend onder kapitein Burgravius. 26 mei 1590.

Blz. 389—391 : Brief van Jan Merode (kanunnik van Oirschot) aan Coeverincx te Brussel over de te benoemen deken van het Oirschots kapittel. 's-Bosch 24 maart 1590.

Blz. 440—441 : Schrijven van Parma betreffende een uitspraak („sentence”) van Lindanus, bisschop van Roermond, belast (in 1581) met de reformatie in het district Breda, waarbij hij aan Hieronimus van der Noot, aartsdiaken van Luik (aartsdiakenaat Henegouwen), die het beneficie van het pastoraat te Prinsenhage bezat („le curé vander Hage”), wegens diens jarenlange afwezigheid het recht had ontzegd, om dat beneficie nog langer te blijven behouden. ¹⁰⁾ Doornik 23 Maart 1582.

Het gehele overige gedeelte van het dossier bestaat uit allerlei bescheiden (akten, brieven, processtukken), die vrij ordeloos in de collectie werden opgenomen ; hun inhoud, slechts met enkele woorden zeer globaal aangeduid, en de bladzijden, waarop zij voorkomen, volgen hier :

Geschil van Coeverincx met Metsius over de hem toekomende jurisdictie en emolumenten als aartsdiaken, blz. 79—128, 329—332, 336, 416—438. ¹¹⁾

Geschil van Coeverincx met plebaan Gijsbertus Masius over het aartsdiakenaat en zijn moeilijkheden als benoemd bisschop van Deventer, blz. 157—169, 172—328, 337—338, 342a—345, 350—386, 392—415, 442—445.

¹⁰⁾ Over het optreden van Lindanus tegen H. v.d. Noot in de parochie Prinsenhage (ecclesia Hagensis), zie *Taxandria* jg. 30 blz. 126—129 ; bedoelde „sententia” van Lindanus, d.d. 4 nov. 1581, is afgedrukt in *Analecta G. Coeverincx* I 236, 237.

¹¹⁾ De op blz. 438 volgende bladzijde staat gepagineerd 440 in plaats van 439.

Deze geschillen en moeilijkheden hopen wij later in een afzonderlijk artikel over de persoon van Coeverincx nader uiteen te zetten.

Bijlage I.

Ontvangsten van de aartsdiaken over het jaar 1520 aan juraen boete-gelden in de dekenaten Hilvarenbeek, Beringen, Cuyck en Woensel (Doss. Coeverincx, blz. 39—42).

Beeck

Pro remissione viagii ¹⁾ apud ecclesiam Basiliensem, injuncti Dno Laurentio Cuydens ratione incestus. (Solvit) infra Teclae ²⁾ et Nativitatis Christi 8 fl.

Pro signatura sententiae matrimonialis, latae in causa clandestini matrimonii confessati ³⁾, cum licentia alibi contrahendi 2 fl.

Pro signatura sententiae absolutionis, latae in pretensa causa matrimoniali 3 fl.

Pro quitantia excessus adulterii, commissi per Petrum de Leuw, virum coujugatum 3 fl.

Pro quitantia excessus incontinentie commissae per Dnum cum N. 6 fl. ren.

Adhuc pro excessu incontinentie 4½ fl.

Pro juribus Dno (archidiacono) competentibus ex presentatione, facta per Dnum temporalem magistro Zeberto Coelborch ⁴⁾ ad prebendam ecclesiae collegiatae B. Petri Boxtellensis, vacantem per mortem quondam Dni et mag. Alardi Baillart, ultimi rectoris ejusdem. ⁵⁾ Solvit idem juxta formam...et concordiae, tempore erectionis collegii inite. ⁶⁾ Datis 3 Septembris. 10 fl. ren. auri

Pro quitantia excessus incontinentiae Dni N. et N., suae ancillae 4 fl.

¹⁾ *viagium* = *peregrinatio*; Du Gange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis* i.v.

²⁾ 23 September.

³⁾ *confessare* = *confiteri*; Du Gange, *Glossarium* i.v.

⁴⁾ in margine: Canonicus in Boxtell. Ongetwijfeld dezelfde als Zebertus van Callenberch, die bij Schutjes III 357 in 1532—1539 als kapitteldeken van Boxtel staat vermeld.

⁵⁾ De kapitteldeken Alardus Baillart stierf 29 aug. 1520. Schutjes III 357.

⁶⁾ Het kapittel werd opgericht in 1493. Schutjes III 355, 356.

Pro remissione poenae, quam Christianus Cornelii de Rosendael incurrit propter non-peractionem viagii sibi ad ecclesiam Spirensis injuncti, pro eo quod adulterino et incestuoso coitu carnaliter cognovit quandam Elizabeth filiam Anthonii, suam affinem in 3° gradu affinitatis gradu atinentem 10 fl.

Pro quitantia excessus adulterii Danielis Vos, viri conjugati in Oirschot, commissi cum Margaret soluta 6 fl.

Pro signatura decreti remissionis nudorum sponsalium, contractorum in facie ecclesiae de Marters ⁶⁾ inter Johannem cum... ⁷⁾, concessi pro eo quod post proclamationes attinebant in 3° gradu affinitatis 3 fl.

Pro juribus Dno archidiacono competentibus ad causam electionis, factae de persona Dni Johannis Custodis in decanum ecclesiae collegiatae B. Petri Boextellensis. Solvit idem in promptis juxta formam erectionis dicti collegii 10 fl. auri

Pro quitantia excessus absentiae (?) 3 fl.

Pro quitantia excessus Dni Lucae de Dumo 3 fl.

Pro signatura absolutionis cujusdam excommunicati 2fl.

renenses

Pro signatura decreti annulationis sponsalium, contractorum in facie ecclesiae, propter impedimentum consanguinitatis per testes probatum 2 fl.

Pro quitantia excessus adulterii 4 fl.

Pro juribus literarum proclamatorialium et admissionis concessarum Petro Ballinx de Hamondt, clerico Leodiensis diocesis, per honorabilem virum Dnum Anthonium Bruyninx, pastorem in Eyckelberge, ⁸⁾ presentato 4 fl.

Pro signatura confirmationis concessionis (contractus) emphyteotici ⁹⁾ de duabus petiis terrae, in quantitate duarum et dimidia mensuratarum, sitis in parochia de Halsteren, ad rectorem altaris B. Mariae in ecclesia parochiali ibidem spectantibus, concessi Johanni filio Wilhelmi Philippi, qui tamquam plus offerens, proclamationibus in dicta ecclesia desuper habitis, hereditarie annis singulis undecim solidos gr(ossos) et tres denarios ultra onera exeuntia exolvere promisit; et pro contrapignore domum, quam inhabitat, cum hereditatibus adjacentibus hypothecavit Dnus et mag. Nicolaus de Lieshout, dicti altaris rector ¹⁰⁾, infra festum Paschatis. Datis ultimo Januarii 2 fl.

⁶⁾ Prinsenhage.

⁷⁾ De copiiist vergat blijkbaar de naam over te schrijven.

⁸⁾ Ant. Bruyninx, past. in Bergeik, S c h u t j e s III 238.

⁹⁾ emphyteosis of emphyteusis = erfpacht.

¹⁰⁾ In 1519 was hij student te Leuven, *Taxandria* jg. 27 blz. 268.

Pro remissione nudorum sponsalium, contractorum in facie ecclesiae de Ghilze per et inter.....¹¹⁾, necnon licentia alibi contrahendi ac quitantia excessus pro eo quod intercessione hujusmodi sponsalium se affidari¹²⁾ permisit cum Clara Anthonii 4 fl.

Pro presentatione ad..... 18 grossos.

Pro quitantia excessus adulterii recidivi 6½ fl.

Pro quitantia excessus in causa incestus 4 ren.

Pro remissione nudorum sponsalium, contractorum in facie ecclesiae de Oisterhout inter N. et N. necnon quitantia excessus eiusdem Mechteldis super eo quod post hujusmodi affidationem¹³⁾ se carnaliter cognosci permisit a quodam N. 5 fl.

Pro signatura absentiae Adami Hermanssen alias Tymmermans, in capitulo commorantis nostra auctoritate 1 fl. 7 st.

Pro signatura sententiae absolutionis, latae in causa matrimoniali pendente inter Agnetem filiam Johannis Pauli ex una, necnon Mattheum Geritssen 2 fl. 5 st.

Pro remissione famae volantis contra Dnum Gerardum Arnoldi super eo quod carnaliter cognosse debuisset Elizabeth suam famulam, necnon remissione ejusdem Elizabeth 3 fl.

Pro juribus literarum concessarum Dno Gosuino de Lieshout ad ecclesiam de Poldris.¹⁴⁾ 7 fl.

In concilio Beekensi sunt 17 integrae ecclesiae et 13 dimidiae, de quibus deductis integris et dimidiis ecclesiis pro juribus decani praetacti concilii, remanent liberae pro praefato nostro archidiacono 22 ecclesiae integrae; in simul in moneta Brabantiae ad 33 fl.

Computat foraneus Bekensis pro dimidiis 11 ren. 13 st. 8 blanck (?)

Computat foraneus Bredensis pro dimidiis 15 fl. 13 st. 16 blanck(?)

Beringen.

Solvit decanus Beringensis obsonium integrae¹⁵⁾ (ecclesiae?) de Balen, Moll, Loe¹⁶⁾, Maerhout, Zuylre¹⁷⁾ et Zeelhem ac

¹¹⁾ De namen niet vermeld.

¹²⁾ *affidare* = desponsare, D u C a n g e, *Glossarium* i.v.

¹³⁾ *affidatio* = sponsalia, *ut supra*.

¹⁴⁾ De lijst der 107 parochies van het concilie van Beek, die voorkomt in Doss. Coeverincx blz. 37, vermeldt als nr. 76 de parochie *Poldris Balduini* en als nr. 88 *Poldris (S) Anthonii*.

¹⁵⁾ *Misschien integrum*

¹⁶⁾ Tessenderlo

¹⁷⁾ Zolder.

quartarum¹⁸⁾ (capellarum?) de Ham¹⁹⁾, Rethy, Houthalen, Olmen, Viversel ad ecclesias 8½ integras reductarum²⁰⁾. Deductis inde una et dimidia ecclesiis, pro juribus decani remanent septem integrae ecclesiae, facientes in moneta Brabantiae 11 fl.

Pro admissione ad altare S. Mariae Dolorosae in Rhethi 4 ren.

Pro admissione ad matriculariam ecclesiae de Olmen 4 ren.

Pro remissione viagii apud Tres Reges in civitate Coloniensi, injuncti Dno Huberto 3 fl.

Pro remissione viagii apud ecclesiam Argentinam pro adultério, commisso cum quadam conjugata 12½ fl.

Pro redemptione viagii ad Tres Reges Coloniae 3 fl.

Pro remissione viagii ad ecclesiam Moguntinam 5 ren.

Pro incestu commisso cum sua commatre²¹⁾, pro utroque 10 ren.

Cuyck.

Pro juribus literarum proclamatorialium et admissionis, concessarum Petro filio legitimo Gerardi de Herentals, clerico Leod. dioc., ad altare Sanctorum Willibrordi et Agathae situm in ecclesia Baginagii oppidi Buscoducensis, vacans per resignationem Dni et mag. Godofridi van den Venne, procuratoris Dni Lamberti de Heesacker, ultimi rectoris ejusdem, per venerabiles Dnos decanum et capitulum Johannis evangelistae dicti oppidi tamquam curatores ex vi incorporationis dictae ecclesiae Beginarum presentato. Solvit per manus Walteri de Waelre 17 Julii 4 fl.

Pro confirmatione contractus emphiteotici, initi inter mamburnos mensae S. Spiritus de Heesch venditores ex una ac Johannem filium quondam Zegeri emptorem emptione domus, domistradii et terrarum illis adjacentium in mensura undecim vasorum seminis vel circiter, jacentium infra parochiam de Hees in loco dicto Zochel, ac parvae petiae terrae ibidem sitae, continentis in mensura unum et dimidium vas seminis, pro et mediante duobus modis siliginis hereditarie singulis annis in festo Purificationis B. Mariae solvendis; bona omnia alia sunt pro contrapignore ponenda et obliganda. Solvet Dnus Gerardus Naets, canonicus Buscoducensis. Datis 10 Augusti 3 fl.

¹⁸⁾ Of *quartam* (partem) ?

¹⁹⁾ Oostham.

²⁰⁾ Of *reductas*.

²¹⁾ De vrouw, wier kind hij ten doop had gegeven, of de vrouw, die meter was van een kind van hem; Du Cange, *Glossarium* i.v. „commater”.

Pro signatura absentiae Gisberti Loyen, in villa de Maren commorantis nostra auctoritate 12 st.

Pro juribus literarum proclamatorialium et admissionis concessarum Henrico presentato per 3 fl. 6 st. (?)

Pro promotione ad ordinem diaconatus et presbiteratus (1) fl. auri 1 st. (?)

Pro signatura sententiae divortialis latae in causa coram nobis indecisa pendente per et inter Corneliam uxorem legitimam Judoci filii Lamberti Jacobi Spelmaker in Buscoducis commorantis, per quam decrevimus divortium celebrandum fore propter adulterium per prefatum Judocum reum commissum; bona dotalicia ipsae Corneliae reddi adjudicavi. Solvet. Datis... 3 fl.

Pro remissione viagii apud ecclesiam Confluentium, injuncti Dno Rutgero Lamberti pro eo quod carnaliter cognovit Wilhelmam relictam quondam Gdi multas proles suscitans et vulneraverat Johannem, dictum Petit Johannem. Solvit idem per mag. Jordanum Corendyck, officialem foraneum concilii Cuyckensis, in promptis 4 fl.

Pro juribus literarum concessarum Dno Petro Johannis Martini, presbytero ad altare S. Johannis et Johannis, situm in ecclesia de Heesch, vacans per liberam resignationem Dni Johannis Sbruyenen, per venerabiles Dnos decanum et capitulum ecclesiae collegiatae S. Joh. Evang. Buscod. presentato. Solvit idem in promptis 20 Aprilis 3 fl.

Pro licentia vendendi domistradium cum terris adjacentibus continentibus in mensura sex jugera, ad ecclesiam de... seu illius pro tempore curatum spectantia, quae longe et remote ab ecclesia situata erant, concessa Dno et F. Henrico Pauli rectori dictae ecclesiae, ut mediantibus denariis ex hujusmodi venditione provenientes quinque consimilia jugera, nuncupata Lennens goet, ecclesiae seu curato magis commodosa, (emere) et super illis domum aedificare aut id fieri procurare posset; ex... domus obsidione opidi de Venloen demolita fuit. 1 Junii dabit Dnus Henricus 2½ fl. 3 st.

Pro juribus literarum concessarum Rumoldo filio legitimo Rumoldi custodis, clerico Leod., ad capellam B. Mariae Virginis in parochia de Uden, vacantem per liberam resignationem honorabilis viri Dni Johannis de Brockhoven, ultimi rectoris, per providum virum Walterum vander Rullen, oppidanum Buscoducensem, ratione juris patronatus laicalis presentato. Dabit prefatus mag. Johannes de Brockhoven 4 fl. 2 st.

Pro juribus literarum proclamatorialium et admissionis concessarum Dno et mag. Johanni de Mil, presbytero Tornacensis dioc.,

ad ecclesiam parochialem de Herpen, vacantem per mortem quondam Dni Ludovici de Bullestraeten, ultimi rectoris ²²⁾ per illustrissimum Dnum Philippum, dominum temporalem domini de Ravesteyn, ²³⁾ ratione juris patronatus laicalis dicti domini de Ravesteyn. Solvet Dnus Sebastianus van Neerloen(?). Datis 20 Junii 11 fl.

Pro juribus literarum proclamatorialium et admissionis concessarum Dno Wynando Tsharden, presbytero ad capellam S. Brigidae, sitam op Eyendhoudt ²⁴⁾... oppidi Buscoducensis, vacantem per liberam resignationem Dni Laurentii de Gunterslaer, procuratoris Wilhelmi filii Johannis Wilhelmi, ultimi rectoris ejusdem, per venerabiles Dnos vicedecanum et capitulum ecclesiae collegiatae dicti oppidi Buscoducensis presentato. Dabit Dnus Wynandus infra octavam Visitationis B. Mariae. Datis 21 Junii 4½ fl.

Woencell.

Pro quitantia excessus incontinentiae Dni Gerlaci Huberti presbyteri, in villa de Scijndel commorantis, ²⁵⁾ commissae cum Henrica filia Gerardi 3 fl.

Pro quitantia excessus Dni Arnoldi de Kessel presbyteri, in Soemeren commorantis, pro eo quod alias postquam primo invasus et laesus fuisset per Thomam filium Johannis Rodolphi, propter verba injuriosa inter eos habita eundem Thomam cum... evaginata et... in dorso laesit et vulneravit. Dabit idem infra Omnium Sanctorum 3 fl. 5 st.

Pro remissione famae volantis contra Dnum Iwanum Niessen in Tongelre, pro eo quod carnaliter cognovisse debuisset Mariam filiam quondam Henrici militis, quam famam medio juramenti non quoad (?) veritatem attestatus (est). Dabit infra Jubilate 3 fl.

Pro quitantia excessus adulterii recidivi Johannis Scepers, viri conjugati in Budell, commissi cum N. et N. solutis, ex quarum corporibus proles procreavit, ac pro quitantia excessus earumdem 12½ gr.

Pro licentia et consensu, concessis mamburnis fabricae de Zon, (vendendi) ut propter ulteriorem constructionem turris seu cam-

²²⁾ Zie Schutjes IV 158.

²³⁾ Philips van Kleef, heer van Ravenstein, Herpen enz.

²⁴⁾ Eykendonck ter Siecken, bij verkorting Ey(e)ndonck; Schutjes IV 512.

²⁵⁾ Gerlacus Hubrechts Egonzoon wordt in 1494 en 1507 als priester te Schijndel vermeld bij Schutjes V 646.

panilis ob carentiam pecuniarum perficere non valerent, plus offerentibus, praevis proclamationibus, parvam petiam terrae arabilis, in loco dicto Boeckeracker situatam, ac redditus hereditarios octo lopinorum siliginis ad et supra bona Aegidii Rutten(?), trium consimilium lopinorum ad et supra Bartholomeum die sceper, adhuc octo consimilium lopinorum ad et super bona Petri Leyten. Dabit Dnus Michael, rector ecclesiae, infra festum Jacobi. Datis 20 Aprilis 3 ren.

Pro signatura confirmationis contractus emphiteotici, initi inter Dnum Rutgerum de Erp, rectorem altaris Sacramenti in ecclesia de Stiphout siti ex una, necnon Johannem Meeus ex altera partibus, de ac super petiam terrae arabilis, sitam infra parochiam de Stiphout apud hortum Cremers hoff et hereditates prenominati Johannis Meeus et Margaretae Damen(?), pro qua idem Johannes Meus tamquam plus offerens praevis proclamationibus annis singulis octo lopinos siliginis mensurae de Helmond exolvere atque petiam terrae dictae petiae adjacentem, ad ipsum offerentem spectantem, pro contrapignore assignare promisit Dnus et mag. Lambertus vander Voort. Datis 12 Aprilis 4 fl. 6 st.

Pro licentia et consensu concessis mamburnis mensae Sancti Spiritus de Gheldrop vendendi pratulum pascale, situm infra parochiam de Geldrop inter hereditates Johannis Gerarts et relictae quondam Johannis Koenen ad locum dictum aen dat Laer, pro quo prato Everardus Smolders tamquam plus offerens, proclamationibus praevis, obtulit quinquaginta florenos communes(?), proviso quod dicti quinquaginta floreni in alios redditus ad opus pauperum convertentur. Solvit mag. Johannes Coenssen. Datis 19 Aprilis 2 fl.

Pro signatura sententiae divortialis, latae in causa coram nobis pendente per et inter Catharinam, uxorem legitimum Gosuini Lucae actricem, et eundem Gosuinum reum, per quam decrevimus divortium celebrandum propter adulterium per prefatum reum commissum cum Henrica filia Petri van den Dijck, bona dotalia ipsae actrici adjudicando. Solvit in promptis. Datis 20 Aprilis 2 fl. 6 st.

Pro remissione viagii, injuncti Ydae filiae quondam Henrici de Beeck, in Nuenen commoranti, ad ecclesiam Confluentium, pro eo quod se illicito et incestuoso coitu carnaliter cognosci permisit a quodam Wilhelmo de Roy, sibi in 3° consanguinitatis gradu attinente, ex qua prolem suscitavit 3 fl.

Pro juribus et signatura literarum procamatorialium et admissionis, concessarum Gosuino Sweers, clerico, ad altare S. Mariae virginis et Brigidae in ecclesia de Gheldrop, vacans ad prae-

sens per mortem Dni Henrici Rasonis, ultimi rectoris ejusdem, et ad id idem altare per venerabilem virum Dnum Gerardum de Strijthagen, commendatorem generalem balliviae de Veteribus Juncis²⁶⁾ Ordinis B. Mariae virg. Hierosolomitarum, presentato. Debet Dnus Servatius, investitus ecclesiae de Geldrop²⁷⁾, infra Nativitatem Johannis. Datis 20 Aprilis. 4 fl. 6 st.

Pro quitantia Dni Johannis Cornelii, deservitoris vicariae ecclesiae de Brogel, pro eo quod quasdam Elizabeth Vogels (et) Johannam Houtloex, excommunicatas auctoritate synodi, excommunicatas ad divina admisit. Datis 20 Aprilis. 3 fl.

Pro juribus literarum proclamatorialium et admissionis, concessarum Dno Hermano de Kessel ad altare virg. Mariae et Georgii situm in Eerschot, vacans per resignationem Dni Lamberti Heesacker, procuratoris Dni Johannis custodis, ultimi rectoris ejusdem, per generosum Dnum Iwanum de Cortenbach, dominum temporalem de Keerbergen, presentato. Datis 12 Maii. 5 fl.

Pro juribus literarum proclamatorialium et admissionis concessarum Dno Henrico Sbruyens ad altare Sanctorum Johannis evang., Katharinae, Barbarae et Odae virg., situm in ecclesia parochiali de Someren, vacans per resignationem Johannis filii Johannis de Balen, ultimi rectoris, per honorabilem virum, Dnum et mag. Petrum Gherincx de Busco, rectorem ecclesiae de Someren antea tactae, presentato. 5 fl.

Pro juribus literarum proclamatorialium et admissionis, (concessarum) Gerardo filio Johannis de Beest, clerico Leod. dyoc., ad altare beatarum Mariae virg. et Gertrudis, situm in ecclesia de Eerschot, vacans per liberam resignationem Dni Johannis Pels, ultimi rectoris ejusdem, per providum virum mag. Wilhelmum de Tielt, protestantem se vicarium venerabilis viri mag. Johannis vander Boest(?) alias Ghijs, decani ecclesiae collegiatae B. Odae

²⁶⁾ Er staat: balliviae de iniunctis of de miunctis, hetgeen kennelijk een misschrijving is; in het oorspronkelijk stond waarschijnlijk de *veteribus juncis*, zoals de ballye Alde-Biezen in het latijn gewoonlijk genoemd wordt. Vermoedelijk stond in het origineel het woord *veteribus* sterk afgekort als *vs* of iets dergelijks en de copist die inderhaast („raptim”, zie onderschrift van het stuk) de naam niet kon lezen, zal er maar iets van gemaakt hebben. Genoemde Gerardus van Strijthagen volgde in 1512 Maximiliaan van Eynatten op als landcommandeur van de ballye Alde-Biezen der Teutonische (Duitse) Orde; hij stierf 21 jan. 1536. W o l t e r s, *Notice hist. sur l'ancienne grande Commanderie des Vieux-Joncs*, Gand 1849, p. 30; G. D. F r a n q u i n e t, *Notice hist. sur la grande Commanderie des Vieux-Joncs* Maestricht 1850, p. 22; J. P a q u a y, *Het archief der Landcommanderij Ouden Biezen*, Bilsen 1929, blz. 17 (Mededeling van Dr. Ed. Loffeld, archivaris, Kasteel Gemert).

²⁷⁾ S c h u t j e s III 677 noemt Servatius Weers, pastoor van Geldrop 1517—1555.

virg. libertatis Rodensis presentato 4 fl.; solvet forte(?) per d(e-
canum) 19 fl. 6 sol. 12 den. (?)

21 Junii a^o 21 Dnus Jacobus Walteri ad ecclesiam parochialem
de Loemel per resignationem mag. Petri Caverzoen admissus per
provisionem Mariani Caracciolo, nuncii apostolici, et... per deca-
num Bruxellensem obtinuit possessionem 17 Martii, prout a tergo
literarum.

29 Augusti docuit Wilhelmus de Nuwenhoven de extinctione
litis inter eum et mag. Nicolaum de Calsters per exhibitionem
sententiae, latae per mag. Johannem, conservatorem decani Gu-
dulae Bruxellensis 8 Junii.

Henricus Hoze. ²⁸⁾

Anno 1572 23 Junii raptim praemissa desumpta sunt ex registro
confecto a^o Domini 1520.

Bijlage II

1587 Oct. 5. Matthias Hovius, aartsdiaken van Mechelen,
zendt aan Coeverinx „generalia” over de jurisdictie en emo-
lumenten der aartsdiakens in Brabant (Doss.-Coeverinx, blz.
153—155).

Generalia ad Revdi domini Archidiaconi Brabantie juris-
dictionem spectantia. ²⁹⁾

De consuetudine antiquissima, et per diversos Summos Pon-
tifices approbata, ad solum archidiaconum spectant institutiones
beneficiorum et officiorum ecclesiasticorum sui archidiaconatus,
potestque quoscumque rectores — — demeritis eorum id exigen-
tibus — — suis beneficiis privare.

Item de omnibus beneficiis sui archidiaconatus, quamdiu va-
cant ac donec et quousque rector alicujus beneficii institutus non
est legitime et in possessionem inductus, archidiaconus solus habet
omnes fructus et proventus, ultra deservituram et onera excres-
centes.

Quando vero aliquis est in possessione beneficii et possessori lis
moveret, spectant fructus litispendingie tempore ultra onera ex-
crescentia ad Revmum et archidiaconum mediatim.

Quisquis a suo beneficio absens est et personaliter non deser-
viens, tenetur hujusmodi absens ante festum B. Egidii abbatis pro
placeto absentiae in registris sigilli Revmi et archidiaconi juxta

²⁸⁾ Waarschijnlijk secretaris van de vicarius archidiaconi.

²⁹⁾ Op vele punten zal men dit stuk toegelicht vinden door de inhoud van
de vorige bijlage I.

antiqua registra solvere absentiam vel docere de privilegio exemptionis, quod quoque ante dictum festum exhibere tenetur ac ibidem registrari procurare. Et pro hujusmodi literarum registratione solvere tenetur apud registrum sigilli 5 st. 1 ort et in registro archidiaconi 4 grossos, qui constituunt 14 st. 1 ort, et ibidem relinquere copiam auctenticam literarum privilegii et in eventum, quo que premittuntur non fiant, licet etiam deserviture nomine absentis satisfiat, redeunt fructus illius anni mediatim Revmo et archidiacono.

Similiter propter illaudabilem deservituram, licet etiam soluta esset absentia.

Item tempore absentiae rectorum hujusmodi beneficiorum ac etiam tempore vacationis eorundem archidiaconus solus habet deputare et destituere deservitorem.

Item archidiaconus habet corrigere suos beneficiatos de incontinentia ac aliis quibuscumque excessibus et emendam inde recipere.

Item archidiaconus solus habet corrigere suos subditos, clericos et laicos, de simplici fornicatione.

Item archidiaconus potest de clandestinis sponsalibus seu matrimoniis binis corrigere, sed hic preventioni est locus.

Item archidiaconus potest corrigere laicos percutientes clericos, similiter clericos percutientes laicos, et hic preventioni est locus.

Item archidiaconus potest contractus emphiteoticos de bonis ecclesiasticis confirmare et proclamationes et literas desuper concedere.

Item archidiaconus potest remissionem nudorum sponsalium, per suos subditos faciendorum, in patientia tollerare.

Item archidiaconus potest remittere et abbreviare tempore non clauso bannos matrimoniales.

Item obsonium, quod anno semper precedente annum bisextilem, qualis est hic annus 1587, solvi debet ante festum Blasii, quod occurrit tertia februarii, ab omnibus integris et mediis ecclesiis archidiaconatus Brabantiae sub certa pena, soli archidiacono et nequaquam Revmo competit. Tertia parte hujusmodi reservata dominis decanis conciliorum christianitatis dicti archidiaconatus pro eorum collectione.

Item cathedraticum ad Revmum pro duabus partibus pertinet, tertia autem pars pro duabus tertiis ad archidiaconum, tertia vero tertiae ad decanos, ut supra, specat. Et solvitur cathedraticum ante dictum festum Blasii anno semper bisextili.

Pro absonio debent integrae ecclesiae dno archidiacono 35 st. 1 bl.

Et mediae ecclesiae 19½ st.

Pro cathedratico debent integrae ecclesiae 3 ren., 8 st., 1 ort.

Et mediae ecclesiae 35 st. 1 bl.

Quarte capelle debent soli decano concilii christianitatis 19½ st.

Et pro obsonio debent decano 11½ st.

Item archidiaconus potest visitare ecclesias, presbiteros et clericos sui archidiaconatus et fructus et decimas ad reparationem ecclesiarum, ne defectus patiantur, arrestare ac precipere sub certis penis defectus ecclesiarum reparari ac rebelles suspendere a divinis officiis.

Item quecumque sint beneficia ad institutionem dni archidiaconi spectantia et ultra sex menses vacantia, jus illa conferendi immediate ad dnum archidiaconum devolvitur.

Item beneficio aliquo ordinario collatore carente ac ad institutionem dni archidiaconi spectante, potest dnus archidiaconus de tali beneficio libere disponere, quomodocumque tale beneficium vacare contigerit, sit per mortem aut liberam resignationem in manibus suis factam, cum — — eo casu occurrente — — tam presentatio seu collatio talis beneficii, quam institutio ad eundem dnum archidiaconum spectare dinoscitur.

Item cuicumque de beneficio aliquo, ad institutionem archidiaconi spectante, provisum fuerit aut per denominationem universitatis, aut vigore indulti apostolici aut aliarum precum, vel etiam ab ipsa Sede apostolica, tenentur omnes taliter provisi, priusquam possessionem sui beneficii capiant, docere apud registrum dni archidiaconi de jure suo ac ibidem jura registrationis solvere.

Idem facere tenentur, quibus per sententiam aliquod beneficium adjudicatum existit.

Item semper habuit dnus archidiaconus suam curiam potestque et consuevit cognoscere, per se aut per officialem suum seu locumtenentem, contra quoscumque suos subditos in casibus ad ejus jurisdictionem et correctionem spectantibus.

Habebat preterea in curia sua archidiaconali suum fiscum seu procuratorem fi(s)calem; necnon in singulis oppidis sui archidiaconatus Brabantiae, videlicet Lovaniensi, Diestensi, Thenensi, Leeuwensi et quondam Geldoniensi, adhuc unum fiscum seu officialem foraneum.

Item pro juribus institutionis beneficiorum cum adhuc hic archidiaconus esset Leodiensis diocesis, solet habere dnus archidiaconus octavam et vigesimam partem fructuum, idque juxta communem rescriptionem valoris beneficii, necnon pro juribus literarum 13 fl. auri.

Hieronder schreef Hovius nog :

Ex precedentibus longe plura sunt adhuc dependentia, que modo non accurrunt, et opinor quod pro hac vice ista Rev. Vestrae sufficient.

En tenslotte herhaalde hij het verzoek, dat hij reeds in zijn brief aan Coeverinckx gedaan had :

Obsecro ut Rev. Dom^o V. horum capitum margini dignetur annotare quid horum sibi integrum relictum sit et quid non. Matthias Hovius.

III

1587 mei 26 ³⁰⁾. Schrijven van Coeverinckx aan Crabeels te Tongerlo ³¹⁾ over het gebrek aan graan in Den Bosch, over een brief van Lindanus en over gewelddaden van Staatse troepen in de omgeving (Doss.-Coeverinckx, blz. 373—376).

Amplissime et Reverendissime in Christo pater.

Si bene valeat V. R. Paternitas, religiosi Tongerloenses et sororius una cum sacellano et domesticis, ex animo gratulor³²⁾. Nos hic in capitulo utrimque bene valemus, precantes V. R. P. omnia prospera et fausta, nisi quod in civitate magna sit inopia rei frumentariae. Venditur enim modius siliginis 50 et amplius florenis et vix reperitur venalis, ut ob id abscondi non debeant frumenta. Qui enim abscondit frumenta, inquit Sapiens, maledicetur a populo ³³⁾. Diligentissima certe et exactissima facta est a deputatis civitatis frumenti in civium domibus inquisitio. Navigatio vero ex Hollandia ad nostram civitatem certis conditionibus ab Illustrissimo duce Parmensi permissa est, qua advehuntur sal, smigma, oleum, pisces et cineres, qui serviunt dealbandis filis et pannis lineis, verum frumenti genus nullum inde adfertur. Et sane nisi Deus singulari sua bonitate provideat — — cujus manus non est abbreviata — — et famelicos pascat, metuendum est aliquot fame interituros.

Rev. Dnus Lindanus per specialem nuncium, bastionarum videlicet ecclesiae Ruremundensis, litteras V. Revmae inscriptas misit, petens illas a me exhiberi et responsum expeti, quas ad reditum — — qui propediem speratur futurus — — servabo.

³⁰⁾ 26 werd veranderd in 29 of omgekeerd, maar boven de verandering staat 26.

³¹⁾ „vel ubi fuerit”, aldus het adres.

³²⁾ Crabeels was blijkbaar met enkele zijner huisgenoten naar Tongerlo afgereisd o.a. met zijn zwager mr. Jan Heylbroeck, secretaris van de bisschop.

³³⁾ Prov. XI 26.

Quae autem ejusdem sit requisitio, ex exemplo litterarum Ill. Dni ducis Parmensis ad me misso et his incluso constare poterit. Speraveram assignationem illam 1200 florenum magna instantia alias petitorum intermittendam. Scribit et inter alia, quod Rev. mus Dnus Bega,³⁴⁾ nuncius apostolicus ad Belgium destinatus, Dusseldorpium venerit exhibiturus - - si exhibita nondum sit - - marchionissae Badensi, junioris principis Clivensis uxori admodum catholicae,³⁵⁾ rosam in Dominica Laetare a Sua Sanctitate consecratam.³⁶⁾ Cui Deus pro sua bonitate ad emendationem morum tam in clero quam in populo zelum reformationis cleri secundum scientiam inspirare dignetur, quo clerus reformatis abusibus ad cor redeat et Deum iratum seria morum correctione et orationibus placare studeat ex animo, utque populus exemplo cleri ad vitae emendationem provocetur et respiscat. Videmus, proh dolor, quam multa in clero et populo sint emendanda.

Circa 20 maii conductus Buscoducensis, qui Bredam multa dolia vino impleta et alias merces advexerat, in manus hostium in reditu incidit, occisis 9 vel 10 viris, inter quos interemtus dicitur honorabilis vir Dnus et mag. Hugo Amerongus, quondam pastor Ettensis, brevi factus inductione Dni Lindani pastor Venlonensis, qui in conductu habebat 5 currus, onustos libris, lectis et aliis supellectilibus; Deus animae ejus et omnium defunctorum misereatur. Magnam certe peperit consternationem in nostra civitate pretacta invasio, qua plerique ad Montem S. Gertrudis, qui interempti non fuerant, abducti sunt cum mercibus. Invaserunt quoque hostes postea Peeltanos³⁷⁾, multis trucidatis et illorum domibus incensis ac bonis dispersis aut in suum usum conversis. Dicuntur et hodie ³⁸⁾ pauculas domos in Oirschot incendisse ac primores captivos detinere³⁹⁾, nec existimantur quieturi, nisi potentia Illmi Ducis reprimantur. De quo V. Rmam Patern. premonitam volui, ne temere se in periculum conjiciat.

Wat Coeverincx verder in zijn brief schrijft, betreft uitsluitend zijn geschil met de plebaan Masius (waarover later).

³⁴⁾ Of Lega.

³⁵⁾ Jacoba (alias Isabeau) van Baden, gehuwd met Jan Willem, hertog van Kleef enz., heer van Ravestein.

³⁶⁾ Op zondag Laetare zegende de Paus volgens oud gebruik een gouden roos, die hij na de statiemis in de basiliek van het H. Kruis aan een of andere persoon, kerk, of stad of instituut ten geschenke gaf. Dit gebruik bestaat nog.

³⁷⁾ De Peelbewoners.

³⁸⁾ Boven dit woord staat *heri*.

³⁹⁾ Een van die gevangenen zal de pastoor van Oirschot Robrecht Janssen van Os geweest zijn. zie B.B. XXIII 92.

Brieven
van en aan Bossche humanisten en docenten
uitgegeven en van aantekeningen voorzien

door

Dr. M. A. NAUWELAERTS
2de Reeks

III. PETER DE LOUW (Petrus Louwius)

De Bosschenaar Peter de Louw (of de Lou) studeerde te Leuven in de vrije kunsten aan de pedagogie „Het Vercken”; werd primus in artibus, 1588; doceerde te Leuven vanaf 1592 als professor in de ethica en vanaf 1594 als professor in de filosofie aan het Paedagogium Porci, zijn vroeger college; was van 1595 tot 1597 leraar van de derde klasse aan de Latijnse school te 's-Hertogenbosch; stierf begin 1599, als rector van de Latijnse school te Roermond (waar Cuyck in 1596 bisschop was geworden). Louwius bezorgde de uitgave van twee werken van Molanus: *Militia sacra* (1592) en *Natales Sanctorum Belgii* (1595); enkele Latijnse gedichten en een Grieks zijn van hem bewaard in andere drukwerken.

Zie VA, 1ste uitg., p. 667 (niet meer in de 2de uitg.); SWEERTIUS, p. 623; FOPPENS, II, p. 695; SCHUTJES, IV, p. 558; NNBW, VI, kol. 965—966; Limburg's Jaarboekje, 18 (1912), p. 186. (Het sterfjaar 1635, o.a. vermeld bij A. Coppens, *Nieuwe Beschrijving van het Bisdom van 's-Hertogenbosch*, II, p. 333, is verkeerd.)

Peter de Louw heeft een boek van de Leuvense professor Johannes Molanus persklaar gemaakt; hij draagt het op aan Hendrik Cuyck, die hem met deze taak heeft belast. Zijn werkwijze: Molanus door Molanus verklaren en aanvullen, ook met behulp van nog onuitgegeven werk.

Peter de Louw aan Hendrik Cuyck.

(Leuven, 1592)

Cl. V. D. Henrico Cuyckio, Vniuersitatis Lovaniensis Cancellario, & Ecclesiae D. Petri Louanij Decano, Mæcenati Suo, S.P.

Libellum De sacra militia Ducum & Principum Brabantiae Ioannis Molani, Theologi nuper Louaniensis viri cum in omni historiarum genere, tum verò in sacra potissimum versatissimi, à T.D. typographis tradendum, 5
dici non potest quanta cum animi mei voluptate perlegerim. Continere enim mihi visus est non contemnendam patriae huius Belgicae historiam, cum eorum qui Brabantiae, Lotharingiae olim nuncupatae, praefuerunt, res gestas ordinemque gratissima breuitate describat. Paucus sanè inter tot huius 10
saeculi historicos fuisse existimo, qui tanta diligentia patriae suae Duces, eorumque victorias sacras acquisiuerint : vt eam ob rem Molano praeter ceteris facile hinc fidam. Conscripsit autem haec ipse, non ex suo conficta cerebro, aut à vehementiori aliqua animi affectione commotioneue vel minimum 15
passus ; sed ex vetustissimis, quae nusquam non perlustrauerat, ciuitatum Belgicarum monumentis, & antiquae fidei historiographis non paucis. Solet enim hinc plurimum ab historicis plerisque peccari ; qui, dum ex animo saepe laborant, minus curiosi sunt, minusque in ijs, quae necessaria quodammodo 20
videantur, adijciendis elaborant : taceo quòd historiam suis quandoque scriptis, quàm alioquin futura esset, obscuriorem reddant. Qua ratione iniquè atque iniuria cum nobilissimis Lotharingiae nostrae Ducibus à non paucis actum est : qui dum eorum historiam vel ex professo scribere, vel suis 25
serere scriptis conati sunt, nescio an veterum ope destituti, an ex affectu rem aestimantes, turpissimè eam lacerarunt. Vt multum Brabantia nostra Molano debeat, qui, vt nullus ante eum historicus, integram exactamque Ducum seriem ex vetustissimis fidissimisque diuersarum quoque nationum 30
historicis, in hoc libello contexuit : à quorum fide vsque adeò discedendum sibi non esse videtur existimasse, vt parum Latinas alioquin ipsorum locutiones in suos libros transferre non dubitarit. Itaque hoc consecutus est, vt nec fides eius in controuersiam cadat ; & historiam pluribus locis valde 35
obscuram & intricatam, multo reddiderit illustriorem. Quo argumento quid de Martyrologio Belgico eiusdem Auctoris,

nondum edito, sperandum sit, colligi potest. Interea verò, quod pauca quædam esse viderentur in opere tam nouo, quæ pluribus quandoque verbis explicata curiosus historiae
 40 lector existimauerit, tuo in primis hortatu iussuque V.Cl. ea ad historiam sacram notauit, quæ clariora ex profana historia reddi posse arbitrabar. Quod cum facere incepissem, in eumque vsum Auctoris historiam Louaniensem XIV. libris comprehensam à tua Dn. accepissem, gaudis profecto fui,
 45 quòd ea, quæ notanda mihi iam antea videbantur, explicatiora pleraque in magno isto opere continerentur; quodque ea quæ studiosè futuræ iam notatione conscripseram, ab ipso etiam Molano notata fuisse viderem. Itaque, posthabitis etiam ceteris, Molanum Molano ferè, si quid opus esse videbatur,
 50 explicauit. Cumque non parum lucis adferat, eorum, quos legis præfuisse, genus atque originem ante oculos habere, adiunxi historiam Regum Sicambrorum, à quibus eorum qui ante Pipinum I. Brabantiam rexerunt, origo deducitur; ex quibus se prognatos esse nobiliores etiamnum Principes gloriantur. Ea siue vera sit siue falsa narratio, certè Hunibaldi est vetustissimi scriptoris, qui tempore Clodouæi primi Christiani Franciæ Regis per 900. amplius elapsos annos, historiam contexit. Ex illa deinde continuam quandam genealogiam ac seriem Belgarum Principum, eorum quorum hoc libello
 60 fit mentio, ad Philippum vsque II. potentissimum Hispaniarum Regem deduxi, ne quidquam, quod ad illustrandam Brabantinorum Ducum historiam pertinere possit, omisisse viderer. Ea verò omnia eo mihi loco futura statui, quo T.D. futura cognouero. Bene vale Maecenas optime.

65

Cl. D. T. deuinctissimus
Pet. de Lou Siluaed.

Joannes Molanus, *Militia sacra ducum et principum Brabantiae*, Antwerpen, Ex officina Plantiniana (1592), pp. 134—136.

Hendrik Cuyck (1546—1609), kanselier van de Leuense universiteit en deken van St.-Peterskerk te Leuven, werd in 1596 bisschop van Roermond. Vgl. FOPPENS, pp. 441—442 (met gravure); A. HAVENSIUS, *Commentarius de Ereptione novorum in Belgio episcopatum*, Keulen 1609, pp. 242—312; BNB, kol. 601—605 (J. J. THONISSEN).

Johannes Molanus (Van der Meulen), professor in de theologie te Leuven, gaf o.a. in 1568 te Leuven uit het *Martyrologium Usuardi*. Vgl. VA, 2e uitg., pp. 539—541; FOPPENS, II, pp. 694—696; BNB, XV, kol. 48—55 (A. WAUTERS).

36 *Natales sanctorum Belgii*, Leuven, Joannes Bogardus, 1595. Te Douai verscheen in 1626 van Arn. RAISSIUS, *Auctarium ad Natales Sanctorum Belgii Joannis Molani*. Vgl. FOPPENS, I, p. 101.

43 Ioannes MOLANUS, *Historiae Lovaniensium XIV libri*, ed. P. F. X. de RAM, Brussel 1861, 2 dln.

IV. GEORGIUS MACROPEDIUS (van Lanckvelt)

Georgius van Lanckvelt werd te Gemert geboren ca. 1475; gebruikte als schrijversnaam steeds de vergriekste vorm van zijn familienaam: Macropedius. In 1502 trad hij in het Bossche Sint-Gregoriushuis van de Broeders van het Gemene Leven (AC, II, p. 116: Georgius Gemert). Hij doceerde aan de Latijnse school te 's-Hertogenbosch tot ca. 1524; daarna te Luik en vanaf 1529 tot ca. 1556 te Utrecht; hij stierf te 's-Hertogenbosch in juli 1558. De autodidact, frater Georgius, gaf verschillende schoolboeken uit: Latijnse en Griekse spraakkunsten voor beginners, boekjes over metriek, voor het schrijven van Latijnse brieven, voor het berekenen van de kalender, een tekstboekje met de evangelies en epistels van de zondagen; hij is echter voornamelijk bekend dank zij de vele schooldrama's die hij schreef en die zijn leerlingen opvoerden, zowel te Den Bosch als te Utrecht; twaalf zijn er nog van bewaard gebleven ¹⁾.

Zie: *Apotheosis D. Georgii Macropedii extemporalis carmine per CHRISTOPHORVM VLADERACCUM SILUIDUCUM lusa, Vna cum diuersis doctorum hominum epitaphijs & elegijs*, Antwerpen, Gulielmus Silvius, 1565; VA, uitg. 1623 pp. 305—306; uitg. 1643, pp. 263—265; SWEERTIUS, pp. 274—275; FOPPENS, I, pp. 339—341 (met portretgravure); PAQUOT, XII, pp. 204—208; A. EKKER, *De Hiëronymusschool te Utrecht (1474—1849)*, I, Utrecht 1863, pp. 25—27, 44—53; SCHUTJES, IV, pp. 409—410; *Allgemeine deutsche Biographie*, XX (Leipzig 1884), pp. 19—28 (D. JACOBY); D. JACOBY, *Georg Macro-*

¹⁾ De hier meedeelde brieven van Macropedius zijn opdrachten van boeken; zij zijn evenwel zeer belangrijk voor het ontstaan en de chronologie van zijn geschriften; van de persoonlijke brieven van Macropedius zijn er geen meer bewaard.

pedius. Ein Beitrag zur Literaturgeschichte des 16. Jahrhunderts, Berlin 1886; BNB, XIII (1894—1895), kol. 10—22 (A. ROERSCH); J. HARTELUUST, *De dictione Georgii Macropedii*, Utrecht 1902; J. A. WORP, *Geschiedenis van het Drama en van het Toneel in Nederland*, I, Groningen 1904, pp. 209—215, 234—236; NNBW, VII (1927), kol. 822—823 (L. POELL); L. HALKIN, *Les frères de la Vie Commune de la maison Saint-Jérôme de Liège*, Luik 1945, pp. 30—35; H. DE VOCHT, *History... Coll. Trilingue*, II, pp. 565—566. Bibliografie van de werken van Macropedius: F. vander HAEGHEN, *Bibliotheca Belgica*, 2e serie, M 37—M 91.

1. Georgius Macropedius aan de leerlingen.

(Utrecht, 1535)

Voorrede van de eerste twee door Macropedius gepubliceerde schooldrama's: hoe die stukken zijn ontstaan, welke modellen de auteur hebben geïnspireerd.

Ad pueros bonarum literarum studiosos.

Volebam iam dudum studiosi adolescentes nugae meas, quarum nonnullas ante annos uiginti teneris meis auditoribus scribere coepi, prorsus suppressere: uerum extimulantibus amicorum nonnullis, & calcographo importunius sollicitante, 5 uestris quoque me studijs praecipue impellentibus, aedem tandem coactus sum. Miratur quidam, & ipse profecto doleo inter tot seculi nostri uiros doctissimos, nullos Menandros, nullos Terentios reperiri, sed hoc scribendi genus penè ab ipsis Terentij, aut certè Lucilii temporibus oblitteratum esse & 10 antiquatum: quod tamen prae caeteris scriptorum generibus pluris meritò foret aestimandum. Quid enim plus pueris ad eruditionem, plus adolescentibus ad honesta studia: plus prouectioribus, immo omnibus in commune ad uirtutem conducatur, quàm docta Comœdia? quæ rectè ab alijs, 15 quotidianae uitae speculum, ob alijs imitatio uitae, speculum consuetudinis, imago ueritatis, ab alijs *ἰδιωτικῶν καὶ πολιτικῶν πραγμάτων ἀκινδυνος περιοχὴ* definitur. Considerauit hoc seculi nostri & Germaniae decus Ioannes Capnion, de omnibus literarum studijs bene meritus, 20 qui praeter hoc quod linguam Hebraicam primus Germaniae inuexit, etiam collapsum prorsus artificium comicum primus instaurauit. Is mihi primus (ut uerum fatear) ansam scri-

bendi dedit, is me primus excitauit. Si praeter eum hoc posteriori saeculo alij ante me scripserint nescio, hoc scio
 25 quod alios non uiderim. Scripserunt interea nonnulli quibus non infeliciter res cessit, alij carminis iambici legibus obseruatis, alij minimè. Maluerunt siquidem hi Terentium & Plautum imitati, metri etiam exacta ratione neglecta, singulos
 30 ferme aequalium temporum cum Iambo & Spondaeo in singulis indifferenter locis pedes admittentes, quàm proximè possent ad prosam accedere, quàm libertatem comicam metro stringere. Id quod & mihi primum faciendum arbitrabar, ut plerique uersiculorum meorum propter rasuram durius cohaerentium testabantur. Verum ut carmen responderet prae-
 35 ceptis scholasticis, & iuuentus (sicubi res postularet) syllabarum ex eo quantitates aucuparetur, lyricorum carminum legibus obtemperare studui, admissis tamen interim more comico omnibus quae ad hanc rem conducere poterant, nempè synalaephis episynalaephis hellenismo, ecthlipsi, etiam
 40 interdum literae s: atque hoc genus alijs adinuentis. Ad quod me quoque ueteris comediae artificium induxit, in qua lyrici carminis leges exactius multò obseruatas, quàm in noua deprehendimus, licet interdum Anapaestus in regione pari admissus sit. Accipite igitur adolescentes duas has (ne dicam Comoedias) fabulas nostras, Alutam, & Rebelles, &
 45 in eis non tam aurium uoluptatem quàm eruditionem quantulamcunque uenamini. Quod si eas uobis placuisse uidero, mox alias quatuor Asotum, Petriscum, Andriscam, Bassarum, & fortasse plures paulò cultius elaboratas uidebitis. Valete, & Macropedium uestrum non secus atque soletis obseruate,
 50 aut si id insolentius uidetur, amate.

Omnes Georgii Macropedii fabulae comicae, denuo recognitae, Utrecht, Har-
 mannus Borculous, 1552, II (De titelpagina van het tweede deel luidt:
Comicarum fabularum Georgii Macropedii tomus secundus, 1553), bl. A
 2-A 3.

Opdracht aan de leerlingen van de Sint-Hiëronymusschool te Utrecht, zoals ook brieven 3, 8, 10 en 13.

2 Sommige toneelspelen van Macropedius werden dus geschreven circa 1515. Zie echter ook de aantekening bij brief 4, r. 13—14.

7 Menander (Gr.: Menandros), Atheens blijspeldichter (ca. 343—293 v. C.); schreef meer dan 100 toneelwerken.

8 Publius Terentius Afer, Latijns blijspeldichter, geboren te Karthago ca. 190 v. C., stierf in 159; verschillende van zijn werken zijn bewaard gebleven.

8 Gaius Lucilius (ca. 180—102 v. C.), Latijns satirendichter. 14—17 Vgl. ARISTOTELES, *Poetica* 4—5.

19 Johann Reuchlin (Pforzheim 1455 — Tübingen 1522), bekend als Reuchlinius en als Capnion, verzorgde schooluitgaven en schreef schooldrama's. Een van deze drama's, *Sergius*, werd vanaf 1509 herhaaldelijk te Deventer uitgegeven; het werd reeds vóór 1511 opgevoerd te Gent door de leerlingen van Eucharius (Houckaert). Vgl. WORP, I, p. 202; *Johannes Reuchlin, 1455—1522. Festgabe zur 500. Wiederkehr seines Geburtstages*, Pforzheim 1955; H. de VOCHT, *History... Coll. Trilingue*, I, pp. 419—423, 432—433.

24—25 Latijnse schooldrama's in de Nederlanden verschenen vóór Macropedius in 1535 zijn eerste stuk liet drukken: *Grisellis* van de Gentse Meester Eligius EUCHARIUS (Houckaert), eerst uitgegeven te Parijs in 1511, herdrukt te Antwerpen 1519 (NK, I, nr. 3216); *Petrus NANNIUS' Vincius*, Antwerpen 1522 (NK, I, nr. 1584); *Acolastus* van de Haagse meester Gulielmus GNAPHEUS (de Volder), Antwerpen 1529 en herdrukken tot 1540 (NK, I, nr. 1007—1008; II, nr. 3102—3107); *Christus Xylonicus* van Nicolaus BARTHOLOMAEUS LOCHIENSIS, verschenen te Parijs 1531, herdrukt te Gent 1535 en te Antwerpen 1537 en 1539 (NK, I, nr. 243—245); *Ruth*, Antwerpen 1533 (NK, II, nr. 4106) en *Didascalus* (1534?); uitgave Antwerpen 1540: NK, II, nr. 4105) van Jacobus ZOVITIUS; *Susanna* van Johannes PLACENTIUS, Antwerpen 1532 en herdrukken (NK, I, nr. 1728; nr. 3734—3736) en diens kluchten: *Clericus eques*, Antwerpen 1535 (NK, II, nr. 3732) en *Lucianus aulicus* (1534?). Vgl. WORP, I, pp. 202—209.

28 Titus Maccius Plautus, Latijns blijspeldichter (ca. 254—184 v. C.); nog twintig stukken zijn van hem bewaard.

39 Deze „figurae” van de metriek komen meermaals voor in 16de-eeuwse handboeken voor metriek. Vgl. de *Prosodia* van Simon VEREPAEUS, Antwerpen 1577; in de herdruk Antwerpen 1725, pp. 58 en volg.

46 Deze toneelwerken van Macropedius werden in werkelijkheid ook nadien uitgegeven. Vgl. de hierna volgende brieven.

2. Georgius Macropedius aan Adriaan van Krimpen.

(Utrecht, 1535)

Oprichting van het schooldrama *Petriscus*, dat verscheen bij Gerard van der Hatart te 's-Hertogenbosch, 1 oktober 1535(?). Dankbetuiging aan de vader van deze leerling.

Georgius Hadriano à Krimpen, studioso puero S.D.

Memor patris tui erga me benevolentia & liberalitatis, (cum alijs in rebus non possim ei dignius gratificari) hoc te uolui mi Hadriane literario donare munusculo, né primùm in me, tanquàm in hominem ingratum, & beneficij immemorem, 5 iure torqueri possit Graecorum senarius.

Οὐδὲν γερῶντι χρηστὸν ὄνδε ποτε δραειν.

Vt & tu in eo subinde uersato animum tuum oblectes, & à socordia, nugis, ineptisque lusibus deflectas. Consideres quoque praeter eruditionem Latinam, quid tu parentibus & 10 praeceptoribus, quid illi rursus tibi debeant, & quod improborum conuictus ac sodalicium perinde sint tibi ac pestis uitanda. Accipe itaque grata manu ab amico profectum munusculum, & (quod dici solet) σοὶ δῶρον ὁ δῶρις ἐπαίνει. Vale.

Omnes Georgii Macropedii fabulae comicae, denue recognitae, Utrecht, Harmanus Borculous, 1552—1553, II, bl. G 1 v.

Adriaan van, Krimpen, leerling van Macropedius aan de Sint-Hiëronymusschool te Utrecht.

13 Grieks tekstcitaat corrupt: waarschijnlijk aldus te lezen: σοὶ δῶρον ὁ δῶρι ἐπαίνει.

3. Georgius Macropedius aan de leerlingen van de Sint-Hiëronymusschool te Utrecht.

(Utrecht, 1536)

Aan zijn leerlingen draagt Macropedius de uitgave van een boekje over de dialectica op. Redenen, waarom hij dat schoolwerkje uit geeft.

Ad studiosam Traiectinae civitatis iuuentutem.

Etsi plerosque noui multo eruditius rem dialecticam, quàm mihi possibile fuerit, iam pridem tractauisse (habet enim hoc seculum in omni disciplina viros doctissimos) non potui tamen quorundam sollicitatione inductus, ne dicam impulsus, 5 quin vobis scholae nostrae tyrunculis haec dialectices Rudimenta magis quàm praecepta ex incude recepta traderem. Visum est enim illis impulsoribus meis, visum est & mihi, omnes fermè qui in hac arena versati sunt, aut obscuriores esse, quàm vt à pueris intelligantur, aut prolixiores, quàm 10 vt congruè enarrentur, aut certè tanta breuitate succinctos, vt studiosorum gulam magis irritent quàm satient. Sunt tamen nonnulli, quorum doctrina (tametsi rem ipsam dialecticam doctissimè & foelicissimè tractauerunt) per Reipublicae Christianae censors, quod nomen eorum malè audiat, è 15 scholis passim exploditur. Fuerunt & alij, quibus haec opera

- tam infœliciter cessit, vt ne quidem lectione digni aestimentur, vtpote qui nec scopum tenuerunt quò tenderent, nec planè ipsi intellexerunt quid scriberent. Accipite igitur studiosi adolescentes hos nostros quinque de arte disserendi
- 20 libellos, tam planos, vt rude ingenium non aegrè admittant, & ea quantitate moderatos, vt neque tardioribus breuitas, neque acrioribus obsit prolixitas. Consultò autem de Suppositionibus, Ampliationibus, Restrictionibus, & id genus alia omisimus, ne puerum re non admodum necessaria oneremus.
- 25 Bona siquidem eorum pars vel ad Sophisticen pertinet, vel à grammatico rectè instituto intelligi potest. Valete studiosissimi iuuenes, & si quid vobis mea opera eruditionis accesserit, non tam mihi quàm ijs qui me ad scribendum appulerunt, acceptum ferte.

Simplex disserendi ratio a Georgio Macropedio Traiectinae iuuentuti praescripta, denuo prelo mandata, 's-Hertogenbosch, Jan van Turnhout, 1549, blz. 2.

Opgedragen aan de leerlingen van de Sint-Hiëronymusschool te Utrecht; vgl. brieven 1, 8, 10 en 13.

8 Het meest werd in het begin van de 16de eeuw in de Nederlandse Latijnse scholen gebruik gemaakt van de *Dialectica* van PETRUS HISPANUS; drukken van 1505 tot 1527: NK, I, nr. 1706—1707; II, nr. 3706—3716. Andere werken over de dialektiek in onze streken in gebruik: Rudolphus AGRICOLA, *De inventione dialectica*, geschreven 1479, gedrukt te Leuven 1515 (NK, I, nr. 45); Judocus CLICHTOVAEUS van Nieuwpoort, *Fundamentum Logice*, Deventer van 1504 tot 1510: NK, II, nr. 2679—2681; Georgius TRAPEZUNTIUS, *Dialectica*, Antwerpen 1524 en Deventer 1527: NK, I, nr. 974; II, nr. 3070; Joachim RINGELBERG, *Dialectica*, Antwerpen 1529: NK, II, nr. 3804; Franciscus TITELMANNUS, *De consyderatione dialectica*, Antwerpen 1533 en 1540; NK, II, nr. 3958—3959. Van Johannes CAESARIUS' *Dialectica* ken ik geen Nederlandse uitgave vóór de Bossche druk van 1541, aanwezig in de bibliotheek van het Provinciaal Genootschap; zijn *Rhetorica* was reeds verschenen te Leuven bij Rescius in oktober 1539: NK, I, nr. 513.

13—14 Hier waarschijnlijk bedoeld het boekje *De dialectica* van Philippus MELANCHTON, Antwerpen 1535: NK, II, nr. 3514; vgl. M. E. KRONENBERG, *Verboden Boeken en opstandige Drukkers in de Hervormingstijd*, Amsterdam 1948, pp. 16, 19, 22—23 (werken van Melanchton veroordeeld).

19 Het werkje van Macropedius omvatte vijf boeken of libelli, als onderverdelingen.

4. Georgius Macropedius aan Godfried Bolle.

(Utrecht, 1537)

De éنية opdracht-brief, die Macropedius in verzen heeft geschreven (*Iambico trimetro*, staat erboven), als inleiding op de toneelbewerking van de parabel

van de Verloren Zoon: *Asotus Evangelicus, seu evangelica de filio prodigo parabola*. Dit schooldrama was het eerste, dat Macropedius een dertigtal jaren vroeger heeft geschreven.

Georgius Macropedius Godofrido Bollio, Traiectinae ciuitatis Consuli meritissimo S.D.

- Quia non modo de me, sed & de omni domo
 Nostra bene meritus es uir ornatissime,
 Volui profecto saepe gratificarier
 Aliquo tibi munusculo. Verum quia
 5 Neque aureo, neque gemmeo, neque tyrio,
 Inops queo, tentabo litterario.
 Scripsi olim adolescens trimetris uersibus
 Et tetrametris, ea phrasi & facundia,
 Qua tum per adolescentiam, & mala tempora
 10 Licebat, euangelicum Asotum aut Prodigum,
 Omnis quidem mei laboris initium.
 Cum igitur sciam te nostra, quanquam uilia,
 Non prorsus aduersarier, quem iam fere
 Annos triginta uelut inutilem abdidi,
 15 Denuo resumpsi & aedidi, ut tibi dedicem.
 Cape igitur hoc manibus (quod aiunt) candidis
 Munusculum, ut sub grauibus atque serijs
 Rebus habeas, quo animum subinde recrees.
 Rogoque te, ne tam xenion, ac beneuolum
 20 Animum tui Georgij Macropedij
 Consyderes, Vale uir ornatissime.

Omnes Georgii Macropedii fabulae comicae, denuo recognitae, Utrecht, Harmanus Borculous, I, 1552, bl. A 2 r. -v.

Godfried Bolle, burgemeester van Utrecht, weldoener van het Sint-Hiëronymushuis.

7 Macropedius schreef zijn eerste toneelstukken circa 1507; als hij werkelijk omstreeks 1475 geboren is, dan was hij toen ruim dertig jaren oud.

13—14 Het eerste schooldrama werd een dertigtal jaren vroeger geschreven, dus ca. 1507. Uit brief 1 zou men echter kunnen besluiten, dat de eerste stukken van ca. 1515 waren.

5. Georgius Macropedius aan Jan Hillen.

Utrecht, 21 oktober 1537.

Opdracht van het schooldrama *Andrisca*, waarvan de auteur de tekst heeft gevonden, die hij verloren achtte.

Georgius Macropedius Ioanni Hillenio S.D.

- Iam quasi postliminio mi Ioannes ad te uenit olim promissa fabula. Post curiosa siquidem scrutinia, omnemque nostram quàmquam exiguam crebro euersam supellectilem, dum sublatam crederem, tandem insperato ab alio deprehensa est.
- 5 Hanc tibi tanto libentius dedico, quanto me certius non tam tibi quam patri tuo obligatum sentio. Tantis siquidem & tam crebris iste me oneravit & obruit beneficijs, ut (niprosus ingratus sim) non meminisse non possim. Cum igitur ut uelim gratiam referre non queam, hoc litterarium ad te mitto
- 10 munusculum, ut saltem in aliquo per te possim parenti tuo gratificari, quàmuis & ipse, ut tibi mitteretur, mutua tua erga me beneuolentia à teneris (quod aiunt) unguiculis planè demerueris. Accipe igitur mi Ioannes Andriscam meam animo candido, ut & tu habeas, quo subinde post seria
- 15 honeste oblecteris. Vale. Ex Traiecto 12. Kalendas Nouembres, Anno à Christo nato. 1537.

Omnes Georgii Macropedii fabulae comicae, denuo recognitae, Utrecht, Harmanus Borculous, 1552—1553, II, bl. M 1 v.

Jan Hillen van Hoochstraten, drukker te Antwerpen, zoon van Michiel Hillen, over dewelke sprake is in r. 6. Vgl. A. DERMUL en H. F. BOUCHERY, *Bibliographie betreffende de Antwerpsche Drukkers*, Antwerpen 1938, p. 63; M. E. KRONENBERG, *Verboden Boeken*, pp. 74—82; over Michiel Hillen: BNB, IX, kol. 377—380 (A. G. DEMANET).

6 Hillen zal kort nadien nog twee toneelwerken van Macropedius drukken en uitgeven: *Hecastus* in 1539 (NK, I, nr. 1448) en *Asotus* in 1540 (NK, I, nr. 1446); of hij eerder reeds werk van Macropedius had gedrukt, kan ik niet achterhalen.

6. Georgius Macropedius aan Godfried van den Berghe.

Utrecht, 31 maart 1539.

Opdracht van het schooldrama *Hecastus*, een Latijnse bewerking van *Elckerlyc*, door de leerlingen opgevoerd in de zomer van 1538, aan een oud-leerling.

Modestissimo iuxta ac doctissimo viro D. Godofrido Montano Endhouiensi Decano dignissimo, Georgius Macropedius. S.D.

Quandoquidem tibi uir ornatissime iamdudum nostra placere ludicra, D. & fratre nostro Arnoldo communi amico referente, cognoui, etiam tibi serium quiddam lucubrationum

nostrarum dicare statui. Ad quod me pariter non modo pro-
 5 borum parentum tuorum amica familiaritas, & in nostros
 collata beneficia, uerum etiam tua fratrumque tuorum (cum
 sub nostris in re literaria militaretis castris) proba indoles &
 honesta conuersatio plurimum extimulauit. Accipe igitur
 10 hanc Hecastum fabulam nostram pietate honestam, anni
 praecedentis aestate non sine magno spectantium plausu à
 nostris tyrunculis actam, & iam tandem hortantibus amicis
 aeditam. Et si quidem eam probaueris (id quod futurum
 spero) candidis communica, & à Zoilorum dentibus (modo
 15 citra contentione fieri possit) subinde uindica, sinautem ὡς
 τὸν ἐπιφανῆ μῦθον improbaueris, aut tuo nomine indig-
 nam iudicaueris, sic temeritatis me argue, ut nihilominus
 amicum erga te animum tametsi in uili munusculo modestus
 agnoscas. Vale uir grauissime, & me tui amantissimum
 iudica. Ex Traiecto pridie Calendas Aprilis. Anno à Christo
 20 nato. 1539.

Omnes Georgii Macropedii fabulae comicae, denuo recognitae, Utrecht, Har-
 mannus Borculous, 1552, I, bl. b 1 v. — b 2 r.

Godfried van den Berghe (Montanus, à Monte), deken van het
 kapittel van Sinte-Catharina te Eindhoven vóór 1539, gestorven 1568; SCHUT-
 JES, III, p. 566. Misschien is hij in Den Bosch leerling van Macropedius
 geweest.

Het mysteriespel *Elckerlyc* werd geschreven door Petrus Diesthenius, door
 Logeman geïdentificeerd met de kartuizer Petrus Doilandus (1454—1507);
 een Engelse bewerking, *Everyman*, werd gedrukt in 1529; de Latijnse bewerk-
 king van Christianus Ischyrius, schoolrector te Maastricht, verscheen te Keu-
 len in 1536: *Homulus*, en te Antwerpen in 1538 (NK, I, nr. 1179); kritische
 uitgave door A. ROERSCH, *Chr. Ischyrius, Homulus, texte latin publié avec
 une introduction et des notes*, Gent/Antwerpen 1903; de *Hecastum* van Macro-
 pedius werd uitgegeven in 1539. Een nieuwe, geëmendeerde uitgave van de
Elckerlyc werd verzorgd door J. van MIERLO, uitgave van de Vlaamse Aca-
 demie, 1949.

2. Arnoldus van Tricht, Broeder van het Gemene Leven, collega van Macro-
 pedius te Utrecht, later rector te Duisburg, schreef een Latijnse *Elegia* na de
 dood van Macropedius (tekst in: *Apotheosis D. Georgii Macropedii*, bl. 13 v.
 — 15 r.); gaf nog een verzenbundeltje uit te Keulen in 1569. Vgl. EKKER,
 I, p. 27; FOPPENS, I, p. 1003; PAQUOT, XII, pp. 210—211.

13 Zoilos, sofist uit de 4de eeuw v. C., uiterst kritisch; hij geldt als de
 verpersoonlijking van de criticaster.

7. Georgius Macropedius aan Albert.

Utrecht, 30 augustus (1539).

Opracht van het schooldrama *Bassarus*, dat een paar jaren eerder werd ge-
 schreven en nu bijgewerkt.

Georgius Alberto suo salutem dicit.

Vidisti, ni fallor, mi D. Alberte ante annos duos aut tres tuo nomini destinatam Bassarum nostram, quam tibi utique anno priori reddidissem, si mihi negligentius scriptam transcribere uacuisset. Cum tu autem mecum expostulare de
 5 promisso non cesses, nunc demum paululum temporis occupationibus meis scholasticis suffuratus, eandam recognoui, pauloque nonnullis in locis auctiorem reddidi. Accipe igitur mi Alberte Bassarum nostram munus (quanquam exiguum) ex animo non ficto tibi oblatum. Quam tamen in hoc non
 10 mitto, ut calcographis excudenda tradatur, sed ut inter curas & seria tibi ludicra quaedam sint uulpina Bassari uafricie concinnata, quibus animum tuum subinde oblectes. Non in hoc (inquam) ut excudatur, quod nonnullis fortasse displiceat quod Sacerdos introducatur, quanquam in aliis probus,
 15 ad rem tamen familiarem sibi seruandam paulo quam decet propensior. Vale ex Traiecto. tertio Kalendas Septembris.

Omnes Georgii Macropedii fabulae comicae, denuo recognitae, Utrecht, Harmanus Borcolous, 1552—1553, II, bl. Q 1 v.

Albert is waarschijnlijk een magistraat van Utrecht en tevens beschermheer van het fraterhuis, zoals Bollius (brief 4).

Zou die man dezelfde kunnen zijn als Albertus Tepselenium, die een epitaphium dichtte op Macropedius? (vgl. tekst in *Apotheosis*, bl. 13 r.)

1 Vermoedelijk in 1537, want in 1538 werd de *Hecastus* opgevoerd (zie brief 6).

16 Datering van de brief op te maken uit de eerste uitgave van de *Bassarus*, verschenen bij Borcolous, 10 februari 1540 (NK, II, nr. 3473).

8. Georgius Macropedius aan de leerlingen.

Utrecht, 9 april 1541.

Na verschillende andere schoolboeken te hebben uitgegeven voor zijn leerlingen, laat Macropedius ook dit werkje verschijnen voor hen en draagt het hun op.

Georgius Macropedius bonarum literarum candidatis S.D.

Quicquid possum in re literaria studiosi adolescentes, & pium & aequum est vobis impendere, quos non secus ac parens liberos enutriendos suscepi. Vidi vos non sine fructu, non sine ingenii vestri cultu primum nostra tum Latina tum

- 5 Graeca Rudimenta, deinde Institutiones grammaticas, & Syntaxeos praecepta nostro nomine enulgata obuiis (quod aiunt) vlnis amplexos esse, & quid restat, nisi vt & *προσῳδίαν* & *σιχολογίαν* coronidis instar prioribus adnectam? & ab ouis ad mala (vt in prouerbio est) instructum vobis conuiuium perducam? Ad quod me non modo decus, quò foeliciter coepta foeliciter consummanda censentur, verum multò maximè vestra communis vtilitas, vestra commoditas, immo vestra necessitas inuitat. Vt interim sileam me à pluribus saepenumero rogatum ad id muneris obeundum, & cum
- 15 detrectarem, impulsus magis quam sollicitatus. Sunt qui breuius, sunt contra qui proluxius de hac re, & id quidem doctissimè, scripserunt, studiosisque non parum hoc nostro (quod ad literas attinet) foelicissimo saeculo commodaerunt: Verum in illis breuitati studentibus multa etiam scitu
- 20 necessaria desyderantur, in his autem proluxa lectio teneris puerorum auribus aut taedium generat, aut sedulò strepitu stuporem inducti. Quid? quod & quibusdam immò multis vestrum tam curta supellex est, vt nisi ostiatim emendicatis stipibus suum genium defraudent, non possint proluxiora
- 25 volumina comparare? Si igitur eo pacto huius artis componendorum versuum praecepta sic moderari queam (ad quod etiam maximè nitar) vt & studiosis & candidis (modo nimis curiosi non sint) satis faciant, & iis qui vel à proluxa lectione abhorrent, vel propter rei familiaris inopiam soluendo
- 30 non sunt: mediocris quantitatis adeoque mediocris precii sint, videbor mihi non modo rem vtilem, verum & prope modum necessariam facturum. Accipite igitur adolescentes optimi & ad hunc posteriorem nostrum in rem vestram laborem, nempe tripartitas de re metrica Tabulas, & satagite,
- 35 ne & ego spe mea, vestraque vos vtilitate fraudemini. Valete. Ex Traiecto, quinto Idus Aprilis, Anno a Christo nato M.D. XLI.

Prosoedia Georgii Macropedii, quae syllabarum accentum & quantitatem, pedum metricorum numeros, & uersuum scribendorum rationem, ad puerorum Traiectinae scholae utilitatem Tabulis quibusdam planè complectitur. Recognita denuò, & quibusdam in locis correctam, Antwerpen, Joannes Loeus, 1550, bl. A ij.

Opricht aan de leerlingen van de Sint-Hiëronymusschool te Utrecht, zoals brieven 1, 3, 10 en 13.

4 G. MACROPEDIUS, *Fundamentum Scholasticorum*, Utrecht, Jan Berntsz (Bernardi), 1538: NK, II, nr. 3474.

5 G. MACROPEDIUS, *Graecarum institutionum rudimenta*, eerste druk : 's-Hertogenbosch, G. van der Hatart. Over deze kleine Griekse Spraakkunst, zie : V. CHAUVIN en A. ROERSCH, *Etude sur la vie et les travaux de Nicolas Clénard*, Brussel 1900, p. 82.

5 G. MACROPEDIUS, *Institutiones grammaticae*, 's-Hertogenbosch, G. van Hatart, 1538 : NK, II, nr. 3475.

5 G. MACROPEDIUS, *Syntaxeos praecepta*, 's-Hertogenbosch, G. van der Hatart, 1538 : NK, II, nr. 3476.

6 enulgata : lees *euulgata*.

15 Andere en oudere werken over hetzelfde onderwerp in de Nederlanden verschenen : Joannes MURMELLIUS, *Versificatoriae artis rudimenta*, Deventer ca. 1511 en volg. jaren : NK, I, nr. 1571—1573 ; II, nr. 3585—3586 ; Sulpitius VERULANUS, *De quantitate syllabarum*, Antwerpen 1522 : NK, I, nr. 1967 ; J. DESPAUTERIUS, *Versificatoria*, Antwerpen 1530 en 1538 : NK, I, nr. 704 ; II, nr. 2771.

24 Bedoeld worden de convictoren van het arme fraterhuis te Utrecht, die hun brood aan de deuren in de stad bedelden, zoals die van het Sint-Gregorius-huis te 's-Hertogenbosch. Later, 25 mei 1553, toen Gregorius Macropedius nog „rectoir” was van „Sinte Jeronymus in domo pauperum”, werden 16 beurzen voor „schamele clercken” van dat convict gesticht ; vgl. EKKER, I, p. 43.

9. Georgius Macropedius aan Bruno.

(Utrecht, 1541)

Als dank voor bewezen diensten en ontvangen weldaden, draagt Macropedius dit bijbeldrama, *Lazarus mendicus*, op aan Bruno, nadat het een of twee jaar vroeger was gespeeld, maar nu bewerkt.

Georgius Brunoni suo S.D.

Non possum mi Bruno post Italicas mecum communicatas fabulas, post Rhomanae vrbis ostensas antiquitates, post nonnullas, quae mihi negotium faciebant, explicatas per artis tuae industriam difficultates, aliaque plura tui erga me
 5 fauoris indicia, non possum (inquam) quin tibi rursus in aliquo studeam gratificari. Cum solo autem munere litterario (quod aliud non habeam) de me bene meritis donare soleam, ipsumque tibi (quod pictura propemodum semper rei literariae coniuncta fuerit) non ingratum fore confidam,
 10 hanc nostram Lazarum (qualis qualis est) tandem integram tibi dedico. Nam cum animaduertissem, quod ipsa licet imperfecta, (dum ante annum unum aut alterum populo spectanda exhiberetur) nonnullis placuisset, nolui eam remanere

acephalam, sed arrepto calamo quatuor posteribus ex tem-
 15 pore scriptis actibus primum ex tempore adieci, & ἀκεφάλω
 (quod aiunt) μύθῳ caput indidi. Accipe igitur mi Bruno
 ut ab amico profectum (licet exiguum) hoc munusculum, &
 inter graueis rerum urbicarum curas nostris subinde pijs face-
 tijs animum tuum oblēcta. Vale uir prudentissime, nosque
 20 ut soles ama.

*Omnes Georgii Macropedii fabulae comicae, denuo recognitae, Utrecht, Har-
 mannus Borculous, 1552, I, bl. G 1 r. —v.*

Bruno is een magistraat (te Utrecht), zoals kan worden besloten uit r. 18. Is hij ook een schilder of liefhebber van de schilderkunst? (vgl. r. 3 : artis tuae ; r. 8 : pictura).

1—2 Bedoelt Macropedius boeken, die hem door Bruno werden geschonken?

12 De opvoering zal dus in 1539 zijn geschied te Utrecht.

15 lees : ἀκεφάλω

10. Georgius Macropedius aan de leerlingen van de Sint-Hiëro-
 nymusschool te Utrecht.

(Utrecht, 1543)

Een boekje, dat Macropedius tien jaren vroeger had gedictieerd aan zijn leer-
 lingen, geeft hij nu uit en draagt het hun op ; het bevat voorschriften over het
 briefschrijven en de welsprekendheid.

Ad scholae Traiectinae studiosam iuuentutem.

Quas ante annos (ni fallor) decem de scribendis epistolis
 praeceptiones rudibus id temporis meis auditoribus crassa
 (quod aiunt) Minerua dictaui, denuo uobis auctiores stu-
 diosi adolescentes praelo mandatas offerimus, ut ad rem
 5 non modo utilem, uerum etiam, maxime necessariam, nouis
 his (quanquam triuialiter scriptis) lucubratiunculis, post
 prima grammatices praecepta excitemini. Inter uaria siqui-
 dem scholae nostrae exercitia, nullum est, meo iudicio, ad
 quod magis non tam excitandi quam etiam in rem uestram
 10 urgendi estis, quam ad epistolas sedulo scribendas, & iusto
 artificio componendas. Laudantur (& quidem non immerito)
 qui ad unguem grammatices praecepta callere, qui multas
 Ciceronis & aliorum paginas memoriter recitare, qui car-

minum diuersa genera non solum recitare, sed etiam com-
 15 ponere nituntur, quibus tamen omnibus quantumuis stu-
 diosis longe eos praefero, qui totis ingenij sui neruis epistolae
 student citra barbariem, docte, & eleganter componendae.
 Hoc enim exercitio rectius peruenitur ad studij bonarum
 20 literarum scopon, hoc est, ad rectam dicendi & scribendi
 rationem, sine qua neminem (quantumlibet de caeteris glo-
 rietur) eruditum iudicare solemus. Hoc quoque exercitio non
 modo tuas quisquis es apte & expedite scribes litteras, uerum
 etiam aliorum doctorum pariter & indoctorum qui ad te
 25 scripturi sunt facile indicabis. Vide praeterea quam hoc cae-
 teris scholaribus exercitijs praestet, quod omnium ferme reli-
 quorum usus post scholasticam palestram cesset, huius autem
 perpetuo perseueret. Quis est enim qui crebro aut scripturus,
 aut scriptas accepturus est litteras? Et quis est qui carmine
 post scholas nisi subinde animi gratia uti consueuit? Quemad-
 30 modum igitur hactenus bonarum litterarum candidati Pro-
 soedia nostra adiuti studuistis alacriter uersibus scribendis,
 ita nunc non minori sollicitudine & alacritate harum prae-
 ceptionum nostrarum adminiculo studete epistolis docte
 scribendis, & tandem experiemini quod nihil inquam in
 35 ludo litterario utilius & magis necessarium tractaueritis.
 Valete, & uestris ultro commodis & utilitatibus consulenti
 Macropedio auscultate. Et ut hoc quoque adijciam, uobis
 dicatus hic liber habebit duas partes. Prior Inuentionem rhe-
 toricam adeoque epistolicam, posterior Dispositionem & Elo-
 40 cutionem tractabit. Rursus Valete.

*Epistolica Georgii Macropedii studiosis Traiectinae scholae tyrunculis nuncu-
 pata*, Antwerpen, Joannes Hillenius, 1543, bl. A 2 r. —v.

Opgedragen aan de leerlingen van de Sint-Hiëronymusschool te Utrecht, zoals
 brieven 1, 3, 8 en 13.

30 De *Prosoedia* van Macropedius verscheen voor het eerst in 1541; zie
 brief 8.

11. Georgius Macropedius aan Jacob van Delft.

Utrecht, 16 augustus 1544.

Macropedius draagt het bijbeldrama *Josephus* op aan zijn vriend; hij had het
 een jaar laten liggen omdat hij de tijd niet vond het voor de uitgave klaar te
 maken; over het feit of het moet uitgegeven worden zal de vriend oordelen.

Georgius Macropedius Iacobo Delfio S.D.

Postliminio fortassis mi Iacobe Iosephum meam recipere tibi uideberis, quòd eam tibi anno superiori dicauerim, & nihilominus hactenus, dum transcribere meditarer, quasi captiuam seruauerim. Causam tamen dilationis, ubi me audieris, 5 in perpetuas meas tum domesticas tum scholasticas occupationes reijcies scio, quibus nimirum ita distineor distringorque, ut uix interim mihi propijs liceat commodis et necessitatibus inseruire. Accipe igitur litterarium hoc (tametsi exiguum) ex nostra lucubratione munusculum, bonique consule. Et si quidem arriserit (id quod ipse uelim) trade incudi 10 in omnium studiosorum utilitatem, si secus, ita supprimatur, ut mihi nihilominus exemplar denuo recognoscendum relinquatur. Nescio enim quo pacto (ut omnium incommune animantium habet natura) fœtum quaeque suum mater, 15 quantumuis infœliciter aeditum, seruatum non extinctum cupiat, nisi quod (ut ueteri prouerbio dicitur) suum cuique pulchrum. Nam & simia catulos suos tametsi deformes nutrit, fouet, & amplectitur. Vrsaque fœtum informem (si Plinius credimus) paulatim lambendo format & figurat, figuratumque, ut teneriter foueat, pectori propensius apprimit. 20 Haec ioco dicta sint, tu serio fabulam dispice, & tuo iudicio examinatam tractita. Vale mi Iacobe, meque ut soles ama. Ex Traiecto anno millesimo quingentesimo quadragesimo quarto. 16. Augusti.

Omnes Georgii Macropedii fabulae comicae, denuo recognitae, Utrecht, Harmannus Borculos, I, 1552, bl. L 1 r. —v.

Jacobius Delphius of van Delft, waarschijnlijk magistraat te Utrecht.

2 Het stuk werd dus geschreven in 1543 en in dat jaar opgevoerd te Utrecht.

5 Met *domesticae occupationes* wordt bedoeld het bestuur van het arme fraterhuis of convict voor arme scholieren; met *scholasticae occupationes*: het onderwijs aan de Sint-Hiëronymusschool.

15—19 De voorbeelden zijn getrokken uit PLINIUS, *Naturalis historia*, boek 8; vgl. ISIDORUS van Sevilla, *Origines sive Etymologiae*, boek 12, 2, 22, die aan dezelfde bron putte.

12. Georgius Macropedius aan Lambert Canter.

Utrecht, 14 oktober 1551.

Oprichting van het bijbeldrama *Adamus*, uit dankbaarheid voor aan de auteur en aan zijn arme scholieren bewezen weldaden. Canter moet zelf oordelen of het gewenst is dit stuk te publiceren. (Het keizerlijk privilege werd te Brussel gegeven 18 april 1552).

Ornatissimo viro M. Lamberto Canthero Legum Doctori, & Caesareae maiestatis in urbe Traiectina Consiliario dignissimo Georgius Macropedius Sal. dic. pluri.

Tanta me uir ornatissime benevolentia prosequeris, tantaque pueros meos pauperes pietate complecteris, ut non modo (si qua sint) mea, sed & me ipsum prorsus tibi debeam. Cum igitur uideam tibi nostra plus aequo (pro meo quidem iudicio) placere & plus quam mereantur ultro probari, non potui quin Adamum meam ab initio tibi destinatum nomini tuo dicarem seu nupurem, & in hoc uno quod possum, animi gratitudinem tibi ostenderem. Videbis autem in Actu praecipue quinto nonnulla languidius quam uelim cohaerentca, ut scopas (quod aiunt) dissolutas non immerito fortassis iudices, id quod eam ob causam accidit, quod in diuersis locis quaedam seueritati & diuinae scripturae rigori non satis conformia, hortatu amicorum subducta sint, qui rem seriam fabulosius tractandam dissuaserunt, Cuiusmodi erant nonnulla, quae de Simone, Zacharia, Iosepho & ipsa diuina uirgine ut fieri poterant, citra scripturae auctoritatem facta fingebantur. Accipe tamen quale quale sit exiguum mi domine abs tuo Macropedio comicum munusculum, accipe (inquam) Adamum hanc nostram, & cum perlegeris, si & aliorum lectione dignam iudicaueris, è maleuolorum dentibus uindicatam cuius typographorum excudendam trade, si indignam, liberrime supprime. Tuo iudicio stet aut cadat, seruetur aut pereat. Non usque adeo siquidem *φιλεγκώμιος* sum, aut (si dici liceat) *φιλόφημος*, ut calcibus merito proculcanda mordicus nitar defendere, aut passim omnibus impudenter obtrudere. Vale uir undecunq̄ue doctissime. Traiecti anno à Christo nato sesquimillesimo, quinquagesimo primo. Die Octobris. 14.

Omnes Georgii Macropedii fabulae comicae, denuo recognitae, Utrecht, Harmanus Borculous, I, 1552, bl. R 2 r. —v.

Lambert Canter of Cantor, geboren te Groningen in 1513, vestigde zich te Utrecht, waar hij in de magistraat werd opgenomen en stierf in 1553. Vgl. De Navorscher, XXXIX (1889), pp. 54—55.

9 cohaerentca : lees *cohaerentia*.

13. Georgius Macropedius aan zijn leerlingen te Utrecht.

(Utrecht, 1552).

De eerste uitgave van het schooldrama *Rebelles* werd, samen met de *Aluta*, aan de leerlingen van de Sint-Hiëronymusschool opgedragen. Zo ook de nieuwe bewerking.

Ad Traiectinam iuuentutem, Macropedius.

Accipite quotquot uirtutis & bonarum literarum studiosi
estis pueri mei, accipite inquam *Rebelles* fabulam nostram,
olim uobis dicatam, & iam denuo uobis recognitam, plus-
culisque in locis emendatam, & (ut absolutior esset) ducentis
5 ferme uersibus auctam. Legite (si placet) nostra, & in re
ludicra non tam aurium uoluptatem & animi oblectationem,
quàm morum probitatem & bonarum literarum eruditionem
uaenamini.

Omnes Georgii Macropedii fabulae comicae, denuo recognitae, Utrecht, Har-
mannus Borculous, 1552—1553, II, bl. C 2 r.

Opgedragen aan de leerlingen van de Sint-Hiëronymusschool te Utrecht, zoals
brieven 1, 3, 8 en 10.

2 Toen het stuk voor het eerst verscheen, samen met de *Aluta*, zie brief 1
van 1535.

14. Georgius Macropedius aan Jan van Lent.

Utrecht, november 1553.

Het schooldrama *Hypomone*, dat enkele jaren te voren was opgevoerd, wordt
door Macropedius, bij de nieuwe bewerking, opgedragen aan de weldoener
van de arme scholieren van de Sint-Hiëronymusschool.

M. Ioanni à Lent Caesareae Maiestatis consiliario, Georgius
Macropedius. S.D.

Cum te uideam uir ornatissime nostri studiosum, & fabellas
nostras plus aequo (quod pueriles sint) studiose amplecti,

- Hypomonem seu patientiam nostram annis superioribus ex tempore scriptam, & in pauperum nostrorum gratiam
 5 sub κληροδοσία populo exhibitam, tuae dignitati dudum promissam iam tandem dedico. Volebam quidem (quod indigna mihi uideretur, ut alicui uiro graui obtruderetur) eam suppressere, consilium secutus illius qui quidlibet edendum in annum nouum premendum suadebat, secus tamen sua-
 10 dentibus amicis, scrinio erutam alicui amicorum strenulae loco donare decreui. Fuit autem inter caeteros utrique nostrum communis amicus, qui tibi id muneris (quamquam exigni) praecipue acceptum fore asserebat, & sua exhortatione pudorem meum uicit, & ut auderem incitauit. Offero
 15 tibi igitur uir eruditissime hanc fabellam, & tanto libentius quanto pre multis aliis in pauperes nostros te noui propensio-riorem. Vale, et si aliquatenus probaueris, boni consule, & ab aemulis defende. Si secus (quod ego ipse uolebam) denuo suppressime. Traiecti Anno. 1553. mense Nouembri.

Omnes Georgii Macropedii fabulae comicae, denuo recognitae, Utrecht, Har-
 mannus Borculous, 1552, I, bl. i 2 r.

Jan van Lent, oud-leerling van Macropedius, magistraat te Utrecht. In de *Apotheosis* (1565), bl. 4 r., wordt Ioannes Lentius Ultraiectinus genoemd: „doctissimus” en „Caesaris officio, & Regis, ubique potens”.

9 in annum nouum: lees *nonum*. Vgl. HORATIUS, *Ars poetica* 388: „nonumque prematur in annum”.

13 exigni: lees: *exigui*.

19 De jaartekening geeft hier: 1553, maar de uitgave van het eerste deel van Macropedius' schooldrama's draagt het jaartal 1552.

15. Georgius Macropedius aan Nicolaas van Nieuwland.

Utrecht, 1556.

Opdracht van het bijbeldrama *Iesus scholasticus*, uit dank voor welwillendheid.

Reverendo D. Nicolao à Nova Terra Episcopi Hebronensi, &
 Suffraganeo Traiectensi Georgius Macropedius S.D.P.

Pro singulari qua me semper complexus es Reuerende Do-
 mine, tua beneuolentia, non habeo quod tibi rependam,
 praeter exiguum hoc literarium munusculum (nempe Iesum

scholasticum) quod tibi nonnihil placere consideravi. Hoc
 5 itaque tibi liberius (quamquam non sine rubore) quàm alij
 cuiuis nuncupare ausus fui. Nouisti siquidem naturam meam
 pusillanímem, & plus satis verecundam. Accipe igitur
 Reuerende praesul hoc quantulumcumque munusculum,
 quod verecundus offero, & boni consulae. Vale in Christo
 10 Iesu omnium nostrum quantumuis puero saluatore & re-
 demptore. Traiecti anno 1556.

Iesus scholasticus Georgii Macropedii, Utrecht, Harmannus Borculous, 1556,
 bl. 1 v.

Nicolaas van Nieuwland (1510—1580), werd in 1541 bisschop van Hebron en wijbisschop van Utrecht, in 1559 de eerste bisschop van Haarlem; trok zich in 1569 terug. Vgl. A. H. L. HENSEN, *De twee eerste Bisschoppen van Haarlem in de zestiende Eeuw*, Hilversum (1927); L. J. ROGIER, *Geschiedenis van het Katholicisme in Noord-Nederland in de 16e en 17e Eeuw*, I, Amsterdam 1945; M. DIERICKX, *De Oprichting der nieuwe Bisdommen in de Nederlanden onder Filips II*, Antwerpen/Utrecht 1950.

V. SIMON PELGROM (Pelegromius)

Simon Pelgrom, geboren Bosschenaar, werd in december 1539 (volgens Schutjes: in 1542) prior van het Wilhelmiënklooster Baseldonck op de Windmolenberg te 's-Hertogenbosch en in 1557 provinciaal van zijn orde. Bij zijn dood in 1572 was hij, volgens Schutjes, omtrent 65 jaren oud; is echter de tekst in brief 1, regel 24, letterlijk op te nemen, dan moet Pelgrom geboren zijn circa 1515. Behalve een Latijns-Nederlands schoolwoordenboekje, *Synonymorum sylua* (verschillende drukken vanaf 1537), schreef hij nog een *Descriptio originis urbis Syluaeducensis* (1540), slechts in een Nederlandse vertaling bekend (Amsterdam 1629). Misschien is Pelgrom ook de schrijver van een handschrift over heraldiek, afkomstig van de familie Pelgrom de Bij (Handelingen van het Provinciaal Genootschap, 1916—1927, p. 40).

Zie: VA, 1ste uitg., pp. 718—719; 2de uitg., pp. 812—813; SWEERTIUS, p. 676; FOPPENS, II, pp. 1101—1102; PAQUOT, VI, pp. 283—286; SCHUTJES, IV, p. 395; BNB, XVI (1901), kol. 875—876 (A. ROERSCH); NNBW, II, kol. 1081 (G. C. A. JUTEN); L. C. MICHELS, *Kiliaen en Pelgrom. Bijdrage tot de Kennis der Bronnen van Kiliaen*, Tijdschrift voor Taal en Letteren, 28 (1940), pp. 215—234. Zie nog het pamflet: *Totius Belgicae Urbium, Abbatiarum, Collegiorum diuisio*, 1570, pp. 214—215.

1. Simon Pelgrom aan Philippe Le Noir.

's-Hertogenbosch, 1 januari 1546.

Opracht van de 2de druk van Pelgroms *Synonymorum sylua*. Moge dit werk bijdragen tot de liefde voor de oude letteren bij de jeugd, mede dank zij het patronaat van Le Noir.

D. Philippo Nigro, Aurei Velleris Cancellario, Caes. Maestati à Consiliis, Archidiacono Morinensi, D. Godulae apud Bruxellam Decano, &c. F. Simon Pelegromius S.D.P.

Quum olim apud Athenienses, clarissime Mecoenas, constet ter maximum fuisse qui de republica Atticorum esset benemeritus, duxi & ego explicandam animi notionem, ac dispiciendum possem num aliqua via Christianorum prodesse reipublicae. Illis Christum nescientibus palmarium erat insignia praebuisse stratagemata, & praemij loco tulisse Prytanei decus. Id erat honestissimum si cui non daretur modo congiarium pro pulchrè gestis rebus, verumetiam victus in omnem vitam quotidianus de Prytaneo procuraretur, quo & reliqui id conspicientes ad beneficentiae studium accederentur. Tantum apud illos effecit innata ratio. Nobis vero quibus praeter priscas hominum dotes accessit notitia Christi, ulterius promonendum est. Docemur euangelicis literis nocere nemini & benefacere omnibus, idque citra nostri meriti foenus. Nam si in caduco hoc mundo beneficia reponantur, quae spes restabit in posterum? Proinde coepi tacitus aliquoties cogitare quibus modis possem nauare operam alijs quandoque profuturam. Caeterum cogitanti vt bonas iuuarem literas, duo se ingessere impedimenta, non aliter quàm puero Theocritico fiscellas textenti cum vineam custodiret, duae incommodarunt vulpeculae. Etenim vt altera sub vmbra pampinorum subleget vas, altera manticam inuasit cibo refertam: ita vereor ne illa plus in curarum catenas quae nutu diuino vixdum lustris sex peractis me continent totum, & in multorum impingam dentes genuinos qui in me confringantur. Quinetiam summo liuidorum iure Catullianum illud occinam: Nos aliò mentes, aliò diuisimus aures.

Iure igitur vincemur, amat victoria curam.

Videas enim quosdam lacerandi rabie vsque adeo efferatos vt expolitissima quaeque & ad vnguem facta dente (quod aiunt) Theonino conuellere audeant, perinde ac si nihil sit approbandum, quantumlibet frugiferum, quod ipsi vel non confecerint, vel receptorum non inscripserint aluo. Vtinam vanus esset vates qui dixit: Pascitur in viuus liuor, post fata quiescit. Tunc suus ex merito quenque tuetur honos. Vtinam & veridicus crederetur Phocylides qui pulchrum esse tradit in re honesta contendere de victoria. Quod ipsum Hesiodus quoque suum edocuit Persen, Theognis Cynnum, Seneca Lucilium. Tolerabiliùs sanè res humanae se haberent, placi-

- 40 daque pace omnia conquiescerent, si huiusmodi pestes quae odio plus quàm nouercali nihil non persequuntur ab anthisterijs arcerentur literarijs, vbi licere sibi credunt quicquid libuerit. Haec vt ea sint quae calamum scribenti excutiant, tabulamque é manu diripiant, non potui tamen vel sexcentis
- 45 lacessendus Aristarchis non scribere, quod tyrunculorum corroboret latera, pro nihilo interim pendens latratorum rictus, dummodo illiteratis nonnihil per me accrescat profectus. Synonyma itaque quae ante annos octo improbis typographi efflagitationibus prelo commendaram, ad incudem reuocare operae precium putauti, atque ea demum formula
- 50 asserere in tuam clientelam quae in enchiridio requiritur. Nec moror quidem vulgi *μικτηρισμους*, Satyricosque sales, modo tibi tuique similibus opellam nostram non sentiam sordere, ceu Leuidensae munus. Quandoquidem à laudatis laudari, & ab illaudatis vituperari, aequa laus est. Atque in
- 55 certissimam spem adducor candidissime literatissiméque Philippe, synonymorum meorum sylvam tibi consecratam, non prius improbatum iri quam locusta pariat Lucam bouem. Siquidem pèrnoui tuam in censendo aequitatem inuictam, quippe qui non tam suo pondere, quàm donantis animo
- 60 metiaris omnia. Porro quòd in tanta praestantium virorum corona te solum praefecerim syluae, gratitudinis crede symbolum. Sic enim immobilis semper stetit sententia, vt hac saltem parte testarer nihil esse antiquius amicitia reciprocata. Adhaec vt per tui nominis celebritatem sitientiores redderentur
- 65 pueri melioris literaturae candidati. Comperias enim non paucos eo praeditos ingenio vt authorem libri & cum cui liber dicatus sit, iuxta suspiciant, deamentque. Scio quidem hoc literarium munusculum esse infra consularem functionem, equestrémque dignitatem, verum quum mola litent
- 70 falsa, qui thura non habent, hoc ego te contentum fore auguror. Amplissimis hic te à me decorari titulis, ac turgidis depraedicari buccis, nec meus fert animus, nec diuina in tuo pectore patitur virtus. Quae quo caelatur studiosus, hoc publicatur liberalius : eadem enim virtutis atque flammae ratio.
- 75 Virtus suppressionem non admittit : nec quis caelauerit ignem lumine qui semper proditur ipse suo. Tantum te deprecor obsecróque vt studij nostri primitias amoris veri indices & defendere velis & exporrecta fronte excipere. At si quantum lambendus hic partus postularit non videar praestitisse, memineras me tibi sylvam misisse caeduum, hoc
- 80 est *προγυμνάσματα*, non Polycleti aut Praxitelis opera :

quae si non displicuerint, minime grauabimur & aliàs Christianae scholae Minerualia dona elargiri. Vale ornatissimum huius saeculi decus, atque elegantioris Musae Mecoenas. Busciducis, Anno post donatum humanitati Deum sesquimillesimo quadragesimo sexto, Calendis Ianuarijs.

S. Pelgromius, *Synonymorum Sylva*, 2de druk 's-Hertogenbosch, Jan Schoeffer, 1546, bl. 2r—3v.

Philippe Le Noir (Nigri), geboren te Boulogne-sur-Mer, doctor in de beide rechten, kanselier in de orde van het Gulden Vlies, deken van Sint-Rombouts te Mechelen en van Ste-Goedele te Brussel; benoemd tot eerste bisschop van Antwerpen, kon hij geen bezit nemen van zijn bisdom; hij stierf 4 januari 1563 te Brussel. Vgl. SWEERTIUS, pp. 645—646; VA, 2de uitg., p. 777; BNB, XV, kol. 734—737 (Ch. PIOT); J. LAENEN, *Histoire de l'Eglise Metropolitaine de Saint-Rombout à Malines*, I, Mechelen 1919, pp. 184—186, 251—252.

13—14 Vgl. Luc. 6, 27, 33, 35.

19 Vgl. THEOKRITOS, *Eidullia* 1, 52—53.

24 Mag uit de toespeling op „zes lustra” worden besloten, dat Pelgrom toen ruim 30 jaren oud was?

27 CATULLUS, 62, 15—16.

30 Vgl. HORATIUS, *Epist.* 1, 18, 82.

34—35 OVIDIUS, *Amor.* 1, 15, 39—40.

36 Vgl. PHOKULIDES, fragm. 10: *ἐν δὲ δικαιοσύνη συλλήβδην πᾶσ' ἀρετῇ ἔστιν*; *Anthologia lyrica*, ed. E. DIEHL, I, 1, Leipzig 1936, p. 60.

37 Hesiodos schreef zijn *Ἔργα καὶ ἡμέραι* tot onderrichting van zijn broer Perses; Theognis dichtte zijn elegieën voor zijn vriend Kurnos; Seneca richtte zijn *Epistolae morales* aan Lucilius.

45 Aristarchos van Samothrake (2de eeuw v. C.), bibliothecaris te Alexandrië, erudiet en criticus, bekend om zijn scherpe kritiek en exegeze van Homeros. Overdrachtelijk staat Aristarchos voor een criticus.

47 De eerste uitgave van dit werk verscheen bij Gerard van der Hatart te 's-Hertogenbosch in 1539 (NK, II, nr. 3685); de voorrede was gericht aan de studerende jeugd.

53 „levidense munus”: CICERO, *Ad famil.* 9, 12, 2.

87 *sexo*: lees *sexto*.

2. Simòn Pelgrom aan Hendrik Pelgrom en Hendrik van der Meulen.

's-Hertogenbosch, 11 januari 1546.

Tweede opdrachtbrief voor hetzelfde werk. Deze twee Bossche kanunniken hebben Pelgrom tot deze nieuwe uitgave aangezet en hebben hem de raad gegeven een beschermheer ervoor te zoeken ; dat is nu Philippe Le Noir.

D. Henrico Pelegromio insignis ecclesiae collegiatae diui Ioannis euangelistae in Buscoducis Cantori & M. Henrico à Mola vtriusque iuris licentiato ac canonico F. Simon Pelegromius S.D.

Quandoquidem saepenumero paribus ac pertinacibus votis à me contendistis doctissimi viri, vt *Synonymorum* meorum sylum locupletatam ac recognitam in communem studiosorum omnium vtilitatem euulgarem, non potui non tam
 5 pijs vestris precibus emollitum ac sequacem praebere animum. Voluistis vernaculum quiddam exotico dicari Mecoenati quo plurimum animi accresceret scholae Buscoducensis tyronibus. Delectus est Mecoenas candidissimus D. Philippus Niger, qui quantumlibet in longinqua degat regione, tamen sui
 10 celebritate nominis ac praestantia auctoritatis id efficit, vt libentius adolescentuli nostrates bonis dent operam literis. Habetis quod summa mente petistis : pergite liberalis, artes ingenuas prouehere. Prouectio siquidem studiorum decus creat, decus ex studijs inuictum parit ardorem, ardor generat
 15 profectum, profectus denique pia quadam vi caelestes deijcit iras. Viuite ac valete Mecoenates Philomusi. Buscoducis, Anno M.D.Xlvi. Vndecimo Ianuarij.

S. Pelgromius, *Synonymorum Sylua*, 2de druk 's-Hertogenbosch, Jan Schoeffer 1546, bl. 6 r.

Hendrik Pelgrom, kanunnik van de Sint-Janskerk te 's-Hertogenbosch in 1499, werd cantor van het kapittel in 1532, stierf 13 juni 1561. Vgl. SCHUTJES, IV, pp. 223, 247.

Hendrik van der Meulen, iuris utr. lic., werd kanunnik van St.-Jan te 's-Hertogenbosch in 1506, stierf 14 oktober 1552. Hij wordt ook vermeld als Henricus de Molendino, of : à Mola. Vgl. SCHUTJES, IV, p. 249.

12 liberalis : lees *liberales*.

VI. DOMINICUS SCHENCKELS

Dominicus Schenckels (Schenckelius, Scencelius), geboren te 's-Hertogenbosch, waarschijnlijk kort na 1500, gaf zich zelf de bijnaam Sylvius (d.i. Bosschenaar); hij studeerde te Parijs in de letteren en de geneeskunde; was reeds in 1537 „medicus” te 's-Hertogenbosch; doceerde er aan de Latijnse school, waarvan hij in 1575—'76 nog als „rectoir” wordt vermeld. Hij stierf vóór of in 1585. Van hem zijn gedrukt: een Latijnse vertaling van de Griekse spraakkunst van Manuel Chrysoloras (uitgaven: Parijs 1534 en 1539) en een schoolboek: *Orationes Terentianae* ('s-Hertogenbosch 1557).

Zie VA, 2de uitg., p. 194; SWEERTIUS, p. 223; FOPPENS, I, p. 249; PAQUOT, XV, pp. 58—66; Z, II, pp. 607, 909; SCHUTJES, IV, p. 410; BNB, XXI (1911—'13), kol. 685—686 (A. ROERSCH); NNBW, VI, kol. 1125 (J. FRUITIER).

1. Lieven van der Maude (Laevinius Ammonius) aan Dominicus Schenckels.

Sint-Maartensbosch (bij Geraardsbergen), 27 december 1523.

Antwoord op een verloren gegane brief van Schenckels, waarin deze de katuizer gelukwenste met een Latijnse vertaling van Johannes Chrysostomus. Weinig verdiensten, meent Ammonius: ik ben niet de eerste vertaler. Verzekering van blijvende vriendschap.

L. Ammonius, Dominico Syluio suo, S.D.P.

Hodie, sexto calendas Ianuarij, diuersis quidem perferentibus, sed ita in tempore, quod aiunt, treis epistolas, unam super aliam, accepi, ut vix commodiore potuerint articulo reddi. Et duae quidem priores erant ab Euerardo meo, sed ita fors usu
 5 venit, mi Sylui, ut cum illas etiamnum digitis tenerem, ac auide vorarem, (ut ferè famelici solent, cum primum edendi potestas facta fuerit) commodum tua quoque superuenerit. Qua, dispeream, si quid usquam hoc anno mihi iucundius obiectum fuit. Non capior laudibus amicorum, neque enim
 10 laudum usque adeo ieunus sum, ut ob id amicitiam arbitrer cum quiuis ineundam, sed tamen doctorum hominum non possum non approbare studium, quo miro quodam, ut ita dicam, contagio inter sese copulari gaudent, & bonarum illam literarum dulcedinem inuicem affricare. Habet hoc natura
 15 commune studium, ut etiam longissime dissitos animos coniungat. Quapropter nihil accidit noui, si vel Becio nostro, vel Euerardo quoque, tibi amica mendacia de Ammonio narranti, credidisti. Credidisti inquam, sed vide quaeso ne id temere feceris. Neque enim excidisse mihi aliquod opus-
 20 culum de vera (quod scribis) vita religiosorum memini, neque in literis ad Euerardum nostris aliquid fuisse suspicari

possum, quod tantopere te caperet, ut hasce tam officiosas ad
 me literas dare minime grauereris. Quam quaeso te Venerem
 in ijs deprendere potuisti, quas raptim expectante tabellario,
 25 magis effudi, quam scripsi? Nam de opusculo illo, falsum te
 satis noui, nisi forte sermunculum quemdam, quem non
 admodum ad meam ipsius stomachum, sed alienis incedens
 vestigijs, scripsi, opusculum appellas. Ceterum qualis ille
 qualis inquam alijs videatur, nescio, mihi tantem arridet, ut
 30 nulli minus quam mihi velim adscribi. Nihil enim mihi
 in eo facto est, praeterquam quod phrasin alterius cuiusdam,
 qui eum prior sermonem aediderat, non admodum latinam,
 in nonnullis interpolauit; caeterum ea quae manere poterant,
 intacta reliquit. Sed tamen bene habet, atque isthac occasione
 35 tui non notionem modo, verum etiam amicitiam mihi adepto
 gaudeo. Nam etsi nulla eximiae doctrinae persuasionem mihi
 possum vindicare, illud tamen committere non possum, ut
 ijs potissimum qui bonis literis bonae quoque mentis studium
 addiderunt, non ex animo faueam, ac bene velim. Qualem
 40 profecto, si quem aliud, esse Becium nostrum multis argu-
 mentis perdidici, neque aliud de Euerardo nostro possum
 opinari. Nam de te quoque mihi facile persuades, qualis
 amicus sis futurus, qui nullo unquam beneficio prouocatus,
 pauperis monachi, unde nihil emolumenti sperare potes, cu-
 45 pido satis amicitiam ambire videaris. Verum etsi nihil aliud
 amico possum commodare, illud unum ex me tibi non vere-
 bor polliceri, in redamando animum me non indignum ami-
 citia praestaturum. Nihil igitur est quod Euerardo nostro
 succenseas, quod tuo me nomine salutare praeoccuparit. Vs-
 50 que adeo enim placet tecum mihi intercedere necessitudinem
 isthanc amicitiae, ut eo me nomine plurimum ei debere fa-
 teor, quod me tibi tam amice conciliarit. Atque ut intelligas,
 quam te sim cupido complexus, mox ut tuam pellegi episto-
 lam, nihil moratus, accensa lucernula, respondere properaui.
 55 Verum tu nec Aristophanis, nec Cleanthis, sed ne Epicteti
 quidem hanc fuisse lucernam existimes. Sed iam desino.
 Bene vale mi Sylui in Christo, et hanc nostram utcumque
 auspiciatam amicitiam strenue tuere. Quod si feceris, mul-
 tum profecto feceris. E Sylua nostra, eodem, quo supra die.
 60 Anno Domini 1523 expirante.

Besançon, Bibliothèque publique, Ms. 599, pp. 91—92.

Lieven van der Maude, die zich Laevinius Ammonius (ook De Harena)

noemde, was geboren te Gent, 13 april 1485 ; hij stierf in het kartuizenklooster te Rooigem bij Gent in 1556. Achttien jaren oud was hij ingetreden bij de kartuizers van Sint-Maartensbosch bij Geraardsbergen, vanaf 1506 verbleef hij in het klooster Coninxdal te Rooigem bij Gent, dan wederom in Sint-Maartensbosch (zeker 1518 tot 1533), daarna weer te Rooigem ; van 1540 tot 1542 in Munnikhuizen bij Arnhem en tot 1547 te Scheut bij Brussel ; hij keerde terug naar Coninxdal bij Gent (1544), waar hij stierf. Vgl. VA, 2de uitg., p. 606 ; BNB, XIV (1897), kol. 84—86, aldaar ook lijst van zijn werken (P. BERGMANS) ; A. ROERSCH, *L'Humanisme belge à l'époque de la Renaissance*, I, Brussel 1910, pp. 57—68, met verdere literatuur ; H. J. J. SCHOLTENS, in *Ons Geestelijk Erf*, 25 (1951), pp. 27—28.

4 Everardus de la Marck zal een neefje zijn geweest van de Luikse prins-bisschop Erard de la Marck. Zie over de Van der Marck's de artikelen in BNB, XIII.

16 Becius wordt nog vermeld in brief 2, r. 82 ; hij is dan te Rijsel (1527). Als Egidius Becius Verviacensis komt Gillis van Beek voor in *Graphæus' Aeglogæ tres*, Antwerpen 1536 (NK, I, nr. 1021) ; hij stond toen aan het hoofd van de school te Wervik. Vgl. H. de VOCHT, *Hystory... Collegium Trilingue Lovaniense*, III, Leuven 1954, p. 445.

25 Het *opusculum*, waarvan hier sprake is, is *Divi Ioannis Chrysostomi Sermo de Providentia Dei, & Fato* in 1527 te Antwerpen bij Michael Hillen van Hoochstraten verschenen (NK, III, nr. 4207), met opdracht, 24 januari 1527, aan Franciscus Massenius.

55 De Byzantijner Aristophanes (ca. 257—180 v. C.) was bibliothecaris te Alexandrië, uitgever van Homeros en andere Griekse auteurs.

55 Kleantes van Assos (331/30—232/31 v. C.), stoïcijns wijsgeer te Athene. Epiktetos van Hiëropolis (ca. 60 — 140 n. C.), stoïcijns wijsgeer te Nikopolis.

2. Lieven van der Maude aan Dominicus Schenckels.

Sint-Maartensbosch, 12 juni 1527.

Antwoord op een brief van Schenckels van 5 april. Ammonius is gelukkig omdat het Schenckels goed gaat in het leven, dat hij kan studeren en een goede beschermheer heeft gevonden. Geeft hem raadgevingen bij de studie : aantekeningen maken, kritisch lezen. Hoe het komt, dat zijn brief zo laat werd besteld en beantwoord. Berichten over andere vrienden-humanisten.

L. Ammonius Dominico Syluio suo S.D.

*Ἐγγε ἐποίησας, ὦ φίλη κεφαλῆ, εὐδαιμονίαν τὴν σὴν φίλω
ἐμοὶ γοαρᾶμενος. Hoc est enim gaudere gaudium,
sic amico felicitatem gratulari, ut ipse felicitatis
non minimam tibi partem capere arbitreris. Equi-*

dem mi Sylui, persuades tibi volo, voluptatem mihi
maiolem esse nullam, quàm ut amicum *εἷ πρότ-*
5 *τονα* cognoscam: et si quenque alium certe quam maxime
Syluium. Quem tamen ipsum eo natura genio praeditum
esse perspexi, et ad omnem fortunam *εὐφρῶς ἔχοντα*, ut nisi
rerum mutetur ordo, *ὥστε τὴν ἀμαξαν τὸν βοῦν ἐλαύνειν*, ne-
quaquam possit *κακῶς πράττειν*. Quid enim nunc corporis
10 dotes referam, ad omnem gratiam ita compositi, ut vel
Timonem *τὸν μισάνθρωπον* ad amicitiam possint ineundam
perpellere: aut animi virtutes, quas optima eruditione con-
firmasti, tam luculentas, ut credam fore neminem à gratijs
usque adeo abhorrentem, quin te magnopere, si modo vel de
15 facie (quod dicunt) norit, suspecturus sit? Sed haec apud
alios, ut multo melius, ita ab omni quoque suspicione fuci
tutius effutire licebit. Certe Syluius in ore meo semper multus
est: *τούτον γὰρ φίλον εὔχομαι εἶναι*, quum inter amicos amicè
fabulari contingit. Quapropter nihil est quod metuas, ut ista
20 diuturna *σιγὴ* quicquam è necessitudine, quae tibi mecum
intercedit, detriuerit: quam equidem validioribus existimo
vinculis coijisse, quam ut intercapedo quantumuis magna, aut
etiam *ἀπροσηγορία ὀποσονοῦν ἂν χρόνιος ἐξαλείψειεν*, hoc
unum modo constet apud me, *εὐτυχεστατόν σε πράττοντα δια-*
25 *τελεῖν*. Illud sanè tibi optime habet, et maxime gratulor, quod
te patronum dicas eum esse nactum, cui *τῶν πτωχῶν πρόνοια*
sit cordi: nimirum quod necesse sit eum feliciter agere,
toties dei sponsione confirmatum, qui ad hunc modum vitam
instituerit. Foeneratur enim domino, qui miseretur pauperis,
30 ait Solomon, et vicissitudinem suam reddet ei. Eam tibi feli-
citatem Christus optimus maximus propriam ac perpetuam
esse velit. Quin et illud vix ullis explicem verbis, quod ais
in locupletissima te bibliotheca versari, quantum gaudeam.
Age mi Sylui, hic te virum fac praestes, et bonis studijs quan-
35 tum potes incumbe: atque ut id quod legis, non legas inaniter,
quandoquidem nequit omnia simul continere memoria, locos
tibi parato, quales in sua Copia describit Erasmus noster,
aut quales apud me vidisti, in quos omnia possis insignia,
et quicquid obiter legenti potissimum arriserit, congerere, ut
40 habeas penès te mundum omnium rerum bonarum, quae ad
quantamuis subitam occasionem in numerato tibi ac praesto

- sint. Quod si feceris, video futurum, ut habeamus Syluium
ἐν τοῖς μάλιστα εὐδοκίμοις, si non primum, quanquam ô,
 nequaquam certe postremum. Sed hoc unum tibi praestan-
 45 dum est, mi Sylui, ut studio tuo quam maxime fieri possit
 acerrimum adhibeas iudicium, neque statim omnia quae legis
 etiam apud probatissimos utroque probes pollice. Homines
 erant, et ob id humani nihil ab eis alienum, nempe lapsibus
 humanis obnoxij. *Τῆς δὲ πολυτελοῦς διαίτης οὐδὲν μακαριῶ σε*
 50 quanquam et hoc probe habet, modo temperare possis, id
 quod de te, si de quoque, facile crediderim : sed naturae
 modica sufficiunt, et ea studijs sunt accomodatissima. Sed
 iam dudum fortè plus satis me *νουθετοῦντα* prae-bui, prae-
 sertim tibi, qui abs te domo sumere possis, quod usui sit
 55 futurum, atque idcirco nunc ad hilariora me confero.
 Literas tuas nonis Aprilibus datas, vix tandem pridie eidus
 Iunias tanto post tempore accepi ; atque ut rideas monstro-
 sam quandam obliuionem, Husmannus noster venit ad me
 septimo eadem eidus, hoc maxime animo, ut tuas mihi
 60 literas in manum daret. Caeterum à prima statim salutatione
 data pariter et accepta, iniectus de rebus arduis sermo, totos
 ita nos ad se pertraxit, ut id quod vix etiam iurato contingere
 potuisset, de Syluiο nulla mentio fuerit. Breue tempus erat
 amicis confabulationibus concessum, ut fermè apud nos esse
 65 nosti, et *τὰ ἀναγκαῖα* familiaria haec excluserunt. Deinde
 separati, quum Angiam ille rediret, ego studijs me consuetis
 reddidisssem, e uestigio mentem recepimus uterque, et intel-
 leximus quanam in re cessatum à nobis fuisset. Itaque nihil
 moratus ille tuas mihi literas per fidissimum quendam misit,
 70 quas praesens praesenti dare neglexerat, et ego statim per
 eundem nulla interposita mora rescribere sum aggressus. Quo
 sanè fit, ut nihil quicquam in hisce literis, praeterquam ami-
 cum spectes, non ordinem, non dicendi lenocinium, non
 denique grauitatem. Omnia facile neglexi, ne rursus amicum
 75 negligerem. Et ob hanc obliuionem mi Sylui, qua apud Hus-
 mannum tui non meminisssem, cuius semper meminisse
 velim, statuas ipse licet quancumque poenam : lubens subibo,
 si modo culpam hanc adeo insignem in amicum admissam
 mihi condones.
- 80 Leurarsius iam pridem semel et iterum me interuisit, deus
 bone, quam suauis congerro. Is modo pastorem agere ocepit,
 nisi mauiis tu *μισθωτὸν* dicere. Becius noster Insulis agit,
 profiteturque apud Ioannem Lacteam *τὸν σχολάροχην* Odys-

seam Homeri graecam. Euerardus à Marca, Gandavi mae-
 85 chanicam discit artem, mordicus etiamnum sua studia com-
 plexus. Quod qua ratione faciat, aliàs pluribus commendabo.
 Ab Orodryo literas iampridem accepi, sanè quàm eruditus.
 Omnes perbelle valemus. Tu quoque ut optime valeas cura.
 E Sylua nostra pridie eidus Iunias. Anno 1527.

Besançon, Bibliothèque publique, Ms. 599, pp. 149—51.

11 Timoon, een Athener, die in de comedie en de satire als het type van de mensenhater wordt voorgesteld.

23—24 Vgl. Aristoteles, *Ethica ad Nicomachum* 8, 6 (1158 ab).

25 Onbekend, wie deze „patronus” of beschermheer was. Vermoedelijk tijdens Schenckels' studie en verblijf te Parijs in het Collège de Beauvais.

29 Vgl. Proverbia 19, 17.

33 Ook de bibliotheek, waarop wordt gezinspeeld, zal een Parijse bibliotheek zijn geweest, ofwel die van de beschermheer.

37 Erasmus. *De copia verborum ac rerum* (1512); oude Nederlandse uitgaven: NK, I, nr. 810; II, nr. 2909—2920.

38 Herinnering aan een vroeger bezoek van Sylvius bij Ammonius in het, kartuizerklooster (te Sint-Maartensbosch?).

58 Deze vriend Husmannus is waarschijnlijk Jan Huysman, die van pastoor te Antwerpen geworden was „Angiensis ecclesiae praefectus”, d.i. te Edingen. Vgl. H. de VOCHT, *History...*, III, p. 394, noot 6.

66 Angia: Edingen (Enhien), prov. Henegouwen.

80 Levrarsius: onbekend.

82 Becius: zie brief 1, r. 16.

83 Joannes Lacteus, humanist, rector van een Latijnse school te Gent en daarna te Rijsel; A. ROERSCH, *L'Humanisme belge*, I, p. 59; H. de VOCHT, *History...*, III, pp. 429—431.

84 Everardus: zie brief 1, r. 4.

87 Arnold van Bergeyck of Arnoldus Orydrius, hellenist en neo-latijns dichter, geboren te Bergeik (N.-Br.), schoolmeester te Edingen, gestorven 1533. Zie SWEERTIUS, p. 144; FOPPENS, I, p. 101; BNB, I, kol. 464; SCHUTJES, III, pp. 236—237; H. de VOCHT, *History...*, II, Leuven 1953, pp. 189—192. Van deze humanist heeft Schenckels te Parijs in 1531 een Griekse spraakkunst uitgegeven: *Summa linguae Graecae*. Een treurdicht op Orydrius' vroegstijdige dood staat in: Christianus Cellarius, *De incendio incitato in ciuitate Delph... carmen*, Antwerpen 1536, fol. 7 (NK, I, nr. 547). Zie brief 3.

3. Dominicus Schenckels aan de lezer.

Parijs, 4 mei 1531.

Schenckels schrijft, vanuit het Collège de Beauvais te Parijs, een inleidende brief voor de Griekse spraakkunst van zijn vriend en landgenoot Oridryus.

- Dominicus Sylvius Candido Lectori Sal. D.P.

Decipimur specie recti, brevis esse laboro, obscurus fio, inquit ille. Vt enim nihil est melius commoda luculentaque breuitata, maxime addiscentibus (quicquid enim praecipies esto brevis, ut cito dicta percipiant animi dociles, teneant-
 5 que fideles, ut ait idem) ita contrà nihil grauius atque adeò pestilentius inuenio, obscura illa & nimis in angustum contracta breuitate. Quo uitio plerosque istorum doctorum laborare uideo, qui dum breues esse student, miserè perdunt alioqui generosam & ad quiduis sequacem pueritiam. Contrà
 10 uidere est quosdam adeò longos, ut nihil sit, quod non anxiè persequantur, durum ac graue onus praeceptionum teneris ac imparibus humeris puerorum imponentes. Nil medium est. *Χάρις βαιοῖσιν ἀπηδεῖ*, ut habet prouerbum, at illa demum, quae facilitatem secum trahant, non quae offundant
 15 tenebras. Quorsum haec, inquires? Nimirum eò, optime lector, ut intelligas eum omne tulisse punctum, qui cursum medium inter obscuram breuitatem, & perniciosam prolixitatem ita instituerit, ut simul brevis sit & facilis. Quod praestitisse Oridryum facile intelliges, iuuenem utriusque linguae cal-
 20 lentissimum, Philosophum summum, neque contemnendum theologum, mihi septemdecim abhinc annis summa necessitudine coniunctum, qui hunc suum partum mihi commisit atque credidit. Habet ille alia quae breui edet, testatura insignem hominis eruditionem & ingenium prope diuinum :
 25 at haec rudimenta praeire maluit, ut aliquot clarissimis pueris, quos priuatim instituit, laborem illum describendi adimeret, ac caeteris omnibus facilitatem graecae Grammaticae cum summa utilitate commendaret. Quantum ad me attinet, dabo operam, ut libellus exeat in publicum, excusus
 30 typis castissimis ac castigatissimis. Nonnulla hic desiderabis, at summam scribit non iustum librum : & boni Praeceptoris est, nonnullas inter enarrandum autores praeceptiones, ubi locus postulabit, suis praescribere. Vale è nostro Collegio Bellouacensi.

Anno 1531. Quarto nonas Maias.

Arnoldus Oridryus, *Summa linguae graecae, vtilissima grammaticam graecam auspicantibus*, Parijs, Christianus Wechelus, 1531, p. 2.

Arnoldus Bartholomaei Oridryus, geboren te Bergeik, studeerde aan de Latijnse School te 's-Hertogenbosch, onder Jacobus Marinus, en daarna te Leuven, waar hij primus werd in 1520; hij zette zijn studie voort te Parijs, werd secretaris van Gerard Culsbroeck, abt van Mons Blandinus te Gent; reeds in 1531 was hij rector van de Latijnse school te Edingen (Enghien, in Henegouwen); stierf waarschijnlijk in 1533. Oridryus schreef een Griekse spraakkunst, *Summa linguae Graecae*, opgedragen aan de Gentse benedictijnerabt Culsbroeck; vertaalde Hesiodos in het Latijn. Vgl. BNB, I, kol. 464 (de SAINT-GENOIS); H. de VOCHT, *Hystory...* II, Leuven 1953, pp. 189—192. Op beide plaatsen wordt een voor mij onvindbare uitgave van deze Griekse spraakkunst vermeld, Parijs 1538; niet die van 1531.

1 HORATIUS, *Ars poëtica*, 25—26.

3—4 Ibid., 335—336.

16 Ibid., 343 : „omne tulit punctum”.

4. Dominicus Schenckels aan Gerard Suckerode.

Parijs, 10 augustus 1534.

Opdracht van de Latijnse vertaling van de Griekse spraakkunst van Chrusoloras. Vrienden hebben mij ertoe aangespoord deze vertaling te bezorgen al zijn er reeds talrijke spraakkunsten voor het Grieks verschenen, zowel in het Grieks als in het Latijn. Ik had liever mijn tijd besteed aan de geneeskunde alleen en ook wel een Grieks geneeskundig tractaat in het Latijn vertaald. Het schijnt echter, dat thans vele medici zich toeleggen op de studie van de Griekse taal om ook de Griekse werken over geneeskunde beter te kunnen bestuderen. Het werkje moge dan een hulp hiertoe zijn. Later zal ik wel iets anders vertalen in verband met mijn vak.

Insigni artivm liberalivm ac medicinae doctori D. Gerardo Sukerodio, ad diuum Petrum canonico Traiectensi Dominicus Syluius S.P.D.

Multis modis contenderunt à Christiano Wechelo haud aspernando typographo uiri aliquot sanè quam eruditi, ut *ἔρωτήματα* illius Emanuelis Chrysolorae ad recognitum exemplar castigata suis castis typis excuderet, neque sineret optimum Grammaticum diutius neglectum iacere, quod antè
5 non nisi scabrosissimè sordidissimèque esset excusus: illumque affirmabant haud mediocre operae pretium rudioribus literarum Graecarum facturum, si è regione Latina uersio,

- ut in Theodoro Gaza factum uidemus, opponeretur, polli-
 10 centurque ne id illi fraudi esset, se autorem hunc publicè
 praelecturos. Placuit consilium tum Christiano tum alijs qui-
 busdam neque leuibus neque uulgariter doctis amicis, prae-
 sertim Gerardo Morrhuo Campensi, ut ad me iretur, recu-
 15 santemque multis rationibus impellere sunt conati, atque in
 me laborem hunc uertendi transferre. Itaque tandem supera-
 tus ac uictus illorum uoluntate, inuitus planè coactusque
 hanc prouinciam suscepi. *Τί δὲ ἂν καὶ πάνθῃ τις, ὅποτε*
φίλοι ὄντες βιάξουντο; Maluissem enim hoc otium insumere
 in Medicinam, cui me, caeteris omissis rebus omnibus, unicè
 20 deuoui, ut eam totam decurrerem, in cuius ulteriori stadio
 iam consisto, cuique hac uersione scirem magnam me cala-
 mitatem illaturum. Quòd si nomini meo interpretatione aliqua
 uoluisssem consultum, fuisset id promptius atque expeditius
 ex libro aliquo Galeni, idque non sine magno fructu studio-
 25 rum meorum. Nam Grammaticam uetere, pottissimùm ut uer-
 bum penè uerbo, uersus uersui respondeat, ut est sine magna
 gloria opus, ita longè laboriosissimum difficilimumque ac
 fastidij nauseaeque plenum, & in quo si paululum quid
 labaris (ut est praeceps lapsus in his minutijs, ad quae caecu-
 30 turet facile uel Lynceus uel Argus quispiam) multum est
 ubique nasi & cachinni. Adde quòd libens semper abstinu-
 erim & à Graeca Grammatica scribenda & uertenda, cùm
 habeam alioqui in eam rem multa, non incommoda, ni fallor,
 futura studiosis, cumque non semel eò me haud pauci amico-
 35 rum sint adhortati. Est enim Grammaticarum Graecarum
 tum à Graecis hominibus tum à Romanis conscriptarum tanta
 copia, praeterea tantus prouentus Graecè doctissimorum
 uirorum, ut tot à Latinis scriptae Graecae Grammaticae, aut
 latinitate donatae, aut quae quotidie à Graecè doctis praele-
 40 guntur, uel abundè satis esse queant. Verùm quando uicit
 semel improbum amicorum studium, non est cur impensae
 hinc operae me poeniteat, tum ut hac qualiquali uersione, ac in
 Graeco opere *ταῖς συζυγίαις* explicatioribus atque toto libello
 castigatori & nitidiori, studiosis literarum Graecarum com-
 45 mendaretur eruditissimus autor, *ὅς πρῶτος ἐφροντευσεν καὶ ἐδίδαξε*
ἐν ἰταλίᾳ τὰ ἑλληνικά, ut in calce suæ Grammatices testat-
 ur Constantinus Lascares, quæ iam septingentos Italia annos
 exularant, testa in sua uita huius indefesso auditore Leonardo
 Aretino, quique primus Grammaticam Graecam scribere est
 50 exorsus, neque id me tantum iudice, deus bone, qua simpli-

citate, qua luciditate, quo compendio ac ordine, perplexis
 interim comparationum, accentuum, spirituum, alijsque id
 genus nodis in calcem operis relegatis, ἀλλ' ὅν τὸ βιβλίον
 οὐκ οἶδ' ὅπως τινὲς τῶν ἀμαθῶν συστειλαντες διέφθειραν,
 55 ut Constantinus Lasc. ait, tum ut te, qui iam sat magnum
 gradum fecisti in Graecis (neque enim putabas te ad unguem
 perfectum medicum esse posse, nisi magno tuo, ut fit, toedio,
 at non minori bono, Graeca studia capesses, ut iam quoque
 uidere est bonam medicorum partem etiam aetate prouec-
 60 torum literas Graecas amplecti) arbitrum atque adeò iudicem
 constituerem huius uersionis, triualis quidem, sed quae non
 minus operae requisivit, ne quid amplius addam, atque
 sinuosae illae, nimisque anxiae uersiones, & num Chryso-
 lora sic utcunque uersus auribus Latinis gratus esse, & grae-
 65 cissimi uiri imaginem satis referre posset: utque tibi tandem
 leuidensi munere at ab animo gratissimo profecto, de me in
 dies magis magisque bene merenti, aliqua ex parte uicem
 aliquam, mutuūque officium reponerem. Accipe igitur uir
 doctissime idemque optime, haud grauatim hanc, quam tuo
 70 nomini operam adscribo dedicoque. Quod si, ut sat scio,
 sensero hunc laborem meum tibi non ingratum fuisse, tuis
 auspicijs incipiam dare uela in altum, tentareque nonnihil
 Galeni aut Hippocratis, tum tibi gratificaturus, tum caeteris
 medicis, in primis D. Ioachimo Rolando Mechliniensi, & D.
 75 Ioanni ab Hortis, qui me nuper mihi studijsque reddidit,
 febricula uno temporis puncto iugulata. Vale uir doctissime
 ac patrone singularis. Lutetiae. 4. idus Augusti, An. M.D.
 XXXIII. Salutabis ex me. D. Ioannem Martinum, uirum, si
 quis alius usquam, ut doctiss. ita optimum integerrimumque.

Em. Chrysoloras, *Graecae Grammaticae institutiones...* D. Syluio interprete,
 Parijs, Chr. Wechel, 1539, pp. 2—5.

Gerard van Suggestode, med. doct., kanunnik van Sint-Pieter te Utrecht. Te
 onderscheiden van de officialis Gerard van Suggestode, doct. iuris († 1533).

1 Christiaan (Chrestien) Wechel, geboren te Herentals in 1495, was boek-
 verkoper en drukker te Parijs van 1522 tot aan zijn dood in 1554. Vgl. Ph.
 RENOUARD, in *Revue des bibliothèques*, 40 (1933—'34), pp. 437—438.

3 Emmanuel Chrusoloras, geboren te Constantinopel, kwam in 1396 te
 Florence, waar hij Griekse lessen begon te geven; stierf te Costnitz in 1415.
 Vgl. E. LEGRAND, *Bibliographie hellénique*, I, sub voce; F. ECKSTEIN,
Nomenclator philologorum, Leipzig 1871, p. 91; J. E. SANDYS, *A History of*
Classical Scholarship, II, Cambridge 1908, pp. 19—21.

9 Theodoros Gaza (Γαζής), geboren te Thessalonike, kwam in 1430 naar Sicilië, verbleef in Italië, stierf in 1478. Zijn *Grammatices sive introductionis grammaticae libri IV* verscheen bij Aldus te Venetië in 1495 (fol.) ; bij Chr. Wechel te Parijs in 1529. Vgl. LEGRAND, sub voce, *Répertoire des ouvrages pédagogiques du XVIe siècle*, Parijs 1886, pp. 309—313 ; ECKSTEIN, pp. 183—184. Vanaf 1516 verschenen er uitgaven van de Griekse teksten van Erasmus' Latijnse vertaling van zijn grammatika in de Nederlanden ; NK, I, nr. 962 ; nr. 3046—3054.

11 Christianus, d.i. Chr. Wechel ; zie hoger, regel 1.

13 Deze Gerard Morre, van Kampen, of Gerardus Morrhius Campensis was in 1532 student te Parijs. A. POLET, *Une gloire de l'Humanisme belge, Petrus Nannius*, Leuven 1936, p. 238.

24 De werken van Galenos (129—199 n. C.) waren reeds gedeeltelijk in het Latijn vertaald. Een vertaling van de hand van Nicolaus de Regio verscheen te Venetië in 1490. De editio princeps van de Griekse tekst verscheen aldaar bij Aldus in 1525, die van Hippokrates in 1526. Vgl. W. von CHRIST'S *Geschichte der Griechischen Litteratur, bearbeitet von W. SCHMID*, I, 6de uitg., Munchen 1912, p. 639 ; II, 2, 5de uitg., 1913, p. 743. Een paar traktaatjes van Galenos verschenen in de Nederlanden in 1533 en 1540 ; NK, I, nr. 950 ; II, nr. 3045.

47 Constantinus Laskares (1434—1501), Byzantijner, doceerde Grieks als professor in Italië. Vgl. E. LEGRAND, sub voce ; *Répertoire*, pp. 384—387 ; F. ECKSTEIN, p. 321, J. E. SANDYS, II, pp. 76—78. Zijn grammaticale werken verschenen te Leuven in 1516, volgens de uitgave van Aldus Manutius, met Latijnse vertaling ; NK, I, nr. 1321.

48 Leonardo Bruni, uit Arrezzo (Aretinus), geboren 1369, een der grootste Italiaanse pedagogen van de 15de eeuw, stierf 1444. Vgl. *Enciclopedia Biografica e Bibliografica „Italiana”*, XXXVIII, Milaan 1939, pp. 97—99 (met gravure) ; ECKSTEIN, p. 67 ; J. E. SANDYS, II, pp. 45—46. Bruni schreef de eerste Griekse grammatica voor het westen. Zijn Latijnse vertaling van een homilie van Basilius, *De utilitate capienda ex gentiliū auctorum libris* (*πρὸς τοὺς νέους*), werd te 's-Hertogenbosch bij G. van der Hatart gedrukt in 1534 ; NK, II, nr. 4124.

67 leviduise munus : zie aantekening bij brief 1 van Pelgrom, r. 53.

74 Latijnse vertalingen van Galenos en Hippokrates zijn ons van de hand van Schenckels niet bekend. Misschien is dit een *pium votum* gebleven. Hippokrates' Aphorismen werden in het Grieks uitgegeven door R. Rescius te Leuven in (1529 en) 1533 ; NK, II, nr. 3154.

75 Joachim Roelants, geboren te Mechelen 1496, artium et medicinae doctor, † 1558. Hij gaf in 1530 te Antwerpen een boekje uit over de Engelse ziekte, die toen heerste. In 1540 werd hem de Latijnse vertaling opgedragen van een werkje van Galenos ; NK, II, nr. 3045. Vgl. BNB, XIX, kol. 643 (V. JAQUES) ; G. van DOORSLAER, *Apperçu historique sur la médecine & les médecins à Malines avant le XIXe siècle*, Mechelen 1900, pp. 57—60 (met gravure).

- 75 Ioannes ab Hortis, een geneesheer.
 78 Ioannes Martinus, ook een geneesheer ?

5. Lieven van der Maude aan Dominicus Schenckels.

Roogem bij Gent, 6 maart 1552.

Na vele jaren van onderbroken correspondentie ontving Ammonius nog eens een brief van Schenckels met nieuws over hemzelf en over zijn gezin. Geluk en heilwensen. Hoe het met de kartuizer is vergaan en hoe hij uiteindelijk wederom in het klooster Coninxdal is terecht gekomen. Had hij geweten dat Schenckels in Den Bosch woont, hij ware hem zeker komen opzoeken tijdens een Gelderse reis. Gaarne meer nieuws in een beloofde Griekse brief. Groeten aan gezin.

Dominico Schenquelo Syluio, medico, S.d.

- Quòd ad literas tuas, doctissime Sylui, tam tarde respondi, nec tui negligentia, nec mea pigritia factum est : sed partim negocijs alijs, quae praeuorti necesse fuit, partim raritati isthuc proficiscentium referes, si sapis, acceptum. Iam vero quando
 5 sanctorum patrum isthic apud tuos nostrosque Cartusianos futuram synodon cognoui, per eam non potui occasionem committere, quin ad tuas vel sero responderem. Quas ipsas is quidem non mihi reddidit, qui abs te acceperat, nam ad nos hactenus ille non redijt, sed bona tamen fide reddendas
 10 curauit. Quì vero factum sit, ut non reuenteretur ipse, credo te postea ab alijs didicisse : certe vel à Priore Busciducense vel ab eius domus procuratore. Sed hoc ad rem haud ita facit. Literae autem tuae maiorem profecto in modum me exhilararunt, quas ut olim sic satis crebro recipere solebam, dum
 15 propius à nobis abesses : ita nunc tandem post tam multa annorum curricula non sine magna voluptate abs te amico tam candido, tamque vetustae necessitudinis tenace missas legebam.
 Et protinus ad primam ferè perodium Syluij mei stylum
 20 agnoui, atque intra medullas cordis totus ille pristinae familiaritatis inter nos habitae cultaeque usus reuixit : tametsi is haud quidem intermortuus unquam, sed tamen aliquosque sopitus iacuerat. Quanquam alioqui is est literarum tuarum genius, eaque ἐνέργεια ut vel mortuum queat excitare. Planè
 25 besti me, tam dilucide exposita vitae tuae ratione. Non enim fieri potest, quin amico tam integro bonam gratuler fortu-

- nam : partemque ipse non capiam felicitatis tuae, quam esse meam quoque existimo. Vt sunt amicorum inter ipsos omnia communia. Principio, quòd utrumque parentem longo senio
- 30 grauatum, & velut *ἀντιπελαργῶν* sedulitate tua sustentatum, postque octogesimum denique sextum annum ex hac luce sublatum tradideris pius verè filius sepulturae, laudo pietatem tuam. Hic est enim praecipuus honos ille, quem liberi parentibus Deo praecipiente debent : quibusque ob id long-
- 35 aeuitas in hac interim vita promittitur. Quis autem referat, quid mercedis exacta ea repositum sit in caelo ? Vnde factum esse reor, ut magno Dei munere bene dotatam sis sortitus uxorem : quae iam te pulchra fecit prole parentem, et sexies enixa familiam tuam auxit. Ex qua tam numerosa sobole
- 40 quantum posteritatis germen est emersurum, quis facile diuinet ? Nihil enim addubito fore, ut tales ipsi sint erga te patrem, qualem te auis eorum exhibuisse cognoscunt. Namque non solum ad probos à teneris unguiculis mores, verum etiam ad synceram pietatem, quam primum Deo, deinde
- 45 parentibus quoque debemus, liberos tuos instituisse non dubium est. Quis enim credat ea in re parum fuisse diligentem, quae maximi planè momenti est, atque ex qua reipublicae magna vel utilitas, vel etiam perniciēs imminet, qui in rebus omnibus, alioqui minimis, tam accuratè diligens
- 50 esse soles ? Vnde illud quoque sequatur necesse est, Deo, qui fallere nescit, promittente, ut et ipsi longaeui, multaque liberorum propagatione felices euadant. De uxore vero tam foecunda quid dicam ? Nempe illud : quòd vel bonam bonis prognatam, probam, prudentemque duxeris, vel si talis initio
- 55 non fuit, eam paulatim ad tuos mores sanè candidissimos integerrimosque formando talem reddideris. Este felices, et in amore mutuo concordēs, secundum diui Pauli praeceptionem. Iam vero de reliquis professionibus, *περὶ ἰατρικῆς τε λέγω, καὶ σχολαρχίας*, non possum profecto non probare
- 60 tuum consilium, qui hasce tibi potius, in quibus te exerceres, qua ad vitam hominum vel adiuuandam tutandamque, vel certè instituendam pertinent, artes delegeris : quàm aliquam earum, quae sine insigni fraude aut vix aut ne vix quidem obeuntur, praesertim hoc aeuo tam modis omnibus corrupto.
- 65 Quotus enim quisque negotiationem siue mercaturam (ut de alijs interim nihil dicam) hodie citra multam exercet imposturam, citra mendacium, citra periurium, citra caeteras humani generis pestes ? Si mihi non credis, lege Erasmi tò

- πάνν* commentarium in quartum Daudidis psalmum, et quod
 70 dico, vel eius autoritate viri, quem ferè ludimagistri non
 immerito suspiciunt, crede. Quin et eo te nomine felicem
 duco, quòd posteaquam ab ephebis existi, et sumpta virili
 toga certum tibi vitae modum praefixisti, in patria semper,
 atque inter affines et consanguineos egeris : qui haud dubie,
 75 veluti, suum, magni cum inter sese, tum inter externos, si
 quando isthuc aduenerunt, fecêre. Et quamuis verum sit,
 quod ait Christus in euangelio : Neminem prophetam esse
 acceptum in sua patria : mores tamen isti tam candidi tamque
 innocentes, ut nemo te non amare queat, emeruerunt. Ego
 80 vero, mi Sylui, tametsi quietis amore hoc vitae institutum ab
 initio iuuentutis sectatus sum, ut in eo separatus à mundi
 curis ac tumultibus uni Deo. vacarem : et inter sancta studia
 securus aliarum rerum, consenescerem : ea tamen fuit vel
 mea fortuna, vel certe, ut syncerius loquar, occulta Dei
 85 voluntas, ut motoriam magis vitae fabulam egerim : bis ad
 mundi negocia pertractus, bis terque, imò saepius domicilium
 commutare coactus, vix tandem ad hunc placidum domus
 huius portum recipere vel postliminio me potui. Versatus
 interea cum Brabantis, et toto biennio (o superi quam pro-
 90 lixo) cum Gelrijs : totamque minimo minus Hollandiam
 peruagatus sum : cum tamen inter haec ne pedem quidem
 (ut dicitur) latum ab instituto Cartusianae vitae deflexerim.
 Ignoscat eis pius dominus, qui ad hoc me, licet inuitum pro-
 pulerunt, quorum iam maxima pars in fata concessit.
 95 Profecto, mi Sylui, si certo mihi constitisset fore, ut te isthic
 inuenirem, omnino praetermissurus non fueram, quin obiter
 vel ad Gelrios abiens (in maximam illam malam crucem) vel
 inde, Deo bene fortunante, reuertens, te domi tuae conueni-
 rem. Quod si contigisset, ad satietatem, ni fallor, te perfruitus
 100 fuisset : quandoquidem ut iter meum accelerarem me cogebat
 nemo tum temporis. Sed ea iam nobis occasio perijt.
 Habes tu vicissem vitae meae fabulam. Quam si velim
 nominare suo vocabulo, tragoediam vocem, an comoediam
 nescio. Imò vero iam scio, nempe ut cum Plautino Mercurio
 105 dicam, vocetur tragicocomoedia. Nam me perpetuo facere ut
 sit comoedia, reges quo veniant et dij, non par arbitror.
 Caeterum quosnam hic reges deòsque dicam, fortasse non
 capis. Neque arbitror posse, nisi coram. Sed hoc *ἐν τοῖς γούνασι*
θεῶν κείσθω : quibus futura nosse solis datum est, quando
 110 (si quando tamen) futurum ut congrediamur in vita. Expec-
 tabo literas tuas graecanicas, quas mihi in calce promissas

iam tenere videor. Tu caue ut hic fallas. Vxori tuae, liberisque communibus multam ex me salutem dici volo. Quos et si de facie, imò ne de nomine quidem noui, tamen quia tui
 115 sunt, gratissimo pectore complector. Bene vale. E Cartusia nostra prope Gandauum sexto die mensis Martij. Anno 1552, supputatione Romana.

Bibliothèque publique, Besançon, Ms. 599, pp. 564—567.

5 tuos Cartusianos : de kartuizers van het klooster Domus Sophiae te Vught bij 's-Hertogenbosch. Dit klooster werd gesticht in 1466 op Olland bij St. Oedenrode, kort daarna overgeplaatst naar Eyckendonk te Dungen en in 1473 naar Vught. Vgl. SCHUTJES, V, pp. 856—862 ; H. J. J. SCHOLTENS, *De Kartuizers buiten 's-Hertogenbosch*, Bossche Bijdragen, 16 (1938—'39), pp. 24—82, 143—204.

11 Prior van de kartuizers te Vught van 1547 tot 1562 was Theodoricus Meeuwen. In 1552 was Bartolomeus van Doerne procurator ; hij was prior van 1567 tot 1572. SCHUTJES, V, p. 861.

34 Zinspeling op het vijfde gebod : Exod. 20, 12 ; Deuteron. 5, 16 ; Eph. 6, 2.

38 Van de zes kinderen van Dominicus Schenckels worden de vier zonen vermeld in brief 6. Uit zijn tweede huwelijk, met Johanna Piercx, had hij nog twee zonen : Willem en Jan. De tweede zoon, Lambertus Thomas, zou zijn vader navolgen als docent. Zie verder de brieven van Simon Verepaeus.

51 Vgl. Exod. 20, 12 ; Eph. 6, 3.

57 Tekst niet bij Paulus, maar 1 Petr. 4, 8 : „Ante omnia autem, mutuam in vobismetipsis caritatem continuam habentes”.

68 ERASMUS, *Enarrationes sive commentarii in psalmos*, in *Opera omnia* (Leiden), V. — Van Ps. 1—4 verscheen een afzonderlijke uitgave bij J. Froben te Basel in februari 1522.

77 Luc. 4, 24.

85—88 Zie brief 1, met overzicht van het leven van Ammonius, in de aantekening.

88 hunc portum : kartuizerklooster Coninxdal, Rooigem bij Gent.

89 cum Brabantis : kartuizerklooster Scheut bij Brussel.

90 cum Gelrijs : kartuizerklooster Munnikhuizen bij Arnhem, waar Ammonius verbleef van 1540—1542.

97 Ammonius' droevige herinneringen aan zijn verblijf te Munnikhuizen : A. ROERSCH, *L'Humanisme belge*, I, pp. 64—65.

105 PLAUTUS, *Amphitruo* 59 : „Faciám ut commixta sit haec tragicomœdia”.

108 Vgl. HOMERUS, *Ilias* 17, 514 : ταῦτα θεῶν ἐν γούνασι κεῖται.

111 Deze Griekse brief, indien ooit geschreven is niet bewaard.

6. Dominicus Schenckels aan Philips van Doorn, Hendrik Pelgrom en de kanunniken van Sint-Jan te 's-Hertogenbosch.

's-Hertogenbosch, 1 juni 1556.

Opricht van de *Orationes Terentianae* aan deken, cantor en overige kanunniken van het kapittel van St.-Jan te 's-Hertogenbosch. Toen ik, voor vele jaren, door u werd aangesteld als rector van de Bossche Latijnse school heb ik ook commensalen aan huis gehad en heb ik mijn leerlingen zinnettes uit Terentius gedicteerd om hun vlot Latijn te leren spreken. Een van mijn leerlingen, die thans te Leuven studeert, heeft ze op mijn verzoek overgeschreven; ik heb ze persklaar gemaakt en uitgegeven voor het nut van alle scholieren. Anderen zijn mij in een soortgelijke onderneming voorafgegaan; ik meen Terentius' geest te hebben bewaard en een goed werk te hebben gedaan; oordeelt gij over het resultaat. Als de ouderen in de school beter Latijn hadden geleerd, zouden zij het nu kunnen spreken en schrijven zonder germanismen en taalfouten; het is mijn bedoeling dat te doen bereiken.

Praestantiss. dominis, D. Philippo à Spina Decano, D. ac M. Henrico Pelegromio Cantori, caeterisque ecclesiae collegiatae sancti Ioannis Euangelistae Buscoducensis Canonicis obseruandiss. Dominicus Scenkelius Syluius S.P.D.

Cum ante complureis annos vestro consensu scholae vestrae Buscoducensis gymnasiarcha institutus essem, meisque aliquot conuictoribus, quos domi habebam erudiendos, praeligerem nudos flosculos quosdam è Terentio à quodam studioso in
 5 vsum puerorum selectos, quòd autor ille eruditi styli ac familiaris dictionis esset, quodque vulgares res ac populares, facientes ad communem omnium, maximè verò puerorum sermonem tractaret, videremque multa hic desiderari ommissa, multaue vtiliùs ac commodiùs tractari posse, coepi ego, pro
 10 posito ob oculos Terentio, fideliter illis reddere, si quid ab illo esset eleganter, commodè, venuste, splendidèque dictum, quantumque id licuit lingua ac phrasi Germanica imitari, iterumque subinde verbis aliquot immutatis aut auctis, salua tamen vbique Terentij oratione ac constructione, transferre eius
 15 sententias atque orationes in communem vsum, vt quis hac nonnulla varietate fretus, latiniùs sua quae velit & dilucidius siue familiari colloquio, siue epistola significare, & quae antè minus latinè barbarèque dici solent, reddere possit, vnde non paruum fructum meis relatum iri animaduerti. Quare me
 20 operae pretium facturum existimaui, si liber ille in publicum

exiret, cumque archetypus seu exemplar non esset ad manum, literis egi cum optimo &, vt tum ferebat aetas, doctiss. adolescente Aegidio Eligio Rommersualensi tum Louanij in Castrensi gymnasio diligentem operam nauante sub viro
 25 doctiss. Augustino Hunaeo, qui eas orationes habebat sub me descriptas, vt eas graphicè horis succisiuis, dum per studia philosophica liceret, depictas ad me transmitteret imprimendas, non sine honorifica illius mentione. Quod cùm ille fecisset sedulò, & iam éditionem meditarer, subitò exortum
 30 bellum Gallicum in causa fuit cur ab éditione sit cessatum, cùm propter alia, tum ob papyri quae é Gallia abundè suppeditari solet, caritatem. Nunc verò quando benignitate opt. Dei induciae certae factae sunt, nolui hoc fructu pueros bonarum literarum studiosos per me fraudari, praesertim
 35 cùm nullum autorem aptiorem aetati puerili, siue verecundiam & pudorem spectes, siue latini sermonis puritatem & elegantiam, vt vel sic à teneris, quod aiunt, vnguiculis latinis sonare discant, exclusa veteri illa verborum fabricie ac loquendi inepta imitatione, quam, dum suum natium
 40 idioma exprimere conantur, non per omnia concors ac simile latinae linguae, stultè & infeliciter sequuntur. Qua ratione adductus Maturinus Corderius Gallus, libellum laudatiss. scripsit de tollenda communi Gallorum malè latina locutione, quam sibi ex Gallica lingua induerant. Et in ea re etiam
 45 pessimè peccatur, vt à plerisque alijs aliarum nationum, ita & à nostris Germanis. Non enim conuenit, vt de verbo Gallica aut Germanica in Latina vertamus transferamusque, quod neque Horatius Flaccus optimus instituendae pueritiae artifex vult fieri, nec verbum inquiring, verbo curabit reddere fidus interpres. Quod à me factum
 50 diligentiss. ausim polliceri, tamen híc aliorum iudicium esto. Tentauit idem in Andria post me Ioannes Otto Flandrus édito libello, sed an aequè feliciter, eademque industria, viderint alij. Neque enim mihi adeò Suffenus sum, aut
 55 Philautos, vt mihi híc nimium plaudam, contentus semper aliorum iudicium ac sententiam sequi. Hunc ergo meum laborem ornatiss. domini ac Moecenates humaniss. vobis dicare decreui, vt per vos, qui estis praesides ac velut tutelares dij scholae nostrae inter triuiales vbique frequentissimae ac celeberrimae, quicquid híc erit commodi, non
 60 solum nostrae scholae pueris, nostrae fidei per vos commissis, sed vniuersae pueritiae, vbique terrarum, quò noster hic labor & studium peruentura sint, accrescat. Neque verò recuso aut

etiam obsto, quo minus haec mea germanica, etiam aliorum
 65 lingua translata aut reddita sint modò ita fiat à doctis, scitè
 ac prudenter ea reddentibus, vt ita studiosis omnibus hinc
 fructus accedat. Si enim istud aut istiusmodi aliquid fuisset
 olim à quibusdam factitatum, quamque & fuerunt aliqui, vt
 70 fuit Maturinus, vt dixi, Corderius, vt fuit diu ante cùm
 Hadrianus Cardinalis S. Chrysogoni dictiss. qui librum de
 latino sermone & modis latinè loquendi conscripsit, vt fuit
 Ioannes Godscalcus Hadrianum secutus, qui obseruationes
 doctissimas linguae latinae posteris reliquit, vt fuerunt &
 nonnulli alij, certè scripsissent & fuissent locuti latinùs
 75 maiores nostri, qui barbariem vniuersam libris suis indux-
 erunt, vel nouam, horridam, inusitatamque linguam ipsi sibi
 fingere sunt coacti, vt satis testatur idem Hadrianus Cardi-
 nalis in epistola quam suo operi ad Carolum principem His-
 paniarum, nunc Imperatorem nostrum clariss. atque inuictiss.
 80 praefixit. Ad istam rem multum quoque iuuit suis Synonymis
 D. Simon Pelegromius Prior apud nos Portae caelestis in
 Baseldonco, ordinis Guilhelmitarum, & iam eiusdem ordinis
 Prouincialis digniss. nostrique nominis studiosiss. qui collectis
 vndique oratiunculis apiculae in morem per omnes autores
 85 peruagatus eundem libellum longè nobis auctiorem &
 meliorem effecit. Si enim nobis Cicerones, Caesares, Teren-
 tios, Liuios, Salustios, Horatios, Virgilios, Ouidios & id genus
 alios excellentissimos Oratores, Poëtas, & Historicos propo-
 suissemus imitandos, non in aliam omninò linguam & quasi
 90 in barbariem quandam commigrassemus, veteri veràque illa
 latinitate relicta, quod satis testatur Quintilianus, cum dicat
 nos dicendi mutasse genus, & totum propè mutatum esse
 latinum sermonem, qui adèò teste Festo Pompeio mutatus
 & versus est, vt vix pars eius remanserit. Quid si illi in
 95 nostra incidissent tempora, quid tandem fuissent dicturi?
 Nimirum fautores verborum rudium, horridorum, insolentium
 & à consuetudine remotorum se agnoscere, non latina
 verba. Quod factum est malorum autorum imitatione, iuuen-
 tutis desidia, praecipientium inscitia, atque adèò parentum
 100 negligentia. Dum enim ineptos, indoctos, sciolos autores, quos
 hic sciens volensque praetereo suis auditoribus praeceptores
 praelegerunt, contemptis doctiss. quos dixi, Oratoribus, Poëtis,
 atque Historicis, quid aliud quàm suos ineptissimè, indoc-
 tissimè, barbarissimèque & loqui & scribere docuerunt? At
 105 iam, laus Deo opt. max., qui tandem nostri misertus, ad
 meliores autores, ab hinc circiter quadraginta annos, librorum

- impressorum varia copia, & doctorum virorum industria ac
 sedulitate nos reuocauit, ut latinissimi facilè euaderemus, si
 110 illorum imitationem fuissemus imitati, sermonem doctiss.
 saeculi non aspernantes. Imitatione enim optimorum, similia
 inueniendi aut similiter tum loquendi tum scribendi facultas
 paratur. Metimur nanque latinam linguam vt alias quoque
 non omnino barbaras, vsu auctoritatèque veterum doctiss.
 virorum, vt nulla oratio censenda sit latina, nisi quòd sic
 115 locuti sunt doctiss. veteres homines. Ità tandem fieret, ne sic
 semper in loquendo scribendoque infantes atque elingues
 essemus, haberemusque genus dicendi luculentum, probat-
 um, naturalique quadam facilitate ac copia proueniens,
 quale tempore Ciceronis fuisse videmus, cum eos vno quasi
 120 ore vnaque natiua ac germana lingua locutos ex illorum
 scriptis facilè animaduertere sit. Haec hactenus. Valetè do-
 mini reuerendi ac patroni singulares. Busciducis ipsis Kalendis
 Iunijs Anno Domini M.D.LVI.

D. Scenkelius, *Orationes Terentianae*, 's-Hertogenbosch, Jan van Turnhout, 1557, bl. 2r. — 4v.

Philips van Doorn (a Spina), geboren te Moergestel (bij Oisterwijk), werd in 1526 kanunnik en in 1536 de 15de deken van het St.-Janskapittel te 's-Hertogenbosch tot 1557. Vgl. SCHUTJES, IV, pp. 252, 256; SMITS, *Grafzerken*, nr. 298, p. 299; E. H. REUSENS, *Documents relatifs à l'Histoire de l'Université de Louvain, 1425—1797*, Leuven 1881—1903, III, pp. 37, 215.

Hendrik Pelgrom, zie hoger, 2de brief van Pelgrom.

4 Deze student wordt in het boek herhaaldelijk Gielis genoemd en regel 23 als Aegidius Eligius van Rommerswaal aangeduid, studerende in de pedagogie „De Borch” te Leuven.

25 Augustinus Hun(n)aeus (Hoen), van Mechelen (1522—1578), professor te Leuven. Vgl. BNB, IX, kol. 711—719 (E. H. REUSENS), en de bibliografische noot in Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis p. 200; H. de VOCHT, *History...*, IV, Leuven 1955, pp. 152—157.

30 De Franse oorlog, waarvan hier sprake is, was de oorlog tussen Karel V en Hendrik II, die voorlopig eindigde met de wapenstilstand te Vaucelles, februari 1556. Vgl. *Wereldgeschiedenis onder redactie van J. W. BERKELBACH van der SPRENKEL*, C. D. J. BRANDT en F. L. GANSHOF, IV, Utrecht (z. j.), p. 18.

42 Mathurin Cordier (Corderius), 1479—1564, is de auteur van het veel gebruikte schoolboekje *Colloquiorum scholasticorum libri IV*. Hier wordt bedoeld een ander werk: *De corrupti sermonis emendatione ... liber*, Parijs 1540. Antwerpse uitgaven van 1546 en 1551, bij J. Loeus verscheen, zijn aanwezig in SB Kamerijk. Vgl. J. Le COULTRE, *Mathurin Cordier et les orgines de lu*

pédagogie protestante dans les pays de langue française (1530—1564) (Mémoires de l'Université de Neuchâtel, V), Neuchâtel 1926; M. A. NAUWE-LAERTS, *De Oude Latijnse school van Breda, 's-Hertogenbosch* 1955, pp. 51—52; L. MASSEBIEAU, *Les Colloques scolaires du seizième siècle et leurs auteurs*, Parijs 1878, pp. 205—243.

49—50 HORATIUS, *Ars poët.* 133—134.

52 Joannes Otto, geboren te Brugge, was in 1545 schoolmeester te Gent, in 1557 rector te Duisburg, † 1581. Een bloemlezing van hem uit Terentius' *Andria* is thans onvindbaar. Vgl. SWEERTIUS, p. 468; VA, 2e uitg., p. 546; FOPPENS, II, p. 707; BNB, XVI, kol. 365—370 (P. BERGMANS), H. de VOCHT, *History...*, III, pp. 301—302.

70 Hadrianus Cardinalis S. Chrysogoni, of: Castellensis (De Castello e Corneto), geboren te Corneto, werd kardinaal onder Alexander VI, stierf te Constantinopel 1518. Twee Keulse uitgaven van *De sermone latino et modis latine loquendi*, van 1524 en 1542, in UB Utrecht. De Antwerpse uitgaven heten *Latini sermonis observationes*; de uitgave van 1534 is anoniem; NK, I, nr. 1015; die van 1536 heeft als auteursnaam: *Ioanne GODSCALCO collectore*; NK, I, nr. 1016.

Over J. Godscalc († 1571), zie FOPPENS, II, p. 648. Godscalc was gedurende 40 jaar schoolmeester te Antwerpen. Nog verschenen uitgaven van deze bewerking te Keulen in 1540 en te Venetië in 1550. Vgl. *Répertoire*, pp. 329—330; BNB, VIII, kol. 19—21 (E. H. REUSENS).

Te Antwerpen publiceerde Augustinus WILS nog een bewerking van hetzelfde boek bij A. Tilenus in 1581. Vgl. H. SERMON, in *Verslagen en Mededelingen Kon. Vl. Academie*, 1891, p. 275; BNB, XXVII, kol. 343.

81 Simon Pelgrom: zie brieven van Pelgrom.

92 QUINTILIANUS, *Instit. orat.* 2, 5, 24: „Dicendi mutavimus genus”.

93 Festus Pompeius (2de eeuw n. C.) maakte een alfabetisch uittreksel van Varius Flaccus, *De verborum significatu*.

7. Dominicus Schenckels aan zijn zonen Antoon, Lambert, Jan en Arnold.

's-Hertogenbosch, 12 juni 1556.

Brief aan het slot van de *Orationes Terentianae*. Dit boek is in de eerste plaats bestemd voor u, mijn zonen; moogt gij het dikwijls gebruiken. Terentius zal voor u een goed voorbeeld zijn om keurig te leren spreken en schrijven in het Latijn. Later schrijf ik wel eens een soortgelijk boekje voor het Grieks opdat gij in de beide klasieke talen even ervaren moogt zijn.

Dominicus Scenckelius Syluius Antonio, Lamberto, Ioanni & Arnaldo Scenckelijus Syluis filijs suis chariss. S.P.D.

En vobis filioli chariss. orationes Terentianae ad vestrum communem sermonem mea opera atque industria accom-

- modatae, linguâque itidem germanica itâ redditaè, vt linguam vernaculam, in qua educti estis, & meliorem, & auctiorem
- 5 sitis habituri. Qui quidem labor, etsi iam coeperit esse omnibus edito iam libello, communis, tamen ad vos, tanquam paternae successione haeredes praecipuè spectare debet, qui qui non solùm in externis bonis, quae tamen bona dicenda verè non sunt, sed maximè in ijs quae ad animum pertinent,
- 10 quaeque ad animum consequuntur, vt sunt virtutes ac scientiae, succedere debetis. Hic igitur libellus vobis diligenter versandus est manu diurna, nocturnam non requiro, qui prima fortasse facie quibusdam non satis in arcanis ac abdytis penetralibus latinae linguae versatis, humilior & contemptior videbitur, at si penitiùs introspectatur ac reuoluatur saepius, dabit fructum vberem, quo non erit inuenire ad linguae latinae facilitatem comparandam, fertiliorem. Si Terentius ille puritatis latinae linguae praecipuus propagator meritò suspiciendus est, quem omnes ferè docti ediscendum
- 20 ad verbum probant, quem Cicero admiratus est, quem imitatus est facundiss. ille Angelus Politianus, quem Lactantius, quem D. Hieronymus ac Augustinus in suis libris saepius citare non sunt dedignati. Vt autem vobis haec epistola non sine accessione ac corralario scripta fuisse videatur, adieci in
- 25 fine libri, breuem quandam rationem coniungendi orationes & eas in epistolis ac versibus, vt possitis sat commodè initio vestrae pueritiae epistolam breuem meditari, eamque aptè in morem catenulae connectere, ne diuisae ac diuersae multae orationes, sed vna quasi oratio velut vnum corpus ex multis
- 30 tamen membris, concinnatum, epistola videri possit. Aduerbia quoque aliqua, quibus perficitur & ornatur oratio, similiter adiungenda curauimus. Vbi autem istud vobis feliciter successerit, idem in graecis praestaturus sum, vt pares esse possitis in vtriusque linguae tam graecae quàm latinae facultate, ad quod Cicero pater, Marcum filium initio librorum de
- 35 Officijs hortatur, vt scilicet suo exemplo latina cum graecis ad summam ipsius vtilitatem coniungeret, vt liceat vobis tandem in vtraque lingua quoslibet authores, de quo velitis argumento facillimè cognoscere. Valete. Busciducis. Anno.
- 40 M.D.LVII. Secundo Idus Iunias.

D. Scenckelius, *Orationes Terentianae*, 's-Hertogenbosch, Jan van Turnhout, 1557, bl. 276v. — 277 r.

Antoon, Lambert, Jan en Arnold zijn de vier zonen uit het eerste huwelijk van Dominicus Schenckels. Zie hoger, brief 5, r. 38.

12 Vgl. HORATIUS, *Ars poët.* 268—269 : „Vos exemplaria Graeca nocturna versate manu, versate diurna”,

20 Vgl. CICERO, *Tuscul.* 3, 14—15.

21 Angelus Politianus (Angelo Ambrogini Poliziano), Italiaans humanist, 1454—1494, werd in 1480 professor eloquentiae te Florence. Vgl. *Enciclopedia... Italiana*, XXXVIII, pp. 346—347 (met gravure). Zijn *Epistolae* komen in verschillende 16de-eeuwse verzamelingen voor. Werken van hem : *Répertoire*, pp. 517—518 ; in de Nederlanden : NK, I, nr. 1745—1747; II, nr. 3757—3758.

24 corralario : lees : „corrolario”

33 Een kleine Griekse grammatica heeft Schenckels niet uitgegeven.

35 Vgl. CICERO, *De off.* 1, 1, 1 : „Ut ipse ad meam utilitatem semper cum Graecis Latina coniunxi”.

Sancta Oda Rodensis

door

A. M. FRENKEN, pr.

De jongste aflevering van het tijdschrift der Bollandisten is voor het bisdom Den Bosch van bijzonder belang. Pater Jos. van der Straeten S.J., mede-redacteur van het tijdschrift, publiceert daarin een studie over onze heilige van St. Oedenrode onder de titel „Sainte Ode, patronne de Sint-Oedenrode”.¹⁾

Bij het lezen van deze studie blijkt, dat hier aan het woord is een vakgeleerde op het gebied der hagiologie, die een oud hagiografisch onderwerp in een geheel nieuw licht weet te zetten. Zo brengt zijn Odastudie ons o.a. twee grote verrassingen. Kenden wij de anonieme Vita S. Odae met als aanhangsel de Epistola Apologetica tot nog toe alleen uit de gebrekkige uitgave van 1794, bezorgd door Isfridus Thijs O.Praem.,²⁾ die grote gedeelten uit de Vita wegliet en slechts één fragment van de Epistola publiceerde, Van der Straeten bezorgt ons thans de volledige tekst en van de Vita en van de Epistola. Een tweede, niet minder grote verrassing is, dat Godefridus, frater en kanunnik van St. Oedenrode, de bekende schrijver der Epistola, nu ook de auteur der anonieme Vita blijkt te zijn. Wie in het verleden over onze Oda Rodensis schreven — ik zelf was een van hen³⁾ — zullen hun elucubraties

¹⁾ *Analecta Bollandiana* t. LXXVI blz. 65—117. De ondertitel „Patronne de SintOedenrode” is niet geheel juist. De parochiepatroon van St. Oedenrode was en is de H. Martinus; St. Oda was er de patrones van het voormalig fraterklooster (monasterium fratrum) en de voormalige kapittelkerk.

²⁾ *Acta Sanctorum Belgii* VI 587 v.v.

³⁾ A. Frenken, *Documenten betreffende de kapittels van Hilvarenbeek, Sint-Oedenrode en Oirschot* blz. 97 v.v.; *Bossche Bijdragen* XXII 97 v.v.

thans moeten herzien, minstens in sommige opzichten. De in de laatste tijd opgeworpen hypothese, dat onder Roda, waar Oda volgens de Vita leefde en stierf, niet St. Oedenrode, maar Rolduc zou te verstaan zijn, zal in de toekomst wel door niemand meer worden voorgestaan. De schrijver der nieuwe studie vermeldt haar nog even in een voetnootje (blz. 66), maar gaat er niet verder op in, blijkbaar overtuigd van haar onhoudbaarheid. Haar ontstaan schrijft hij toe aan „une distraction” van prof. L. van der Essen in zijn boek *Etude critique et littéraire sur les Vitae des Saints Merovingiens*.⁴⁾

Het eigenlijk St. Odaprobleem wordt door Pater v. d. Straeten in zijn studie nog niet opgelost. De twee cardinale vragen, waar heel het probleem op rust en omheen draait, zijn deze: Is onze Oda Rodensis al dan niet te vereenzelvigen met Oda Amaniensis (St. Oda van Amay). m.a.w. is Oda Rodensis al dan niet een en dezelfde heilige als Oda Amaniensis? Tweedens: Is de Vita Odae Rodensis al dan niet van historische waarde? De schrijver vermeldt de over beide vragen uiteenlopende meningen, onderzoekt de aangevoerde bewijzen-vóór-en-tegen, toetst hun waarde, tracht sommige daarvan te versterken, andere te verzwakken, zo mogelijk ook nieuwe bij te brengen, waagt zich evenwel niet aan een definitieve eindbeslissing. Ten slotte schrijft hij immers (blz. 87): „Peut-être est-il plus sage de laisser provisoirement la question ouverte, en attendant qu'un jour de nouvelles pièces puissent être versées au dossier”.

Moge ik hem dan in navolgende beschouwing van het St. Odaprobleem, zoals het thans, dank zijn publikatie, vóór ons ligt, mijn bescheiden oordeel ten beste geven. In de hoop, dat hem dit welkom zal zijn, ook zal ik niet in alles met hem instemmen⁵⁾.

* * *

⁴⁾ Waarin de Leuvense hoogleraar ook aan Oda Rodensis een artikel heeft gewijd.

⁵⁾ Ik hoop dit en meen het zelfs te mogen veronderstellen, omdat hij zo vriendelijk was het tijdschriftnummer, waarin zijn studie voorkomt, als „hommage de l'auteur” mij toe te zenden, waarvoor ik hem hier nogmaals mijn oprechte dank betuig.

Godefridus, kanunnik van het in zijn tijd te St. Oedenrode bestaande „monasterium fratrum”, die de *Vita Odae Rodensis* en de *Epistola Apologetica* niet zo heel lang na 1173 moet geschreven hebben — want tijdens het leven van Philippus, bisschop van Osnabrück, die in genoemd jaar stierf, was hij er al aan begonnen — doet zich kennen als een hagiograaf, wien dezelfde gebreken eigen waren, en wel in hoge mate, als vele andere hagiograafs der 12e of 13e eeuw. Eén daarvan was lichtgelovigheid. Bij de samenstelling van zijn Oda-hagiografie zag hij zich bijna uitsluitend aangewezen op de mondelinge overlevering. Lichtgelovigheid en een weinig-ontwikkelde zin voor kritiek deden hem al te geredelijk aannemen wat hij over zijn heilige uit de mond des volks zoal te horen kreeg. In zijn *Vita Odae* komen dan ook ongetwijfeld enkele legendarische bestanddelen voor. Bij gebrek aan deugdelijke bewijzen wil hij zijn beweringen dikwijls door een fantastische of een voor onze tijd stuntelig en min of meer belachelijk aandoende argumentatie aannemelijk maken. Telkens onderbreekt hij zijn verhaal voor het inlassen van godsdienstigstichtende bespiegelingen en allerlei dwaze of overtollige digressies, zodat het te verklaren (hoewel niet goed te keuren) is, dat Isfr. Thijs ze niet in zijn uitgave wilde opnemen. Men zal dus begrijpen, dat een zeer groot deel van zijn verhaal onder historische opzicht voor de waardering van het Oda-probleem volkomen waardeloos is.

Toch blijf ik overtuigd, dat het hem, niettegenstaande al zijn gebreken en tekortkomingen, oprecht te doen was om het leven zijner heilige naar waarheid te beschrijven. In de prologus der *Vita* verklaart hij uitdrukkelijk: „*Si quis tractatum corrigere hujus scripture poterit, concedo palmam victorie, ita tamen si veracior in retractione agnitus apparuerit*” (blz. 90). Enkel om de waarheid te achterhalen onderneemt hij een lange reis naar Osnabrück. Meermaals geeft hij openhartig te kennen, dat hij geen zekerheid heeft van hetgeen hij vertelt door uitdrukkingen als: „*nulla inde accepta significatione advertere potui*”, „*si credi fas est*”, „*sicut ad nos pervenit fama*”, „*suspicati sumus*”, „*credendum est*”, „*ut accepimus*”, „*fertur*” e.a. Ook door uitdruk-

kingen als: „non ambigimus”, „non est dubitandum”, „non dubium est” en dergelijke geeft hij te verstaan bij zijn desbetreffende mededelingen geen al te vaste grond onder de voeten te hebben. Doch waar hij b.v. schrijft (blz. 89, 90) naar Osnabrück te zijn gegaan en daar bisschop Philippus „ex nobilissimo Rodensium dominio progenitus” te hebben geraadpleegd⁶⁾, waarom zou men hem daar dan niet geloven? Hij kon weten, dat er in zijn dagen te St. Oedenrode een „monasterium fratrum” bestond — hij gewaagt er van (blz. 114) en was er zelf lid van —, dan is er geen reden om aan dat bestaan te twijfelen⁷⁾. Hij noemt (blz. 103) St. Oda de patrones van dat monasterium (ad titulum nominis ejus insignitum); ook dit kon hij met zekerheid weten.⁸⁾ Ook vermeldt hij wel eens een gebeurtenis, die hij van de oudsten zijner confraters of medeburgers als ooggetuigen kon vernomen hebben. Zo verhaalt hij (blz. 107, 108) de elevatie van St. Oda's gebeente omstreeks 1100 door Otbertus, bisschop van Luik 1091—1119, — een verhaal, waar Pater v. d. Straeten terecht groot gewicht aan hecht⁹⁾ — en deelt hij mede, dat die elevatie geschiedde op verzoek van Arnoldus, „nobilis et magnificus princeps dominus Rodensium”, en dat in Oda's graf bij die gelegenheid een „baculus arundineus” en een „libellus de ejus conditione” gevonden

⁶⁾ Foppens, Coppens en Schutjes zijn van mening, dat deze bisschop te St. Oedenrode geboren werd en noemen hem Philips van Katzenellenbogen. In 1148 wijdde hij de kapel der Augustinessen op Hooidonk onder Nederwetten, grenzend aan St. Oedenrode, zoals o.a. blijkt uit de *Annales Rodenses*, waar de annalist met zijn chronologisch verhaal gekomen is aan het jaar 1146, (*Bos-sche Bijdragen* XIX 72). Vóór zijn aanstelling tot bisschop in 1141 was hij proost van Deventer (v. d. Straeten blz. 76, 77).

⁷⁾ Ik haal dit slechts aan, omdat ik het bestaan van dit monasterium nog in de tijd van de Vita-auteur voor het St. Odaprobleem niet zonder belang acht. Vele van zulke monasteria bestonden immers reeds in de karolingsche tijd en schijnen bij voorkeur gesticht te zijn op plaatsen, waar een heilige in bijzondere verering stond.

⁸⁾ Dat patronesseschap dateerde natuurlijk niet van vandaag of gisteren.

⁹⁾ Hij vergist zich een weinig (blz. 79, 82), waar hij meent dat Oda volgens de overlevering buiten de grenzen der plaats zou begraven zijn en dat Otbertus haar stoffelijk overschot van dáár naar Eerschot zou hebben overgebracht. Het dorp bestond uit twee delen, door het riviertje de dommel van elkaar gescheiden. Aan de rechteroever lag Eerschot, waar de parochiekerk en slechts enkele huizen stonden, aan de linkeroever lag Rode, waar zowel vóór als na de elevatie het stoffelijk overschot van Oda rustte. De Vita zegt van Otbertus (blz. 108): „ingressus est Rodensis ecclesie oppidulum”. Het woord *oppidulum*

werd ¹⁰⁾. Ik zie geen enkele reden om zulke mededelingen in twijfel te trekken. En daarom gaat het m.i. niet aan, om met prof. van der Essen de *Vita S. Odae Rodensis in haar geheel* als onhistorisch te beschouwen.

De schrijver der *Vita* kent de overlevering, volgens welke Oda als jong meisje te Luik door een wonder genezen werd van haar blindheid en in haar later leven maagd is gebleven. Een schrijven van Henricus van Gelder, bisschop van Luik 1247—1274, d.d. 24 maart 1252 bewijst, dat diezelfde overlevering ook te Luik bestond. De betrouwbaarheid en historische waarde der *Vita*, wat althans de daarin verhaalde fata uit leven en cultus van St. Oda betreft, wordt daardoor niet weinig verhoogd.

Na deze opmerkingen van meer algemene aard, volge nu een nadere beschouwing van enkele detailpunten.

Kanunnik Godefridus, schrijver der *Vita*, kende vele van de vóór hem verschenen heiligenlevens. Eén daarvan, dat van Oda van Amay, moet hem zeer bijzonder geïnteresseerd hebben, omdat daarin een naamgenote van zijn heldin beschreven werd. Allicht kon hij ook verwachten daarin iets van zijn gading te zullen vinden, al was het maar alleen de betekenis van de naam Oda ¹¹⁾. De *Vita Odae Amaniensis* heeft inderdaad enige invloed gehad op de *Vita Odae Rodensis*. Toch zijn beide totaal verschillend van inhoud, de ene Oda wordt beschreven als een weduwe, de andere als een maagd enz. enz. In zijn studie plaatst Van der Straeten enkele zinnen uit de twee *Vitae* naast elkaar om de overeenkomst tussen beide aan te tonen. Opvallend is echter, dat de gelijkenis geen gebeurtenissen of bijzonderheden uit het leven der twee heiligen, doch uitsluitend de hagiografische

vat ik hier niet op als stadje, maar als versterkte plaats met burcht (zonder stadsrechten) ;zulk een plaats zag de *Vita*-auteur aan de linkerzijde der dommel in het betrekkelijk klein gedeelte van Rode, waarin de burcht van Heer Arnoldus stond, evenals de St. Odakerk en het monasterium. St. Oedenrode was een hertogsdorp en de hoofdplaats van het oude graafschap Rode en van het latere kwartier van Peelland. Zeer aannemelijk, dat een gedeelte van het ver uitgestrekte dorp rondom de burcht versterkt was.

¹⁰⁾ Over dat „libellus” en die rieten pelgrimstok zie F r e n k e n, *Documenten* blz. 159, noot 21.

¹¹⁾ In beide *Vitae* staat die betekenis verklaard als „laus veī hymnus”.

stijl, de litteraire vorm betreft ¹²⁾. Ik zie daarin geen grond voor de veronderstelling, dat Oda Rodensis een en dezelfde persoon als Oda Amaniensis zou kunnen zijn. ¹³⁾

Van het meisje Oda, dat in de 8e eeuw bij het graf van St. Lambertus te Luik van haar blindheid genas, wordt in de Vita S. Lamberti gezegd „cum magna fide coepit iter carpere”. Volgens prof. van der Essen zou het daar gaan over een meisje, dat niet uit een vreemd en ver land, maar uit de omgeving der stad Luik afkomstig was. De uitdrukking „iter carpere” doet mij eer aan een verre tocht dan aan een kort reisje denken. Godefridus, die in dat meisje zijn vereerde heilige zag, bevond zich daarbij in uitstekend gezelschap, t.w. van de reeds genoemde bisschop Henricus van Gelder, die vermeld schrijven van 24 maart 1252, gericht aan het kapittel van St. Oedenrode, begint met de woorden: „Cum ex officii nostri debito reformationi status ecclesie beate Ode in Rode nostre diocesis eo vigilantius intendere debeamus, quo dictam ecclesiam ex eo sincerius diligimus, quod gloriosus Patronus noster, beatus Lambertus, per miracula circa illuminationem ejusdem sanctissime Ode virginis ex virtute Christi perpetrata gloriosior predicatur” ¹⁴⁾. Het getuigenis van Godefridus over het wonderbaar genezen meisje Oda vindt hier een krachtige bevestiging, nog te waardevoller, omdat in Luik elk wonder bij het graf van St. Lambertus steeds de grootste belangstelling moet getrokken hebben. Bovendien hebben we het waardevol getuigenis rond 1250 van de geschiedschrijver Egidius van Orval, die zich heel bijzonder voor de gebeurtenissen uit het verleden der stad Luik interesseerde. Hij moge de Vita Odae Rodensis van Godefridus gekend hebben, maar zijn getuigenis verliest daarom nog niet zijn waarde. Dat er geen enkel nog vroeger getuigenis, uit de 8e—13e eeuw, meer bestaat, is geenzins te verwonderen, gezien de geschiedenis

¹²⁾ Wel worden beide heiligen koningsdochters genoemd, doch hier hebben wij te doen met een folkloristisch thema, dat in de 12e en 13e eeuw vrij algemeen in de Vitae der Merovingische santinnen benut werd, omdat het zo geliefd was.

¹³⁾ Voor zijn beschrijving van Oda's sarcofaag benutte Godefridus de Vita Dymphnae (v. d. Str. blz. 85).

¹⁴⁾ F r e n k e n, Documenten blz. 120.

van die vijf eeuwen. In dat stilzwijgen ligt geen argumentum-
contra.

Zeker, uit de Vita Lamberti blijkt niet, dat het daarin vermelde
meisje Oda een vreemdelinge was, doch evenmin, dat zij uit de
omgeving van Luik afkomstig was, zoals prof. van der Essen be-
weerde ¹⁴). Voor die bewering bestaat geen enkel bewijs; zij is op
zijn minst zeer dubieus. En toch op grond daarvan kwam hij er
toe aan de Vita Odae Rodensis alle historische waarde te ont-
zeggen. Is de basis dubieus, dan ook de daarop gefundeerde
stelling.

Godefridus verklaart, dat hij naar Osnabrück ging om bij bis-
chop Philippus gegevens over Oda op te doen. Had hij dan bij
niemand in zijn eigen parochie St. Oedenrode om inlichtingen
kunnen vragen? Vanzelfsprekend deed hij dat, al zegt hij dit niet
uitdrukkelijk. Maar Philippus zou er wel méér van weten! Alleen
hèm, om zijn hoog gezag, noemt hij. Van anderen kreeg hij niet
meer nieuws te horen dan hij wist van Philippus, zich ook op
hen beroepen vond hij onnodig ¹⁵). Geen reden dus voor de ver-
onderstelling, dat zijn mede-kanunniken en mede-burgers niets
meer van St. Oda, de patrones van kapittel en kapittelkerk,
zouden geweten hebben ¹⁶).

In de Epistola tracht Godefridus op zijn manier enige opwer-
pingen tegen zijn Oda-verhaal te weerleggen. Hij maakt daar
onwillekeurig de indruk, die opwerpingen eenvoudig zelf ver-
zonnen te hebben om zijn grote geleerdheid eens te kunnen uit-

¹⁴) Vgl. Bossche Bijdragen XXII 101.

¹⁵) Na vermelding van hetgeen de bisschop hem vertelde, geeft hij te ken-
nen nog wel méér uit diens mond vernomen te hebben („His autem et quam-
plurimis ex predicti ore episcopi auditis" blz. 90). In zijn Epistola (blz. 111)
zegt hij, waarom hij niet alles had kunnen onthouden: „Que vero inde
audivi ab antistite, non potui omnia diu retinere, incumbente michi tunc
gravi et longo labore".

¹⁶) In dit verband citeert Van der Straeten in een voetnoot (blz. 78) uit
de prologus der Vita de woorden: *hec autem edita sunt ignorantibus rem
gestam et scire volentibus materiam sed scientibus ortum, profectumque et
exitum B. Ode*. Ik versta dit zo, dat Godefridus de Vita Odae schreef om
wille van hen, die wel de afkomst, voortgang (in deugd en heiligheid) en
het (zalig) afsterven van Oda kenden, maar er graag nog méér van wensten
te weten. Hoe schrijver kan besluiten, dat Godefridus niets wist van de hei-
lige, wier leven hij ging verhalen, begrijp ik niet. Wel geeft hij te kennen, dat
hij niet veel van haar wist, vóórdat hij zijn onderzoek begon.

stallen. Voor zijn weerlegging beroept hij zich op legio personen en exempels uit de oudheid en haalt hij een grote menigte boeken en schrijvers aan : Oud en Nieuw Testament, een macht heidense en christelijke auteurs, mythologiën zelfs. Het is inderdaad zeer te betwijfelen, of die opwerpen in werkelijkheid door iemand tegen hem zijn ingebracht. Waarschijnlijk hebben wij slechts met een fictief persoon te doen ¹⁷⁾. De naam van de opgevoerde tegenstander noemt hij niet. Hij begint met te verklaren (blz. 111) : „Eapropter *veritus sum, ne aliquis* illorum, qui legunt libellum me arguat et arguens dicat, unde venerit ad me notitia beate Ode” etc. Iets verder heeft het de schijn, dat hij met een heuse opponent te doen heeft, want dan spreekt hij van een „argutor”, maar de zo juist aangehaalde woorden schijnen er op te wijzen, dat die argutor slechts gefingeerd wordt. Weer iets verder schrijft hij : „Ille (argutor) *vero si dixerit...*”

Een der opwerpen is, waarom hij Oda als maagd en niet als weduwe beschrijft. Gezien zijn eigenaardige zucht om allerlei soort speculaties en explicaties in te lassen — nodige of onnodige, voegzame of overtollige — komt het mij voor, dat de gedachte aan Oda Amaniensis vidua hem al motief genoeg was om bedoelde vraag te stellen en gretig in uitvoerige behandeling te nemen ; zo zou hij ook dienaangaande zijn grote deskundigheid (!) kunnen demonstreren. Bij zijn beantwoording van de vraag stelt hij voorop, dat hij evenmin bewijzen in handen heeft, dat Oda weduwe zou zijn geweest, en betoogt vervolgens, dat zij nooit in het „monasterium fratrum” (te St. Oedenrode) zo hoog vereerd zou zijn geworden, indien zij weduwe was geweest, wijl oudtijds geen weduwen, maar maagden in hoge verering stonden ¹⁸⁾. Uit de door hem behandelde objectie kan men m.i. niet besluiten, dat er in zijn tijd te St. Oedenrode of elders personen waren, die dachten dat de santinne van St. Oedenrode een weduwe was, of de traditie betreffende Oda Rodensis *virgo* in twijfel trokken.

¹⁷⁾ Ook nu komt het voor, dat een schrijver om eventuele moeilijkheden bij voorbaat op te lossen, de schijn aanneemt dat iemand tegen zijn beweringen is opgekomen.

¹⁸⁾ Heel het verder en grootste gedeelte van zijn epistel dient dan om dit uit allerhande boeken en schrijvers te bewijzen.

Aan het eind van zijn studie (p. 86, 87) vat de schrijver het resultaat van zijn onderzoek samen in navolgende conclusies :

Pour l'unité du personnage historique plaident : 1° les objections qu'on fit à Godefroid pour avoir écrit la Vie d'une Ode vierge et non d'une veuve, pour avoir composé la Vie d'une sainte, dont il ne savait rien ; 2° la dépendance littérale de la Vita Odae Rodensis par rapport à celle de son homonyme d'Amay ; 3° le fait qu' à Sint-Oedenrode les chanoines semblaient tout ignorer de la patronne du lieu.

Par contre, pour l'historicité de deux Ode distinctes, certains allégueront : 1° le récit de l'élévation faite par Otbert. L'évêque de Liège aurait transféré non pas des reliques contenues dans un reliquaire, mais des restes reposant en terre ; on vénérât donc une sainte ensevelie là, et non pas importée d'ailleurs¹⁹⁾ ; 2° l'existence presque simultanée des deux *Vitae Odae*. Un dédoublement, dira-t-on, suppose nécessairement un certain laps de temps. Mais ici nous ferons tout de suite remarquer que les traditions précèdent les *Vitae* et que les attestations d'un culte rendu à la sainte d'Amay sont beaucoup plus anciennes que celles qui nous renseignent sur le culte de la vierge de Sint-Oedenrode.

Aldus worden de pro's en contra's voor het historische bestaan van een Oda Rodensis als in een weegschaal door schrijver tegenover elkaar afgewogen. Onnodig hem te zeggen, dat ik de schaal waarin hij de pro's heeft gedeponeed, heel duidelijk en diep zie doorslaan.

Voor al het bisdom 's-Hertogenbosch mag hem dankbaar zijn. Met de volledige en uitstekend verzorgde uitgave van de *Vita Sanctae Odae Rodensis* en de *Epistola Apologetica* heeft hij voortreffelijk werk verricht.

¹⁹⁾ De hypothese, dat men relieken van Oda van Amay naar St. Oedenrode zou hebben overgebracht en dat daaraan het ontstaan van de Oda-cultus in St. Oedenrode zou zijn toe te schrijven, mist inderdaad alle grond, zelfs elke schijn van grond.

De eerbiedwaardige Zr. Juliana van Thulden (1626—1654)

door

Dr. L. ANTHEUNIS S.J.

Opent men de „Beschrijving van de stad Brussel” aldaar door George Frickx, keizerlijk drukker in 1745 uitgegeven, dan stoot men op de volgende passage gewijd aan het convent der religieuzen Birgittinessen en haar kapel :

„Op een wat lager niveau dan de voornoemde kerk (die van Notre Dame de la Chapelle) ligt een abdij van de orde der Birgittinessen, eigenlijk de orde van de H. Zaligmaker : O.S. Salvatoris, wier oudste stichting in Zweden (Watstena) teruggaat op de H. Birgitta van Zweden, en die de regel volgt van de H. Augustinus. De Abdis wordt door de Gemeente gekozen. Het kerkgebouw, dat, in 1695, ¹⁾ door een bombardement vernield werd, is daarna met grote onkosten hersteld en vernieuwd. De kerk is tamelijk groot en ruim, en vertoont een breed schip, met een zeer hoog gewelf, gesteund door pilasters die uitspringen uit de zijwanden. Het geheel is in een regelmatige bouwtrant opgetrokken. Men ziet er een prachtig altaar met een schilderstuk van de hand van een moderne schilder die geenszins onderdoet voor de oudere die nog voortleven in hun meesterwerken. ²⁾ De hoge voorgevel aan de straatzijde is in de dorische bouwstijl opge-

¹⁾ Maarschalk de Villeroy deed er gedurende 48 uren een regen van bommen engloeiende kanonkogels, van 13 tot 15 aug. 1695, op neerkomen. Er werden toen in Brussel 4000 woningen in brand geschoten, en 16 kerken, kapellen en kloosters geheel of ten dele verwoest.

²⁾ Abraham Janssens, leerling van Snellincks, te Antwerpen geboren in 1575, en aldaar overleden in 1632. Met P. P. Rubens, de beste kolorist van de Vlaamse school. Zijn talrijke werken vindt men in vrijwel alle kerken van België, vooral te Brussel, Gent en Antwerpen.

trokken, een gaaf stuk architecture in alle onderdelen. Alles is er proper, en men voelt er de vrome ijver der Birgittijnse nonnen die deze kerk verzorgen.

Zo was het in 1750 en nog 30 jaar later, tot 1783. Helaas! In deze kerk waarvan het beschadigd schip en de zeer gehavende gevel nog heden in de Birgittinissenstraat zichtbaar zijn, werden voorheen vele overleden personen van rang en betekenis bijgezet, onder wie we bijv. noemen Thomas Bruce graaf van Aylesbury, pair van Engeland, die gedurende 40 jaar niet ver van deze plek verwijderd woonde, op de Place du Grand Sablon (Zavelplein), en in de schaduw van het wonderbare Kerkgebouw, N. D. des Victoires. ³⁾

In de kapel van de Birgittinessen bevonden zich ook de kelders en graftomben van verscheidene patriciërs-families, o.a. van Craesbeek, le Bron, de Loiguenghien. Bovengenoemde Lord Thomas Aylesbury, om wille der religie uit Engeland verbannen, belastte, bij testament, zijn erfgenaam de fraaie wit marmeren fontein te laten maken, die nog heden de Place du Grand Sablon versiert. Van alle praalgraven die de kloosterkerk versierden is geen spoor meer over. De franse sansculotten hebben als overal elders alles geprofaneerd en geschonden.

Na opheffing van alle beschouwende orden door Jozef II, op 22 mei 1784, onderging het Birgittinessenklooster vele gedaanteverwisselingen. De kerk diende ruime tijd als depot voor alle boeken en handschriften uit de opgeheven conventen geroofd. Onder het Frans revolutionair bewind en onder het Keizerrijk, werden kapel en klooster in een militair hospitaal gevormd om eindelijk, in 1827, te worden herschapen in „une école dotée par la ville ou sont admis les enfants des hopitaux!”

Enkele jaren geleden, bij ons laatste bezoek aan de schamele overblijfsels van het klooster, diende de van alles beroofde Kapel als depot voor de gemeentewerklieden. Onlangs werd de bouwvallige gevel als monument geklasseerd en min of meer hersteld.

*
* *

³⁾ Door hertog Jan, na de overwinning van Woeringen (1288). gesticht.

In 1619 besloten de Birgittinessen, op aandringen van de aarts-hertogen Albert en Issabella, in de hoofdstad der Spaanse Nederlanden, een nieuwe abdij te stichten. Dit geschiedde na bekomen toestemming van de magistraat van Brussel, en in overleg met de Aartsbisschop van Mechelen. De aartshertogen lieten kerk en klooster oprichten voor de in die tijd belangrijke som van 12.000 gulden. ⁴⁾

Op 28 juli 1623, nam Barbara Tasse, Abdis van Dendermonde met 5 van haar monialen, bezit van de Abdij „De Druiventros”; gelegen in de nabijheid van de aloude parochiekerk van N. D. de la Chapelle, in de nauwe, sombere straat die, nog op onze dagen, „de rue des Brigittines” genoemd wordt.

Dit klooster, alleen bestemd voor de vrouwelijke religieuzen der orde, had als basis voor zijn bestaan een gift van 800 gulden 's jaars, geschonken door de beide beschermers der stichting. ⁵⁾

Abdis en religieuzen waren afkomstig van het klooster te Dendermonde, „Mariatroon”, dat zelf weer in 1464 gesticht was door 12 religieuzen uit het klooster van 's-Hertogenbosch ⁶⁾ (eerst in Coudewater, thans in Uden). De Abdij van Dendermonde had in de 16e eeuw jarenlang gediend als „Refugium” of toevluchtsoord voor de verjaagde engelse Birgittinessen uit Syon, toen deze haar lange moeizame en tragische zwerftochten door Europa deden. ⁷⁾ Het Brusselse klooster waarvan de lotgevallen zonder veel moeite gereconstrueerd kunnen worden met behulp van de nog bestaande archiefstukken ⁸⁾, bleef zich in zekere bloei verheugen, vooral in de tweede helft van de 17e eeuw, tot aan het onheilvolle tijdstip van zijn geweldadige op-

⁴⁾ Gesammelte Nachrichten über die einst bestandenen klöster vom Orden der hl. Birgitta, die klöster in Belgien, Alt-münster, 1888.

⁵⁾ Gesammelte Nachrichten, op. cit., bl. 198 en volg.

⁶⁾ Behalve Dendermonde bezat de Birgittijnen orde in België huizen te Hoboken (bij Antwerpen), te Péruwelz, Bois-Saint-Sixte, Borgloon. Het Staatsarchief te Brussel bezit tal van documenten betreffende de huizen. Verder nog stichtingen in Noord-Frankrijk, Atrecht, Rijssel, Donai.

⁷⁾ Gesammelte Nachrichten, op cit. bl. 146—162, Lechat S.J., Une communauté anglaise réfugiée à Malinès au XVIe siècle. Les Brigittines de Syon, „Annales de la Fédération historique et archéologique de Malinès”, t. II, 1911.

⁸⁾ Rijksarchief, Kerkelijk Archief, Klooster van de Birgittinessen, nrs. 12472—12476 — Archief van het aartsbisdom Mechelen. —

heffing, in mei 1784, door Jozef II, „de verlichte despoot, de voorstander van de actieve naastenliefde”.

*
* *

Zuster Juliana van Thulden (1626—1654)

Voor de Abdij der Birgittinessen in Brussel was ontegenzegglijk de meest bloeiende en meest van mystieke ijver vervulde periode, die welke zich uitstrekt van het begin der XVIIe eeuw tot de eerste jaren van de XVIIIe eeuw. Meer dan een halve eeuw was het klooster bevolkt met religieuzen, uitmuntend door deugd en heiligheid. Onder deze blinkt uit met meer dan gewone glans een jonge zuster, die al te vroeg — op 28-jarige leeftijd — kwam te sterven, die in grote heiligheid leefde en ook een merkwaardige mystica is geweest, *Zuster Juliana van Thulden*.

Deze volgeling van St. Birgitta van Zweden behoorde tot een oud patricisch geslacht, een achtingswaardige familie uit de stad 's-Hertogenbosch ⁹⁾ (die tot 1629 in Spaanse handen was).

Dirk van Thulden was in de eerste helft van de 16e eeuw in een tweede huwelijk getrouwd met Catharina van Cuyk. Uit dit huwelijk sproot voort *Nicolaas van Thulden*, schepen te 's-Hertogenbosch van 1588—1593, en eveneens in het jaar 1596. Deze Nicolaas was een rechtsgeleerde van naam, die tal van merkwaardige werken uitgaf. Hij huwde Maria Heymans, en uit deze echtverbintenis werden twee zonen geboren, wier faam die van hun vader evenaarde: *Theodorus van Thulden*, die hoogleraar werd aan de universiteit van Leuven, en *Jan van Thulden*, schepen van 's-Hertogenbosch. Deze huwde in tweede echt Maria van Berwouts. Uit dit huwelijk stamden verscheidene kinderen: een of twee zonen, en drie dochters, waarvan Charlotte, geboren werd in 1624, en Juliana, in 1626.

⁹⁾ Valeruis Andreas, Bibliotheca Belgica — Biographie Nationale Belge — Théâtre de la Noblesse de Brabant (1705) — diverse artikelen in Taxandria A° 1911.

In 1628, week Jan van Thulden uit naar Brussel. Hij vestigde zich metterwoon in Brussel, waar hij weldra tot de hoge ambten, eerst van stedelijk schepen, en daarna van Raadsheer in de Souvereine Raad van Brabant, en ten slotte tot de functie van Vice-Kanselier zou worden geroepen.¹¹⁾

Jan van Thulden koos bij de dood van zijn echtgenote (1628) als begraafplaats van hen beiden de basiliek van Sint Michael en Goedele te Brussel, in de Noordelijke Kooromgang. Ziehier de tekst van het latijnse grafschrift dat ons tevens het sterfjaar van de vader meedeelt :

Joannes van Thulden, Eques auratus, Brabantiae Consiliarius, cum Maria Berwouts, conjugae secunda Obiit ille anno 1666.¹²⁾

Verscheidene leden van deze patricische familie rusten in de oude Basiliek: een priester van Thulden (1636), Maria van Thulden (1658), Simon van Thulden (1676). De van Thuldens uit Hilvarenbeek waren talrijk, en een van hen, in 1606 in Den Bosch geboren, en daar in 1676 overleden, was de grote schilder, leerling en vriend van Peter Paul Rubens, Theodoor van Thulden.¹³⁾ Deze werkte herhaalde malen in opdracht van het

¹⁰⁾ Vermoedelijk wegens de dreiging der Staatse troepen.

¹¹⁾ Met de afstammeling van Theodorus van Thulden, Jan Florentius (1637—1698), die, in 1696, door Karel II, Koning van Spanje, tot baron was verheven, stierf de familie van Thulden in de mannelijke lijn uit. Jan Florentius had, in 1672, een huwelijk gesloten met Elgearde van der Gracht van Rommerswael (1655—1721) die, na de dood van haar man, volgens gewoonte van die tijd, haar schoonzoon Laurent, Henri de Corten, genaamd de Brialmont, adopteerde. Deze nam bij die gelegenheid naam, wapen en titels van de familie van Thulden over. De familieleden Cortes van Thulden bestond nog in 1864. (de Vegiano Nobiliaire des Pays-Bas, Leuven, 1760 — Annuaire de la Noblesse Belge, 1864).

¹²⁾ De tekst voor dit grafschrift, thans verdwenen, bleef voor ons bewaard door Foppens (Basilica Bruxellensis, Mechelen, 1743) en door Rombaut (Verheerlijkt of opgeheldert Brussel, d. I, blz. 182, 1777) cfr. eveneens de registers der archieven van de basiliek, reg. 53, blz. 122 v. De vader van Juliana wordt hier „eques auratus” genoemd d.w.z. op deze titel had hij recht, omdat hij tegenwoordig was geweest bij de inhuldiging der souvereinen. Cfr. Graaf d'Hane-Steenhuise, La Noblesse avant 1793, Brussel, 1873.

¹³⁾ Hendrik van Thulden, een befaamd predikant, geb. te 's-Hertogenbosch omstreeks 1580, stierf als Pastoor van de parochie St. Joris te Antwerpen in 1610. Hij had een broer Jacob van Thulden, lakenkoopman. Deze had verscheidene zonen van de meest bekende is de vermaarde schilder en graveur

kapittel van Sint Goedele. Voegen wij hierbij nog, dat een Dirk van Thulden abt was van Park in de 15e eeuw, en dat de abdij van Averbode een abt gekend heeft, Arnoldus van Thulden, afkomstig uit diezelfde streek, en nog meerdere religieuzen van die naam. ¹⁴⁾

Juliana van Thulden was pas twee jaar oud, toen haar moeder, Maria van Berwouts ¹⁵⁾ overleed, kort nadat de familie van Thulden zich in de hoofdstad der Spaanse Nederlanden had gevestigd. Van haar prille jeugd af, aldus vertelt ons haar zuster Charlotte, onderscheidde zich Juliana door een vurige godsvrucht en ijver voor het gebed.

De zachtheid, die heel haar wezen uitstraalde, maakte haar al spoedig tot de lieveling van vader, broers en zusters, en van allen uit haar naaste omgeving. Zij zal ongeveer 11 jaar oud geweest zijn (1635), toen haar vader haar samen met haar zuster Charlotte toevertrouwde aan de beroemde abdij van la Cambre (Ter Kameren) om daar haar godsdienstige vorming te voltooien. ¹⁶⁾

Theodoor. Een andere zoon werd Cistercienser-monnik in de St. Bernards Abdij bij Antwerpen. Hij overleed te Muysen, bij Mechelen, in 1670. Cfr. Biographie Nationale Belge, en het tijdschrift Oud-Holland, jaargang 1928.

¹⁴⁾ Archieven van de Basiliek van St. Michaël en Gudula. Deze inlichtingen werden ons welwillend verstrekt door Z.Eerw. Pater Placide Lefevrè, Norbertijn, Conservator in het Rijksarchief, en professor aan de universiteit van Leuven.

¹⁵⁾ Voor meer uitvoerige bijzonderheden betreffende de adellijke familie Berwouts, cfr. Taxandria, 14e jaargang (1907), o.a. bl. 54—55, 185—247 en 290.

¹⁶⁾ De slotzusters van la Cambre hadden sedert de 16e eeuw (evenals zovele andere cistercienser abdijen) kostleerlingen uit de adel, naar het voorbeeld van de religieuzen der beroemde abdijen van Parijs, l'Abbaye-au-Bois en Panthémont, om slechts welbekende voorbeelden aan te halen. Het ondericht daar gegeven had in de loop der 17e en 18e eeuw veel succes en werd door de ouders hoog gewaardeerd, hoewel dit opvoedingswerk in beginsel strijdig was met de regel van Citaux. Het resultaat was zo groot, dat tal van buitenlandse jonge meisjes de abdij van la Cambre werden toevertrouwd. Er bestaat nog een werkje dat op onze dagen zeer zeldzaam is geworden (48 blz.) en getiteld: *Exercice de devotion à l'usage de la jeunesse élevée à la Cambre*, Brussel, 1776. De kostleerlingen moesten op de leeftijd van 20 jaar de abdij verlaten, tenzij zij als religieuzen wilden intreden, zoals bijv. het geval was met de eerbiedwaardige Zuster Charlotte van Thulden. cfr. Baron Rijckman de Betz, l'abbé Thibaut de Maisures et Genges Dansaert, L'abbaye cistercienne de la Cambre, Anvers, 1948. Rijksarchief, Kerk. Archief, nr. 5649.

Volgens het getuigenis der zusters, toonde het kind zich een even volgzzaam als zeldzaam begaafde leerlinge, vooral wat de studie der vreemde talen aangaat.

Daar, in die aloude abdij, aan de rand van Brussel, wijdde Juliana 7 jaar aan de bestudering van de godsdienst, en leerde zij, volgens het zeggen van haar zuster Charlotte en andere getuigen, dat „God zijn heiligen vormt op de wijze waarop de bakker het brood kneedt”, „op die manier, zo zeide haar de Cistercienser monnik, die met het godsdienstig onderwijs belast was, handelt God ten opzichte van sommige zielen, die Hij uitverkiest en roept tot een uitmuntende vroomheid, want Hij geleidt ze dwars door moeilijkheden en lijden, vermorzelt die in de smeltkroes van smarten en pijn”.

In dit stadium van haar kort leven voelde Juliana zich aange trokken om zich geheel en voor altoos aan de goddelijke Gids over te geven. Toen ook stortte zij dit gebed dat God enkele jaren later zou verhoren: „O mijn God, maak van mij zulk een brood. Ik geef mij geheel aan U over!”

Sindsdien trok het vrome kind aller aandacht door de getrouwe en strenge onderhouding van de regels van het huis, en door haar liefde voor haar medezusters.

Dit jong meisje, met haar levendig temperament, dat de minste kwetsing zo diep voelde, toonde van toenaf een onveranderlijke zachtzinnigheid en gelijkmoedigheid, een vurige naastenliefde. Dit getuigt haar zuster Charlotte, in haar heerlijke „vita”, die zij later in het klooster schreef, om aan de buitenwereld de heldhaftige deugden van de nederige dienaress van St. Birgitta bekend te maken.

Naar het ouderlijk huis teruggekeerd, veranderde Juliana niets aan de gedragslijn die zij zich eenmaal had gesteld. Meer dan ooit toonde zij zich rustig, dienstvaardig, liefderijk en bezorgd jegens eenieder, hoewel zij reeds buiten de wereld leefde, en een intens innerlijk leven leidde.

Juliana was 16 jaar, toen zij op zekere dag ging aankloppen aan de kloosterpoort der Z.Z. Birgittinessen te Brussel. De Abdis, op wie zij een diepe indruk maakte, ontving haar met goedheid.

Zij steunde haar in haar vroom opzet, maar beval haar tevens eerst de toestemming van haar vader te gaan vragen. Maar juist op die toestemming kon het meisje zo moeilijk rekenen, bij een vader die haar aanbad.

De Heilige Moeder Birgitta zelve zou zich belasten met het verkrijgen van die gunst. Aldus luidt het relaas dat haar zuster Charlotte ervan opstelde. ¹⁷⁾

„Op zekere nacht scheen het haar vader toe, dat iemand met kracht de gordijnen van zijn bed opentrok, en hij zag toen een eerbiedwaardige oude matrone die daar voor hem stond, gekleed in het habijt der Birgittinessen, met een kroon van vijf wonden op het hoofd, zoals de religieuzen van die orde gewoon zijn te dragen; aan haar zijde stond een jonge maagd die leek op zijn dochter Juliana. Men meent dat de eerbiedwaardige matrone de H. Birgitta zelve was. Zij zag hem aan met ernstig en streng gelaat, alsof zij hem wilde verwijten, dat hij de intrede zijner dochter in haar orde belette; daarop schrok hij wakker, en zag de eerbiedwaardige matrone, vergezeld van de jonge maagd, opwaarts stijgen. De uitwerking van dit visioen toont wel duidelijk de echtheid ervan, want de vader gevoelde inwendig zulk een grote vrees om aan de Goddelijke Wil weerstand te bieden, dat hij geen rust meer kende, alvorens hij zijn dochter het gewenste verlof had gegeven. Dit geschiedde nog op de dag zelf, toen hij met haar naar de Birgittinessen ging, om met deze tot overeenstemming te komen over de bruidsgift, want, daar de zusters nog geen vaste inkomsten hadden, was het wel nodig haar in de armoede bij te staan.”

„Op het ogenblik waarop de heer van Thulden, samen met zijn dochter Juliana, zich in de spreekkamer van het klooster bevonden, (zo verhaalt ons nog Zr. Charlotte), ontwaarde een der religieuzen van het huis een haast onuitstaanbare vreugde in haar gemoed, hoewel zij Juliana niet kende, en haar nooit gezien had, maar zij voelde dat God door haar of met haar grote dingen voor zijn glorie wilden uitwerken. Dezelfde religieuze leeft nog en heeft tijdens haar leven door Zr. Juliana grote genaden van God ontvangen, en ik twijfel er niet aan of zij ontvangt er nog na Juliana's dood.” ¹⁸⁾

¹⁷⁾ Abrégé de la Vie de la vénérable Sour Juliana de Thulden, Kap. V.

¹⁸⁾ Abrége de La vie de la vénérable Soeur Juliane de Thulden, religieuse de l'Ordre du Saint Sauveur... écrite par Sa Soeur et intime confidente, Dame Charlotte de Thulden, religieuse en l'abbaye de la Cambre, proche de Bruxelles, chap. V et ss. (MS).

Op de vastgestelde dag, zei het meisje haar vader, broers en zuster,¹⁹⁾ en allen die zij gekend had, vaarwel. Niemand uit de familie voelde in zich de moed haar naar het klooster te vergezellen noch om later bij de inkleding aanwezig te zijn.

Enige maanden later evenwel kon de vader niet langer weerstaan aan het verlangen zijn dochter te bezoeken, die nu gekleed was in het habijt der Orde.²⁰⁾

Toen de proeftijd voorbij was, d.i. in 1643, legde Juliana haar eeuwige gelofte af in handen van de Aartsbisschop van Mechelen, Monseigneur Jacobus Boonen.²¹⁾ Deze prelaat, die van nabij getuige kon zijn van de buitengewone opgewektheid en vreugde waarmee deze novice van 19 jaar zich aan God aanbood, kon zijn tranen niet weerhouden.²²⁾

Gedurende de 11 jaren dat zij mocht leven te midden der Birgittijnen communauteit, toonde Zuster Juliana — zelfs tijdens de zeven jaren van haar pijnlijke en geheimzinnige ziekte die haar onophoudelijk plaagde²³⁾ steeds dezelfde sereniteit, dezelfde naastenliefde, dezelfde beminnelijkheid die haar vroeger had onderscheiden te midden van haar gezellinnen.

Zij was nooit droefgeestig, noch ooit al te uitgelaten, sprak zeer weinig en overtrad nimmer de regel van het stilzwijgen.

Haar leven geleeek — volgens het eenstemmig getuigenis van de abdis en van haar medezusters²⁴⁾ — meer op dat van het hemels leven van een engel dan op dat van een schepsel.

¹⁹⁾ Charlotte van Thulden trad zelf in het daarop volgend jaar, 1644, in het klooster der Cistercienserinnen van ter Camere (la Cambre).

²⁰⁾ *La vie de la vénérable*, etc. op. cit., kap. VI.

²¹⁾ Jacobus Boonen, aartsbisschop van Mechelen (1625—1656). Cfr. het omvangrijk artikel van Kan. V. Sempels in „Dictionnaire d'histoire ecclésiastique”.

²²⁾ *La vie de la vénérable Soeur Juliane*, op. cit., K. VI; *Gesammelte Nachrichten*, op. cit. (Altomünster) blz. 201.

²³⁾ Een ziekte die, naar het getuigenis van Zr. Charlotte haar oorsprong vond in de overmacht van de liefde tot God en die hoe langer hoe smartelijker werd naarmate zij meer volledig het volmaakte unitieve leven in zich verwezenlijkte.

²⁴⁾ De volledige verzameling der getuigenissen over de heldhaftigheid harer deugden berust in het aartsbischoppelijk archief te Mechelen, dossier Zr. Juliana van Thulden.

Zuster Juliana leefde, sedert haar intrede in het noviciaat, een verborgen leven, te verheven om door de mensen te worden gekend en begrepen, een leven alleen aan God bekend. Zij had er vaak genoeg in tegen haar medezusters²⁵⁾ in het noviciaat te zeggen, dat „zij graag een leven wilde leiden, dat geheel onbekend was aan de mensen, en alleen door God gekend.” Ik heb dikwijls van haar mede-novicen vernomen, verklaart Zr. Catharina Lipiers, dat zij zich nooit bedroefd noch lastig betoonde, in welke zaak ook, en dat zij zich toen reeds als een ware geprofeete religieuze gedroeg.

Gedurende 5 jaar, zo getuigt dezelfde kloosterlinge, leefde ik in haar gezelschap, en totdat het Onze Heer behaagde haar uit deze wereld weg te nemen, en ik werd aanhoudend door haar woorden gesticht. Ik zag haar nooit ruzie maken of twisten, met wie dan ook, noch dat zij ooit het silentium verbrak. Ze hield veel van het stilzwijgen, maar telkens als de tijd om zich met iemand te onderhouden haar werd toegestaan, dan sprak zij veel over de goddelijke liefde en over de genade die God schenkt aan een ziel, die enkel en uitsluitend voor Hem leeft. Zij zeide, dat er meer genoeg ligt opgesloten in een uur onderhoud met God dan, in de wereld, een heel lang leven. En ze herhaalde gaarne : „laat ons God liefhebben en vurig verlangen voor Hem te leven, niet op de een of andere manier, naar eigen zin, maar Zijn Welbehagen in ziekte als in gezonde toestand, zowel in voor- als tegenspoed. Zij vertrouwde mij toe, dat zij dikwijls een groot verlangen ondervonden had, van dit sterfelijk lichaam te worden bevrijd, om God te genieten, maar dat zij tegenwoordig niets meer verlangde dan het vervullen van Gods H. Wil, en dat er niets ter wereld was, dat haar zou kunnen doen verlangen om te blijven leven.²⁶⁾

²⁵⁾ De Birgittijnse archieven (Rijksarchief te Brussel) hebben ons de namen der zusters die getuigen waren van het mystieke leven van Zr. Juliana bewaard : Catharina de Meester, Euphrosine Chanel, Jeanne van der Borch, Maria Boursat, Catherine Croijsaert, Catherine de Loquenghien, Clara Damant, Thérèse van Amerongen, Marianne Delrey, Marie-Anne Collin, Barbara Rijns en Catharina Lipiers.

²⁶⁾ Getuigenissen i/d Archieven v/h Aartsbisdom Mechelen.

In haar langdurige pijnlijke ziekte, die haar vreselijk deed lijden, bleef zij — verklaart nog dezelfde getuige — geheel onderworpen aan de wil van haar oversten en van de doktoren, en herhaalde gaarne, „Ik vraag van God geen enkel wonder, ik wens maar één ding, dat Zijn Wil in mij volbracht worde, ook al zou ik zelfs tot de laatste dag in deze toestand moeten leven.” Mijn hoop is, vier dingen te zien geschieden: het herstel van mijn lichamelijke gezondheid, de bekering der zielen tot de H. Kerk, mijn natuurlijke fysieke dood, de dag van het oordeel.” Het is waar, voegde zij er bij, ik haak naar de vervulling van die vier verlangens; evenwel, als het mij gegeven was de genezing te verkrijgen door mij een enkele maal van God te verwijderen dan zou ik het niet willen. Ik wens niet te weten, of ik genezen zal, hoewel ik geloof dat ik zou genezen als ik het maar zou verlangen”, zeide zij twee of drie maanden voor haar afsterven, want zij meende dat ze door een wonder in leven bleef, want er was niet één lichaamsdeel dat haar geen smart veroorzaakte. Maar het lijden dat haar het zwaarst te dragen viel, werd veroorzaakt door hetgeen God aan haar innerlijk wezen onttrok. Voor een koningskind is het moeilijker, zeide zij, droog en hard roggebrood te eten dan voor een bedelaar die er gewend is. 27)

Maar welke ook de inwendige worstelingen waren, die dit vat van uitverkiezing te verduren had, in de 7 jaren van haar smartelijke, pijnlijke ziekte, nooit — en dit verdient wel onze bewondering — heeft een van haar mede-zusters in die vele jaren het minste vermoeden daarvan gehad. De genade, waarmede haar

27) Getuigenissen i/h Aartsbisschapelijk Archief te Mechelen. De algehele vervulling, zonder enig voorbehoud, de absolute gelijkvormigheid van haar wil met die van haar Schepper, ziedaar het ideaal aan welks verwezenlijking Zr. Juliana onveranderd en met succes gewerkt heeft tijdens haar kort kloosterleven. Dat is geheel het karakteristieke van haar mystiek leven, dat haar eigen is, en het is in geen enkel opzicht de echo van een ander geluid. Zr. Charlotte heeft in de bewonderenswaardige schets van het geestelijk leven van Zr. Juliana dit nagestreefde hoge doel voortreffelijk naar voren gebracht, en ook de brieven door Juliana aan haar gericht bewijzen dit overduidelijk. Op de dag zelf van haar sterven liet Zr. Juliana, ten prooi aan een gruwelijk lijden, maar toch in volmaakte zielekalmte, aan haar Zr. Charlotte zeggen, dat zij haar verzocht zich geheel aan de leiding van God over te geven, en dat zij zich altijd moest neerleggen bij Zijn H. Wil, levend i/d afhankelijkheid van Zijn H. Wil.

ziel overstroomd werd, triomfeerde in haar over alle lichamelijke kwellingen. „Al wat ik tot mijn deel ontvangen heb, sprak zij,, komt van God, en keert tot God terug.” Nimmer voelde zij zich bekoord door een of ander gevoel van ijdele glorie want in mij zelf vind ik niets dan een „pur néant” „een ijdel niets”, en vaak herhaalde zij met de Psalmist :

Quid retribuam Domino, pro omnibus quae retribuit mihi Calicem salutaris accipiam... 28)

Haar biechtvader 29) had haar aangeraden het Nieuwe Testament in het latijn te lezen, en bij haar opmerking dat zij de taal niet verstond, had de Pater haar geantwoord, dat God haar die zou doen begrijpen. Het was ook zo, bevestigt Zr. Catharina Lippiers in haar getuigenis. 30)

„Zr. Juliana, zo getuigen haar medezusters, loofde voortdurend van harte de Heer door het bidden van haar officie ; of zij in het koor was of in de refter, haar ziel, verwijderd van al wat haar omringde, verdiepte zich gans in God.”

Dit inwendig en volmaakte unitieve zieleleven, al was het verborgen, openbaarde zich nu en dan door uiterlijke tekenen. Verschillende religieuzen leggen getuigenis af van die tekenen, en Zr. Charlotte vermeldt deze in haar „vita”.

„Het leek wel of God al zijn vreugde stelde in deze heilige ziel, en dat Hij enkel zorg had haar te liefkozen en te begunstigen met buitengewone en onverklaarbare genaden, want zij zeide mij dat

28) Psalm 115, v. 12.

29) Pater Hendrik Scelliers, of Schelliers, O.P., die een gewichtige plaats i/h geestelijk leven van Zr. Juliana inneemt, was te Antwerpen geboren, en stierf in Brussel op 15 nov. 1667. Een kerkelijk schrijver van naam, maakte hij zijn theologische studies ten dele in Toulouse, was novicenmeester i/h klooster te Brussel in 1634. Hij was de gewone biechtvader der Brigittinessen te Brussel, en van de Dominicanessen van Val-Duchesse te Auverghem. In 1658 werd hij naar Rome geroepen, en nam daar deel aan de keuze van de nieuwe Generaal Pater J. B. de Marinis. Hij keerde van het generaal kapittel terug met de titel van doctor in de theologie. Gedurende 9 jaar was hij prior van het convent der Dominikanen te Brussel. Aan hem zijn een 20-tal brieven van Zr. Juliana gericht. Na haar dood, in 1654, vertrouwde de pater deze toe aan Zr. Charlotte van Thulden. (Cfr. Biographie Nationale Belge; P. Arts, O.P., L'ancien Convent des Dominicains à Bruxelles — De Jonghe, Belg. Doss. blz. 239.

30) Aartsbisschoppelijk Archief, Getuigenissen.

BOSSCHE BIJDRAGEN

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 's-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN

MGR. A. FRENKEN
MGR. DR. TH. GOOSSENS
H. HENS

DEEL XXIV

AFLEVERING 3

JULI 1959

DRUKKERIJ INSTITUUT VOOR DOOFSTOMMEN, ST. MICHIELSGESTEL

INHOUD:

De eerbiedwaardige Zr. Juliana van Thulden (1626—1654) door <i>Dr. L. Antheunis</i>	blz. 197
Van Alphen en de Openbare Gebeden voor de landvorst door <i>A. M. Frenken, pr.</i>	blz. 223
Van Alphen's Herderlijke Brieven door <i>A. M. Frenken, pr.</i>	blz. 244
De Latijnse School te Boxmeer door <i>Th. Bos, O.Carm.</i>	blz. 263
Registers door <i>Drs. H. J. A. M. Schurink</i>	blz. 306

VOORWAARDEN:

De „**Bossche Bijdragen**” verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden.

Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs van één deel bedraagt fr. p. post f 10.—.

Telkens bij het verschijnen van de eerste aflevering van een deel zal over het bedrag van het gehele deel worden beschikt.

De intekening staat open bij de Administratie te 's-Hertogenbosch, Gheert van Woustraat 2, en bij de Boekhandel.

Brieven, boeken of bijdragen voor dit Tijdschrift te adresseren aan de Redactie-Secretaris, Dr. TH. GOOSSENS, 's-Hertogenbosch, Gheert van Woustraat 2, Postgirorekening n. 50174.

CORRIGENDUM. Door een misverstand zijn op blz. 197 achter de naam van de schrijver Dr. L. Antheunis de letters S.J. geplaatst. Men gelieve die door te strepen.

ze er niet aan twijfelde of ze was, zoals St. Paulus, in verrukking opgenomen in de derde hemel tijdens geestesvisioenen, waarover zij veel spreekt in haar brieven. De religieuzen hebben mij gezegd dat zij eens, in het pand of kloostergangen, Zr. Juliana aantroffen geheel in verrukking en als buiten zich zelve. Daar men kon vaststellen dat zij verhinderd werd de vespers mee te maken, zo had zij zeker langer dan een uur in die zieletoestand verkeerdt.

Een andere verklaarde mij dat ze eens voorbij haar cel naar de slaapzaal ging, en innerlijk een groot verlangen voelde om te zien wat Zr. Juliana op dit uur deed. Bij het openen van de cel, zag zij haar in extase, en wel drie of vier voet boven de grond verheven, en was hierover ten zeerste verwonderd, en in twijfel of zij wel goed gezien had, de kamer dan binnen ging en begon Zr. Juliana toe te spreken. Hierdoor deed ze haar langzaam tot zich zelve komen, en weer op de grond neerkomen.

Eens was zij naar de zolder van het huis gestuurd, om met een der zusters de droogrekken, waaraan de was werd opgehangen, schoon te maken, en het linnen te vouwen. Intussen werd een van haar gezellinnen weggeroepen, zodat zij op de zolder achterbleef. Het bleek dan nodig te zijn de tafel naar het andere uiteinde van de zolder te verzetten, maar die tafel wog zo zwaar dat dit slechts met twee personen kon worden gedaan. Terwijl zij er aan dacht iemand ter hulp te roepen, voelde zij als een verwijtende stem in het hart, die haar zeide: „Wanneer gij een levendig geloof hadt, dan haddet gij geen hulp nodig”. En onmiddellijk, als bij ingeving, greep zij de tafel vast, en, met grote snelheid en gemak, droeg ze die naar het ander uiteinde van de zolder, iets wat alleen door een mirakel kon gebeuren...”

Toen de Fransen enkele jaren daarna, zich voor de stadspoorten van Brussel ³¹⁾ of daar in de buurt bevonden, en alle religieuzen erg in angst zaten, ging een der zusters naar Zr. Juliana, en vroeg haar goed te bidden voor de nood van het land; wat zij beloofde te doen. Daarna vroeg zij haar nog in vertrouwen of er voor deze zomer werkelijk nood en gevaar op handen was; waarop zij ontkennend antwoordde. Korte tijd daarna trokken de Franse troepen af. Ik geloof dat de gebeden van die heilige ziel bij machte waren om van God deze bevrijding, en nog veel meer, te verkrijgen.

³¹⁾ 1653—54.

Zr. Juliana bezat buitendien de gave de harten der mensen te doorgronden en te kennen. Zij zelf vertrouwde haar zuster Charlotte toe, „dat het haar soms overkwam, wanneer zij in de communiteit was, waar alle zusters bij elkaar waren, dat zij dan haar aller harten helder zag en doordrong als in een spiegel; zelfs dat van haar zielbestuurder (en het mijne), een man van hoge deugd en door God verlicht, doctor in de theologie³²⁾; zij kende duidelijk de staat zijner ziel, en de weg waarlangs hij door God werd geleid. Zij zeide mij dit, en stond mij toe het aan hem te zeggen; wat ik ook deed.”

Toen de gezondheidstoestand van Zr. Juliana steeds slechter werd, had de overste, die zich zo veel mogelijk inspande om haar kwalen te verlichten, haar belast met de zorg voor de spreekkamer waar haar gelegenheid tot afleiding zou worden geboden. Zij nam dit aan in de geest van gehoorzaamheid. „Daar dit klooster, zegt Zr. Charlotte, in de stad ligt, ontvangen de religieuzen veel bezoeken, en wel van personen van alle staat en stand. Zr. Juliana doorzag altijd hun inwendige gesteltnis en ontwaarde, dat het merendeel van God was afgekeerd, en vol eigenliefde; en die aanhoudende ontmoetingen gaven haar zoveel afkeer en weerzin, dat zij het niet langer kon verdragen. Ze zeide: „Als ik nog langer in die bediening gebleven was, dan zou ik van verdriet gestorven zijn, bij het zien van de ongodsdienstigheid en verblinding van die arme zielen, die ten gronde gaan.”

Meerdere religieuzen hebben mij verklaard, dat zij haar openbaarde, wat er in haar hart omging.

Zo was er een die mij verhaalde, dat zij eens in druk en duisternis verkeerde, en een geestelijke verlatenheid zo groot, dat zij niet meer wist wat te doen. „Het leek mij wel, zeide zij, dat ik in die periode meer geleek op een dier dan op een redelijk schepsel. Het scheen mij toe dat er geen God was.” Terwijl zij nog in die toestand verkeerde, zag Juliana dit alles in de geest, en kende haar innerlijke gesteltnis. Dit bracht Zr. Juliana er

³²⁾ Pater Hendrik Schelliers O.P., prior van het Convent te Brussel. Zie blz. 208, noot 20.

toe dat ze naar de cel van de religieuze ging en haar naar een plaats liet komen waar men mocht spreken. Toen onthulde zij haar al wat er in haar ziel omging. Daar deze religieuze moest erkennen dat zij de volle waarheid sprak, beled zij ronduit, dat haar ziel inderdaad in die toestand verkeerde. Toen sprak Zr. Juliana haar met zoveel zachtheid en liefde tot God toe, dat zij in geestesvervoering geraakte, en haar gelaat zulke glans en schoonheid kreeg, dat zij een engel gelek. Zo bleef zij wel een half uur zonder verder te spreken, en als buiten zich zelve. Onderwijl voelde de andere religieuze de staat van haar ziel veranderen en terugkeren tot volledige rust en kalmte. Toen Zr. Juliana weer tot zich zelve kwam, en vroeg „Hoe voelt ge u nu, is uw ziel volkomen rustig?“, antwoordde zij „ja“. Daarna ging deze religieuze naar de kerk voor het H. Sacrament, waar zij drie volle uren geknield bleef in gebed, zonder enige inspanning of verstrooiing. Terwijl ze tevoren niet dan met grote moeite een half uur in de kerk kon blijven, en nu geleken die drie uren haar nauwelijks een kwartier. Dit was haar meermalen overkomen, als zij bij Zr. Juliana geweest was, wier omgang en conversatie eer engelachtig dan menselijk was. Dezelfde persoon, van wie ik spreek, verklaarde nog, dat Zr. Juliana haar eens op zo verheven wijze over God sprak, dat zij haar hart zo gevoelig trof, dat zij het niet langer kon verdragen, maar genoodzaakt was heen te gaan. Een ander maal was zij weer in de nabijheid van Zr. Juliana, in het hartje van de winter, toen het sterk vroom; toen ook sprak Juliana zo verheven over God en al wat Hij in zuivere zielen uitwerkt, dat zij bij het luisteren zulk een grote vreugde ondervond dat zij die dag geen vuur of warmte kon verdragen of zien. Een ander maal, toen deze zuster hevig geplagd werd door inwendig leed, sprak Zr. Juliana haar over het evangelie van de barmhartige Samaritaan, die olie goot op de wonden van de gekwetste man, langs de weg naar Jericho, en daarbij, sprak zij zo goddelijk en wonderbaar, dat zij mijn geest ten zeerste vertroostte, en mij tevens hielp bij de vooruitgang mijner ziel.”

De andere religieuzen hebben mij gezegd dat wanneer zij over

God sprak, zij dit deed met zulke vuur en vervoering dat zij wel drie uur achtereen zonder vermoeienis, zou kunnen voortgaan, en zich al sprekende, zo hevig opwond, dat de medezusters zeiden : „Maar, Zr. Juliana, het lijkt wel of ge dronken zijt, zoals men tegen de Apostelen zeide na de komst van de H. Geest.”

„Een religieuze vertrouwde mij toe (aldus Charlotte van Thulden) dat zij van nature zeer driftig was, maar dat zij nu zeer kalm was, zodat zij deze hartstocht beheerste en bedwong. En dat kwam door haar omgang met Zr. Juliana en tengevolge van haar leiding, want zij nam haar als zieleleidster doordat haar het volgende overkomen was : Toen ze eens in zo hevige toorn verkeerde, dat zij op het punt was een daad in strijd met haar roeping te stellen, kwam, door Gods Voorzienigheid Zr. Juliana voorbij de plaats waar het geval zich afspeelde, en het ziende drukte zij zachtjes de hand van de religieuze in de hare, zeggend : „Welaan, mijn zuster, pas toch op voor hetgeen gij gaat doen.” Op hetzelfde ogenblik dat zij dit deed, voelde de andere zich totaal veranderen, en overgaan tot een zo grote vreugde en kalmte, alsof zij in het geheel geen hartstocht had gevoeld. Uiterst verwonderd over zulk een plotselinge omkeer, keek zij om zich heen om te zien wie haar hand had aangeraakt. Toen zij zag dat het Zuster Juliana was, nam zij het besluit haar voortaan tot geestelijke moeder te kiezen, wat zij ook heeft gedaan, en wel tot haar dood, ofschoon zij zelve veel langer in het klooster was, en ouder dan Zr. Juliana.”³³⁾

Een priester die de H. Communie aan de religieuzen uitreikte zonder ze ook maar in het minste te kennen, verklaarde dat hij verscheidene keren, als hij met de H. Hostie bij een der zusters kwam, die aan de communiebank neerknielden, deze aan zijn hand ontsnapte zonder de minste moeite van zijn kant. De oversten, van dit feit in kennis gesteld, twijfelden geen ogenblik of het ging, in dit geval, om zuster Juliana.³⁴⁾

*

* *

³³⁾ cfr. Vie de la Vénérable Soeur Juliane de Thulden, op. cit., 11e hoofdstuk van het hs.

³⁴⁾ Gesammelte Nachrichten (Altomünster) blz. 203 : „Ein Priester, welcher damals die Nonnen, ohne sie einzeln zu kennen, die hl. Communion

Sinds lange jaren heldhaftig lijdend, door ziekten overstelpt, door haar mateloze liefde tot God verteerd, door het vurig verlangen naar de dood om God te aanschouwen, en zij de marteldood wenste te ondergaan, om dit hoogste doel te bereiken, dat alles maakte weldra de genezing van haar lichaam onmogelijk, haar sterk gestel ten spijt. Nadat Zr. Juliana zich geheel aan Jezus had gegeven, en zij haar wil volmaakt aan die van haar goddelijke Meester gelijkvormig had gemaakt, zodat zij naar waarheid kon zeggen: „Niet ik leef, maar Christus leeft in mij”, ontsliep zij in de Heer de 19 mei 1654, onder hevige pijnen die zij met engelachtig geduld droeg, en in volle bewustzijn. Zij overleed zoals zij voorzegd had op hetzelfde uur waarop haar Zaligmaker aan het kruis stierf. Een prooi aan verschrikkelijke lichamelijke kwellingen, had Zr. Juliana niet opgehouden aan de zuster, die haar in de lange doodstrijd bijstond, te verklaren dat zij zich geheel in de handen van God overgaf, „dat Hij haar behandelde naar Zijn Wil, als een vader zijn kind, of zoals een rechter zijn schepsel”.

Tot aan het laatste ogenblik van haar leven, antwoordde zij op alle vragen die haar biechtvader haar stelde, b.v. of zij de bijstand verlangde van de Heilige Moeder Gods, en of zij haar pijnen met die van haar Verlosser wilde verenigen, en haar smarten met de Zijne opofferen? Waarop zij bevestigend antwoordde, en zeide, dat zij haar Heer Jezus Christus bad, haar een druppel van Zijn kostbaar Bloed te geven om al haar fouten uit te wissen. Daarna bleef zij zeer stil en rustig en hield de ogen gedurende een half uur gericht op een kruisbeeld. Daarna wendde zij die naar de gehele aanwezige communitieit als wilde zij voor het laatst vaarwel zeggen, en sloot eindelijk de ogen. Met een zachte, minzame gelaatsuitdrukking gaf zij haar ziel en haar geest aan haar Schepper voor eeuwig terug.

Zoals wij boven zeiden stierf Zr. Juliana, bij volle bewustzijn,

spenedete, machte mehrmals die Bemerkung, dass bei einer der Schwestern die hl. Hostie gleichsam seiner Hand entfliehe. Er blieb den Obnern kein zweitel übrig, dass diese Schwester keine andere sei als Schwester Juliana.”

en zoals zij het gewent had, om 3 uur in de namiddag, die 19e mei van het genadejaar 1654, in de leeftijd van 28 jaar, het 11e van haar professie.

Zij stierf op hetzelfde uur waarop Christus aan het kruis stierf, in tegenwoordigheid van haar biechtvader en alle medezusters, die tranen schreiden bij het heengaan van zulk een heilige ziel. Maar die droefheid week voor vreugde in de zekerheid omtrent haar eeuwige zaligheid. ³⁵⁾

*

* *

De Brigittines, wier korte leven wij hier in grote trekken hebben geschetst, was niet alleen een buitengewone kloosterlinge, maar ook een even persoonlijke als diepzinnig mystieke schrijfster, die op onze bewondering aanspraak mag maken. Tijdens de 11 jaren waarin zij de communitieit van Brussel door de heldhaftigheid harer deugden stichtte, richtte zij, zoals gezegd is met goedvinden van de Abdis, een groot aantal brieven, waarin zij met zeldzaam meesterschap haar zieletoestand nauwgezet beschreef, deels aan haar zuster Charlotte, Cistersienser koorzuster in de abdij van la Cambre, deels aan haar zielbestuurder de E.Pater Hendrik Scelliers, een uitstekend kloosterling van de Orde der Predikheren, en die, in deze jaren, prior was van het klooster te Brussel.

Zr. Charlotte van Thulden begreep al, bij het begin van de briefwisseling met haar jongere zuster, dat deze tot grote heiligheid geroepen was, en dat haar brieven, waarin zij, zonder ook maar op enigerlei wijze door de grote mystieken beïnvloed te zijn, met grote nauwkeurigheid, en meestal in de juiste bewoordingen, haar zieletoestand ontleedde, geschriften waren van zulk een uitzonderlijk karakter, dat ze verdienen bewaard te blijven

³⁵⁾ De schilder Philippe de Champaigne schilderde Zr. Juliana op haar sterfbed. Het schijnt dat dit werk thans nog bestaat. Zr. Juliana werd in de kloostergang begraven zoals gebruikelijk was, alleen werd zij opzettelijk bijgezet op een plaats, waar nog niemand begraven was, „omdat men hoopt dat God mettertijd de heiligheid van die ziel door een of ander bewijs zal doen kennen.” Cfr. Aartsbisschoppelijk archief van Mechelen, Getuigenissen.

tot groter glorie van God, en tot stichting van het nageslacht, en dat zij bovendien eenmaal, door talrijke getuigenissen bevestigd, er toe zouden bijdragen, om het doel te bereiken, dat Charlotte van Thulden tot aan haar dood bleef na streven, nl. de mogelijkheid van een proces tot zaligverklaring van de eerbiedwaardige volgelinge van de heilige Birgitta van Zweden.

Zo kwam het, dat zij gedurende de kwarteeuw, die zij nog te leven had, onverdroten een voor een de getuigenissen bijeenbracht der zusters die, tussen 1643 en 1654, getuigen waren geweest van het stichtende leven van Zr. Juliana.³⁶⁾ Zij deed nog meer. Zij begon zelf, zonder iemands hulp, aan het onopgesmukte maar diep ontroerend levensverhaal van haar zuster.

Deze vita bij tussenpozen neergeschreven in een cel zonder tafel of stoel, en zonder enige literaire pretentie, is op zich een klein meesterstukje. Zij waarschuwt vooraf de lezer met een oprechtheid die ontroert :

„Het is niet mijn opzet een uitvoerig leven te schrijven, zoals men gewoonlijk geschiedenissen schrijft, want ik weet heel goed dat het alleen aan heiligen toekomt de levens der heiligen te schrijven, ofwel aan hen, die gestudeerd hebben of aan degenen, die met een groot natuurlijk verstand begaafd zijn, en daar ik aan die voorwaarden niet voldoe, zo zou het mijnerzijds een grote vermetelheid of verwaandheid zijn, een werk te ondernemen, dat mijn kracht en kundigheid te boven gaat, zodat mijn plan enkel is het inwendig leven uiteen te zetten van haar over wie ik schrijf, en daar het iets zonderlings zou zijn, en wellicht zonder weerga, het innerlijk leven van iemand weer te geven zonder iets van haar uitwendig leven te zeggen, daarom zal ik hier in het kort haar stoffelijk leven stellen, dat geheel in overeenstemming is met haar inwendig leven, d.w.z. onbekend, zoals ik van haar medezusters heb vernomen.”

Deze opzet heeft Zr. Charlotte volkomen uitgevoerd. Levensschets en brieven vullen elkaar harmonisch aan, en ondanks de afwezigheid van elke literaire pretentie, heeft de schrijfster die verhaalt in een klare, bondige, kernachtige taal, een oorspronke-

³⁶⁾ Aartsbisschoppelijk archief, dossier Zr. Juliana van Thulden.

lijk werk dat na drie eeuwen wachten waard is in het licht te verschijnen. We kunnen niet nalaten de roerende bladzijden aan te halen waarmee de eerbiedwaardige priorin van la Cambre deze „vita” afsluit, waarin zij haar ziel als het ware heeft neergelegd :

„Ik voor mij, die de minste van alle ben, ik geloof — voorzover het mij geoorloofd is — dat Zr. Juliana van Thulden een grote heilige is, door de genade van Jezus Christus, en wegens al de grote, verhevene en buitengewone genaden die God in deze ziel heeft uitgewerkt, zoals wij dat zien in haar eigen geschriften, en in haar voorbeeldig leven. Het valt niet te betwijfelen of God zal mettertijd de bewijzen van haar heiligheid tonen want ik kan moeilijk aannemen dat deze schat voor altoos zal verborgen blijven.

Ik verklaar bij deze, dat ik een kind ben van de Heilige, Katholieke, Apostolische, Roomse Kerk, en dat ik wil leven en sterven in haar geloof, zodat als er iets in mijn geschriften, of in die van Zr. Juliana van Thulden, Birgittines, zou zijn, dat strijdig is met het geloof der Kerk, verwerp ik dit uit geheel mijn hart, en dat ik niet het minste wil staande houden, dat strijdig is met de H. Kerk.

De 10e juni 1656, twee jaar na het overlijden van Zr. Juliana, heb ik dit boek voltooid, maar de dag waarop dit boek zal gedrukt worden, is mij nog onbekend. Ik laat dit aan Gods Voorzienigheid over, om er over te beschikken volgens Zijn grotere glorie, die, bij al deze geschriften, mijn enige doel is, en al zou ik ook de zekerheid krijgen, dat nooit iemand het werk zou zien, dan ben ik al voldoende tevreden de aanbiddelijke Wil van mijn God te hebben vervuld, zo ik geloof; zodat ik tevreden zou zijn als het in het vuur zou worden geworpen, zo het Hem behaagt. Al de fouten en gebreken die er in zijn, zijn van mij, en als er iets goeds in steekt, daarvan geef ik de eer aan God.”

* *

*

In 1665, negen jaar later, stelde Zr. Charlotte, ditmaal in haar moedertaal, ³⁶⁾ een brief op die, na haar dood, aan de Abdis der Z.Z. Birgittinessen van het Brusselse klooster „de Druiventros” moest worden verzonden. Deze luidt aldus :

³⁶⁾ Beide zusters schreven gewoonlijk in het frans, „pasceque ce m' est plus facile”, zoals Zr. Juliana aan een Cistercienserin schreef. A.B. archief Mechelen. Dossier Juliana van Thulden.

Cameren, 29 April 1665. ³⁷⁾

Jesus.

Eerweerdighe Mevrouw

De gratie van den Heere

Jesus sij met U Eerw altijd.

Aengesien de briefve van mijn zeer beminde zuster Juliana saliger memorie sijn geschreven in het klooster van U Eerw: als weesende daer Religieuse, soo dunckt ons dat de selve briefve rechtelijck toe comme naer ons doot aen U Eerw. Convent, als wesende de plaetse daer mijn zuster geleeft heeft, en de deselve briefve geschreven heeft, — oversulckx hebbe ick onse Eerw. Mevrouw Abdisse van Cameren seer ootmoedelijck gebeden, dese voorschreven briefve naer ons doot aen U Eerw., en de heijlige gemeijnte te geven, als oock den boeck daer ick haer leven en de briefve ingeschreven hebbe tot troest en contentement van U gemijnte, ende om onsen goeden Godt te loefve ene dancken van de overgrootte gratie dien Sijn Goddelijcke goedtheit gedaen heeft aen mijn zuster in u clooster, welcke gratie men beschreven vint in haer briefve.

Mij dunckt dat men in dit leven niet veel meer groote gratie en soude connen ontfanghen, hetwelcke oorsaecken is dat ick deselve briefve seer sorgterlijck bewaert hebbe, omdat deze groote bermertichheijdt Godts noydt ut de memorie soude gaen.

Oock hebbe altijd gehoopt dat deselve briefve souden gedrukct worden, gelijk ick die in desen boeck hebben geschreven ende genoegsamelijck hebbe doen ondersoecken gelijk het blijkt bij dese originale attestatie hierbij gevoecht, de welcke, als oock alle de briefve die sijn hondert en tien in getal, ³⁸⁾ seer sorghterlijck sullen moeten bewaert worden, want ich betrouwe vastelijck dat desen boeck van briefve ende het leven van mijn seer liefve zuster Juliana noch sal gedrukt worden, ende alsdan zal het seer noytsackelijck zijn haer eighen briefve te toenen, voor de sekerheijdt van waerheydt. — Daer is noch een copy van dese briefve ende leven in de hande van eenen persoen van autoriteyt ³⁹⁾ soo dat ick hope dat de Goddelycke Providentie daer door sal wercke, oversulckx bidde ick U Eerw. seer ootmoedelyck dese briefve wel te bewaeren ende veel te estimeren, — want sij

³⁷⁾ Aartsbisschoppelijck archief te Mechelen. Dossier Juliana van Thulden. Getuigenissen.

³⁸⁾ In de copie, die te Brussel, in 1705, door Zr. Tighe zorgvuldig werd gemaakt, zijn slechts 88 brieven te vinden.

³⁹⁾ Jammer genoeg heeft Zr. Charlotte dit personage niet genoemd.

sijn dat weert, als eenen theesoer van de goddelijcke bermertigheid, de welcke mij seer groote moeyten gecost heeft, om de selve te stellen in den staet, daer ick deselve in laete waerin ick anders gheen intentie en hebbe oft pretentie als de opperste glorie Godts.

— Aengesien ik dese briefve schrijve met intentie dat den selve aen U Eerw. sal gegheven worden naer mijn doot, soo ben ick seer ootmoedelijck ons als dan recommenderende in U heylige gebeden, alsoock in die van alle de heylige gemynde, sal oock hertelyck voor deselve bidden, als ick sal commen inde Eeuwige Glorie, daer ick hope door de verdinste van mijnen heere Jesus te commen, ende daer te vinden mijn liefste suster Juliana in welcke hope ick ons seghe, Eerw. Mevrouw

Van U Eerw. de ootmoedighe
dienaesse ende
Sr. in Christo
(w.g.) Charlotte van Thulden. ⁴⁰⁾

Zuster Charlotte van Tulden stierf de 17 augustus 1680 ⁴¹⁾ in de leeftijd van 56 jaar.

Op haar verzoek richtte Zuster Constance Rubens ⁴²⁾ met toestemming der Abdis van La Chambre, op 23 augustus d.a.v. de volgende brief aan de Abdis der Birgittinessen van Brussel :

Madame,

Madame, nostre Reverende Abbessse envoye ici a votre Reverence le petit coffre avec des escrits et des livres que dame Ch. de Thulden m'a priez de vous donner apres sa mort. Je suis bien

⁴⁰⁾ Aartsbisschoppelijk archief Mechelen.

⁴¹⁾ De overlijdensaankondiging van Zuster Charlotte van Thulden luidt aldus :

Anno Verbi Incarnationes 1680, die 17 Augusti, in monasterio nostro Beatae Mariae Virginis de Camera prope Bruxellas, ordinis Cisterciensis, Diocesis Mechliniensis, sacrosanctis Matris Ecclesiae sacramentis rite susceptis, inter consoriorum preces animam Creatori suo reddidit — Dilecta nobis in Christo soror

Nonna Carolina de Thulden

quondam per annos 12, laudabilis Priorissa, aetatis suae 56, Professionis monasticae 34, — quae usque ad vitae terminum virtutum specimina, quibus sorores suas ad Christi sponsi amorem incitaret, emittere non cessavit, cujus animam (ut Indulgentiam quam semper optavit, percipiat) vestris precibus et sacrificiis et fraterna charitate commendamus. Requiescat in Pace.

⁴²⁾ Posthume dochter van de grote schilder Peter Paul Rubens en van zijn tweede vrouw Helène Fourment.

marrye de l'avoir perdue. Je recommande son ame en les prieres de votre sainte Communauté. Et moy je demeure avec respect

Madame
votre tres humble servante
(w.g.) C. Rubens. 42a)

Van toen af was het klooster der Birgittinessen in het gelukkige bezit van het leven harer heilige medezuster beschreven door Zr. Charlotte van Thulden, en eveneens van de geschriften van Zr. Juliana, alsook van de verzameling getuigenissen eertijds door de religieuzen afgelegd, die haar gezellinnen waren tijdens Juliana's leven.

Wat is er nu geworden van die kostbare documenten welke Charlotte voor haar sterven, aan de vrome zorgen van de Birgittinessen had aanbevolen?

Vijfentwintig jaren na de dood der Cistercienser non van La Cambre, in 1705, begon een religieuse van het convent der Brusselsche Birgittinessen, Zr. Luthgardis Fighe, het originele handschrift over te schrijven, dat tot titel droeg

Abregé
de la vie de la venerable Soeure
Juliane de Thulden

Religieuse de l'Ordre du Sauveur, dite Birgittines à Bruxelles laquelle mourut l'an 1654.

Escrit par sa soeur et intime confidente Dame Charlotte de Thulden, Religieuse de l'Ordre de Citeaux dite Bernardines en l'Abaye de la Cambre, proche de Bruxelles;

Et La vie intérieure de soeur Juliana de Thulden, qu'elle même a escrit en forme de lettres pour donner connoissance de son âme à son Directeur.

Encor: Sa vie extérieure escrit par la même Dame Charlotte de Thulden, Laquelle mourut l'an de grâce 1680.

Deze prachtige copie van Zr. Lutgardis Fighe, zeldzaam keurig gecalligrafeerd, was vele jaren geleden in het bezit van de Eerw.

^{42a)} Aartsbisschoppelijk archief te Mechelen.

Heer A. v. d. Burgt, rector der Birgittinessen te Uden (N.Br.). Deze gaf het ten geschenke aan de religieuzen van Uden (waar het nog berust), want boven aan de eerste bladzijde van het schone handschrift in leer gebonden, lezen we deze vermelding: *Geschenk van A. van der Burgt, Rector des kloosters, aan Maria-Refugie te Uden.*

Op de laatste bladzijde van het handschrift leest men een notitie, die ons doet veronderstellen, dat het hs. in veiling, in 1860, werd gekocht te Brussel, tegen de prijs van 20 francs.

Maar het originele zelf blijft onvindbaar. Evenwel zijn de getuigenissen der medezusters van Zr. Juliana, verder enkele geschriften van Charlotte van Thulden, de goedkeuring van verschillende godgeleerden en, ten slotte, 2 originele brieven (waarvan een zeer belangrijke behoorde tot de verzameling geestelijke brieven van Zr. Juliana, en zich nog bevindt in de kostbare copie, die ons bereikte tussen de geschriften door de religieuze aan haar biëchtvader gericht), deze zijn bewaard gebleven in een afzonderlijk dossier in de archieven van het aartsbisdom Mechelen, waarvan het Birgittinessenklooster te Brussel afhankelijk was.

Nog in 1705, dat is duidelijk, bevonden zich de originele documenten in het bezit van de Abdij De Druiventros. Om welke redenen ondernam Zr. L. Fighe het afschrijven van het originele? Men weet het niet.⁴³⁾

Niets doet verder veronderstellen, dat de Birgittinessen in de loop van de 18e eeuw zich van een document zouden ontdaan hebben dat voor haar de schoonste parel van haar kroon betekent. Maar helaas! twee geweldige gebeurtenissen ondermijnden de burgerlijke en godsdienstige maatschappij tegen het einde van de 18e eeuw. Vooreerst: de opheffing der beschouwende orden door keizer Josef II, en de inbeslagneming van hunne archieven, en enige jaren later de inval der republikeinse franse

⁴³⁾ Jaren geleden, het valt moeilijk te bepalen wanneer, heeft een onbekende kloosterzuster, te Uden, enkele brieven van Zr. Juliana in het Nederlands vertaald, en ook de korte levensschets. Het schrift berust in het kloosterarchief te Uden.

legers op ons grondgebied, wat tot gevolg had de totale ondergang van het klooster.

Een deel der archieven van het Brusselse klooster berust in het Rijksarchief te Brussel, een ander deel in het aartsbisshoppelijk archief. Jammer genoeg is noch het origineel der briefwisseling — met uitzondering van een enkele brief — noch het origineel van de „Vita” door Zr. Charlotte van Thulden geschreven, tot nu toe teruggevonden.

*
* *

BIJLAGE

De enige brief van Zr. Juliana, waarvan het origineel bewaard gebleven is, werd geschreven aan haar biechtvader P. Scelliers O.P.

God die alle dingen uit het niet heeft geschapen, werkt in mij door de genade van Jezus Christus uit wat als volgt: Hij deelt mij liefde en licht mede (Amour et Lumière), maar de liefde overtreft het licht, en mijn hart, geheel ontvlamd en brandend, en mijn wil is niet alleen gloeiend verwarmd, maar omdat ze bovenal essentie is, is deze een met God; is God in God geworden en liefde in liefde, die essentiële liefde die Gods wegen is, dat God zelf is, daar Hij één is met Hem.

Mijn wil geniet een voorrecht boven mijn verstand, want mijn geest is wel in vervoering opgeheven en geniet van God voor enige tijd, maar het kan er niet altijd in verblijven en dat is dan het voorrecht dat mijn wil bezit boven het kennisvermogen, dat hij er in verblijft (in Gods wil) zonder er zich ooit ervan te scheiden, zelfs niet tijdens mijn hevigste smarten en grootste pijnen.

Naar het lagere gedeelte, ben ik genietende naar de wil. Nu heb ik niet meer liefde die mij eigen is, ook geen belang naar de wil, maar ik heb die nog naar het lager deel; maar de H. Geest, die mijn hart bezit, laat mij aanhoudend daaraan (af)sterven: Hij staat mij niet toe voldoening, levenslust, voldaanheid of genoegten te hebben, waarin het ook zij, — inwendig of uitwendig, en zo is mijn leven een martelaarschap. Door dit „ster-

ven” en die beroving komt het lagere gedeelte soms tot een grotere smart en tot leed die zeer groot zijn. Dit lagere deel (in de mens) heeft wel naar de lichamelijke dood verlangd om los te zijn van zijn kwellingen omdat het ook niet kan blijven leven in dit leven.

Dit gaat dikwijls de grootste genaden voor, die God mij meedeelt. Ik erken dat ik dikwijls, even weinig de werking van het lager deel ervaar, alsof ik er geen had, en ik ontdek een genade in mijn ziel, die mij aanhoudend vasthoudt. En de genade geeft mij zoveel ootmoed als verlichting, — ik erken dat ik arm ben te midden van zoveel rijkdommen, want, met alles aan God terug te geven, bezit ik niets dan mijn God alleen, en ik ben evenzeer ontdaan van wat God in mij uitwerkt, door Zijn genade als van wat God in de H. Paulus uitwerkte, of in een andere heilige; en ik eigen mij evenmin iets toe van wat God doet in mij, als ik mij toeigen, wat Hij in hen gewerkt heeft, want beide (l'un et l'autre) het een in het ander zijn geschenken van Zijn Goedheid, welke wij niet alleen verdiend hebben, maar wij waren ze helemaal onwaardig, want er is in ons niets dan de zonde. Aldus, daar ik zonder zelf eigen zelfbehagen kan zien, wat God doet in Zijn heiligen, zo kan ik ook zonder ijdel welbehagen zien, wat Hij in mij doet; en als ik spreek van de grote wonderen die God in mij uitwerkt dan is het niet mijn bedoeling mij zelf te verheffen, maar God te verheerlijken, omdat ik spreek van Zijne werken, en niet van de mijne.

Van Alphen en de Openbare Gebeden voor de landvorst ¹⁾

door

A. M. FRENKEN, pr.

„Obsecro igitur primum omnium fieri obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus, pro regibus et omnibus, qui in sublimitate sunt, ut quietam et tranquillam vitam agamus in omni pietate et castitate” (I ad Tim. II 2). Naar dit apostelwoord bestaat in de Katholieke Kerk van ouds het gebruik, de Katholieke vorsten in de loop van het kerkelijk jaar, en bijzonder bij gelegenheden als vorstelijke geboorten- en verjaringsfeesten enz., in de openbare kerkelijke gebeden te gedenken.

Ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden, toen aan de Katholieken hun kerken waren ontnomen en de katholieke godsdienst slechts in het geheim kon uitgeoefend worden, kwam dat gebruik hier te lande natuurlijk te vervallen. In de z.g. generaliteitslanden, en dus ook in het bisdom of liever het vicariaat 's-Hertogenbosch, hield het op in 1648 (vrede van Munster).

Als echter omstreeks het midden der 18e eeuw de katholieken in genoemd vicariaat, na een eeuw van vervolging en verdrukking, eindelijk wat meer rust genoten en hun armoedige, bekrompen kerkhuizen of schuurkerken langzamerhand wat gerieflijker voor de openbare uitoefening van hun godsdienst hadden

¹⁾ Waar geen bron wordt vermeld, is alles in dit artikel ontleend aan *Brieven en circulaires v. d. vic. apost. Aerts en v. Alphen in Arch. bisd. 's Bosch.*

ingericht, begon bedoeld oud gebruik daar weder in zoverre te herleven, dat door de kerkelijke overheid bij sommige gebeurtenissen in het huis van de stadhouder, de Prins van Oranje, bijzonder bij zwangerschap en verlossing der Prinses, op zon- en feestdagen de gebeden der gelovigen werden verzocht voor de stadhouderlijke familie en dat bij de geboorte van een Oranjeteig soms zelfs — althans onder de vicarius apostolicus Andreas Aerts (1763—1790) — het zingen van het *Te Deum* werd voorgeschreven, om God te danken en te bidden, dat de jonge prins of prinses zou opgroeien tot luister van het huis Oranje-Nassau en tot welvaren van het vaderland.²⁾

Ten volle en zonder enig bezwaar vanwege de kerkelijke discipline kon het oude gebruik eerst hersteld worden onder de regering van de katholieke koning Lodewijk Napoleon, 1806—1810. Een missive van het Ministerie van Binnenlandse Zaken, d.d. 25 juni 1806, maakte 's Konings verlangen bekend, dat in de gebruikelijke gebeden voor hem en zijn Koninklijk Huis „geen weidsche titels gebezigd worden en dat vooral die van Majesteit niet worde gebruikt, als niet gepast, wanneer de belangen van eenen mensch der Godheid worden aanbevolen.” Overeenkomstig dat verlangen werden door het Gedeputeerd Bestuur van Brabant de leraren der verschillende godsdienstige gezindheden in het departement aangeschreven, om voortaan dit eenvoudig formulier te gebruiken³⁾: *Heere behoed onzen Koning Lodewijk Napoleon en verhoor ons ten dage, dat wij U aanroepen.* Hieraan kon nog „deze of dergelijke uitbreiding” gegeven wor-

²⁾ Op de dank- en bededagen, welke door de Staten-Generaal van tijd tot tijd voor het gehele land werden uitgeschreven, werd de Katholieke bevolking in het vicariaat 's Bosch door de kerkelijke overheid aangespoord, die dagen godvruchtig door te brengen en te bidden voor het welzijn des vaderlands, voor de bestuurders van het gemenebest, voor de stadhouder, de prins van Oranje, en diens illuster huis en voor allen, die in overheid waren gesteld, om onder hun bestuur rustig en vredig te mogen blijven leven. Tijdens de Bataafse republiek en in later tijd moest op die dagen in de kerken van het Bossche vicariaat volgens voorschrift van de vic. apost. van Alphen 's morgens omstreeks 9 of 10 uur een H. Mis en 's namiddags een Lof gezongen worden.

³⁾ Extract uit het Verbaal der Handel. en Resol. v. h. Gedep. Best. v. Brab., 2 juli 1806 (gedrukt stuk, arch. bisd. 's Bosch).

den : *Almachtig God ! Wij bidden U voor uwen knecht, onzen Koning Lodewijk Napoleon, door Uwe genadige beschikking geroepen tot het bestuur van dit Koninkrijk. Geef, dat Hij meer en meer toeneme in allerlei deugden, dat zijne regeering van dezelve haren schoonsten luister ontleene, dat Hij, door dezelve geleid, de gevaarlijke aanlokzelen der ondeugden vermijde, op alle vijanden van den Staat zegeviere en, welgevallig in Uwe oogen, eenmaal kome tot U door Hem, die de Weg, de Waarheid en het Leven is, Jesus Christus, uwen Zoon, onzen Heere. Het zij zoo.*

Nu gold in die tijd evenwel een pauselijke beslissing, uitgevaardigd door Benedictus XIV bij bulle van 23 maart 1743, waarbij de bevoegdheid om openbare gebeden voor te schrijven aan de burgerlijke machten uitdrukkelijk ontzegd was.⁴⁾ Omdat de Koning echter de openbare gebeden niet voorgeschreven, maar slechts verlangd had, bestond er reden om aan te nemen, dat het voldoen aan 's Konings verlangen niet met de pauselijke beslissing in strijd was. Toch had Van Alphen zekerheidshalve reeds van te voren van de H. Stoel verlof zien te bekommen. Per circulaire gaf hij dientengevolge navolgende voorschriften⁵⁾ : Op alle dagen, alleen 1e en 2e klas-feesten en enkele andere dagen uitgezonderd, zullen de priesters in de H. Mis de *oratio pro Rege* bidden (28 juni 1806). Op woensdag 2 sept. 1807, de verjaardag des Konings, zal 's morgens om 10 uur in de kerken het *Te Deum* gezongen worden en op plaatsen, waar de pastoors zulks passend achten, mag daaraan een plechtige H. Mis verbonden worden⁶⁾ (25 aug. 1807). De koningin, die in gezegende staat verkeert, moet tot aan haar bevalling in de (private) gebeden der gelovigen aanbevolen worden ; dit moet gebeuren op

⁴⁾ *Benedicti Papae XIV Bullarium*, tom. I, vol. 2 (Mechliniae 1826) p. 105—108.

⁵⁾ De voorschriften van Mgr. v. d. Velde de Melroy vindt men in B.B. XVI 236 v.v.

⁶⁾ Dit voorschrift gaf hij in gevolge een gedrukte circulaire van de landdrost van Brabant, d.d. 21 augustus 1807, waarin deze de gemeentebesturen aanschrijft om zorg te dragen, dat op 2 september des voormiddags om 10 uur een plechtige dankstond zal gehouden worden.

zon- en feestdagen, vóór of na de Mis, zoals gebruikelijk is, met de woorden: „Alnog worden de gebeden versogt voor Haere Majesteyt de Koninginne, ten eynde het den Almagtige behaegte Hoogstdezelve in derzelver gezegenden staed gelukkig te doen voortgaen en eene volmaekte gezondheid te bewaeren en ter zijner tijde eene voorspoedige en gelukkige verlossinge te verleenen” (2 maart 1808). In plaats van de oratie voor de Koning voorgeschreven in de H. Mis (28 juni 1806), zal voortaan op zon- en feestdagen, ook op die, welke quoad opera servilia afgeschapt zijn, na de Hoogmis het *Domine, salvum fac regem nostrum Ludovicum* enz. gezongen worden, zoals bijna overal elders in het rijk reeds geschiedt. Hij heeft immers vernomen, dat dit aan Z.M. nog aangenamer zal zijn (19 aug. 1809).

In diezelfde circulaire bepaalt hij: „Contingit quandoque preces publicas a potestate civili indici, quod felicioribus Ecclesiae temporibus, sine concursu et consensu Praesulum, non ferebat Ecclesiae disciplina. Si id fieri contingat adhuc, pastores et rectores indictioni simili sese conformabunt, nisi contrarium a Nobis insinuat.”

Toen keizer Napoleon het bewind hier te lande in 1810 uit handen zijns broeders had overgenomen, stond hij er op, dat ook voor hem in de kerken openbare gebeden zouden geschieden. Alsdan rees de vraag, of deze voor een geëxcommuniceerde katholieke vorst geoorloofd waren. Omdat de keizer niet *met name* geëxcommuniceerd was, bleef de kwestie dubieus. Van Alphen, na rijp beraad, weigerde openbare gebeden te laten doen, hetgeen wel niet de oorzaak, maar toch de aanleiding of het voorwendsel werd zijner vierjarige ballingschap.⁷⁾ Kort daarop werd van hogerhand uitgemaakt, dat publieke gebeden pro imperatore

7) B.B. I 91 v.v., XXI 13 v.v.; op blz. 14 wordt door v. Alphen als een van de motieven zijner weigering aangegeven: „Omdat de conferentie het niet toelaat”. Met „de conferentie” bedoelde hij niet de gezamenlijke Nederlandse kerkvoogden, zoals in noot 3 (op blz. 42) gezegd wordt, doch de conferentie, welke hij 30 januari 1810 had gehouden met president v. Gils en de professoren Moser en Smits (B.B. I 91, 92); zie verder over v. Alphen en de openbare gebeden voor Napoleon B.B. XXII 70 v.v.

toelaatbaar waren, welke beslissing op 1 juni 1810 in het Bossche vicariaat door president A. van Gils, die met de uitvoering der jurisdictie van de provicaris was belast, werd bekend gemaakt. Uit naam van de Vicarius werd door hem bevolen, de openbare gebeden voor de keizer mutatis mutandis op dezelfde wijze te zingen als voordien voor koning Lodewijk. 8) Op 18 september d.a.v. namens de vicarius openbare gebeden uitschrijvend voor een voorspoedige bevalling van keizerin Marie Louise en tegelijk voor de viering van de 1e zondag van december, de verjaardag der keizerskroning, 9) liet de president aan het oordeel der pastoors over, wat voor gebeden of plechtigheden alsdan zouden gehouden worden. En ditzelfde moest eveneens voor dergelijke gelegenheden in de toekomst gelden. 10)

Groter bezwaren rezen onder de regering van de Protestantse vorst Koning Willem I, die de liturgische gebeden der Katholieke Kerk zeker niet zozeer uit vroomheid voor zich begeerde, als wel uit een zekere eerezucht en het daaruit voortspruitend verlangen, om Kerk en Eredienst aan zijn regering ondergeschikt te maken. 11) Soms had zijn gouvernement zelfs de pretentie om

8) Mgr. Ciamberlani, internuntius en vice-superior der Hollandse Missie, schreef 18 juli 1810 aan G. v. Nooy, aartspriester van Utrecht, het „Domine, salvum fac regem Ludovicum” te veranderen in „Domine, salvum fac imperatorem et regem Napoleonem” (Arch. Aartsb. Utr. dl. 39 p. 16). In het vicariaat van Breda was men op 13 mei met de openbare gebeden voor de keizer begonnen; op zon- en feestdagen werd daar na de Hoogmis gezongen: „Domine, salvum fac imperatorem nostrum” enz. met de mis-oratie pro imperatore en na het Lof „Deus noster refugium” enz. met de mis-secreta pro imperatore. B.B. I 117.

9) „ut publicae ac civili laetitiae religiosam adjungamus, Deique providum axilium imploremus iis, qui in sublimitate sunt, ut sub eorum regimine quietam ac tranquillam vitam agamus in omni pietate et castitate.”

10) Daar het geheim moest blijven, dat hij met de uitoefening der jurisdictie in het vicariaat belast was, eindigde Van Gils de brief, waarin hij bovenstaande bepaling aan de dekens bekend maakte: „Hanc R.D. Vicarii nostri Apostolici mentem dignaberis, quaeso Amplissime Domine, districtus tui pastoribus ac rectoribus tempestive significare; non tamen, precor, missis hisce meis ipsis litteris, sed vel viva voce et per traditionem oralem, vel conscriptis aliis per te ipsum litteris, quibus tibi de illa Reverendissimi Domini mente constare affirmes”.

11) De kwestie der openbare gebeden tijdens Koning Willem I is, vooral wat België betreft, uitvoerig behandeld bij Ch. Terlinden, *Guillaume I et l'Eglise Catholique en Belgique* I 123—127, 202—209.

het houden van openbare gebeden aan de kerkelijke overheden voor te schrijven, in plaats van te verzoeken. De bekende Katholieke baron Goubau, directeur-generaal van de R.K. Eredienst, ging nog verder en durfde in een brief van 10 nov. 1815 aan Mgr. F. J. Hirn, bisschop van Doornik, schrijven, dat de Koning daartoe even goed het recht had als de bisschoppen. ¹²⁾

Waarschijnlijk kreeg ook Van Alphen omstreeks die tijd een soortgelijke brief. In ieder geval ontving hij van het gouvernement — zo goed als zeker van diezelfde baron Goubau — een schrijven, waarin hem het houden van openbare gebeden voor de Koning of diens Huis niet enkel gevraagd of opgelegd werd, maar waarin ook op een of andere manier, direct of indirect, ontkend werd, dat zulke gebeden uitsluitend tot het gezag der Kerk zouden behoren. Het ging dus over een beginselkwestie en dan was Van Alphen altijd gewoon, onmiddellijk en tegenover wie ook, zo positief mogelijk stelling te nemen. ¹³⁾ Zo ook nu. Hij schreef navolgend verweer, waarin hij — na een beknopte uiteenzetting van de machtsverhouding tussen Kerk en Staat — uit de practijk der primitieve Kerk, die de diptieken (kleine ivoren gebedstafels) als een bestanddeel harer liturgie beschouwde, het bewijs construeert, dat de openbare gebeden voor vorstelijke personen tot het gezag der Kerk behoren ¹⁴⁾ :

Het is een punt van geloof bij alle R. Catholieken, dat God twee souveraine machten, namentlijk de geestelijke en de wereldlijke macht, hier op aarde heeft ingestelt, welke machten, schoon ieder in desselfs ressort onafhankelijk van malkaar, malkaar bijstaan en ondersteunen moeten, om de wereld en het menschdom

¹²⁾ Goubau beweerde, dat de bulle van Benedictus XIV, d.d. 23 maart 1743, wyl niet geplaceteerd, voor de Nederlanden niet van kracht was.

¹³⁾ In *Bijdr. Bisd. Haarlem* Dl. 39 p. 266, waar hij het heeft over de gebeden, welke onder Willem I door het departement van Eredienst werden uitgeschreven, schrijft J. C. v. d. Loos: „Over het algemeen bestond er tegen het inwilligen van deze vrome verlangens bij de andere aarts priesters (behalve G. v. Nooy) geen bezwaar”. Op deze manier wordt de zaak wat al te simplistisch voorgesteld.

¹⁴⁾ Autografische minuut in arch. bisd., dossier *Antonius van Alphen*, 1790—1831.

rustig en gelukkig te maken. Dese waarheyd is in het H. Schrift openlijk en klaer veropenbaert en door de H. Vaders van alle eeuwe en tijden standvastig overgelevert. Niet alleen de algemeenste en particuliere conciliën en synoden bevestigen dese waarheyd, maer ook alle rechtgeleerden en canonisten van alle tijden en landen, ook diegeene derzelve, welke zig gelijk toegelegd hebben om het gezag der Katholieke Kerke te onderdrukken; zoals almede meenigvuldige koninglijke arresten en parlementaire uyt-spraeken in Vrankrijk zelve; alle welke dese waarheyd als den grondslag van hunne decisiën, arresten en uyt-spraeken veronderstellen.

Dese hier voorgestelde geloofswaarheyd, welke bij alle godsgeleerden, canonisten en rechtgeleerden voorkomt, is door den geleerden Pey in syn werk *des deux puissances* bondig, wijtlopig en ten klaersten bewesen. ¹⁵⁾

De kerk dus van Christus, door haeren goddelijken stigter met eene onafhankelijke macht en gezag bekleet, oordeelt en beslist over al hetgeene privative tot desselfs ressort is behorende, waertoe sonder contestatie behoren de goddelijke en kerkelijke diensten, officiën, gebeden en plechtigheden, welke onder den naem l'An Liturgic der kerke bij de kerkelijke schrijvers (voor)komen.

Dit blijkt ontegenspreekelijk uyt den aard en natuur der Liturgiën, welke in zig zelve puur geestelijk sijn en geen ander dan puur geestelijk eynde hebben. Geheel het goddelijk officie, diensten, openbaere gebeden en plechtigheden, daertoe behorende, worden verricht in de kerken, op gezag der kerke en door de kerkelijke bedienaers in naem der kerke. En het eynde van alle dese goddelijke en kerkelijke officiën en diensten en is niets anders als de glorie van God, den luyster van den godsdienst en de zaligheid der zielen. Niets is er dus hetgeene wesentlijker behoort tot het gezag der kerke, zoals zulks ook ten allen en van de oudste tijden door alle gelovigen en de kerk is begrepen.

De kerkelijke historie levert hiervan op, reets van in de 5e eeuw, een eclatant geval en een exempel, in alles analoog aen de saek in kwestie. Acacius, bisschop en patriarch geworden van Constantinopelen, was heymelijk toegedaen de ketterij der Eutychiaenen. Door synen raed en invloed had de keyser Zeno een nieuw geloofsformulier onder den naem van *vredeverdrag* open voorgesteld, om door beyde de partijen, de Eutychiaenen en de Catholiken, te doen aanvaerden. Tegen dit verdrag hebben de

¹⁵⁾ *De l'autorité des deux puissances* van de Franse abbé Jean Pey † 1797.

Catholiken zig standvastig en ten sterksten verset, voornamentlijk de Paus Felix de IIIe, welke Paus Acacius om zijne aengekleeftheid aen de ketterij der Eutychiaenen en zijne mishandelingen, de gesanten van den Paus aengedaen, met reden heeft gedoemt en verder heeft gewilt, dat de naam van Acacius uyt alle de *dyptichis* of kerkelijke tafelen zoude uytgeschrapt worden op pene, dat degeene, welke zouden weygeren aen dese bevelen te voldoen, als scheurmakers zouden worden beschout en van alle gemeensaemheyd met den Stoel van Romem zouden uytgesloten wesen. Acacius, door den keyser Zeno ondersteunt, verre van te gehoorsaemen, versette zig tegen Felix den IIIen en dede op sijn beurt in 't jaer 484 den naem van Felix uyt de kerkelijke tafelen uytroeyen. Acacius in zijne hertnekkigheyd tegen den Paus gestorven zijnde, is hem opgevolgt Flavitas, die ketter was, na welken successivelijk den patriarchaelen stoel van Constantinopelen beklommen hebben Euphemius, Macedonius en Timotheus, alle welke laetstgenoemden, schoon orthodox wegens hunne leer, van den Stoel van Romem sijn verworpen om reden dat zij den naem van Acacius uyt hunne dyptieken of kerkelijke tafels niet wilden uytscrabben, hetgeene hun van den Pausen van Romem, op straf van uytsluyting van de gemeenschap met den Stoel van Romem en de Catholieke Kerke, was geboden.

Voormelde patriarchen van Constantinopelen wierden in hunnen hartnekkigen wederstant tegen den Stoel van Romem ondersteunt en beschermt door de keyzers Zeno en Anastasius, hetgeene aen de Pausen gelegentheyd heeft gegeven, aen de keyzers hunne apologiën met opzigt van dit verschil te laeten toekomen, waarin de Paus Symachus aen den keyser Anastasius schrijft in deser vogue: „l'Empereur prend soin des choses temporelles et le Pontife des spirituelles. Vous reglez les affaires de la terre et le Pontife dispose des choses divines. C'est pourquoi sa dignité est égale et pour ne pas dire supérieure à celle de l'Empereur.” De grote Bossuet, de bijgebragte woorden uytleggende en uytbreydende, voegt daerbij: „Voilà, comment les papes parloient autrefois à un empereur orgueilleux, qui vouloit decider en matière des affaires ecclesiastiques et conserver ou faire remettre par son auctorité dans les sacres dyptiques le nom d'Acace, si justement frappé d'anathème.”

Langdurig is geweest dese kerkscheuring.¹⁶⁾ Begonnen onder den Paus Felix den IIIen, heeft maer een eynde genomen in 't jaar 519 onder den Paus Hormisda, wanneer door tussenkomst

¹⁶⁾ Het z.g. Acaciaanse schisma.

van Joannes, patriarch van Constantinopelen, met goedkeuring van den Keiser Justinus en van alle de bisschoppen van den oosten, na 36 jaeren de scheuring is geeyndigt en de vrede tussen den Stoel van Romen en de kerken van den oosten herstelt onder voorwaerde, dat de naemen van Acacius en alle sijne opvolgers, hiervóór gemeld, zoals van de keyzers Zeno en Anastasius, uyt de dyptiken en kerkelijke tafels in alle de kerken van den oosten uytgeschrapt zouden worden.

Uyt dese kerkelijke scheuring, soals uyt de wijze, op welke dezelve na verloop van 36 jaeren gelukkig is geeyndigt, welk een en ander te sien is bij alle kerkelijke historieschrijvers, kan men ten klaersten afleyden :

1° Dat de dyptica of kerkelijke tafels niet sijn geweest als openbaere gebeden voor bysondere personen, tot het goddelijk officie en kerkelijke diensten behorende, en dus juist in alles analoque met de saek in questie.

2° Dat dese dyptica en openbaere kerkelijke gebeden behoren tot het gezag der Kerke, aen welke hetzelve dan ook zo door de keyzers als alle kerken van den oosten is toegekent.

3° Dat dit exempel heeft plaets gehad reets in de 5e eeuw en dus de primitive kerck hetzelve gevoelen en geloof heeft gehad aengaende de kerkelijke liturgiën en openbaere gebeden, als de kerck van dese tyden, dewelke altoos de eene en zelve kerk zijnde met die der eerste tijden, nu evenals van den beginne van 't Christendom van den H. Geest geregeert en bestierd word.

4° Dat van hoe weynig belang en minutieus dese saek wegens de dyptiken en openbaere kerkelijke gebeden, op zigzelve en in 't afgetrokken beschouwt, ook aen imand zoude mogen voorkomen, de Pausen van Romen echter met de primitive kerk dezelve van dusdanig belang hebben geacht, dat sij een so groot en voor de kerke een so nadelig quaed, als is eene scheuring en wel met alle de voornaamste kerken van den oosten, min hebben geacht dan wel hun kerkelijk gezag in dese aan de wereldlijke macht op te offeren.

Dese principes en dit gezag der Roomsche Pausen hebben alle R. Catholieken ten allen tijden en door alle eeuwen beleden. En sijne keyserlijke Majesteyt Napoleon zelve heeft dit gezag en dese macht in den Paus van Romen erkent en geëerbiedigt, als wanneer Hoogstdezelve bij het aengegaene concordaat met Sijne Hijligheyd¹⁷⁾ heeft versogt en bekomen, dat door geheel het kijserrijk van Vrankrijk de *Salvum fac* zoude gesongen worden.

17) Het concordaat van 1801.

Dan voorgemelde concordaat streckt zig alleen uyt tot het keyserrijk van Vrankrijk, gelijk hetzelve bij het aengegaene verdrag so in 't politieke als kerkelijke en geestelijke gestelt¹⁸⁾ was, en geensins tot andere landen, welke bij vervolg van teyd in 't burgerlijke en tijdelijke in 't keyserrijk van Vrankrijk zouden komen geincorporeert te worden. Waerom dan ook de stad Vlissingen b.v., schoon dezelve reets eenen geruymen teyd wegens de tijdelijke souverainiteyt in 't keyserrijk van Vrankrijk was ingelijft, in 't geestelijke en kerkelijke onder dezelve geestelijke macht, waaronder zij behoorde, is gebleven, totdat voornoemde stad ook wegens het geestelijke en kerkelijke door den legaat van den Stoel van Romen, Caprara,¹⁹⁾ in 't bisdom van Gent is ingelijft en also het concordaat door het wettig gezag van den Paus van Romen tot meergemelde stad wettig is uytgestreckt geworden.²⁰⁾

Het is dus klaer, dat de dyptika, liturgiën, de goddelijke en kerkelijke diensten en openbaere gebeden, welke daarvan een deel uytmaeken, behoren tot het gezag der R. C. kerke en dat hierin geene verandering gemaekt kan of vermog te worden dan door het Opperhoofd derzelve kerke, hetwelke voor de eenheyd en gelijkformigheyt der liturgiën en kerkelijke officiën moet waken. Dit geven niet onduydelijk mede te kennen de bisschoppen van Vrankrijk, wanneer diegeene derzelve, welke hunne onderhorige geestelijken tot het singen van den *Salvum fac* etc. aenmaenen, zig alleen gronden op het gezag van den Stoel van Romen en het concordaat, door gemelden Stoel met het gouvernement van Vrankrijk aengegaan, soals sulks blijkt onder andere uyt eene gedrukte memorie, daergesteld en uytgegeven door den bisschop van Namur, welke publiek verkogt word en waerin gemelde bisschop zig uytdukt: „Le concordat passé entre Saint Père et le gouvernement Français, ordonnant dans l'article 8, qu'après les offices divins on chanteroit le verset et repond *Domine, salvum fac imperatorem*, aucun ministre du culte public ne doit se dispenser de faire cette prière aux jours prescrits.” Daer nu meergemelde concordaat door den Stoel van Romen

¹⁸⁾ In plaats van *gestelt* stond eerst georganiseerd.

¹⁹⁾ Kard. G. Casprara was door Pius VII belast met de uitvoering van het concordaat van 1801.

²⁰⁾ Bij tractaat van 11 november 1807 was de stad Vlissingen met omgeving aan Frankrijk afgestaan. Door een decreet van Kard. Caprara van 26 februari 1808 en een keizerlijk decreet van 1 april d.a.v. werd Vlissingen kerkelijk bij het bisdom Gent gevoegd. J. Kleynjans S.J. *Brieven van Mgr. L. Ciamberlani* II 202—205.

en het Fransche gouvernement voor dese landen niet is aengegaen, nog vooralsnog meergemelde concordaat door den Paus van Rom en tot ons is uytgestrekt, kunnen, nog vermogen wij aen hetzelfde defereren sonder onse conscientie te quetsen, de grensen onser macht te overschreden en te overtreden de wetten, welke ons sijn voorgeschreven door het wettig gezag der kerke, tot dewelke wij behoren.

Om voorgemelde redenen, welke ik met eerbied vertrouwe peremptoir te wesen, flatere ik mij, dat UEd. het niet voldoen aen uw verlangen niet sal beschouwen als eene hoofdigheyd of tegenstreving, maar veeleer zal aensien als eene quyting van plicht; en de aengekleeftheyd aen de religie, welke wij belijden, soals de gehoorsaemheyd aen de kerke, tot dewelke wij behoren, beschouwen als eene waarborg van getrouwheyd opzigtens de wereldlijke macht, welke de voorsienigheyd van God in 't tijdelijk over ons zal gelieven te stellen.

Bezielt met dese principes, hebben de R. Catholieken van dit ons land gedurende de twee laetst verelopene eeuwen aen God gegeven, dat God toekomt, sonder iets het minste te onttrekken aen den keyser of de souveraine machten, welke de voorsienigheyd van God over hun in 't tijdelijk heeft gestelt gehad, schoon sij, R. Catholieken, van alle borgerlijke gunsten en voorrechten sijn uytgesloten geweest.

Dusdanig is geweest ons gedrag in voorrige tijden; gelieft, Mijn heer, dese onse gehoorsaemheyd in 't gepasseerde aen te nemen als eene sekere waarborg van onse getrouwheyd voor 't toekomende.

In de meeste gevallen werd door het gouvernement de beginselkwestie niet of maar onduidelijk gesteld, zodat de gevoelens der kerkvoogden over de vraag, of openbare gebeden voor de Koning of diens Huis mochten toegestaan worden, meestal uiteenliepen en in de verschillende bisdommen, vicariaten en aarts-priesterschappen ook verschillende practijken gevolgd werden. Soms scheen het, of de regering het de kerkelijke overheden met opzet moeilijk trachtte te maken. Zo schreef baron Goubau hun begin october 1816 voor, om op zondag 20 october het *Te Deum* te zingen wegens het welgelukt bombardement van Algiers. Er was alle reden om daarover de kerkelijke lofzang aan te heffen, want vele gevangnen Christenen hadden hun vrijheid herkre-

en aan de zeeroverij der Barbarijnen was paal en perk gesteld. De baron profiteerde echter van diezelfde gelegenheid, om tegelijk openbare gebeden te ordonneren voor een voorspoedige verlossing van Anna Paulowna, gemalin van de erfprins van Oranje. „Cette dernière partie de la demande du baron Goubau — zegt Terlinden ²¹⁾ — provoqua dans l'épiscopat de graves perplexités.” De bisschop van Gent, Mgr. de Broglie, wachtte een door hem aangevraagde Pauselijke decisie af, doch Mgr. Pisani, bisschop van Namen, verordende (7 oct.) openbare gebeden. Barret, vicaris van Luik, eveneens (8 oct.), maar deze veranderde daarna van inzicht ²²⁾ en schreef toen (12 nov.) privaat gebed voor. Ook Mgr. Hirn, bisschop van Doornik, (10 oct.) en Forgeur, vicaris van Mechelen, (23 oct.) volstonden met de prinses enkel maar in de (private) gebeden der gelovigen aan te bevelen. ²³⁾ In de noordelijke gewesten was Mgr. van Velde de Melroy de enige, die openbare gebeden verordende, voorschrijvend (10 oct.) dat 's zondags en donderdags na de laatste Mis de litanie van O.L.Vrouw (met de gebruikelijke oraties) voor de voorspoedige verlossing der prinses zou gebeden worden. ²⁴⁾ De vicaris van Breda, A. van Dongen, berichtte dit (7 dec.) aan de Propaganda Fide ²⁵⁾ en vroeg om een Pauselijke beslissing, dat de litanie van O.L.Vrouw of van Alle Heiligen overal zou gebeden worden, of dat althans overal een en dezelfde gedragslijn zou gevolgd worden, zodat er een einde zou komen aan de verdeeldheid.

²¹⁾ a.w. I 203.

²²⁾ Toen hem nl. de constitutie bekend werd van Benedictus XIV, d.d. 1 maart 1756, gericht „ad Archiepiscopos, Episcopos aliosque ritus Graeci ecclesiasticos”, zie zijn schrijven in arch. bisd., dossier *Antonius v. Alphen I Varia*. Bedoelde constitutie komt voor in *Benedicti Papae XIV Bullarium*, tom. IV, vol. 11 (Mechliniae 1827) p. 288—362.

²³⁾ Beider mandementen dienaangaande werden gepubliceerd in het *Dagblad der Provincie Noord-Brabant*, 1816, 25 oktober en 5 november; Terlinden a.w. I 206 schrijft, dat Mgr. Hirn het voorbeeld volgde van Mgr. Pisani, hetgeen onjuist is.

²⁴⁾ Arch. bisd., doss. *Antonius van Alphen 1790—1831*.

²⁵⁾ Volgens v. Dongen beriep de oud-bisschop van Roermond er zich op, dat dergelijke openbare gebeden ook onder zijn voorganger J. A. de Robiano hadden plaats gehad in het deel van zijn diocees, dat destijds onder de koning van Pruisen stond; *Tax. jg. 49 p. 247, 248*.

Ook van Alphen bepaalde zich dus tot privaat gebed. Per circulaire van 10 oct. 1816 schreef hij voor, dat de prinses op zondagen feestdagen gedurende haar zwangerschap in de gebeden der gelovigen zou aanbevolen worden ter verkrijging ener voorspoedige verlossing „zo tot conservatie en luyster van het Koninklijk huys en familie als tot welwesen van den Staet in het algemeen en van onse Religie in het bysonder”. Doch aangaande de viering van „den gedenkwaardigen slag van Algiers, zo vereerende voor onze zeemacht, als gelukkig voor ons Christenen” gelastte hij, dat de pastoors hun parochianen zouden aanmanen, om op zondag 20 october „hunne danckbaerheyd aan den Alderhoogsten te betuygen” en naar zijn mening zou het wel passend zijn, alsdan het *Te Deum* te zingen.²⁶⁾

Ook bij de geboorte (19 febr. 1817) van de prins van Oranje (later Koning Willem III) moesten op last van het gouvernement in alle kerken op zondag 2 maart 1817 publieke gebeden verricht worden. In een schrijven van 1 maart, dat vanaf de preekstoel moest voorgelezen worden, gaf Van Alphen op sympathieke wijze uitdrukking aan de „algemene vreugd en blijdschap” wegens de geboorte van een koninklijke prins. Volgens het verlangen van Z.M. de Koning maande hij al zijn onderhorigen aan, hun gebeden voor Hare Koninklijke Hoogheid, de gemalin van de erfprins, „welke tot nu toe sijn geweest gebeden van versoek, te willen veranderen in gebeden van danckbaerheyd aen den Alderhoogsten, die onse smeekingen wel heeft willen verhoren en vervullen de verlangens onser harten, biddende en smeekende verder bij aanhoudentheyd den Heer voor het spoedig en volkomen herstel van Haere K. Hoogheyd en het geluck en welsyn van haeren jonggeboren zoon”. 't Is immers een plicht, welke

²⁶⁾ De kerkelijke viering van meer andere dergelijke gebeurtenissen ontmoette bij hem geen bezwaar. Op 15 october 1815 had hij een plechtige Mis met *Te Deum* voorgeschreven, om op verlangen des Konings den Allerhoogste dankbaarheid te betonen voor de geschonken vrede. Eveneens liet hij jaarlijks op 18 juni, te beginnen in 1816, het *Te Deum* zingen wegens de overwinning bij Waterloo, waardoor — gelijk hij schreef in zijn circulaire van 16 juni 1816 aan de dekens — „zoo gelukkig het lot wierd beslist, zoo van ons vaderland in het algemeen, als van onze religie in het bijzonder, welkers ondergang dien tyran (Napoleon) had bezwooren”.

onze religie ons oplegt, te bidden voor alle mensen, maar „speciaal te bidden voor de koningen en koninglijke spruyten, voorschickt om den koninglijken troon eens te beklimmen”. Verder wekte hij allen op tot gehoorzaamheid aen en gebed voor de koning, om „onder het vaderlijk bestuur van S.M. een gerust en vreedzaamig leven te mogen leyden in alle godsdienstigheyd en eerlijkheyd”.

Ook nu onthield hij zich dus van het uitschrijven van openbare gebeden. ²⁷⁾

Intussen had Pius VII bij brevè van 1 februari 1817, gericht aan Mgr. de Broglie, aan de bisschoppen toegestaan om volgens verlangen des Konings openbare gebeden voor te schrijven, onderschillig om welke reden, het welzijn en de voorspoed van de Koning en diens familie of de duurzaamheid van diens troon betreffend, mits de voorschriften der constitutiën van Benedictus XIV van 1 maart 1756 ²⁸⁾ zouden onderhouden worden. Ook was nodig de gelovigen te waarschuwen, dat die gebeden geschieden om God te danken voor de weldaden, aan de Koning en diens familie bewezen, of om hun voorspoed en de openbare en bijzondere rust van het rijk af te smeken, opdat het hart des vorsten de katholieke godsdienst welgezind en genegen zou zijn. ²⁹⁾ Nauwelijks was dit Pauselijk besluit aan Van Alphen bekend, of hij richtte op 15 maart d.a.v. „aan desselfs onderhorige Roomsche Catholicken” een tweede schrijven. Na daarin gezegd te hebben, dat hij in zijn vorig schrijven geen melding had gemaakt van publieke gebeden „en wel uyt eerbied voor de

²⁷⁾ De kerkelijke overheden in België, met uitzondering van Mgr. de Broglie, die nog steeds wachtte op een beslissing des Pausen, schreven bij deze gelegenheid openbare gebeden voor. In het bisdom Namen moest psalm 126 „Nisi Dominus aedificaverit domum” en daarna het Te Deum gezongen worden; in de stad Namen moest 's avonds te voren de plechtigheid aangekondigd worden door het luiden aller kerkklokken; doss. *Antonius van Alphen 1790—1831*, vgl. Terlinden *a.w.* I 207, 208.

²⁸⁾ Reeds vermeld p. 234 noot 22.

²⁹⁾ „ut aut Deo pro collatis in Regem ejusque familiam beneficiis agantur gratiae, aut eorum prosperitas et publica privataque regni tranquillitas postuletur et cor Principis erga Catholicam religionem propitium propensumque reddatur.” Een vertaling der Pauselijke bulle verscheen in het *Dagblad der Provincie Noord-Brabant*, 1817, 21 maart.

discipline onser Kerke, gevende langs dien middelweg aen den keyser dat den keyser toekomt, sonder aen God te onttrekken dat God toekomt", vervolgt hij :

Tans hebben wij het genoeg van op dit moment te mogen ontfangen het besluit van Zijne Hijligheid, waarbij wij, evenals alle andere bisschoppen en ordinarii van dit rijck, bevoegd worden om op het verlangen van S.M. den Koning voor Hoogstdezelfs persoon, familie, bestendigheyd en welwesen van ons koningryck publieke gebeden, conform aen de discipline onser Kerke, voor te schrijven. Met de grootste vergenoeging van dese onse bevoegdheyd gebruik makende, hebben wij het van onse plicht geacht te bevelen, zoals wij bevelen bij dese, dat op.....³⁰⁾ na den laetsten dienst den *Te Deum* zal gesongen worden tot dankbaerheyd aen den Alderhoogsten voor de gelukkige verlossing van H.K. Hoogheyd, bevelende andermaal Hoogstdezelve met Hoogstdezelfs jonggeboren zoon aen Ulieder verdere gebeden.

Kort daarop gaf de Koning door Baron Goubau, directeur van de R.K. Eredienst, te kennen, dat het hem zeer aangenaam zou zijn, als des zondags het *Salvum fac* voor hem zou gezongen worden. Niettegenstaande de Pauselijke beslissing van 1 febr. 1817, ontstond onder de kerkelijke overheden enige twijfel, of zij dit mochten toestaan.³¹⁾ Daarom stelde de aartsprester van Utrecht, G. van Nooy, aan Rome de vraag, of men het *Salvum fac* zou mogen bidden, indien het gouvernement dit zou vorderen,³²⁾ waarop Rome 10 jan. 1818 ten antwoord gaf : „Licere ex jam decisis, gravissimis et urgentissimis causis concurrentibus et dummodo populus doceatur preces Deo offerri,

³⁰⁾ In het exemplaar, dat hij aan de deken van 's-Hertogenbosch zond, vulde hij in : „op morgen in alle onse kerken binnen de stad”.

³¹⁾ A. v. Dongen schijnt aan het verzoek des Konings onmiddellijk zonder enig bezwaar voldaan te hebben. P. v. Ghert stelde hem ten voorbeeld aan G. v. Nooy : „De vicaris-generaal van Breda, die waarlijk een rechtschapen man, en niet minder op de betragting van zijn godsdienst en pligt dan andere nauwgezet is, steekt alwederom gunstig tegen zijne andere ambtsbroeders uit, zooals hij door zijne inschikkelijkheid en braafheid steeds heeft gedaan” (*Bijdr. Bisd. Haarlem* Dl. 39 p. 271). Zulk getuigenis uit de pen van v. Ghert is bedenkelijk.

³²⁾ *Bijdr. Bisd. Haarlem* Dl. 39 p. 267, noot 2.

ut Regis vera prosperitas, quae in Catholicae fidei professione consistit, postulatur et cor Principis erga Catholicam religionem propitium reddatur, non quod tamquam Catholicae Ecclesiae membrum habeatur.”

Het was voornamelijk om dit antwoord, dat al de bisschoppen van België omstreeks begin juli 1818 besloten het verlangen van Goubau in te willigen. Van twee geheel verschillende zijden en ongeveer te zelfder tijd ontving Van Alphen mededeling van het besluit der Belgische bisschoppen : van de internuntius Ciamberlani en van Baron Goubau zelf.

Ciamberlani berichtte het hem in een brief van 7 juli 1818, ondertekend : *Amicus a longo tempore* : een vriend-van-sinds-lang. De internuntius, wien bovenstaand antwoord van Rome toen nog, wonderlijk genoeg, onbekend scheen te zijn, maakt in zijn schrijven nog enig bezwaar om (gelijk Cramer, de aarts-priester van Holland en Zeeland, verlangde) het *Salvum fac* nu ook meteen maar in Holland in te voeren. Hij zal daarom onmiddellijk naar Rome schrijven en verzoekt aan Van Alphen hem zo spoedig mogelijk zijn mening dienaangaande mede te delen. Zie bijlage.

Het schrijven, dat Van Alphen van Baron Goubau ontving, luidde als volgt ³³⁾ :

Brussel, den 8en July 1818.

De Aartsbisschop, Bisschoppen en andere kerkvoogden in de Zuidelijke provinciën zijn op mijne uitnoodiging, dienaangaande aan hen gedaan, onderling overeengekomen om in de verschillende kerken hunner diocesen na den zingenden dienst op alle zon- en feestdagen te doen zingen het *Salvum fac regem* voor het hoofd van den Staat, zoodra de gewone gebeden voor de gelukkige verlossing Harer Keizerlijke, Koninklijke Hoogheid zullen ophouden.

Uit het bijgaande stuk ³⁴⁾ zal Uw Hoogwaarde zien, op welk eene wijze zulks zal plaats grijpen, en daar ik mij verzekerd

³³⁾ Arch. bisd. 's Bosch, origineel.

³⁴⁾ Gedrukt formulier van het *Domine salvum fac* etc. en de oratie: *Pateant aures misericordiae tuae* etc.

houde, dat Uw Hoogwaarde Zijne Majesteit den Koning niet minder genegen is dan de kerkvoogden in de Zuidelijke provinciën, vlije ik mij, dat het Haar aangenaam zal zijn, zulks op dezelfde wijze als zij aan den dag te leggen, en Uw Hoogwaarde dus ook wel de noodige orders zal willen stellen, dat onder uw geestelijk ressort ook gemeld gebed op de opgegeven dagen worde gezongen, terwijl ik Uw Hoogwaarde tevens verzoek, mij den ontvangst van dezen zoo spoedig mogelijk wel te willen vermelden.

De Directeur Generaal voor de zaken v. d. R. C. Eeredienst
Goubau.

Antwoord van Van Alphen ³⁵⁾ :

Thuis gekomen van eene korte afwesentheyd, is mij ter hand gesteld de Missive van den (8en) deser, waarmede UHEG. mij heeft gelieven te vereeren, en haaste mij UHEG. van de receptie van denzelven te informeeren.

Bij dese gelegentheyd kan ik niet afwezen voorlopig UHEG. te versekeren van de liefde en eerbiedigheyd, gehoorsaemheyd en hoogagtinge voor onsen geëerbiedigden Koning, zoals van de erkennisse van onse plicht, welke onse religie ons oplegt van namentlijk den Hemel te smeeken voor het behoud van Zijne Maj., onsen Koning, sijn Koninklijk Huys en geheel het koninkrijk, aan welke plicht ik nooyt heb en, bewaart mij de Heer, nooyt sal ontbreken.

Dan, daar dese zelve religie, welke door onse Moeder de H. Kerke ons dese plicht oplegt, ons mede gebied aan dese plicht te voldoen op die wijze, welke ons dezelve onse Moeder de H. Kerke voorschrijft, —

Daar het versoeck en het verlangen van UHEG. onvoorsien en buytengewoon is, —

Daar ik niet dan eene gedelegeerde macht bezit, welke ik niet kan of mag te buyten gaan, ³⁶⁾ en dus teffens desaangaande geen stellig antwoord kan geven, —

Zo vertrouwe ik, dat nog Zijne K.M., nog UHE. mij ten quaede zullen nemen van mij eenige momenten te reserveren om desen onvoorsienen voorstel en mijne macht relative tot denzelven te examineren, waarop ik mij van 't moment met ernst zal toelleggen. Niets zal mij aangener wesen, dan wel aan het ver-

³⁵⁾ Arch. bisd. 's Bosch, concept.

³⁶⁾ Tussen de regels geeft hij hier te lezen, dat de Belgische bisschoppen somtijds méér konden toestaan dan hij, omdat zij geen gedelegeerde macht hadden gelijk hij, maar wijdingsmacht (potestas ordinaria).

langen van S.M. en dat van UHEG. met gerust gemoed te kunnen voldoen.

Dat hij het geval inderdaad ernstig bestudeerde, bewijst een in scholastieke vorm opgezet (Latijns) stuk, waarin hij verschillende argumenten aanhaalt ter weerlegging van de opwerping, dat de Paus (in vermelde antwoorden) enkel maar gewone, private, doch geen liturgische gebeden, zoals *Te Deum* enz., zou bedoeld hebben. Bovendien liet hij zich over het geval inlichten door de geleerde theoloog G. Moser, „professor in Herlaer.“³⁷⁾ Een en ander had tot resultaat, dat hij het voorbeeld der Belgische bisschoppen volgde. Bij circulaire van 10 aug. 1818 schreef hij voor, dat op zon- en verplichte feestdagen na de Hoogmis het *Salvum fac* zou gebeden of gezongen worden,³⁸⁾ „om onder de voorspoedige en vaderlijke regeering van Zijne Majesteit gerust en vreedzaam te mogen leven in alle godvruchtigheid en eerlijkheid“. Sindsdien is het zingen van het *Salvum fac* in de kerken van het Bossche bisdom op de zondagen altijd in gebruik gebleven.

Het zingen van het *Te Deum* op 's Konings verjaardag werd in 1819 ingevoerd, nadat verschillende bisschoppen en ordinariissen dit aan Goubau hadden voorgesteld. Ook toen werd Van Alphen door Goubau uitgenodigd, zich te voegen naar het voorbeeld der Belgische bisschoppen.³⁹⁾ De baron schreef :

Brussel, den 10 Augustus 1819.

Verschillende Bisschoppen en Kerkvoogden van het Rijk hebben mij hun verlangen te kennen gegeven, ten einde hunne bijzondere gehechtheid aan den Doorluchtigen persoon van onzen geliefden Koning te mogen betuigen, door op Hoogstdeszelfs geboortedag, den 24en dezer, hunne gebeden op eene plechtige

³⁷⁾ Deze zond hem een reeks van citaten (de *precibus pro excommunicato*) uit Suarez, *De censuris*, disput. VIII, IX.

³⁸⁾ „Conveniens erit — zo merkt hij aan —, ut in civitate et praecipuis parochiis *preces ordinarie cantentur*.“

³⁹⁾ Namens de Prins de Méan, aartsbisschop van Mechelen, zond diens secretaris J. B. v. Vrecken 12 aug. 1819 aan Van Alphen een exemplaar van het gedrukt Mandement, dat de aartsbisschop bij die gelegenheid had uitgegeven.

wijze ten hemel te verheffen en van den Almachtigen het behoud van Hoogstdeszelfs gezondheid en voortdurend welvaren, hetgeen zoo dierbaar is voor het gelijk van alle zijne getrouwe onderdanen, af te smeeken.

Ik kan niet anders dan deze goede gezindheid toejuichen en haaste mij derhalve Uw H.W. uit te noodigen de vereischte maatregelen te willen nemen, dat onder uw kerkdistrict op gemelden dag een *Te Deum* en andere gebeden, die Uw H.W. zal noodig achten, worden gezongen.

De Directeur Generaal voor de zaken v. d. K. Eredienst

Goubau.

Blijkens zijn circulaire van 16 aug. 1819 voldeed Van Alphen gaarne aan die uitnodiging en bepaalde hij, dat jaarlijks op 24 augustus, 's Konings verjaardag, het *Te Deum* zou gezongen worden en de gelovigen zouden aangespoord worden tot gebed, „ut Deus regiam suam Majestatem dudum salvam et incolumen conservare dignetur, tum pro prosperitate regni nostri, tum pro bono religionis nostrae, ut sub paterno regiae suae Majestatis regimine et protectione vitam quietam et tranquillam agamus in omni pietate et castitate”.⁴⁰⁾

De Koning en vooral zijn medehelpers in de regering zorgden er met grote ijver voor, dat deze laatste bede, hoe dikwijls ook herhaald, niet vervuld zou worden. Het kon niet anders, of naar mate de teleurstelling en verbittering over 's Konings politiek beleid onder de katholieke bevolking stegen, moest de waarderung van de *preces publicae* voor hem afnemen. Toen men de Klein semiariën op last des Konings gesloten hield, schijnt bij sommigen de devotie voor die gebeden zelfs tot beneden nul te zijn gedaald, want bij missive van 19 oct. 1826 bericht de Gouverneur van Noord-Brabant aan Van Alphen, dat de drie pas-

⁴⁰⁾ Het project-concordaat (van Baron Goubau) stelde in art. 20 het zingen van het *Domine, salvum fac regem nostrum Guilielmum* verplichtend en kende in art. 21 aan de Koning de bevoegdheid toe, om openbare gebeden voor te schrijven. Bij de onderhandelingen over dat project (in 1823) werd het zingen van het *Salvum fac* door de pauselijke legaat Mgr. Nasalli ingewilligd, doch het uitschrijven van openbare gebeden bleef voorbehouden aan de aartsbisschop en de bisschoppen, die echter rekening zouden houden met de verlangens van Zijne Majesteit. Terlinden a.w. I 276, 306, 313, 314.

toors van Aarle-Rixtel, Stiphout en Soerendonk op de laatste verjaardag des Konings nalatig zijn gebleven in het zingen van het voorgeschreven Te Deum. Hij verzoekt de vicaris de vereiste maatregelen te nemen, opdat zulk verzuim niet meer zal plaats hebben, „hoezeer ik het er gaarne voor wil houden — zo voegt hij er bij — dat dit verzuim niet opzettelijk is geweest.”⁴¹⁾ Toch zal ook de Gouverneur aan de opzettelijkheid er van wel niet getwijfeld hebben.

BIJLAGE

1818, juli 7. Ciamberlani raadpleegt Van Alphen over het zingen van het *Salvum fac* voor de Koning, nadat de Belgische bisschoppen daartoe reeds het besluit hadden genomen.⁴²⁾

Reverendissime Domine.

Nullatenus dubito, quin sibi jam notum perspectumque sit, Episcopus Belgii, postulante Do Directore generali Goubeau, consilium coepisse instituendi preces publicas pro Rege juxta formulam, cujus transumptum hisce adjectum reperitur.⁴³⁾

Quum vero non solum in toto Belgio, verum etiam in aliis regni provinciis eadem preces sint institutendae, ut conformitas in omnibus et per omnia servetur, Illustrissimus et Revmus Dus Archiëpiscopus Mechliniensis, id pariter postulante D. Directore generali, transmisit ad Ampl. Dum archipresbyterum Cramer eamdem supradictam formulam, eamque suis litteris particularibus prosequens ajebat, quod et Ipse prae omnibus aliis formulis eligendam judicaverit.

Ad probandum licere hujusmodi precum institutionem, in medium afferuntur litterae, in forma Brevis a SS. Dno nostro die 1a Februarii elapsi anni 1817 ad Episcopum Gandavensem

⁴¹⁾ Arch. bisd. 's Bosch, origineel.

⁴²⁾ Origineel (arch. bisd. 's Bosch).

⁴³⁾ Het afschrift bevat het bekende formulier „Domine, salvum fac” etc. met de oratie: „Pateant aures misericordiae tuae” etc. Onder het formulier staat deze noot (van de Belgische bisschoppen): Hae autem preces juxta a SS. Summo Pontifice nostro Benedicto XIV felicis recordationis decreta et rescripta non recitabuntur aut cantabuntur, nisi post peractum Sacrosanctum Missae Sacrificium. Nec etiam indicentur, neque incipiant, priusquam faustus Augustissimae imperialis et regalis Principissae partus nobis notificatus fuerit.

datae, quibus, ubi quaestio erat de inito Principis regii matrimonio et Principissae partu, Sanctitas Sua definivit licere Ordinariis publicas preces indicere pro quacumque causa, quae Regis ipsius et regalis Familiae Domum et prosperitatem, necnon gubernii ejus firmitatem respicit. Additur praeterea, intentionem Catholicorum fore deprecandi Deum pro Regis conversione, utque Regis cor in nostrae Sacrosanctae Romano Catholicae religionis favorem disponere dignetur. Prae oculis quoque habetur gravissimum malum, cui sese exponeret clerus Catholicus, si has preces instituere detrectaret. Et medium hujusmodi mali ab Ecclesia et ab ipsius cleri personis arcendi inter causas, quibus Sanctitas Sua preces supraenunciatas, quum esset quaestio de matrimonio etc., institui posse annuebat, similiter haberi animadvertitur.

His omnibus non obstantibus, non adeo facile possum, ego adduci, ut Amplmo Dno archipresbytero Cramer petitam facultatem supradictas preces instituendi concedam, quin prius S. Sedem consuluerim. Quum autem sint immediate indicendae ipsae preces, ubi primum partus regalis Principissae innotuerit, timet Ampl. Dus Cramer, ut tempestive S. Sedis responsum a me recipiatur, et in tali casu, non indictis precibus, gravissimo malo via procul dubio aperiretur, existimat.

Ut igitur cautissime qualibet de causa procedam, non solum scribam absque mora Romam, verum etiam oro obtestorque vehementer Revmam Dominationem Tuam, ut citius quam fieri poterit mihi significare faveat, quid Ipsa consilii hac in re coeperit. De mea prudentia minime dubites, Revme Dne et Amice mi dilectissime, optime enim novi, quam prudenter et caute in trisibus hisce circumstantiis sit nobis agendum. Inter nos propterea et haec, quae tibi confidenter scribo, stricto sunt secreto servanda.

Hanc nactus occasionem, meae erga te amicitiae, observantiae atque existimationis sensus testatos iterum facio, dum subscribor

Tui amantissimi et addictissimi

Die 7 Julii 1818.

Amicus a longo tempore

Van Alphen's Herderlijke Brieven

door

A. M. FRENKEN, pr.

Na de tien bijdragen, welke achtereenvolgens door ons in dit tijdschrift over Antonius van Alphen gepubliceerd werden, thans nog een laatste bijdrage over diens herderlijke brieven.

Een respectabel deel van de omvangrijke archievencollecties betreffende het vicariaatsbestuur van Van Alphen bestaat uit herderlijke brieven (mandementen of circulaires), welke hij van tijd tot tijd richtte tot de hem onderhorige priesters en gelovigen. Van de meeste der door hem uitgevaardigde herderlijke brieven, mogelijk wel van alle, zijn nog één of meer exemplaren aanwezig. Sommige zijn gedrukt, maar de meeste zijn eigenhandig door hem geschreven. Zijn vastenmandementen schreef hij meestal in het latijn; deze immers richtte hij aan de dekens ter doorzending aan de pastoors met de kennelijke bedoeling, dat de parochiegeestelijken de inhoud zijner vermaningen of onderichtingen en de daaraan toegevoegde vastendispenaties met hun eigen woorden en op hun eigen manier aan de parochianen van af de kansel zouden bekend maken. Andere herderlijke brieven, welke hij vooral uitvaardigde bij belangrijke gebeurtenissen, zoals bij de geboorte van een prins of prinses in het vaderlandse vorstenhuis, bij verkiezing of overlijden eens Pausen enz., schreef hij gewoonlijk in het nederlands. Deze toch waren gewoonlijk bestemd, om aan de gelovigen voorgelezen te worden. Het was vooral in deze gelegenheidsbrieven, dat hij hen aanspoorde tot gehoorzaamheid aan en tot gebed voor de kerkelijke

en wereldlijke overheden. Herhaaldelijk wees hij daarbij op het voorbeeld der voorvaderen, die alles veil hadden voor hun geloof, maar tevens onder elke regeringsvorm altijd ook trouw en gehoorzaam bleven aan de burgerlijke machten. ¹⁾

Zijn vastenmandementen, welke meestal vrij kort zijn, hebben hoofdzakelijk ten doel, de gelovigen op te wekken tot boetvaardigheid. De voornaamste motieven, welke hij daarbij aanwendt, vindt hij overvloedig in de beklagenswaardige tijdsomstandigheden: tijdelijke rampspoeden, zoals oorlogstoestand, armoede (1805), oogstmislukking (1816) en werkeloosheid (1818), ²⁾ waarbij hij dan nog al eens varieert op het thema: „castigamur et non emendamur”. Meestal echter gaan zijn klachten over het verval van geloof en zeden; de verkeerde geestesstromingen, zich openbarend in een goddeloze filosofie, gevaarlijke boeken en gezelschappen of maatschappijen (collegia), waardoor die boeken verspreid worden (1809), ³⁾ valse beginselen en ideeën, zoals het slecht begrepen tolerantie-idee inzake godsdienst, bijzonder doorgevoerd in het onderwijs (1816); het indifferentisme; de anti-kerkelijke politiek, welke de Kerk tot slavin van de Staat wil verlagen; de vrijmetselarij; de miskenning van het gezag en zo meer.

Verschijselen van het verval van geloof en zeden in de eigen omgeving, ziet hij in de velerlei bestaande misbruiken. Tot de

¹⁾ Meermalen richtte hij een vermanend woord tot zijn priesters of de gelovigen, als hij dachtte, dat zekere volksgroepen zich tegen de regeringsmaatregelen zouden verzetten. Zo schreef hij 18 jan. 1806 aan de geestelijken, dat hij vreesde voor openbare rustverstoring, wijl er toen veel geklaagd werd over de belastingen, welke met 1 januari van dat jaar waren ingevoerd. Daarom moesten de geestelijken hun parochianen aansporen, om vrede en rust te bewaren en onderdanig te zijn aan de overheid. Wel waren de lasten zeer zwaar, maar men moest toch ook de uiterste nood der republiek erkennen. Gerechtaardigde klachten kon men eerbiedig ter kennis brengen van de overheid, doch geen verzet of oproerigheid! — De heer J. Goldberg, lid van de Staatsraad, betuigde hem voor dit schrijven hartelijke dank, mede namens de raadspensionaris Verhuel; Arch. bisd., doss. *Het Apostolisch Vicariaat onder Van Alphen*.

²⁾ Na de rijke oogst van 1817 schreef hij in 1818: „Brachia robusta habet indigens, operam suam offert, sed non est, qui requirit, gemitque sub abundantia pauper”.

³⁾ „Collegia illa, quae sub nomine *Lecturae* veniunt.”

voornaamste rekende hij zekere bijeenkomsten van personen van beiderlei geslacht, welke onder allerlei benamingen in de verschillende streken van het vicariaat gehouden werden, zoals spinningen, vastenavondhuizen, kwansels, labaijen en gaansdagen; verder bals en danspartijen en het bezoeken van schouwburgen, toneelspelen en comediën.

Met het oog op bedoelde misbruiken stelde hij ten dienste zijner geestelijkheid op 10 febr. 1822 enige regels vast, ⁴⁾ „regulas, quas de occasionibus et consuetudinariis ex Ritualibus sana deducit Theologia”. ⁵⁾ Deze regels zijn dezelfde als die zowel in die als in later tijd algemeen door de katholieke moralisten gevolgd werden. Wat overigens zijn theorie op het gebied der moraal betreft, helde hij over naar een gematigd tutorisme, ⁶⁾ doch in de practijk schijnt hij soms niet vrij gebleven te zijn van zeker rigorisme, meer bepaald in zijn verzet tegen schouwburg- en toneelbezoek. Toch dient men hierbij te bedenken, dat het toneel van die tijd over het algemeen nogal vulgair-realistisch was en dat toen aan toneelvoorstellingen — evenals aan lectuur en meer andere cultuurverschijnselen en kunstuitingen — onder het oogpunt van moraliteit door de katholieken in het algemeen een strengere maatstaf werd aangelegd dan tegenwoordig. Om een alleszins gerechtvaardigd oordeel over zijn verzet tegen schouwburg- en toneelbezoek te kunnen uitspreken, zou men zich in ieder geval moeten vergewissen van het gehalte der toneelvoorstellingen, welke toentertijd, speciaal hier in Noordbrabant, gegeven werden.

Zijn optreden tegen een „comédie” te Tilburg in 1809 veroor-

⁴⁾ Gedrukt stuk in Arch. bisd., doss. *Br(ieven) en Circ(ulaires) v. d. vic. apost. Aerts en v. Alphen*.

⁵⁾ Hij voegde er bij: „quas regulas, an contineat Theologia, nuper sub nomine B. A. de Ligorio edita et tanto studio (nescimus quo motivo) commendata, multum dubitamus”. Ook bij Ant. van Gils, Chedeville (president van Warmond) en anderen werd de moraal-theologie van St. Alphonsus niet zo heel gunstig ontvangen. Allard, *Ant. v. Gils* enz. p. 251, 252, B.B. XII 363, L. J. Rogier en N. de Rooy, *In vrijheid herboren Kath. Nederland 1853—1953* p. 239.

⁶⁾ Hij was een bewonderaar van zijn voorganger, de vermaarde tutorist M. Steyart (vic. apost. 1691—1701).

zaakte buiten zijn schuld hevige opschudding; zelfs het gouvernement en de pauselijke internuntius werden met de zaak gemoeid, zoals Allard mededeelt. ⁷⁾ Ook verhaalt deze, hoe Van Alphen 23 juli 1817 na een maaltijd op het seminarie Herlaer in heftige redetwist geraakte met zijn medegast Baron Goubau, toen het tafelgesprek over de toneelvoorstellingen kwam te lopen. ⁸⁾ Het kon niet anders! Goubau, die beschreven wordt als „een hooghartig edelman, naam-katholiek, doortrokken van de geest der Parijse salons van het ancien régime, cynische mondaniteit naar het recept van Voltaire” ⁹⁾ en... Van Alphen! ¹⁰⁾

In een herderlijk schrijven van 12 juli 1816 aan de katholieken te 's Bosch verbood de vicaris de toneelspelen te bevorderen of bij te wonen, ¹¹⁾ zelfs op straffe van absolutie-weigering. In dit schrijven vooral luidt zijn veroordeling zo' rigouros en algemeen, dat het in het Bossche vicariaat erg droevig onder moreel opzicht met het toenmalig toneel gesteld moest zijn, om zulk een veroordeling volkomen te wettigen. ¹²⁾ In bijlage I zullen wij zijn

⁷⁾ Allard, *Antonius van Gils en de kerkel. gebeurtenissen van zijn tijd*, blz. 146—150. De Bossche deken J. Hoogaerts schreef 14 maart 1809 van uit Amsterdam aan Van Alphen, dat de internuntius naar 's Bosch en Schijndel wilde gaan om het geval van Tilburg te bespreken. Hoogaerts had hem echter gezegd, dat zulks niet nodig was, „want dat men die zaak reeds ten eenemaal als afgedaan beschouwde; dat ik niet geloofde, dat er een dozijn menschen te Tilburg was, die over het voorval nog schreeuwden”. Arch. bisd., doss. *Antonius van Alphen van 1800—1810*.

⁸⁾ Allard a.w. blz. 263; waar diens mededelingen ontleend zijn aan de *Ephemerides* (handschr. van Ant. v. Gils, berustend in het seminarie te Haaren) 23 juli 1817.

⁹⁾ Rogier in *Studiën* Dl. 122 p. 120.

¹⁰⁾ Ook van andere regeringsmannen in die tijd trok de practijk der katholieke priesters de aandacht. Minister van Gobbelschroy verklaarde in 1828, dat de priesters te streng optraden tegen het dansen; ook volgens Koning Willem I beleden de priesters in Nederland overdreven strenge beginselen; Albers, *Gesch. v. h. herstel der Hierarchie in de Nederlanden* I 262.

¹¹⁾ Het gebeurde wel eens meer, dat hij een vermanend schrijven zond aan de bewoners ener bepaalde gemeente, zoals 20 juli 1819 aan de parochianen en studenten van Gemert wegens de onbetamelijke feestelijkheden, welke daar bij gelegenheid van het patroonsfeest van de rector der Latijnse school hadden plaats gehad; *Br. en Circ.*

¹²⁾ De maatregelen, in dat schrijven vervat, werden door hem aan de geestelijken te 's Bosch op 10 febr. 1822, toen daar het plan bestond „eene comedie daar te stellen”, nog eens ingescherpt; *Br. en Circ.*

schrijven mededelen. Daarin beriep hij zich op de synode van Elvira, op de eerste synode van Arles, op Tertulliaan en de kerkvaders Cyprianus, Chrysostomus en meer anderen, die de *spectacula* in de meest scherpe bewoordingen veroordeelden, maar hij zag voorbij, dat hun uitspraken niet zo maar toepasselijk zijn op de toneelspelen van latere tijden. Die uitspraken toch werden gedaan, toen de maatschappij nog in haar diepste geledingen heidens was. Ook de antieke wereld om de middellandse zee was in de 3e en 4e eeuw nog slechts gedeeltelijk gekerstend en ook daar had het toneel nog algemeen een heidens karakter. De kerkvaders veroordeelden de toenmalige *spectacula* dan ook, omdat deze volkomen heidens en afgodisch waren, of althans in het heidendom hun oorsprong vonden en heidense en afgodische overblijfsels inhielden.¹³⁾ Wel maakte Van Alphen in zijn schrijven onderscheid tussen goed en slecht toneel, doch in hoofdzaak slechts theoretisch. Had hij dat onderscheid niet wat meer moeten doen gelden in de practische voorschriften, welke hij gaf? Men mag deze vraag nog te eerder stellen, omdat een lid van een der aanzienlijkste Bossche familiën, de bekende Mr. Jan Hendrik Sassen, een zeer verdienstelijk katholiek, in een brief van 22 nov. 1822 zich ernstig bij hem over het al te strenge optreden der Bossche geestelijkheid beklaagde; zie bijlage II. Het komt ons voor, dat dit beklag van een zo hoogstaand man de vicaris tot ernstig nadenken zal gestemd hebben, ook al mocht hij de door Sassen aangevoerde redenen niet-steekhoudend bevonden hebben.¹⁴⁾

¹³⁾ Wat Tertulliaan schrijft over de „*ludi circenses*”, ligt feitelijk ten grondslag aan geheel zijn *Liber de Spectaculis*: „*Inde inquinantur, unde sumuntur. Nam et rivulus tenuis ex suo fonte et surculus modicus ex sua fronde qualitatem originis continet.*” *De Spectaculis* cap. VII (Migne, *Patrol.* ser. 1, tom. I, kol. 639).

¹⁴⁾ Op 12 nov. 1822 had Van Alphen aan de geestelijkheid van 's Bosch zijn voorschriften niet-toepasselijk verklaard op een sociëteit, die alleen voor haar eigen leden bijeenkomsten hield, welke door de ouders met hun zoons en dochters bezocht werden en waarin, naar hij hoorde, niets oneerbaars geschiedde; toch ontraadde hij ook die bijeenkomsten (*Br. en Circ.*). Mogelijk was deze verklaring nog niet aan Sassen bekend, toen hij bovenbedoeld beklag indiende.

Zijn offensief tegen vermelde misbruiken als spinningen enz. bleef niet altijd zonder succes. In zijn vastenmandement van 1823 getuigt hij immers van de „monita”, welke hij in 1822 gegeven had — zijn vastenmandement van dat jaar (in het Nederlands) ¹⁵⁾ was geheel aan die misbruiken gewijd en in alle kerken van het vicariaat voorgelezen — : „Et licet monita haec nostra non omnem prorsus desiderabilem habuerint effectum, dicere tamen cum gaudio possumus, multo majorem, auxiliante Deo vobisque cooperatoribus, produxisse successum, quam sperari poterat.” ¹⁶⁾

Nog een ander misbruik, waartegen hij meer dan eens waarschuwde, zag hij in de wereldse kerkmuziek, welke ten tijde der revolutie vanuit Frankrijk naar hier was overgewaaid en het Huis Gods (gelijk hij schreef in 1819) in een concertplaats veranderde „ex suggestu procul dubio angeli satanae, in angelum lucis transfigurati”.

De nieuwe kerk van St. Jacob te 's Bosch was een der eerste, waar de onkerkelijke muziek werd ingevoerd. De vicaris gaf in 1804 zijn afkeuring daarover te kennen aan pastoor Molenmakers en zou, zodra zijn bezigheden hem dit toelieten „het gebruyk van 't musiek eens bestuderen”. ¹⁷⁾

In zijn vastenmandement van 1806 bespreekt hij het misbruik der kerkmuziek ex professo. ¹⁸⁾

Est et aliud malum in suo ortu suffocandum, quod divinas obturat aures, varias in diversis parochiis discordias supra quam credi potest excitat, Divina Officia profanat, mentes fidelium a rebus divinis avocant, levitatem mundanam animis instillat et coetus nostros, ecclesias tuas, in conventus quasi theatrales commutat. In pruritum illum collimamus vanum et mundanum, quo quidem gravem illum majestuosum et antiquum Gregorianum

¹⁵⁾ *Br. en Circ.*

¹⁶⁾ *Br. en Circ.* — De zedenbedervende spinningen enz. zaten van ouds diep in het Meierijse volksleven ingeworteld; al in de 17e eeuw hadden de apostolische vicarissen tevergeefs getracht ze uit te roeien. Vgl. Schutjes II 141, 144.

¹⁷⁾ Brief aan Hoogaerts van 21 oct. 1804 in *Br. en Circ.*

¹⁸⁾ *Br. en Circ.*

cantum, Ecclesiae proprium ab eaque consecratum, fastidiunt et nescimus quo novitatis spiritu ducti, urbis intra et extra introducere nituntur instrumenta quaevis theatraalia et militaria, levemque illam musicam, simplicitati patrum nostrorum incognitam et Majestati Divinae prorsus indignam.

Hij beroept zich vervolgens tot staving van zijn beweren op uitspraken van kardinaal Bona,¹⁹⁾ bisschop Liëndamus²⁰⁾ en verschillende synoden en past het profetenwoord toe: „Ite ad locum meum in Silo, ubi habitavit nomen meum a principio, et videte quae fecerim ei propter malitiam populi mei... Faciam domui huic, in qua invocatum est nomen meum,... sicut feci Silo”.²¹⁾

Later kwam hij nog enkele keren, meer terloops, op de zaak terug.²²⁾

Hoe streng hij ook tegen sommige misbruiken optrad, zijn verwijtend, vermanend of bestraffend woord, veel vermengd met het woord der H. Schrift, welke altijd op uit een bezorgd vaderhart. Hij hanteerde „het zwaard des Geestes, dat is Gods woord”, maar „in omni mansuetudine et patientia”. Zo volbracht hij zelf datgene, waartoe hij zijn priesters meermalen aanspoorde, o.a. toen hij het had (in 1823) over de schenders der feestdagen²³⁾:

¹⁹⁾ Bekend als liturgisch en ascetisch schrijver, overleden te Rome in 1674.

²⁰⁾ Hij citeert Lindanus *Panoplia Evangelica*, lib. 4, cap. 78; „Musicos plurimos esse dignissimos, ut e choro ejiciantur... Scio enim aliquando divinis me interfuisse laudibus, cum vel attentissimus auscultarem ecquid forte psalleretur, ne unum quidem potuisse intelligere verbum, ita erant omnia syllabarum repetitionibus commista, vocibus confusa, clamoribus potius horridulis quam cantu obscurata.”

²¹⁾ Jerem. VII 12, 14.

²²⁾ Ook in de dorpen van het vicariaat schijnt men de kerkdiensten in die tijd veelal met instrumentale muziek „opgeluisterd” te hebben. De kapelaan der verenigde parochie Zeelst—Meerveldhoven, J. Vervoort, schreef in 1823 aan Van Alphen, dat „de choorsang met muziek” daar geruime tijd achterwege was gelaten. Maar op verzoek van „enige liefhebbers” had de pastoor sinds een paar jaren „het muziek” op de voornaamste feestdagen weer toegestaan en het nam zo toe, dat men spoedig alle zondagen „met verscheiden violen; bas etc.” muziek zou willen maken. *Arch. bisd. 's Bosch, doss. Meerveldhoven*.

²³⁾ De wevers, die op de feestdagen hun weefstukken aan de „fabriqueurs” afleverden en dan het ontvangen geld uitgaven om winkelwaar te kopen, of opdronken in de herbergen.

„Stringite et in hos gladium spiritus, verbum Dei! Si incorrigibiles sunt, increpate eos dure, sed in omni charitate, quae semper patiens est, semper benigna, ut in increpationibus duris semper eluceat benignitas patris, bonum et salutem filiorum unice prae oculis habentis.”

Zijn twee laatste brieven, gedagtekend 23 april 1831, hebben wij vroeger besproken. ²⁴⁾

* *
*

De lezers van de artikelen over Van Alphen, die wij thans beëindigen, zullen, naar wij vertrouwen, tot de overtuiging gekomen zijn, dat zijn lang bestuur een zegen is geweest voor het Bossche vicariaat. Wij zijn van mening, dat het ook van invloed is geweest op het herstel der kerkelijke hiërarchie in Nederland. Wel kwam deze eerst ruim 20 jaren na de dood van Van Alphen tot stand, maar vanaf het laatst der 18e eeuw, toen het beginsel van godsdienstvrijheid wettelijk was vastgesteld, werd er toch langzaam-aan de weg toe voorbereid. En in die voorbereiding mag aan Van Alphen een bescheiden aandeel worden toegekend.

De weg was veelbochtig en vol obstakels. Men herinnere zich slechts de aanvallen op de vrijheid en onafhankelijkheid der katholieke kerk onder keizer Napoleon en koning Willem I. Onder degenen, die zich hebben ingespannen om daaraan te weerstaan, was de Bossche vicaris zeker niet de minste. Niets wat hem zo bekommerde als de vrijheid en onafhankelijkheid der kerk. Standvastig bleef hij die verdedigen, ondanks miskenning en zelfs gevaar voor zijn persoonlijke vrijheid. De door hem betoonde zelfopoffering is echter niet tevergeefs geweest.

In een van onze artikelen over hem wezen wij er op, hoe hij in een stuk van 1823 enige punten opnoemt, die grotendeels konden dienen voor een program van katholieke emancipatie. ²⁵⁾ Een grote stap in die richting was gezet in 1798, toen hij ter op-

²⁴⁾ B.B. XIX 162 v.v.

²⁵⁾ B.B. XXII 90.

leiding van de toekomstige clerus een seminarie in zijn vicariaat stichtte en overeenkomstig zijn raad daarna in datzelfde jaar te Breda en Warmond en in 1799 te 's Heerenberg hetzelfde geschiedde. ²⁶⁾

Wat betreft zijn aandeel in de meer rechtstreekse pogingen om tot herstel der hiërarchie te komen, zij verwezen naar het artikel in B.B. XXII 69 v.v.

De regering moest hem niet! Zij kende maar al te goed zijn onverzettelijkheid in beginselkwesties en zijn afkeer van staatsbemoeiing in zuiver-kerkelijke aangelegenheden. Hoewel hij dan ook niet persoonlijk betrokken is geweest bij de onderhandelingen tussen Staat en Kerk over het tot stand komen van het concordaat van 1827 en van een eventueel herstel der kerkelijke hiërarchie, heeft hij op die onderhandelingen toch zijn invloed doen gelden. ²⁷⁾ En is het niet opmerkelijk, dat Mgr. Zwijsen, die zo groot aandeel had in de restauratie der hiërarchie, als kapelaan te Schijndel tien jaren lang (van 1818—1828) onder Van Alphens leiding stond? In ieder geval moet hij op de pastorie van Schijndel een goede leerschool gehad hebben.

Daar de door ons gepubliceerde stukken Van Alphen ten slotte ook nog doen kennen als een eenvoudig en nederig Brabants priester, geloven wij zeker niet te veel gezegd te hebben, toen wij bij het begin van ons eerste artikel ²⁸⁾ de mening uitspraken, dat hem in de rij der Bossche kerkvoogden een eervolle plaats toekomt. ²⁹⁾

²⁶⁾ B.B. XXII 235, 236.

²⁷⁾ B.B. XXII 91, 92.

²⁸⁾ B.B. XIX 142.

²⁹⁾ Prof. G. P. Wilmer, later bisschop van Haarlem, die hem van nabij gekend moet hebben, beschrijft hem als een man, wien alle arrogantie en erzucht vreemd was (B.B. XIX 167, 168). Volgens Rogier (*In Vrijheid Herboeren* blz. 180 en *Katholieke Herleving* blz. 151) zou Van Alphen in een brief aan aartspriester Meylink „in het volle besef van zijn waardigheid” zijn vrees hebben uitgesproken, dat de kerkelijke overheden bij oprichting van een algemeen seminarie te weinig erkend zouden worden. Wat hier insinuerend met de woorden „in het volle besef van zijn waardigheid” aan Van Alphen verweten wordt, is tamelijk onschuldig, maar toch heeft de schrijver Van Alphens karakter met die weinige woorden grondig mistekend (vgl. B.B. XXII 236, 237).

BIJLAGEN

I

1816 juli 12. Herderlijke brief van Van Alphen aan de R.K. Bosschenaars over de gevaarlijke schouw- en toneelspelen.³⁰⁾

Antonius van Alphen, vicaris-generaal apostoliek van het Bisdome van 's Bosch, aan desselfs onderhorigen, de R. Catholicken van 's Bosch, zaligheid in den Heere.

Zo haest als de voorsientheyd van God heeft konnen goedvinden den last en sorg voor Ulieder zaligheyd aen ons, niet min dan daer op denkende, op te leggen, hebben wij het van onse eerste plicht geacht te waken voor dien kostelijken pand van geloof en zeden, om denzelven in die zuiverheyd te bewaeren en aen onse nakomelingen over te leveren, gelijk wij die van onse voorouders door eene sonderlinge goedheyd van God geërft hebben.

Tot behoud van de suiverheyd van leer en geloof zijn wij altoos besorgt geweest voor het behoud van de suiverheyd der zeden. Zolang de zeden suiver sijn en blijven en de conscientie goed, sijn en blijven de gelovigen in het geloof gewortelt; niets is er, dat hun daarvan kan aftrekken. Maer veranderen ongelukkig de goede zeden, worden zij bedorven, verstoot men eene goede conscientie, men is in het naeste perykel en gevaer van wegens het geloof schipbreuk te leyden.³¹⁾ Het is den Apostel zelve, die ons van dit een en ander versekert, en was sijne onfaelbaere getuygenisse niet genoeg, de ondervinding onser tijden zoude ons daarvan moeten overtuigen.

Dit nouwe verband tussen geloof en goede zeden was niet onbekent aen die goddelose filosofen, dewelke, om mij van de woorden van den propheet David te bedienen, in de vorige eeuw te samen sijn gekomen en te samen gerot tegen den Heer en tegen sijnen gezalfde;³²⁾ waerom zij dan ook, alvorens hun plan van namentlijk de religie teenemaal te vernietigen — *écrasez l'infame!* —, het geloof en den naem van Jesus, waer 't mogelijk, van het aardrijck te verbannen, waerom, zeggen wij, zij niets hebben nagelaeten om de goede zeden te bederven, wel

³⁰⁾ Br. en Circ.

³¹⁾ I ad Timoth. I 19.

³²⁾ Ps. II 2.

bij hun zelve overtuygt, dat het bederf der zeden den afval van het geloof na zig sleepe, overtuigt zo uyt Gods woord zelve als uyt de ondervinding.

Onder de meenigvuldige middelen van verleyd en bederf der zeden is er aen die goddelosen geenen geschikteren middel voorgelaten, dan wel de theaters, de schouw- en toneelspelen door allé middelen voort te zetten en de jonckheyd vooral tot het frequenteren derzelve uyt te lokken, waerin die goddelosen maer al te seer geslaegt hebben.

Dit konde ook niet anders; immers wat sijn de comediën en toneelspelen? Een verset en vermaek, zal men zeggen. Maer een vermaek vol van perijkelen en gevaeren; een vermaek, hetgeene alleenlijk bestaet in het streelen der sinnen; een vermaek, vervoegt met al hetgeene de digtkunde en de uyt spraek, de personen der toneelen en hunne gestiën, de sang en de danskunst, de aanschouwers en hunne kleedingen het bekoorlijkste hebben om de gevaarlijkste en geweldigste passiën en hartstogten te ontroeren, te streelen, aen te setten en in werking te brengen. Slaegt hier niet in de toneelspeelder, is sijne vertoning droog, zij is sonder uytwerksel en verdrietig.

En welke passiën? Welke hartstogten? Die gemeenlijk van hoverdij, van wraakzugt, van vijandschap, van minneliefde en soortgelijke, alle welke den Apostel rangschickt onder de werken des vleesches.³³⁾ En God gaeve, B(eminde) D(iocesanen), dat de verhevenste mysteriën van ons geloof, het hijligste van onse religie, onse kerkelijke instellingen en gebruyken al niet dikwils van dusdanige vertoningen op eene bespottelijke wijze het voorwerp waeren!

Desen middel van verleyd, onbekent aen onse voorouders, kruypt tans voort als de kanker en dreygt tans meer als ooyt Ulieden mede aen te steken, waerom dan ook onse plicht gebiedende ons gebied Ulieden van 't gevaer te voorkomen en Ulieden voor de aansteking van dien voortkrijpenden kanker te bewaeren.

Gelijk gijlieden weet, onse Moeder de H. Kerke, alvorens u in haeren schoot te ontfangen en te baren in Jesus Christus, heeft u in uwen peter of meter gevraagt: *Versaekt gij den duyvel?* en gij hebt door hun geantwoord: *Ik versaeke.* Zij heeft u gevraegt: *En alle sijne werken?* en gij hebt door hun geantwoord: *Ik versaeke.* Zij heeft u gevraagd: *En alle sijne pompeijen en ijdelheden?* en gij hebt door hun geantwoord: *Ik ver-*

³³⁾ Galat. V 19.

saeke ; ziet hier die solemneele beloftens, die gij alle gedaen hebt, als gij gedoopt zyt geworden.

En het is geweest op dese solemneele beloftens, dat zig van 't beginsel van het Cristendom de H. Vaders beroepen hebben, wanneer zij door eenen apostolieken iver zig tegen de schouwtoneelen, theaters en soortgelijke ijdele, wereldse en zedenbederrende vermaken en plaisiren zo aenhoudend verset hebben. En na hun exempel beroepen wij ons op dezelve : Oordeelt zelf, B.D., of dit alles met de zedeleer van het Evangelie overeenkome en stroke met die solemneele beloften van uw doopsel.

Hoe zouden uwe voorouders niet staen te sien, indien sij uyt hunne graeven eens mogten opstaen en om die gevaerlijke vermaken en plaisiren bij te wonen, in weerwil van die beloften van uw doopsel, u zouden moeten sien betreden diezelve dorpels, welke zij eerteys in eenen geest van religie zo meenigmael betreden hebben, om die solemneele beloften van hun doopsel te vernieuwen en na te komen. ³⁴⁾

Maer, B.D., indien de reden zelve, verlicht door het geloof en eenige kennisse van de schouwburgen, Ulieden van het onzedelijke, van het perykel en gevaar der wereldse toneelspelen en van het bijwonen en bevorderen derzelve niet overtuygde, zoude dan het gezag van onse Moeder de H. Kerk, volgens ons geloof onfeilbaer in al hetgeene het geloof en de suyperheyd der zeden aengaet, aen welk gezag wij, R. Catholieken, op bevel van haeren goddelijken instelder, ons moeten onderwerpen, zoude dat onfailbaer gezag, vraegen wij, alléén niet méér als genoeg voor ons moeten wesen ? De leer van onse Moeder de H. Kerke, zoals haere gevoelens wegens dit voorwerp, sijn sonneclaer en van het beginsel van het christendom onafgebroken ons overgelevert. Getuygen hiervan alle die kerkelijke wetten en synodale statuten, zoals de schriften der leeraars en oudvaders van alle tijden.

Reets in het jaar 305, wanneer de Kerk nog sugte onder de wreedste vervolging van het heydendom, besloten de Vaders van het concilie van Elvire — — Eliberis — — ³⁵⁾ dat diegene der heydenen, die tot het christen geloof door het doopsel wilden overgaen, indien zij den staed van toneelspeelders beleven, denzelven eerst met de daad moeten verlaeten, eer zij tot het

³⁴⁾ Hij bedoelt de z.g. retoriekamer, een schouwburg in de Kerkstraat, welk gebouw tot 1720 een kerkhuis der Jezuïeten was geweest ; Dr. Hermans, *Bijdragen over Noord-Brabant* I 54, 55.

³⁵⁾ Cap. IV. De synode van Elvira (Illiberis) in Spanje (anno 305).

doopsel konnen aenvaard worden; en verder, dat ingeval sij naderhand tot die verboden uytoefening wederkeren, dat zij uyt de Kerk werden gedreven. Diegeenen, welke in de schouwtonelen medewerken, worden op dezelve wijze behandelt in het vermaerd en talrijck concilie van Aerles, in 't jaar 314 bijeengekomen, blijkens de tugtreghels van gemeld concilie, welke ons sijn overgebleven. ³⁶⁾

Dese statuten waeren geene nieuwe wetten, maer alleen eene opheldering van die leer en gevoelens wegens het onzedelijke en het gevaer der toneelspelen, welke die Vaders bij overlevering van hunne voorvaders geërft hadden.

Nouwelijks was den H. Cyprianus, bisschop van Cartago, uyt sijne schuyfplaats, waar de vervolging hem hielt opgesloten, ten voorschijn gekomen, nouweliks waeren de perykelen en gevaeren der vervolging vermindert, of hij vond zig verplicht sijne onderhorigen tegen andere perykelen, vrij gevaerlijker, door eene herderlijke vermaning te waarschuwen, namentlijk tegen het verleyd der schouwburgen, die hij noemt *obscoenitatis magisterium*, eene leerschool van ontugt. ³⁷⁾

En dien ouden en geleerden Tertullianus schreef reets met opzet in de 2e eeuw eene verhandeling voor de geloovigen tegen de schouwburgen, welke hij noemt het heyligdom, maer het heyligdom van de godheyd der ontugtigheyd, *sacrarium Veneris*; ³⁸⁾ en de schouwburgen noemt hij de eygen plaats, den eygen grond van den duyvel: *in meo eam inveni*. ³⁹⁾

En denkt niet, B.D., dat dit bederf der schouwburgen alleen heeft plaats gehad ten teyde van het verblind heydendom, neen, alle de leeraers en kerkvaders zullen u wederleggen, zoals de kerkelijke wetten der opgevolgde christene eeuwen, in dewelke

³⁶⁾ Cap. IV en V. De eerste synode van Arles in Frankrijk, door Constantijn de Grote beroepen tegen de Donatisten (314).

³⁷⁾ Een leerschool van schandelikheden: *obscoenitatis* of *turpitudinum magisterium*; men vindt deze kwalificatie van het toneelspel (*mimi*) bij Cyprianus in zijn *Liber ad Donatum*, zie Migne, *Patrol.* ser. 1, tom. III, kol. 539, '40.

³⁸⁾ Waar Tertulliaan in cap. X van zijn *Liber de Spectaculis* begint te spreken over de *ludi scenici*, schrijft hij: „*Theatrum proprie sacrarium Veneris est*”. Migne a.w. tom. I, kol. 642.

³⁹⁾ In caput XXVI, waar hij het geval vermeldt van een christen vrouw, die het theater bezocht en het verliet als een bezetene. Toen het exorcisme op haar werd toegepast en de onzuivere geest verweten werd, dat hij een gelovige had durven aantasten — aldus Tertulliaan —, verweerde de duivel zich standvastig en zeer terecht, zeggende: „*in meo eam inveni*”. Migne a.w., tom. I, kol. 657.

dit zedenbederf der heydenen was doorgedrungen. Met wat kragt van redenen verpletteren niet eene Chrysostomus, eenen Ambrosius, eenen Hyronimus, eenen Augustinus en andere vaders dese pestige slang der christelijke zeden? ⁴⁰⁾ Met wat bitterheyd beklagen sommigen niet hun eygen ongeluck, waervan zij in hunne ongeregelde jonckheyd den eersten steen des aenstoets in de theaterspeelen gevonden hebben? Hoe bitter beklagen zij niet hunne vrugtelose pogingen, wanneer zij de verbetering der zeden gezogt hebben in die plaetsen, alwaer de bron van bedorventheyd — — zo noemt se den H. Joannes Crysostomus — — haer modder uytwerpt over den acker, die zij voorgeven te willen reynigen?

Dusdanig sijn geweest, wegens de toneelspeelen, de gevoelens, dusdanig de leer van onse Moeder de H. Kerke door alle eeuwen. En nog onlangs heeft hiervan den Bisschop van Namen ⁴¹⁾ een bewijs gegeven, wanneer Hoogstdezelve bij eenen herderlijken circulairen het medewerken tot en het bijwonen der toneelspeelen op de swaerste straffen aene sijne onderhorigen heeft verboden.

Mogelijk zal men hier of daer wel eenen schrijver aantreffen, die hier met meerdere toegeventheyd kan schijnen zig uytgelaten te hebben. Dan, dese schrijvers worden of wel opentlijk verstaan van vertooningen van eenen geheel anderen aard en voorwerpen, dan wel sijn onse hedendaagse toneelspeelen; zij worden verstaan van die oefeningen van welspreekentheyd, in welke eenige waere geschiedenissen — — meest uyt het H. Schrift — — vertoont wierden sonder aensetting der passien of hartstogten, voorgesteld op dusdanige eenvoudige wijze, welke de onnosselheyd en suyerheyd der seden niet konde quetsen; of wel dit hun gevoelen word van de kerkelijke leeraers verworpen.

Ziet hier, B.D., de waere en onafgebroken leer van onse Moeder de H. Kerke; ziet hier haeren iver tegen dit zedenbederf. Na dit alles nog willen beweerden, dat het in de schouwburgen is, dat men de waere zedeleer moet zoeken en leeren, zoude eene openbaere lastering sijn tegen ons geloof.

In gevolge dese leer hebben alle godsdienstige christene oppermachten en de regeerders der gelovige volkeren dese zedepest uyt hun land geweert en, zoveel zij konden, verbannen. Vind men sommigen, ook misschien kerkelijke oppervorsten, die dit

⁴⁰⁾ Over Augustinus en het theater, zie F. v. d. Meer *Augustinus de zielzorger* (3e prisma-uitgave) blz. 59—62.

⁴¹⁾ Mgr. Pisani de la Gaude.

quaed gedult hebben of nog dulden, men moet zulks aensien als eene harde noodzakelykheyd, als een gedult van minder quaet, hetgeene zij denkelyk in hun hert verfoeyen, om groter quaet te voorkomen; men moet zulks aensien als exempels, eerder te beweenen dan wel na te volgen; waerom dan ook diegeenen onder de Catholieken, van wat staed of beroep zij ook mogten wesen, die dese scholen van bederf bijwonen, nooyt volgens de Katholieke kerkregels van sonden sijn vrijgesproken of verontschuldigt geworden, schoon niet altijd de strengheyd der wetten tegen dezelve, uyt vrees van swaerdere gevolgen, is uytgeoefent geworden.

Ziet hier, B.D., de leer en gevoelens van onse Moeder de H. Kerke wegens de toneelspelen, ziet hier de perykelen en gevaeren derzelve voor de zuiverheyd en onnoselheyd der zeden. Blevén wij langer blote aanschouwers van dese verergernissen, aen onse voorouders onbekent en tans nog in haere geboorte, oordeelt zelve, B.D., of op ons en uwe onmiddelyke herders niet zoude passen dat bitter verwijt van God bij den propheet Isaias ⁴²⁾ aen de bestierders van sijn volk: „Hunne wagers sijn allen blind, het sijn stomme honden, die niet bassen kunnen, die de ijdelheden sien, slapers, die de dromen beminnen”. Oordeelt zelve, of diegeene onder Ulieden, die door onse stilswijgendheyd daar den steen des aenstoets zouden vinden, ons in den dag des oordeels onse stilswijgentheyd ons niet zouden [verwijten], en of God uyt onse handen niet zoude eyschen het bloed dier zielen, welke Hij aen onse sorg heeft aenbevolen.

Om dese drijgementen van God te voorkomen, agten wij ons verplicht, en wel eerstelyk den Heer deken, pastoren en zielbesorgers aen te manen van door alle gepaste middelen van overtuyging, zo in 't openbaer als in 't bysonder, hunne onderhorigen te wederhouden en af te trekken van 't invoeren, begunstigen en bijwonen der openbaere tooneelspelen.

2° Diegeene hunner onderhorigen, welke, na(ar) de stem van hunne herders en van hunne Moeder de H. Kerke niet luysterende, aen overtreding zig plichtig maken met de toneelspelen te bevorderen of bij te wonen, te verklaeren als de absolutie onwaardig, totdat dezelve van hunne overtreding afsien en also, met herstel der verergernisse, door een waar leetwesen zig die waardig maken.

3° Indien onverhoopt imand van onse geestelyken zig hier-

⁴²⁾ Cap. 56 (v. 10).

aen plichtig maakte, zal hij met de daad zelve — — ipso facto — — inlopen de censure van eene algemeene suspensie of opschorting van sijne geestelijke functiën, waarvan wij de absolutie aen ons reserveren. En indien dusdanige geestelijke ons vrimd zoude wesen, word hem bij de daad zelve de toelating ontzegt van alle geestelijke functiën binnen ons bisdom, behoudende voor 't overige de kerkelijke wetten over dit ontwerp hunne volle kragt.

Gegeven te Schijndel, den 12 July 1816 Ant. van Alphen
vic. gen. ap. van 't Bisd. v. 's B.

II

1822 nov. 22. Schrijven van mr. J. H. Sassen aan Van Alphen, waarin hij de geestelijkheid beschuldigt van te grote gestrengheid in haar optreden tegen de openbare gemakkelikheden. ⁴³⁾

HoogEerwaardig Heer.

Hoezeer ik mij ongaarne met zaken in laat, welke mij niet regtstreeks aangaan, zoo vinde ik mij echter verpligt, UHEerw. aandacht. op een onderwerp te vestigen, waaromtrent ik vermeen, dat door tusschenkomst van UHEerw. gezag eene spoedige voorziening wordt vereischt, bijaldien men de nadeeligste gevolgen voor de zaak der Katholijken wil voorkomen. Ik bedoel den warmen en inderdaad al te zorgvuldigen ijver, waarmede de Geestelijkheid, zoo ten plattelande als in 't bijzonder binnen de Hoofdplaats der Provincie, alwaar de autoriteiten gevestigd zijn, alle openbare gemakkelikheden te keer gaat. De leken binnen dit bisdom, altoos gewoon om zich aan de verordeningen hunner kerkelijke overheid met eerbied te onderwerpen, hebben dan ook ten aanzien van het bedoeld verbod eene stipte gehoorzaamheid betoond, schoon allen, en ik durf te zeggen de vroomsten niet uitgezonderd, eenstemmig gevoelen, dat men de gestrengheid overdrijft en in bekrompenheid valt, welke met den geest des tijds en de omstandigheden van het oogenblik niet stroken. Doch het is niet alleen, dat hieruit eerlang eene vereeniging der aanzienlijkste Katholijken te verwachten is, welke eenen kinderlijken dwang moede, uit gevoel van eigenwaarde zich daar boven zullen verheffen, waardoor het gezag der Geestelijkheid eene in de

⁴³⁾ Origineel in arch. bisd., doss. *Antonius van Alphen, 1790—1831.*

gevolgen onherstelbare vermindering zal ondergaan. Hetgeen ik mij verplicht reken UHEerw. kenbaar te maken is, dat eenige menschen van invloed, welke onzen godsdienst niet welgezind zijn, van hetgeen gebeurt misbruik maken, om het Bestuur in beweging te brengen en zowel de Geestelijkheid als de leken op de hatelijkste wijze af te schilderen, alsof de eerste op de eenvoudigste en onschuldigste handelingen der laatsten naar willekeur den onbepaaldsten invloed uitoefenden, waaruit men tot het gevolg besluit, dat zij op de daden van hen, welke in bestuur geplaatst en met het beleid der publieke zaken belast zijn, even zeer, zoo niet meerder, moeten influenceren. Vandaar dat men al het goed, hetwelk wij in verschillende gelegenheden hebben trachten daar te stellen, en de wezenlijke diensten, welke wij aan de zaak der Katholijken hebben bewezen, aan dweperij en obscurantismus toeschrijft en ons de middelen tracht te doen ontvallen, om in het vervolg eveneens te kunnen handelen. Ik maak mij geenen lof van hetgeen ik met mijne ambtgenoten in honderden occurrentiën ten goede heb verrigt, UHEerw. zal dit weten te apprecieren, maar het zoude mij grieven voortaan buiten staat gesteld te zijn, UHEerw. bedoelingen en wenschen bevorderlijk te kunnen wezen; en tot dit onvermogen zal ik en alle Katholijken, die met mij in bestuur geplaatst zijn,⁴⁴⁾ eerlang vervallen, bijaldien de Geestelijkheid niet verkiest te relacheren van het rigorismus, waarmede men goedvindt de leken te leiden, evenals of zij in zich zelve geen het minste gevoel van het welvoegelijke en betamelijke bezaten. Dit kan, mag en moet ik UEerw. verzekeren, dat de opmerkzaamheid van het Gouvernement op den tucht, welke de Geestelijkheid binnen deze Provincie over de leken uitoeffent, en de slaaffelijke afhankelijkheid, waartoe men de laatsten vernedert, gevestigd is en dat, wanneer hier omtrent niet spoedig eene andere kerkelijke voorziening genomen wordt, er van de zijde van het Gouvernement tot maatregelen zal worden gerecurreerd, welke de zaak, die wij allen even hartelijk voorstaan, geweldig zal ontzetten. Reeds pericliteert het klein seminarie, omdat men zich verbeeldt, dat daar de gronden tot die kortzigtige en kleingeestige denkbeelden gelegd worden, welke men in eenige handelingen van de kerkelijke autoriteit ziet doorstralen. Ook het groot seminarie trekt den aandacht na zich en zal misschien in zijne institutie aan voorschriften onderworpen worden, welke hoogst ongevallig zullen

⁴⁴⁾ Mr. J. H. Sassen was lid van de Provinciale Staten.

wezen. Ik spreek van geene andere maatregelen, die in ontwerp schijnen te zijn en mij minder ter harte gaan, omdat ik voor mij zelve in meerdere onafhankelijkheid geplaatst ben om mij daarom niet te bekreunen; maar indien ze tot uitvoering komen, zullen ze anderen zeer gevoelig treffen. En ik kan of mag het UHoogEerw. niet verbergen, ik moet het openhartig zeggen, van dit een en ander zal de schuld althans niet aan de leken ten laste gelegd kunnen worden. Men kan alles overdrijven, en zoo ook den ijver in hetgeen men zich laat voorstaan godsdienstig te zijn. Ik wil niet onderzoeken, in hoeverre die openbare predikationen tegen alle uitspanningen en verpozingen en die banvloeken tegen eenieder, welke dezelve onschuldig volgt, juist met de belangen van den godsdienst overeen te brengen zijn en in den geest onzer heilige religie liggen. Dit is zeker, dat ze verbitteren en wrevel bij allen verwekken, omdat eenieder er het ongepaste van gevoelt en zeer wel weet, dat er geen kwaad is, waar men het niet zoekt en het overal vindt, waar men het wil zoeken. Doch ik trede niet in de bevoegdheid om over de zaken van anderen te beslissen. Dit alleen heb ik in mijne betrekking bij ondervinding leeren kennen, dat het verbod van alle openbare vermakelijkheden de sterkste prikkel is, om elders andere meer verderfelijke genietingen na te jagen en dat zodoende daardoor het zedenbederf bij de jeugd wonderlijk wordt bevorderd. Het is niet, dat ik voor mij en de mijnen eenigen prijs aan de publieke vermakelijkheden hecht; ook niet, dat ik zoude willen zeggen: „ipse mea me virtute involvo”, maar ik zie het gevaar in van het Stoïcismus, waarmede men de goede regtzinnige en getrouwe Kátholijken tot andere excessen drijft en hunne zaak dagelijks meer en meer bederft. Het is daarom, dat ik mij verplicht reken om des godsdienst wille UHEerw. dringend te moeten verzoeken van onverwijld een einde aan dezen onberechten en blinden ijver te stellen en thans hier in dit diocees niet te proscriberen hetgeen in Katholieke landen ten eenigen tijde nimmer is verboden geweest, hetgeen althans overal is toegelaten en in Rome zelf onverhindert plaats heeft.

Ik verzoek UHEerw. deze mijne vrijpostigheid te willen verschonen en mijn vertoog alleen toe te schrijven aan eenen opregten ijver voor de belangen van het Catholicismus, welke ik in redelijkheid altoos zal blijven voorstaan, doch waaraan ik en mijne ambtgenoten verder geen goed meer zouden kunnen doen in het Bestuur, wanneer men ons daartoe de middelen eigenzinnig ontnemt.

Om den geest weder op te wekken en het kwaad, indien het

mogelijk is, te stuiten, verzoek ik UHEerw. mij binnen kort een geruststellend antwoord te willen geven.

Overigens de verzekering aanbiedende (?) der zeer gedistingueerde hoogachting, waarmede ik de eer heb te zijn, Hoog-Eerwaardig Heer,

's Bosch, 22 Nov. 1822.

UHEerw. dw. dienaar
J. H. Sassen

De Latijnse School te Boxmeer

door

TH. BOS, O.Carm.

Ontstaan :

In het najaar van 1652 sloten Graaf Albert van den Bergh, souverein van de vrije heerlijkheid Boxmeer, en zijn echtgenote Madeleine de Cusance, met Pater Daniel a Virgine Maria, Provinciaal van de Vlaamse Carmelprovincie, een overeenkomst waarbij aan de Carmelieten een stuk grond werd geschonken, waarop zij een klooster konden bouwen. Aan de Carmelieten werden enkele voorwaarden gesteld, die we in de oorkonde van 20 november 1652 terugvinden :

„... zij moeten een klooster bouwen, het woord Gods uitzaaien, aan de jeugd godsdienstonderricht geven, de zieken bezoeken, de stervenden bijstaan en de overige werken van christelijke naastenliefde beoefenen. genoemde religieuzen en hun gehele Orde zullen zich steeds beijveren en zich gehouden weten, naar vermogen de zeggingsmacht, het aanzien en de onschendbaarheid, welke wij in onze heerlijkheid Boxmeer en elders bezitten, te verdedigen en te bevorderen..... ; en omdat het geven van onderwijs aan onze onderhorigen even groot gemak zal opleveren als hun tot nut zal strekken, zullen genoemde religieuzen krachtens een door verbintenis op zich genomen verplichting aan de jeugd van Boxmeer de „artes liberales” tot en met de Rhetorica leren”.¹⁾

¹⁾ G. Wuisman O.Carm., Stichtingsoorkonden, Bossche Bijdragen, dl. VII, afl. 3 (overdruk) bl. 4—5.

En hiermee staan we voor de beschrijving van de Latijnse school. Er is tot nog toe slechts in onderdelen over deze school geschreven. Dit vindt z'n oorzaak niet in het feit dat deze onderwijsinrichting van de Paters Carmelieten van geen belang zou zijn geweest. Integendeel. Het ligt veeleer aan de zo schaarse historische gegevens, die we over deze school bezitten; dit maakt een volledige geschiedenis onmogelijk. Maar juist omdat dit gymnasium — zo werd het later genoemd — vele vooraanstaande personen heeft afgeleverd, en de eerste aanzet is geweest voor het tegenwoordige bloeiende onderwijs van de Nederlandse Carmelprovincie, zijn we er niet mee klaar deze school te laten voor wat ze was. Aan de hand van enkele geschreven documenten en hier en daar verspreide aantekeningen kunnen we ons enigszins een beeld vormen van het schoolleven in Boxmeer.

Het meest belangrijke document is het „Liber Studiosorum”, dat geheel in het Latijn geschreven is. De volledige titel luidt: „Liber / Studiosorum loca / complectens, / studiosae iuventutis munificentia / Gymnasio / SS.mi Sacramenti / comparatus / anno MDCCXIII / ²). De gegevens welke we aan dit boek ontleen, zullen we gemakshalve in het Nederlands vertalen. Boven iedere bladzijde van dit handschrift lezen we de lijfspreuk van het Boxmeers gymnasium: „Het (gymnasium) moge tot geluk en zegen strekken voor wetenschap in onze vrije heerlijkheid, tot grotere glorie van God, van het Allerheiligst Sacrament en van de Moeder Gods”. Wat de inhoud betreft: elke maand schreef de Prefect de namen van alle leerlingen op volgens klas en vorderingen van ieder afzonderlijk. Zoals uit de titel blijkt begon het boek in 1713, en eindigt met het jaar 1797. Vanzelfsprekend is de school ons uit deze periode het best bekend. Naast de namen van de leerlingen — en soms ook van hun woonplaats —, worden aanstellingen van prefecten en leraren vermeld; verder staan

²) „Boek, dat een beeld geeft van het leven der studenten en dat vervaardigd is door de milddadigheid van de studerende jeugd voor het Gymnasium van het Allerheiligst Sacrament in het jaar 1713” (vert. schr.).

De afmetingen van dit handschrift zijn: 33—21 cm.; het bestaat uit folio-vellen, die naderhand met potlood gepagineerd zijn tot 549; hiervan zijn 487 bladzijden beschreven. Het boek is in leer gebonden.

er nog vermeldingen van toneelstukken en deklamaties in; evenzo van jongens die „de prijzen voor gedrag en voor de kennis van de christelijke leer” behaalden; en tenslotte aantekeningen van heel verschillende aard: dat de Maas dicht gevoren was, zodat er een zware kar met vier wielen overheen kon rijden, dat er op Elzendaal bij de Carmelitessen ingebroken werd, enz.

Daarnaast zijn er nog enkele losse handschriften die enig licht brengen in de duistere historie van de Latijnse school, nl. enkele reglementen, en een „Speciaal Reglement”, dat bepaalt wanneer en waarin les gegeven moet worden, en wat voor boeken men daarbij moet gebruiken. Tenslotte hebben we een dankbaar gebruik gemaakt van een artikel in *Brabantia* van de hand van Dr. J. L. M. De Lepper, die ons een duidelijk beeld geeft van de studie aan de Latijnse scholen van Brabant in de 19e eeuw.³⁾ Schrijver doet dat met behulp van enkele rapporten, uitgebracht door Mr. Henri Wijnbeek, Inspecteur van de Latijnse scholen voor de noordelijke provincies van het Verenigd Koninkrijk. Deze verslagen worden bewaard in het Algemeen Rijksarchief in Den Haag.

Wat voor belang hadden graaf Albert van den Bergh en Madeleine de Cusance er bij, dat de Carmelieten de Boxmeerse jeugd de „artes liberales” moesten leren? Het ging er in Boxmeer in de 17e eeuw onrustig aan toe. Boxmeer was een vrije heerlijkheid, waarover graaf Albert soeverein was. Maar het was nog steeds een onopgeloste kwestie of hem deze soevereiniteit rechteus toekwam. Hij en zijn echtgenote beweerden met de grootste stelligheid dat zij absoluut soeverein waren; de onderdanen hielden echter vol dat Boxmeer een Brabants leen was, dus onderworpen aan de Koning van Spanje, Hertog van Brabant. Zij haalden daarbij doorslaggevende argumenten aan: ieder jaar heeft Boxmeer de Koning 492 gulden contributie betaald; in het derde artikel van de vrede van Munster is bepaald dat ieder zal

³⁾ Dr. J. L. M. De Lepper, *De Latijnse Scholen van Noord-Brabant in de negentiende eeuw*, *Brabantia*, nov. 1954, bl. 241—288.

behouden en gebruiken wat hij in 1648 bezat; het Kasteel was op het einde van de oorlog in Spaanse handen en bleef dus het eigendom van de Koning van Spanje. Na 1648, toen het Protestants-Staatse offensief in Brabant plaats greep, hadden de Boxmeersen nergens meer schrik voor dan voor de Hollanders die zo te keer gingen tegen de Katholieken, en gaven alleen al uit vrees voor die ketters de voorkeur aan het hechte gezag van de koning boven het ongegronde bestuur van de graaf, wiens vrije heerlijkheid de Staten niet zouden dulden en zonder slag of stoot zouden inpalmen. Graaf Albert zag in dat er hoog nodig iets gedaan moest worden aan de wankele poten van zijn heerserszetel: hij moest van den ene kant bij de onderdanen het motief voor nauwere aansluiting bij Spanje wegnemen en van de andere kant de Hollanders buiten zijn territorium houden. Dit trachtte hij te bereiken door de Carmelieten naar Boxmeer te halen, onder voorwaarde dat zij alle parochiewerk zouden overnemen en de jeugd zouden onderrichten in de wetenschap. Door de aanwezigheid van een klooster en van een Latijnse school zou zijn vrije heerlijkheid een godsdienstig en cultureel centrum vormen, dat scherp afstak tegen de rondom liggende gebieden, die in Staatse handen waren. Boxmeer zou daardoor heel iets eighens, een zekere belangrijkheid krijgen, waardoor de kans verminderde dat de Staten het als vanzelfsprekends zouden laten opgaan in het Land van Cuyck. De inwoners van Boxmeer hoefden zich dus niet meer bang te maken voor een Hollandse bezetting en Albert kon gerust zijn over het behoud van zijn souvereiniteit. Toch waren dit zeker niet de enige motieven, die graaf Albert ertoe brachten een Carmelklooster te stichten. Wat de kloosterstichting betreft kunnen we zelfs zeggen dat de godsdienstige motieven de doorslag gegeven hebben.⁴⁾ Met betrekking tot de Latijnse school echter is het moeilijker uit te maken wat voor factoren hier de overhand hadden. Was de school uitsluitend bestemd voor opleiding van priesterstudenten — in dit geval kunnen we van godsdienstige beweegredenen spreken —, of was ze meer

⁴⁾ 300 Jaar Carmel in Boxmeer, bl. 15 v.v.

bedoeld als wetenschappelijk centrum voor jongens uit Boxmeer en omgeving, om zo de omliggende plaatsen steeds meer afhankelijk te maken van het gezag van de graaf en zijn souvereiniteit te verstevigen? J. C. van der Loos beweert dat bij de stichting van het klooster als uitdrukkelijke voorwaarde gesteld werd, „dat de Carmelieten een Latijnse school zouden openen, waar jongelieden, die roeping gevoelden voor de geestelijke staat, in de voorbereidende wetenschappen zouden bekwaamd worden”.⁵⁾ Hiertegen kunnen we aanvoeren dat er in de oorkonde van 1652 nergens van een dergelijke voorwaarde sprake is. In het Liber Studiosorum staat aangegeven welke jongens priester zijn geworden; en dan mogen we uit het aantal priesters, dat erg laag ligt in verhouding tot het aantal jongens, dat er studeerde, concluderen dat deze school niet uitsluitend voor priesterkandidaten bestemd was. In een briefje van graaf Albert aan de Provinciaal van de Carmelieten van 7 oktober 1653, raadt hij aan een klein convict te verbinden aan de Latijnse school: „Dat zal van groot voordeel zijn voor het onderhoud van het convent en bovendien zal het aan de school een grote vermaardheid geven”.⁶⁾ Het hangt er nu maar van af, wat Albert onder een convict verstaat. Een convict in kerkrechtelijke zin is een door het Concilie van Trente voorgeschreven kerkelijk opvoedingsinstituut voor priesterstudenten die de lessen aan een gymnasium, seminarie of hogeschool volgen. In bredere betekenis duidt het zonder meer een internaat aan. In deze laatste ruime zin heeft de graaf zich het convict voorgesteld, zodat het voor jongens die van ver moesten komen, geen bezwaar zou zijn hier de lessen te volgen. Het convict is slechts een ideaal gebleven; in feite heeft de inrichting nooit een internaat gekend, en de leerlingen woonden bij vertrouwde Boxmeerse burgers in.⁷⁾ Uit de afmetingen van het later gebouwde gymnasium blijkt, dat deze ruimte te klein

⁵⁾ J. C. van der Loos, De opleiding der geestelijkheid in de Noord-Nederlandse Missie sinds het Concilie van Trente; Haarlemse Bijdragen LX (1941), 1—112, bl. 42.

⁶⁾ Graaf Albert aan Daniel a Virgine Maria; Archief Carmelklooster Boxmeer.

⁷⁾ P. Albers, Studien L 90 (1918), bl. 294.

is geweest voor een internaat. Bovendien geeft art. 5 van het reglement van 1668 een overtuigend bewijs, dat de jongens 's avonds thuis moesten studeren: iedere maand moet er een compositie gehouden worden, „opdat vooruitgang of tekort moge blijken en tevens welke vorderingen zij thuis maken”.

Graaf Albert bestemde de school dus niet alleen voor priesterstudenten, hoewel hij hun klaarblijkelijk wel de mogelijkheid geboden heeft zich hier op hun ideaal voor te bereiden. Dit betekende een uitkomst voor vele jongens, want vanwege de vervolging in ons vaderland mocht geen katholiek onderwijs gegeven worden en het bezoeken van Jezuetencolleges in het buitenland was op zware straffen verboden. ⁸⁾ Vandaar dat de graaf op een flink aantal studenten uit de omtrek kon rekenen. Maar was dit enkel om zijn souvereiniteit veilig te stellen, of om de jongens gelegenheid te geven katholiek onderwijs te volgen, wat buiten zijn territorium vrijwel onmogelijk was? Beide motieven zijn zo nauw met elkaar verweven, dat we niet in staat zijn aan te wijzen waar de hogere motieven ophouden, en de menselijke berekening begint. Maar zeker is, dat beide er hun aandeel in hebben gehad.

In 1652 werd dus overeengekomen dat de Paters de jeugd zouden onderwijzen in de vrije wetenschappen. De school kwam eerst in 1658 tot stand en werd geopend in lokalen, aan het klooster verbonden. Aan het hoofd stond een Pater Carmeliet met de titel van prefect, die voorzover dat nodig was, door andere leraren werd bijgestaan. ⁹⁾ Weldra boden de klassen in het klooster onvoldoende ruimte, en nog voordat de laatste vleugel van het klooster in 1709 klaar was, bouwde men daarnaast in 1707 het nu nog bestaande gymnasium. ¹⁰⁾ Dat pleit wel voor een druk bezoek. Dit flinke gebouw, dat voortaan „Het Gymnasium van het Allerheiligst Sacrament” heette, bestond uit twee verdiepingen; zowel boven als beneden waren er twee grote lokalen. Het gemiddelde aantal studenten bedroeg tussen 1713—1797

⁸⁾ P. Albers, l.c., bl. 293.

⁹⁾ J. C. van der Loos, o.c., bl. 42.

¹⁰⁾ P. Albers, o.c., bl. 294.

ongeveer twintig; dit was voor die tijd behoorlijk veel. Om enig idee te krijgen van het aantal en van de plaatsen waar ze vandaan kwamen, zullen we een greep doen uit enkele jaren: In 1715 komen er van de 28 leerlingen 7 uit Boxmeer, 4 uit Den Haag, 1 uit Grave, en verder uit Leeckert, Reek, Melscen, Lokeren, Mill, Sambeek, Waemel, Turnhout, Nijmegen en St. Anthonis.¹¹⁾ Deze plaatsnamen laten ons zien dat de belangstelling niet alleen uitging van Boxmeer en de naaste omgeving, maar ook van verder afgelegen plaatsen, hoewel de eerste groep uiteraard het beste vertegenwoordigd was. In 1730 bezochten 20 leerlingen de school, van wie 8 uit Boxmeer kwamen en 2 uit Sambeek; de overigen uit Den Haag, Rotterdam, Roermond, Venray, Cuyck, Grave, Beugen, Haren, Cranenburg en Heyen.¹²⁾ In 1738 telt de school 12 studenten, nl. 5 uit Boxmeer en de overigen uit Den Bosch, Leidsendam, Nijmegen, Wel, Grave, Cuyck en Oeffelt.¹³⁾ In 1751: 16 jongens, van wie 6 uit Boxmeer, 2 uit Rotterdam, 2 uit Nijmegen, en verder uit Brussel, Kampen, Gennep, Nieuwburg en Tongeren.¹⁴⁾ In 1769: 30 leerlingen: 15 uit Boxmeer, 2 uit Grave, 2 uit Deurse, en de overigen uit Leiden, Den Bosch, Helmond, Haarlem, Nijmegen, Amsterdam, Ravestein, Weesterloo, en verder nog uit drie plaatsen, waarvan de namen onleesbaar zijn.¹⁵⁾ In 1780: 18 leerlingen, waarvan 7 uit Boxmeer, 2 uit Cuyck, de anderen uit Keulen, Leeuwarden, Amsterdam, Oss, Harderwijk, Beugen, Vierlingsbeek, Sambeek en Rijkevoort.¹⁶⁾ In 1793: 20 leerlingen, van wie 12 uit Boxmeer, 2 uit Amsterdam, overigen uit Weesp, Cuyck, Nijmegen, Gorkum, Uden en Zeevek.¹⁷⁾

Schoolleven:

Graaf Albert eiste van de Carmelieten, dat zij de Boxmeerse

¹¹⁾ Liber Studiosorum, bl. 12.

¹²⁾ Idem, bl. 95.

¹³⁾ Idem, bl. 141.

¹⁴⁾ Idem, bl. 218.

¹⁵⁾ Idem, bl. 342.

¹⁶⁾ Idem, bl. 393.

¹⁷⁾ Idem, bl. 462.

jeugd zouden onderrichten in de „artes liberales tot en met de Rhetorica”. In traditionele zin zijn de artes liberales de wetenschappen die een vrij man waardig zijn, tegenover de handenarbeid van de slaaf. Tot deze vrije wetenschappen behoren muziek, dichtkunst, welsprekendheid, geschiedenis, filosofie en spraakkunst. Met behulp van de namen der klassen kunnen we achterhalen wat Albert onder de artes liberales verstaan heeft. De diverse klassen worden in het Liber Studiosorum met de volgende namen aangeduid: Eloquentia, Rhetorica, classis Humanitatis, Poesis, Syntaxis, suprema classis Grammaticae, media classis Grammaticae, infima classis Grammaticae, 1o ordo, 2o ordo, 3tio ordo, maior Figura, minor Figura, Rudimenta en Tyrocinium. Uit de samenhang blijkt nu dat de Eloquentia en de Rhetorica hetzelfde zijn, evenals de classis Humanitatis en Poesis; dat met de Syntaxis en suprema classis Grammaticae ook één klas bedoeld wordt. Verder is de media classis Grammaticae de eigenlijke grammatica; de infima classis Grammaticae, maior Figura en 1o ordo blijken ook weer gelijk te zijn, eveneens de 2o ordo en minor Figura, en tenslotte ook de 3tio ordo, Tyrocinium en Rudimenta. Deze namen zijn gelijk aan die welke tegenwoordig nog gebruikt worden op de gymnasia, nl. Rhetorica, Poesis, Syntaxis, Grammatica, Grote Figuur, Kleine Figuur, en vaak nog de voorbereidende klas of tyrocinium. De betekenis van deze namen sluit dicht aan bij de bovengenoemde vrije wetenschappen. Uit herhaalde aantekeningen in het Liber Studiosorum staat vast dat men er zich inderdaad in welsprekendheid, dichtkunst e.a. oefende. Zo vinden we bv. bij november 1716 opgetekend: „Op het feest van Sinte Caecilia droegen de leerlingen van de Poesis gedichten voor over het leven en de marteldood van deze Heilige. ... Deze keer, d.w.z. op het feest van de H. Catharina hield David Sylvester Backx een lofrede op deze Heilige”.¹⁸⁾ Bij december 1716: „Dit keer, nl. 13 januari, werd een toneelstuk opgevoerd door de Syntaxis over de geboorte van de Messias, waarin leerlingen van de Grammatica en enkelen

¹⁸⁾ Idem, bl. 19.

van de Grote en Kleine Figuur ook meespeelden...".¹⁹⁾ Zo ook bij maart 1717: „Dit keer declameerden leerlingen van de Rhetorica gedichten over het Lijden van Christus”.²⁰⁾ Wat de activiteit op toneelgebied betreft neemt Boxmeer een opmerkelijke plaats in onder de andere Latijnse scholen van Noord-Brabant; voor een groot publiek, niet alleen uit de omgeving, maar ook uit Pruisen, Limburg en Gelderland, speelden de studenten er toneelstukken, die door henzelf geschreven waren.²¹⁾ Ieder jaar werden er herhaalde keren „actiones, declamationes et orationes” ten gehore gebracht. De Prefect of een andere geschikte leraar, die daarvoor aangesteld was, had de taak deze te keuren en de rollen te verdelen.²²⁾ Enkele van de vele toneelstukken, die we in het Liber Studiosorum aantreffen, zijn: „Gildo uit de Baronie”; „De Heilige Keizer Henricus en de Heilige Keizerin Cunigundis”; „De zeer machtige Koning der Indiërs Abenner en zijn zoon Josaphat, die zich door Barlaam tot het ware geloof in Christus bekeerde”; „De Koning van Brittannië”; „Darius, Koning der Perzen, en Alexander, Koning der Macedoniërs”; „Drama van Jephthe, die zijn enige dochter gaat offeren”; „Trebellius, Koning der Bulgaren”. Meestal werden deze opvoeringen in de aula van het Kasteel gegeven. De grafelijke familie was dan natuurlijk steeds aanwezig en reikte na afloop prijzen uit aan de jongens. Een andere keer zorgden de ouders voor prijzen en soms ook de Prefect. De onkosten van de opvoering kwamen voor rekening van de leerlingen zelf. Pater Daniel a Virgine Maria bepaalde reeds in zijn Decreta van 1652 voor de Latijnse school in Geldern: „Elke maand moeten er oefeningen in schoolverband gehouden worden, ofwel voordracht, ofwel toneel”.²³⁾ Ook al kwam het Boxmeers gymnasium enkele jaren later, toch blijkt het met deze bepaling rekening gehouden te hebben. Uit de latere jaren hebben we nog enige Latijnse gedichten, die door de

¹⁹⁾ Idem, blz. 19.

²⁰⁾ Idem, blz. 21.

²¹⁾ J. De Lepper, o.c., bl. 257.

²²⁾ Reglement voor Prefecten en Magisters (1668), art. 2.

²³⁾ Decreta Patris Danielis, Provincialis (1652), art. 9.

leerlingen zelf vervaardigd zijn. Hierin kwamen ze elk jaar op 3 november hun „Vader” Pater Hubertus Strick, die naast Prefect, Prior en Pastoor ook nog godsdienstleraar was, gelukwensen met zijn naamfeest. Ook werden de jongens onderricht — zoals de Carmelieten het zelf zeggen in hun schrijven aan Mgr. Creusen om verlof voor hun kloosterstichting te Boxmeer — „zowel in het ware geloof en godsdienstig leven, als in wetenschap en zang”.²⁴⁾ Wat de talen betreft onderwezen de Paters de leerlingen vóór 1815 alleen in het Latijn; we vinden nergens aanwijzingen dat er nog andere talen op de lesrooster voorkwamen. Volgens het reglement van 1668 moest er op alle zon- en feestdagen 's morgens een half uur godsdienstles gegeven worden.²⁵⁾ Daar werd ook bepaald dat de magister eens per week onder de jongens een debat moest voeren over de „humaniora”, om zo enige vaardigheid te krijgen in het antwoorden bij een examen.²⁶⁾

Aan de jongens die tot de Latijnse school wilden toegelaten worden, stelde men heel wat minder eisen dan tegenwoordig het geval is. Het toelatingsexamen bestond enkel hierin, dat Pater Prefect de kandidaat even aan de tand voelde, of hij goed kon lezen en schrijven.²⁷⁾ Bracht de examinandus het er goed af, dan was hij opgenomen in de kring van studenten. Tegelijk was hij natuurlijk gebonden aan het reglement, dat speciaal voor de leerlingen geschreven was: wees gehoorzaam, stipt, bescheiden, zwijgzaam; wees een voorbeeld voor anderen; scheld niet, spreek altijd de waarheid, stoei niet, gooi niet met sneeuwballen, kom niet op het ijs, ga niet zwemmen, kaart niet; draag ook nooit een of ander gevaarlijk voorwerp bij je zoals een dolk²⁸⁾; doe je niets op deze bepalingen uit, dan word je met een roe geslagen, en zo dat niet helpt, kun je in het vervolg van de school wegblijven; ga netjes gewassen en gekamd van huis, en

²⁴⁾ Ontwerp van brief der Carmelieten aan de bisschop van Roermond, ongedat.; Archief Carmelklooster Boxmeer.

²⁵⁾ Reglement voor Prefecten en Magisters (1668), art. 9.

²⁶⁾ Idem, art. 10.

²⁷⁾ Idem, art. 1.

²⁸⁾ Reglement voor leerlingen, ongedat., art. 5, 7, 8, 9.

kom nooit zonder je „pallium” (mantel) op school.²⁹⁾ Hier moet je altijd Latijn spreken.³⁰⁾ De litteraire vorming aan de Latijnse school — de naam zegt het al — was vrijwel uitsluitend gericht op het Latijn; vanhieruit gezien, is het te begrijpen dat de opleiding niet beperkt bleef binnen de muren van het klaslokaal, maar zich ook uitstreckte over de recreatietijden, waar men verplicht was het Latijn als conversatie-taal te gebruiken. De strenge bepalingen, die op verschillende scholen hieromtrent gemaakt werden, tonen aan dat men het Latijn-spreken als een wezenlijk onderdeel zag van de Latijnse vorming. Het Reglement van Oosterhout bepaalde: „Vermits het spreken der Latijnse taal ten hoogste noodzakelijk is, zoo gebieden wij, dat de studenten van den grooten Figuur af tot de Rhetorica onder elkandere zullen Latijn spreken, en alwie van de Figuuriste of Grammatiste van iemand der Professores zal bevonden worden de moedertaal gesproken te hebben, zal eenen dag, en alle de andere zullen twee dagen op de speel uren thuijs blijven”. In Helmond moesten de studenten bij overtreding een geldboete betalen; daar begon de verplichting al wanneer men amper een half jaar op school zat. Hoewel in Megen dezelfde voorschriften bestonden, kende men daar een belangrijke verzachting, welke hierin bestond dat men tot aan Pasen van de Grote Figuur Nederlandse zinswendingen mocht gebruiken, als deze maar ingeleid werden met „vulgo”. Om deze bepalingen kracht bij te zetten voerde men het z.g. signum in, een uiterlijk kenteken, dat de overtreder moest dragen totdat hij een ander op een overtreding betrapt had. Dit stelsel van onderlinge spionage gaf uiteraard gemakkelijk aanleiding tot rumoerige toneeltjes, waarmee de goede orde maar weinig gediend was. Dat dit instituut toch gehandhaafd bleef, bewijst van de andere kant ook dat er iets mee te bereiken viel.³¹⁾ Sinds 1855 geldt in Boxmeer de bepaling dat men in de recreatie in plaats van Latijn Frans moet spreken.³²⁾

²⁹⁾ Idem, art. 11.

³⁰⁾ *Decreta Patris Danielis, Provincialis (1652)*, art. 8.

³¹⁾ Cfr. J. De Lepper, o.c., bl. 255—256.

³²⁾ Br. G. Thiery S.S.S., *Boxmeers Weekblad*, 7 nov. 1953.

Al deze strenge bepalingen roepen in ons onwillekeurig het idee op van vroeg-oudgeworden heertjes, in keurige pakjes gestoken, daar overheen, winter en zomer, een lange blauwe mantel met zilveren krammen, zoals ook de leerlingen aan de Latijnse school te Geldern droegen. ³³⁾ Dit uniform werd in 1838 afgeschaft. ³⁴⁾ Enkele keren per jaar werden de diverse bepalingen nog eens uitgelegd; zeker als de jongens ze dreigden te vergeten.

De Prefect, die altijd bij de studenten moest zijn als er geen andere leraar was, droeg de sleutel van de voordeur van het gymnasium bij zich. Het was zijn taak 's morgens de school te openen en 's avonds te sluiten, 's winters voordat het donker werd, en 's zomers om 7 uur. ³⁵⁾ De jongens dienden op tijd op school te zijn. Vanaf oktober tot Pasen werd 's morgens om half acht het eerste teken met de bel gegeven, en om acht uur het laatste; vanaf Pasen tot aan de „Remigalia” (feestdag van de H. Remigius, 1 oktober) resp. om 7 uur en half acht. Na de middag werd het eerste teken altijd om één uur gegeven en het tweede om half twee. 's Morgens duurden de lessen tot tien uur en na de middag tot vier uur, of het moest zijn dat de Prefect anders bepaalde in verband met strenge vorst. ³⁶⁾ Na het laatste teken vóór de les moest de leraar zich onmiddellijk naar de school begeven, ³⁷⁾ en de jongens moesten allen gaan staan, als hij de klas binnen kwam. ³⁸⁾ Wanneer om tien uur de lessen afgelopen waren, gingen de leraren naar de Hoogmis. ³⁹⁾ De Prefect zorgde ervoor dat dan ook de jongens netjes in een rij naar de kerk gingen. ⁴⁰⁾ Ze hadden daar hun vaste plaats op een verhoogde trede voor de communiebank, de z.g. „studentendorpel”. ⁴¹⁾ Ze moesten ook bij de processies aanwezig zijn; deze werden door de studenten geopend met hun blauwe standaard,

³³⁾ Mondelinge mededeling van Dr. W. Nuyens, Boxmeer.

³⁴⁾ A. F. van Beurden, *Chroniek van Boxmeer*, 1296—1889, bl. 39.

³⁵⁾ Reglement voor Prefecten en Magisters (1668), art. 4.

³⁶⁾ Idem, art. 8.

³⁷⁾ Idem, art. 8.

³⁸⁾ Reglement voor de leerlingen, ongedat., art. 11.

³⁹⁾ Reglement voor Prefecten en Magisters (1668), art. 8.

⁴⁰⁾ Idem, art. 4.

⁴¹⁾ Mondelinge mededeling van Dr. W. Nuyens, Boxmeer.

„vexillum”.⁴²⁾ Onder de processie mochten ze volstrekt niet achterom kijken of met hun hoofd alle kanten uit draaien, maar ze moesten netjes in een rechte rij en twee passen uit elkaar lopen, en in stilte het Rozenhoedje bidden.⁴³⁾ Tegen de middag gingen de jongens thuis eten, en werden tussen één uur en half twee weer door de Prefect opgewacht. Waarschijnlijk keken ze dan in de klas even hun les door of praatten wat — maar dan in het Latijn — totdat om half twee een teken werd gegeven voor de les. Want een speelplaats hadden ze praktisch niet, slechts enkele vierkante meters, door een muurtje omgeven; dat R.P. Libertus a S. Joanne, prior, in 1730 had laten bouwen.⁴⁴⁾ Om vier uur was de school uit, en ging ieder weer naar huis. De dagtaak was echter nog niet afgelopen: 's avonds moesten ze thuis studeren. Hier konden ze niet onderuit, want elke maand — behalve in september — maakten de leerlingen een compositie, waaruit men de rangorde naar hun vorderingen vaststelde. Het was dus zaak de studie bij te houden, wilde men niet de laatste zijn. Bij de uitslag van deze composities werden ook de prijzen uitgereikt aan de jongens, die zich het netste gedragen hadden en de godsdienstlessen het beste kenden, de z.g. „praemia pietatis et praemia doctrinae christianae”.⁴⁵⁾ Op het eind van het schooljaar, in augustus, werd nog eens een examen gehouden over de stof van het hele jaar, waaruit moest blijken of de kandidaat geschikt was voor de volgende klas. Onder het schooljaar bv. met Pasen, mocht niemand naar een hogere klas bevorderd worden, tenzij met uitdrukkelijke toestemming van Pater Prefect.⁴⁶⁾

Maar het schoolleven was ook weer niet zo zuur dat je elke dag uur na uur moest studeren, en dat de Prefect je maar steeds

⁴²⁾ Br. G. Thiery S.S.S., Boxmeers Weekblad, 7 nov. 1953.

N.B. De inhoud van beide artikelen in het Boxmeers Weekblad van 7 en 14 nov. '53 bestaat grotendeels uit gegevens, verzameld door Car. Henr. Bloem, geb. Boxmeer 1842, overl. Boxmeer 1923. Van deze verzameling is inmiddels met de bevrijding bijna alles verloren gegaan.

⁴³⁾ Reglement voor de leerlingen, ongedat., art. 3.

⁴⁴⁾ Annalen, bl. 10; Archief Carmelklooster Boxmeer.

⁴⁵⁾ Liber Studiosorum, passim.

⁴⁶⁾ Reglement voor Prefecten en Magisters (1668), art. 2.

weer de krasse bepalingen van de reglementen onder de neus duwde. Af en toe viel er nog wel eens een vrije dag uit de lucht, zoals op het feest van de H. Catharina en van de H. Caecilia e.a. Een hele dag vrij was overigens toch een zeldzaamheid; de Prefect kon dit enkel geven in overleg met Pater Prior, en dan nog alleen op hoge feestdagen. Zo nu en dan kon de Prefect wel op eigen houtje een halve dag vrij geven.⁴⁷⁾ Evenwel werden de leerlingen ook op vrije dagen, zoals op zondagen en hoge feestdagen, 's morgens nog voor een half uur godsdienstonderricht op school verwacht.⁴⁸⁾ Kwam er soms een graaf of gravin op bezoek, dan viel er doorgaans ook nog wel iets voor hen af. Toen „Serenissima ac Illustrissima Domina Dna. Joanna Josepha princeps Hohenzollerana etc. etc., Comitissa de Berg et Ritbergh” in 1784 te Boxmeer kwam, kregen de leerlingen van het gymnasium een week vrij en bovendien recreatie met wijn.⁴⁹⁾ Behalve de vrije dagen waren er nog twee vakanties, nl. met Pasen en in augustus. Voordat de jongens op vakantie gingen, werd hun door de Prefect nog eens op het hart gedrukt zich thuis voorbeeldig te gedragen.⁵⁰⁾

Maar niet alleen de studenten, ook de Prefect en leraren hadden zich aan bepaalde voorschriften te houden, die door Pater Michael a S. Augustino, Provinciaal, op 20 juni 1668 te Brussel in een reglement voor Prefecten en Magisters waren vastgelegd: De leraren mogen onder de vakanties met toestemming van hun overste na de middag een eind gaan wandelen, maar het is hun niet toegestaan onderweg zonder speciaal verlof iets te eten of te drinken. Ze moeten vóór de Completen, of als er meditatie is, vóór de meditatie terug zijn; anders krijgen ze 's avonds geen eten.⁵¹⁾ Pater Daniel a Virgine Maria, Provinciaal, is in zijn Decreta van 1652 wat dit betreft voor de Prefecten en leraren iets royaler, en bepaalt dat Pater Prior ervoor zal zorgen dat zij

⁴⁷⁾ Idem, art. 6.

⁴⁸⁾ Idem, art. 9.

⁴⁹⁾ Liber Studiosorum, bl. 415.

⁵⁰⁾ Idem, passim.

⁵¹⁾ Reglement voor Prefecten en Magisters (1668), art. 12.

's avonds een extra portie eten krijgen met een glas wijn ; „daarbij moet echter stipt het silentium onderhouden worden”.⁵²⁾ Ze mogen op hun wandeling volstrekt niemand van de jongens meenemen, ook al is dat een goed student of familie van hen ; evenmin onder voorwendsel hen bij te werken in de studie. Als ze iemand bijles willen geven, moeten ze dat maar doen vóór de lessen (nl. tussen het eerste en laatste teken van de bel), ofwel op zon- en feestdagen, buiten de voorgeschreven oefeningen om, maar nooit op hun cellen.⁵³⁾ De leraren moeten bij het uitdelen van straf met de grootst mogelijke voorzichtigheid te werk gaan : niet aan oren, neus of haren trekken ; niet in de wangen knijpen ; niet slaan, stompen of trappen ; ze moeten ook niet op de jongens gaan schelden of hen al te vrouwelijk berispen.⁵⁴⁾ Niemand van de magisters heeft het recht een jongen om een of andere reden van school af te sturen ; hij moet aan de Prefect vertellen wat hij uitgehaald heeft, en deze zal met Pater Prior beraadslagen wat er verder gedaan moet worden.⁵⁵⁾ Onder schooltijd hebben ze erop te letten dat ze kalm en rustig les geven, zowel om de leerlingen te stichten als om hun collega's in de andere klassen niet te storen.⁵⁶⁾ Verder is het ten strengste verboden studenten van Boxmeer toe te laten op de Latijnse school in Geldern en omgekeerd, tenzij met verlof van Pater Provinciaal. Als bemerkt wordt dat iemand van de leraren een jongen hier-toe heeft aangezet, wordt hij voor drie maanden van „plaats en stem” beroofd, en als hij deze niet heeft, zal hij één keer discipline houden in de refter en gedurende een trimester elke vrijdag vasten op water en brood.⁵⁷⁾ Deze drastische maatregel moest zeker een felle concurrentie tussen beide Carmelscholen voorkomen. Toch heeft er wel, zeker in de eerste jaren, een band bestaan tussen beide gymnasia ; verschillende Paters uit Geldern

⁵²⁾ Decreta Patris Danielis, Provincialis (1652), art. 11.

⁵³⁾ Reglement voor Prefecten en Magisters (1668), art. 12.

⁵⁴⁾ Idem, art. 17.

⁵⁵⁾ Idem, art. 18.

⁵⁶⁾ Idem, art. 16.

⁵⁷⁾ Idem, art. 22.

werden aangewezen les te geven in Boxmeer ⁵⁸⁾ Met betrekking tot de Latijnse school te Munsterbilsen, die ook in handen van de Carmelieten was, is hierover niets bekend; deze school werd trouwens ook veel later opgericht (1711). ⁵⁹⁾ Al was de uitwisseling van leerlingen tussen de gymnasia van Boxmeer en Geldern onmogelijk gemaakt, van de scholen van de Jezuiten vingen de Carmelieten menig studentje op; maar van de andere kant liepen er van hier ongeveer evenveel jongens over naar de Jezuiten. Daarom ook moesten op het Boxmeers gymnasium dezelfde boeken gebruikt worden als bij de Jezuiten. ⁶⁰⁾

Studiepeil :

Tot zover gaat onze kennis van de Boxmeerse Latijnse school in de eerste 140 jaar van haar bestaan. Vooral op gebied van de studie hadden we in het Liber studiosorum graag iets meer opgetekend gezien. Een oordeel te vellen over de kwaliteit van de studie in deze jaren, is daarom niet gemakkelijk. Met behulp van het geciteerde artikel van Dr. De Lepper in *Brabantia* en de door hem gepubliceerde verslagen, waarin de hoedanigheid van de studie vóór 1815 een enkele keer ter sprake komt, is het misschien mogelijk ons er een vaag beeld van te vormen. We moeten hierbij direct al onderscheid maken tussen de scholen van Noord-Nederlands type (te Bergen op Zoom, 's-Hertogenbosch en Breda), en de andere scholen die een zuiver Brabants karakter dragen. Bij de eerste bepaalde men zich vrijwel tot het onderwijs in Latijn en Grieks, terwijl bij de laatste het Grieks ook nog ontbrak of hoogstens zeer elementair gegeven werd. Toen het onderwijs bij Koninklijk Besluit van 1815 onder supervisie van de regering in Den Haag kwam te staan, werd het leerplan uitgebreid met de volgende verplichte vakken: naast Latijn en Grieks, de beginselen der wiskunde, de nieuwe en oude

⁵⁸⁾ Cfr. *Acta Capitulum Provinciae Flandro-Belgicae*, passim; Nederlands Carmelitaans Instituut, Merkelbeek L.

⁵⁹⁾ Jos. Habets, *Geschiedenis van het tegenwoordige Bisdom Roermond*, 3 vol., Roermond 1875—1892.

⁶⁰⁾ *Reglement voor Prefecten en Magisters* (1668), art. 16.

aardrijkskunde, de nieuwe en oude geschiedenis, en de Griekse en Latijnse fabelkunde. Natuurlijk stonden de Brabantse rectores afkerig tegenover een dergelijke radikale hervorming, eerstens omdat zij geen geschikte mensen hadden die in deze wetenschappen thuis waren, ten tweede omdat er in het katholieke Brabant een groot wantrouwen bestond tegenover alles wat uit Den Haag kwam. Het was de taak van Henri Wijnbeek, die in 1816 tot landelijk inspecteur van de Latijnse scholen benoemd werd, om de nieuwe vakken op de scholen ingang te doen vinden; herhaaldelijk kon hij tot z'n grote ergernis kennis maken met deze ongeschiktheid en wantrouwige houding. Wijnbeek was een man van zijn tijd; hij verlangde een betere onderwijsmethode of, zoals hij het zelf uitdrukt: een meer liberale leerwijze. En naar dit model klassificeerde hij de clericale scholen in vadsige, jezuietische en „opgekleurde”.⁶¹⁾ Het onderwijs aan de Brabantse scholen kan niet bepaald zijn goedkeuring wegdragen: „Hun onderwijs bepaalt zich meestal tot de grammatikale kennis der Latijnsche taal en tot de figuren der Rhetorica: verstandelijke vermogens des leerlings daarbij te ontwikkelen, zijn geest niet nuttige kundigheden te verrijken, hem gevoel in te boezemen voor het krachtige en schoone der oude schrijvers in taal en uitdrukking, dit alles is hier over het algemeen vreemd, sommige onderwijzen ook de nieuwe vakken en de logica. Het Grieksch is velen hunner geheel onbekend”.⁶²⁾ In 1832 geeft Wijnbeek nog een scherpere veroordeling weg: „In 1817 zijn die gestichten voor het eerst van Gouvernementswege bezocht geworden. Het onderrigt had er, gedurende meer dan anderhalve eeuw, geene verandering ondergaan; steeds dezelfde schoolboeken, dezelfde leerwijze, dezelfde gang en beperktheid van het onderwijs. Dit alles benevens de strenge behandeling der leerlingen, blijkbaar, onder anderen, in hunne vreesachtigheid bij de schoolbezoeken, was van dien aard, dat men er schier uit besluiten moest, dat het er opzettelijk op toegelegd was, om allen lust voor de studiën

⁶¹⁾ J. De Lepper, o.c., bl. 247—248.

⁶²⁾ H. Wijnbeek, Schoolverslag 4 juli 1817, A.R.A. Binn. Zaken 2672; cit. De Lepper, o.c., bl. 266.

uit te dooven. Er werd niets anders geleerd dan Latijn en zulks niet ten einde de klassieke schrijvers te leeren verstaan, of er den smaak en den schrijfstijl door te vormen, maar om gevat te zijn op alle, vooral op de zeldzame gebruikte regels der spraak-kunst, versmaat en redenaarskunst. Die geen der leerlingen werd voor den eersten, voor primus uitgeroepen, die een Latijnsch opstel kon maken, waarop de moeyelijkste spraakkunstige regels toegepast, de meest rhetorische tropen en figuren, hoe wanstaltig ook, opeengestapeld waren".⁶³⁾ We moeten aannemen dat de toestand was, zoals Mr. Wijnbeek ze hier beschrijft. Dit houdt niet perse in dat we ook accoord moeten gaan met zijn diskwalificatie van deze onderwijsmethode, aangezien Wijnbeek, die er uitgesproken verlichte ideeën op na hield en deze, kost wat het kost, verwerkelijk wilde zien in het onderwijs, de fout maakt vanuit zijn eigen tijdsgeest de voorafgaande eeuw door een sterk subjectieve bril te bezien. Ongetwijfeld is het waar, dat het onderwijs, wat betreft het gebruik van handboeken, lang stil gelegen heeft. Op de Brabantse scholen gebruikte men tot in de negentiende eeuw algemeen het Latijns leerboek van Simon Verepaeus, dat reeds in 1560 geschreven was. De hele leerstof werd er in hexameters behandeld, en de kleinste uitzonderingen op de normale declinaties en conjugaties werden er niet vergeten. Maar om dit feit alleen mogen we niet het hele onderwijs veroordelen. Het eigenlijke doel van de opleiding was de eloquentia, waaraan de laatste twee jaren bijzonder waren gewijd. Wanneer de leerlingen in het vijfde leerjaar, de Poesis, gekomen waren, begonnen zij Latijnse poëzie te schrijven; en op het zesde jaar, de Rhetorica, schreven zij Latijnse redevoeringen. Ook op de scholen in het Noorden was dit bij Koninklijk Besluit van 1815 zo bepaald, maar de speciale reglementen, welke iedere school afzonderlijk bezat, spraken daar alleen maar van Latijnse „opstellen” voor het vijfde en zesde jaar; en wat de dichtkunst betreft beperkten ze zich daar tot het voorschrift dat de leer-

⁶³⁾ H. Wijnbeek, Schoolverslag 30 april 1832, A.R.A. Binn. Zaken, 3 mei 1832, n. 118; cit. De Lepper, o.c., bl. 276.

lingen in het laatste jaar „zullen worden aangemoedigd tot de beoefening der Latijnsche poëzij”. Op de Brabantse scholen werd er meer werk gemaakt van Latijnse proza en poëzie; men legde daar vooral de nadruk op de creatieve werkzaamheid. In de Poesis gaf de leraar bv. enkele zinnen of woorden op, waaruit de leerling zelf verzen moest samenstellen volgens de regels der klassieke metriek. In de Rhetorica begon men met eenvoudige opgaven als het schrijven van brieven en fabels, om zo te geraken tot het maken van redevoeringen, welke voor de scholieren of — bij de openbare examens — voor een groter publiek ten gehore gebracht werden.⁶⁴⁾ Deze methode, welke enkel ingesteld was op het aankweken van een rhetorische vaardigheid, had ontegenzeggelijk z'n nadelen. Maar daar staat tegenover „dat zelfs Wijnbeek milder zou hebben geoordeeld — óók over de toestand van vóór 1815 — als hij in onze dagen de gevolgen had kunnen zien van het streven „de geest te verrijken met nuttige kundigheden”. Want men ontkomt niet aan de indruk, dat de Latijnse jeugd, die bij kou en kaarslicht haar verzen schreef en haar rhetorische perioden uitwerkte, aan deze werkzaamheid geestelijke vreugden beleefde, die aan de meeste van onze gymnasiasten onbekend blijven. Het uitzicht van deze jongelui reikte niet ver, maar van dat uitzicht genóten ze tenminste. Voor hen was een stijlfiguur nog een persoonlijk bezit en een mythologisch gegeven was meer dan een naam met een voetnoot. Eigenlijk lag over het hele schoolleven, hoe primitief het ook was, een glans van poëzie”.⁶⁵⁾

De strenge behandeling van de studenten, zoals we die boven al met enkele voorbeeldjes aangaven, strookten evenmin met zijn mentaliteit. Inderdaad lijken ook ons die bepalingen overdreven. Toch hebben we geen gegronde redenen ze zonder meer te veroordelen, omdat we te weinig op de hoogte zijn van de plaatselijke toestanden en leefgewoonten, waarin het toenmalige onderwijs zich moest ontwikkelen. Voor iemand als Wijnbeek,

⁶⁴⁾ Cfr. J. De Lepper, o.c., bl. 254—255.

⁶⁵⁾ Idem, bl. 258.

die verlichte theoriën huldigde, is het wel bijzonder riskant hierover een oordeel te geven, temeer wanneer we weten dat de Utrechtse Aarts priester van Nooy ze onvoldoende achtte.⁶⁶⁾

In 1815 werd dus door Den Haag bepaald dat er naast Latijn en Grieks nog enkele wetenschappen als verplichte vakken gedoceerd moesten worden. Het werkterrein van Wijnbeek blijft te Boxmeer hoofdzakelijk beperkt tot het invoeren van Grieks; hij legt in zijn rapporten hierop althans de meeste klem. Zijn bevindingen op de Latijnse school te Boxmeer tussen 1817 en 1843 geven we hier achtereenvolgens weer⁶⁷⁾:

's-Gravenhage 4 Julij 1817: „De President Curator en twee rectoren dezer school zijn geestelijken van de Carmeliten Orde. Zij wonen in het klooster en de rectoren geven onderwijs in hetzelfde. Men bespeurt in hun onderwijs eenige beginsels van kennis en goede smaak. In de Grieksche taal zijn zij niet bedreven; de nieuwe vakken van onderwijs leeren zij niet opzettelijk, evenwel beloven zij hunne beste pogingen te zullen aanwenden om, zoo veel in hun is, aan de bepalingen van het besluit en het Reglement te voldoen. Volstrekt geen traktement, ja zelfs geen bijlage ter uitdeeling van Prijzen of ter verwarming van het schoollokaal ontvangende, zoo bevelen zij zich bij voortduring aan Uwe Excellentie ter verkrijging van Landssubsidie aan, hetwelk hun door Koning Lodewijk stellig toegezegd is geweest. Wenschelijk zoude het zijn dat hetzelfde verleend wierd; want alsdan zoude er zich eene gelegenheid aanbieden om er eene nog meer liberale leerwijze in te voeren, in den persoon van een zeer kundig schoolmeester voor het middelbaar onderwijs aldaar ter plaatse. Deze man, ook onderwijs gevende in de Latijnsche taal, heeft mij daarvan, evenals van zijnen geheelen trant van onderwijs, uitstekende proeven gegeven, en zou, als een der onderwijzers bij de Latijnsche school aangesteld, een goede hervorming der school kunnen teweeg brengen. Twee der curatoren zijn geheel onbekend met de Latijnsche taal en dus onbevoegd voor den hun opgedragen last. Door eenen vorigen Burgemeester aangesteld, zou de tegenwoordige zeer genegen zijn om hen honorabel te ontslaan, en doen vervangen door menschen van letteren, waar-

⁶⁶⁾ Katholiek Nederland 1813—1913, Nijmegen z.j. I; -bl: 52; cit. De Lepper, o.c., bl. 244.

⁶⁷⁾ Cfr. J. De Lepper, o.c., bl. 266—288.

van Boxmeer een genoegzaam aantal oplevert, ook zoude hij gaarne in de kosten der prijsuitdeeling trachten te voorzien, indien hij daartoe vanwege Uwe Excellentie mogt worden aangeschreven. Ik durf vertrouwen, dat Uwe Excellentie dit zijn verlangen wel zal gelieven te vervullen". 68)

Voorheen werd het bestuur van de Latijnsche scholen uitgeoefend door notabelen van stad of dorp; het Koninklijk Besluit van 1815 legde het in handen van enkele bekwaame curatoren, die de commissie van toezicht vormden. Dit college bestond uit 2 à 3 personen, die af en toe bij de lessen tegenwoordig waren om zich van de goede vooruitgang van het onderwijs te overtuigen; zij woonden ook het openbare examen vóór de beide vakanties bij. 69) Hun voornaamste taak was de nieuwe vakken ingang te doen vinden. Het is echter niet te verwonderen dat er in plaats als Megen en Gemert geen personen te vinden waren die hiervoor de nodige capaciteiten bezaten. In Megen hebben zich bijvoorbeeld twee ongeletterde kruideniers tien jaar lang in het curatorium weten te handhaven. De burgemeester van Gemert presteerde het bij het schoolexamen zijn Griekse tekst ondersteboven te houden; en blijkens het verslag van 1817 trof de inspecteur ook in Boxmeer twee curatoren aan, die niet eens Latijn kenden en tóch examen afnamen. Behalve over hun onkunde ergerde H. Wijnbeek zich vooral over het feit dat verschillende van hen eerder partij kozen voor de leraren, dan de eisen van het Koninklijk Besluit probeerden door te zetten. 70) Om in deze situatie verbetering te brengen, legt hij in hetzelfde rapport van 1817 het volgende plan aan de minister voor:

„Gemakkelijker zal het zijn door gebreken der Curatoren ter hulpe te komen, en hiertoe neem ik de vrijheid voor te stellen, in de eerste plaats hun aan te bevelen, om even zoo als op de overige Latijnsche scholen plaats heeft, een bijzonder Reglement te concipieren, gegrond op het organiek besluit en het Algemeen Regle-

68) A.R.A. Binn. Zaken 2672.

69) Br. G. Thiery S.S.S., Boxm. Weekblad, 7 nov. 1953.

70) J. De Lepper, o.c., bl. 244—245.

ment, doch gewijzigd naar de plaatselijke behoeften en omstandigheden, hun de hoofdpunten op te geven, waartoe zij zich daarbij zullen moeten bepalen, en hun te gelasten om zoodanig concept Reglement bij het Departement van Onderwijs ter approbatie in te zenden, in de tweede plaats om nadat hetzelfde geaprobeerd zal zijn, den onderwijzeres op eene nadrukkelijke wijze te bevelen van zich stiptelijk conform alle en een iegelijk der artikelen van hetzelfde te gedragen. Door dit middel zullen èn curatoren èn onderwijzers bepaaldelijk met den omvang hunner pligten bekend zijn en kunnen worden nagegaan in hoeverre zij de zelve getrouw zijn." ⁷¹⁾

Dit voorstel werd kennelijk meteen door Den Haag aanvaard, want in 1818 is de Latijnse school van Boxmeer al in het bezit van een Speciaal Reglement. ⁷²⁾ Voor een goed overzicht over de lessen en de te gebruiken handboeken geven we het in z'n geheel weer :

Speciaal Reglement

bepalende de oefeningen en de te vertalen schrijvers voor onderscheidene klassen der Latijnsche School te *Boxmeer*, ontworpen door het Collegie van Curatoren den 31 Maart 1818, nagezien en goedgekeurd door den Minister voor het onderwijs, de Nationale Nijverheid en de Kolonien den 28 July 1818.

Art : 1

De Latijnsche Schooljeugd zal worden verdeeld in vijf klassen.

Art : 2

In de vijfde of laagste klasse zal men gebruik maken van de kleine Latijnsche Grammatica en van het Latijnsch leesboek voor eerstbeginnenden van *Bröder*, van het kleine woordenboek van *Scheller*, en van de Themata van *Weylingh*.

Art : 3

In deze klassen zullen de eerstbeginnenden, uit de kleine Latijnsche Grammatica van *Bröder*, de Latijnsche Declinatien en

⁷¹⁾ A.R.A. Binn. Zaken 2672.

⁷²⁾ Nederlands Carmelitaans Instituut, Merkelbeek L.

Conjugatien zeer naauwkeurig van buiten leeren, en zo vervolgens al de regelen, met twee daarbij behoorende voorbeelden, welke evengemelde grammatica in zich bevat.

Art : 4

De regelen der bovengenoemde Spraakkunst zullen hier eerst door den Onderwijzer zijnen leerlingen duidelijk verklaard, en dan door hen van buiten geleerd en opgezegd moeten worden ; voorts zal hij zijne leerlingen doen vertalen uit het Latijn in het Nederduitsch uit het Latijnsch leesboek voor eerstbeginnenden van *Bröder* als ook uit het Nederduitsch in het Latijn, de honderd opstellen der eerste klasse uit de *Themata* van *Weylingh*.

Art : 5

In deze klasse zal drie dagen van elke week, en wel Maandag, Woensdag en Vrijdag, des voormiddags één half uur worden besteed aan het onderrigt in de Algemeene Geschiedenis en in de nieuwe aardrijkskunde. Voor de laatstgenoemde Wetenschap zal men de eerste regelen der Staatkundige aardrijksbeschrijving, bij *Blussé*, te *Dordrecht* gedrukt, bezigen.

Art : 6

In deze en alle overige klassen zal de onderwijzer bij het vertalen van het Latijn in het Nederduitsch, de fouten, welke tegen de Nederduitsche taal aanlopen, naauwkeurig verbeteren.

Art : 7

In de Vierde Klasse zal men uit het Latijn in het Nederduitsch beginnen met het vertalen van de *Initia lectionis Scholasticae* van *Boscha* en uit het Nederduitsch in het Latijn de vijf en zeventig themata der tweede klasse van *Weylingh*.

Art : 8

Het laatste half Uur van den schooltijd zal in deze klasse, op dezelfde dagen en tijd als in Art : 5 bepaald is, worden voortgezet in de algemeene geschiedenis en aardrijkskunde.

Art : 9

In deze klasse zullen de leerlingen in de regelen der Latijnsche Spraakkunst geoefend worden, volgens de *Grammatica* van *Vossius* ; doch zoo dra de groote Spraakkunst van *Bröder* in het Nederduitsch is overgezet, zal dezelve, bij uitsluiting van alle andere, in deze en volgende klassen gebezigd worden.

Art : 10

In de derde klasse zal een aanvang gemaakt worden met het vertalen van oude Latijnsche Schrijvers, als de fabelen van *Phaedrus* en *Cornelius Nepos*. Zij zullen ook voortgaan met te vertalen uit het Nederduitsch in het Latijn de Opstellen der derde klasse van *Weylingh*. Voorts zullen de leerlingen verder en uitvoeriger geoefend worden in de regelen der Latijnsche Spraakkunst, volgens de *Grammatica* van *Vossius*.

Art : 11

Het laatste Uur van den schooltijd 's voormiddags zal in deze klasse, op Maandag, Woensdag en Vrijdag, worden toegewijd aan het onderwijs der oude geschiedenis en der oude Aardrijkskunde, deze laatste bij voorkeur uit het *Compendium geographicae antiquae* in *Usum Scholae Goudanae*, of ook wel uit het verkorte werk van *Cellarius*. Daarbij zal gevoegd worden het onderwijs in de Grieksche en Latijnsche fabelkunde, volgens het werk : *Fabulosa ideorum et heroum historia* in *Usum Scholarum edita* of volgens *Daminii Compendium historia fabulosa* door C. F. Nagell.

Art : 12

In de tweede klasse, zal, wat het onderwijs in de Latijnsche taal betreft, in proza, benevens de brieven van Cicero ook de *Historia Philippica* van Justinus vertaald en, in de poezij een begin gemaakt worden met de *Tristia* van *Ovidius*, en verder de *Metamorphoses* van *Ovidius* worden voortgezet; voorts beoefenen zij de Latijnsche prosodie uit *Vossius*; dan zoo dra *Bröders* prosodie vertaald is, bediene men zich slechts van dezelve.

Art : 13

Het onderwijs der Oude en nieuwe geschiedenis en aardrijkskunde wordt, op de bij Art : 11 bepaalde dagen en tijd, in deze klasse voortgezet.

Art : 14

In de eerste klasse zal men gebruiken het *Compendium praecept Styli bene Latini* van *Scheller*.

Art : 15

De rector zal in deze klasse met zijne leerlingen vertalen de uitgelezene redevoeringen van Cicero en nevens *Terentius* en *Virgilius* ook *Horatius*.

Art : 16

Hier zullen de leerlingen worden geoefend in het maken van opstellen over de gegeven onderwerpen, en hierbij naauwkeurig zien op klassieke latiniteit en welsprekendheid ; ook zal men hen aanmoedigen tot het beoefenen der Latijnsche Poezij.

Art : 17

Het onderwijs in het laatste Uur van de morgen Schooltijd wordt in deze klasse, op de drie in Art : 11 geuite dagen, geheel aan de keuze van de rector overgelaten.

Art : 18

Op de vijfde klasse zal men de rekenkunde beoefenen, volgens de werkjes van J. Brunt, vermeerderd en verbeterd door N. Anslin ; op de vierde, de decimaalrekening toegepast op het nieuw metriek Stelzel, op de overige, zoo dra mogelijk, de beginselen der Wiskunde.

Art : 19

In de derde, tweede en eerste klassen, zullen de leerlingen gehouden zijn op school latijn te spreken, waarbij in het bijzonder acht zal gegeven worden op zuiverheid van taal.

Art : 20

Op elken eersten Maandag van iedere maand, zal, door al de cursussen heen, eene compositie gehouden worden ; de onderwijzer zal dan eene naauwkeurige lijst vervaardigen van de fouten van elken leerling ; deze lijst zal in de school van den Praeceptor aangeplakt worden ; ook zullen de onderwijzers van deze voor het geheele jaar eene aantekening houden.

Art : 21

Alle maandagen zal er, na den middag, door alle cursussen heen, moeten ontleed worden ; de 5e, 4e en 3e klassen zullen dit uit proza en de 2e en 1e uit de poezij doen ; dit zal naar evenredigheid der klassen meer en meer uitgebreid moeten geschieden.

Art : 22

Jaarlijks zal er, op den 25 November, eene prijsuitdeeling plaats hebben, de kosten hiervan zullen gevonden worden ; zoo er geene toelage van 's Landswege of uit de Gemeente kas mogt komen, uit de verboete gelden der leerlingen ; deze prijsuitdeling zal

voorafgegaan worden door eene aanspraak in het Latijn, uitgesproken door eenen of meer der meest gevorderde leerlingen, als ook door een Examen over alle Cursussen.

Art : 23

Dit reglement zal door de Curatoren dezer Scholen, onder goedkeuring van Zijne Excellentie den Minister voor het Onderwijs, de Nationale Nijverheid en de Kolonien, nader kunnen worden geamplieerd en gealtereerd, voornamelijk ten invoering van het Onderwijs der Grieksche taal en der Wiskunde.

Voor eensluidend afschrift

De Curator der Latijnsche Schole
J. G. Hermans.

Opmerkelijk is dat Grieks en Wiskunde, wat in 1815 zo uitdrukkelijk geeist werd, in dit reglement ontbreken; desondanks verwierf het de goedkeuring van het ministerie. Vermoedelijk is Wijnbeek te Boxmeer en ook in andere plaatsen genoodzaakt geweest water bij de wijn te doen, omdat er de toestanden niet op stel en sprong veranderd konden worden vanwege de incompetentie der leerkrachten. Er bleef hem in de gegeven situatie niets anders over dan af te gaan op de beloften van de diverse scholen, dat zij zo gauw mogelijk tot het nieuwe onderwijs zouden overgaan. Art. 23 van het Boxmeers Schoolreglement laat in ieder geval ruimte open voor een spoedige verplichting van Grieks en Wiskunde. Voor wat de overige vakken betreft — Latijn uitgezonderd — heeft het echter ook nog jaren geduurd eer deze ingevoerd werden :

Zomer 1820 : „... want te Boxmeer, Gemert en Megen is, wel is waar, de Latijnsche taal nog het enige voorwerp van onderwijs, doch het is niet meer enkel grammaticaal, men leert ook de schrijvers, die behandeld worden verstaan”.⁷³⁾

Zomer 1826 : „Boxmeer : Hier was het Kermis en bedevaart tegelijk. Er was vakantie. Curatoren waren niet te vinden, en dit zou ook weinig gebaat hebben, daar zij zich in het algemeen weinig met de latijnsche School bemoeien, zoo zelfs dat zij geen

⁷³⁾ A.R.A. Binn. Zaken, 5 aug. 1820, nr. 1782.

verslag meer inzonden. Het is het gemis van dat verslag, hetwelk mij wegens den vacantietijd onkundig had gelaten. Ook hier wordt evenals te Megen, het Onderwijs in een klooster door paters gegeven; het zijn Carmeliten. Ik heb hen gesproken en naar den Staat van het onderwijs ondervraagd. Uit hun antwoord bleek het, dat het zich nog bepaalt tot het Latijn; dat zij echter de verbeterde handleidingen daartoe gebruiken. Er zijn slechts twaalf leerlingen en daaronder niet één uit de Kleine Seminariën. De geringheid van het getal is daaraan toe te schrijven dat in July des vorigen jaars velen nog bij tijds in het theologisch Seminarie zijn overgegaan. Verscheiden der leerlingen en daaronder de zoon van den heer Verheyen, lid van de Staten Generaal, ontvangen privaat onderwijs in het Grieksch van den Gereformeerden predikant Ruttink. Door dezen predikant wordt ook den zoon van Sas van Ysselt, die alhier woonachtig is, onderwijs in 't Latijn en 't Grieksch gegeven. Deze Jongeling is uit het Instituut van Sas te Luik gekomen en staat op zijn vertrek naar St. Acheul. Naar dezen jongeling te horen, was het Onderwijs in dat gesticht zeer gebrekkig. het Grieksch, dat hij er geleerd heeft, is van geene beduidenis". 74)

Eindelijk in 1832 kan H. Wijnbeek naar Den Haag schrijven dat in Boxmeer sinds enkele jaren Grieks gegeven wordt, maar de algemene toestand van het onderwijs is hier evenals te Megen nog ver van ideaal :

Voorjaar 1832 : „In die beide gymnasien wordt het onderwijs der Latijnsche taal gegeven door geestelijke paters. Te Boxmeer zijn er twee, zij zijn van de orde der Carmelieten; te Megen zijn er drie; dezen zijn van de Franciscanerorde. Dat Latijnsch onderwijs is vrij goed, doch het was mij tot hier toe niet gelukt hen over te halen om iets nieuws, het Grieksch bijvoorbeeld, of de aardrijkskunde, of de wiskunde, aan te leeren en te onderwijzen; om te Boxmeer in het gebrek van Grieksch onderwijs te voorzien is er hetzelfde voor ruim vier jaren aan den toenmaligen plaatselijken predikant der Protestantsche gemeente opgedragen, voorloopig overgedragen aan een R.C. Geestelijke, welke door eerstgemelden in die taal was onderwezen. Het onderrigt van dezen, door al de negentien leerlingen van het gymnasium trouw gevolgd, was grondig en in een goeden geest. Jammer nogtans, dat

74) A.R.A. Binn. Zaken, 17 juni 1826, nr. 45.

met de kennis van het Grieksch, welke er de leerlingen verkrijgen, door de in deze taal onbedreven paters geene winst kan gedaan worden ter betere uitlegging van de Latijnsche taal en schrijvers". 75)

De politiek van Willem I, waarop we straks nog zullen terugkomen, heeft in deze jaren de bewoners van de Boxmeerse Carmel sterk uitgedund. Het was onmogelijk een pater vrij te maken voor de studie van het Grieks; daarom ook werd dit vak opgedragen aan een seculiere geestelijke, met name J. Herraets. Voor de overige vakken werd een leken-leraar benoemd.

„Bij elk der twee gemelde gymnasien (nl. te Boxmeer en Megen) is een schoolonderwijzer gevoegd geworden, bepaaldelijk voor het onderwijs der geschiedenis, aardrijksbeschrijving en wiskunde. Beiden hebben dit onderwijs in den beginnen met vrucht gegeven, doch gedurende de laatste maanden is er in beide gestichten een soort van opstand tegen die onderwijzers uitgebarsten. De leerlingen hebben hen uitgejouwd onder de lessen, ja zelfs geweigerd van hun onderwijs verder gebruik te maken. Hetzelve was dus gestaakt bij mijne komst, en er bestond, vooral te Boxmeer, groote verbittering tusschen de leerlingen en dezen hunnen onderwijzer. Dit kwaad kon niet langer geduld worden; doch de oorzaken van hetzelve opsporende, heb ik bevonden dat dezelve in het eene zowel als in het andere gesticht, gelegen waren, in de eerste plaats, in het verzuim om de leerlingen naar behooren af te scheiden in klassen, voorts in eene onverstandige behandeling door de gezegde onderwijzers, die uit het oog schenen verloren te hebben, dat met kweekelingen van een gymnasium anders moet worden omgegaan dan met kinderen eener lagere school; eindelijk in nalatigheid van den Rector om de orde te helpen handhaven. Een betere verdeling der klassen, door mij voorgedragen en goedgekeurd, eene ernstige toespraak aan de kweekelingen, alsook aan den rector, en eene raadgevingen aan de bedoelde onderwijzers zelve, zijn mij toegeschenen in elk der gymnasiën eene gewenschte uitwerking te doen. Na de Paasche vacantie zou dan ook het afgebroken onderwijs hervat worden". 76)

Najaar 1835: „Te Boxmeer was het onderwijs voor drie jaren nog gedeeltelijk in handen van Carmeliten Monniken. De laat-

75) A.R.A. Binn. Zaken, 3 mei 1832, nr. 118.

76) Idem.

ste onderwijzer van die orde, sedert eervol ontslagen zijnde, is thans het onderwijs geheel in handen van drie wereldlijke Geestelijken, van welke de Rector, Herraets genoemd, blijkt voor zijne taak, zijnde het onderwijs in de Latijnsche taal op zijne school en der Grieksche op alle scholen, berekend te zijn. Vroeger was hij hier praeceptor uitsluitend voor het Grieksch. De twee overige zijn jonge Geestelijken, beperkt van kunde. Zij bepalen dan ook hun onderwijs tot de Latijnsche taalregels. Terwijl met het onderwijs der geschied- aardrijks- en wiskunde een schoolmeester, Duljé genoemd, is belast, die hier van veel nut is, daar hij, door middel van zijn onderwijs, aan de ontwikkeling van het denkvermogen der leerlingen bevorderlijk is, iets waarvan de twee evenbedoelde weinig begrip schenen te hebben". 77)

Wanneer Mr. Wijnbeek tenslotte in 1843 de dertien Latijnse scholen van Brabant bezoekt, kan hij tot zijn tevredenheid constateren dat zijn werk uiteindelijk toch succes heeft gehad :

Zomer 1843 : „... Voor 25 jaren werd er niets anders geleerd dan Latijn, gekneld in Middeleeuwsche vormen. In die scholen is sedert van lieverlede belangrijke verbetering ingevoerd en is het onderwijs in meerdere of mindere mate gevormd naar dat van onze welingerigte Latijnsche scholen, waarbij onder dezelfs bestanddeelen, het Grieksch, de geschiedenis, aardrijks- en wiskunde zijn opgenomen". 78)

De Boxmeerse school, die in dit jaar overgaat in handen van leken, neemt daaronder een gunstige plaats in. Wijnbeek schijnt het zelfs enigszins met schrik aan te zien dat de Carmelieten sinds het besluit van Willem II in aantal toenemen en mettertijd weer de scepter over de school zullen zwaaien :

„Te Boxmeer was, bij mijn vorige schoolbezoeken, het onderwijs in handen van Carmeliten Monniken. Deze zijn overleden vóórdat het vergund was de kloosters opnieuw te bezoeken en zijn vervangen door drie wereldlijke geestelijken. Eindelijk is het Rectoraat in handen gekomen van den kundigen en bekwamen Franken. Deze heeft het onderwijs geheel ingericht op den voet der best ingerigte Latijnsche scholen, terwijl hij den Conector en de Praeceptor, die wereldlijke geestelijken zijn, aan de betere leerwijze heeft weten te gewinnen. Een Nederduitsch-fransche

77) A.R.A. Binn. Zaken, 11 maart 1836, nr. 61.

78) A.R.A. Binn. Zaken, 30 okt. 1843, nr. 82.

kostschoolhouder, Duljé geheeten, was reeds bij mijn vorige schoolbezoeken belast met het onderwijs van aardrijks- en wiskunde. Deze mag met lof vermeld worden. Doch het is te voorzien dat bij vacature van het Rectoraat zelve weder zal vervuld worden door een der Carmeliten Monniken, wier getal in de laatste twee jaren aanmerkelijk is toegenomen. Er waren 24 discipelen".⁷⁹⁾

Naast het Speciaal Reglement van 1818 moet er nog een ander onderwijs-reglement geweest zijn, dat eveneens door het college van curatoren ontworpen is. De datum ervan is niet bekend. Maar aangezien we weten dat er in 1855 een nieuw reglement ingevoerd is, is er veel voor te zeggen, dat het ontwerp en de goedkeuring dateren van 7 en 12 februari van dat jaar.⁸⁰⁾ De volledige inhoud ervan is niet te achterhalen, alleen enkele artikelen.⁸¹⁾ Artikel 1 van dit reglement sprak over de bestemming van het gymnasium. Bij art. 2 en 3 werden de leerlingen in twee afdelingen gesplitst. Art. 7 stelde voor de eerste afdeling de leeftijd van 12 jaar vast; voor de tweede 13 jaar; het onderwijs voor de eersten, de latinisten, duurde vijf jaar, voor de anderen drie jaar. Bij art. 6 werd het „minerval”⁸²⁾ op vijftig gulden per jaar bepaald. Art. 8 en 9 schreven de vakken voor, waarin les gegeven moest worden, o.a. Latijn, Grieks, Nederlandse Geschiedenis, Frans, Duits, Engels en Wiskunde. Volgens art. 11 werd les gegeven van 1 april tot 1 november van half negen tot half twaalf; na de middag het hele jaar door van twee tot vier uur. De zaterdagmiddagen waren vrij; twee keer per jaar mocht er vacantie gegeven worden, nl. veertien dagen met Pasen en 's zomers zes weken. Art. 13 en 14 regelden het openbaar examen en het uitdelen der prijzen. Ook gold de bepaling dat de leerlingen op school in het Frans moesten converseren. De censor, een van de ijverigste jongens van de klas, moest hier-

⁷⁹⁾ Idem.

⁸⁰⁾ „Gymnasium (Carmelieten Boxmeer) notullen”. Dit zijn slechts enkele losse gegevens over de Boxmeerse Latijnse school. Door wie en wanneer ze opgetekend zijn, is niet bekend.

⁸¹⁾ Br. G. Thiery S.S.S., Boxm. Weekblad, 7 nov. 1953.

⁸²⁾ Minerva, de godin van wijsheid, kunst en wetenschap; vandaar „minerval”, het beste weer te geven met: studiekosten.

op letten. Betrapte men er iemand onder de recreatie op, dat hij geen Frans sprak, dan riep men zijn naam af, en de censor schreef hem onder algemene hilariteit op het zg. signum, wat de overtreder een halve cent boete kostte. Van dit geld hield men eens per jaar een teerdag. ⁸³⁾

Moeilijkheden :

Boven zagen we dat het schoolgeld 50 gulden per jaar bedroeg. Oorspronkelijk heeft het in de bedoeling van de Paters Carmelieten gelegen gratis les te geven. Dit lieten ze ook duidelijk weten aan Mgr. Creusen bij hun verlofaanvraag voor de kloosterstichting, wellicht om alle bezwaren, welke de Bisschop zou kunnen maken, bij voorbaat weg te nemen : „Vervolgens, ofschoon wij de jeugd gratis onderricht geven, ontdekken wij toch nu reeds, dat wij daaruit een belangrijke ondersteuning mogen verwachten, gezien de aalmoezen, die zo maar binnenkomen. Zodoende vertrouwen wij dat de gemeente Boxmeer van dit klooster meer nut dan last zal ondervinden”. ⁸⁴⁾ Graaf Albert verzekerde Pater Daniel a Virgine Maria in 1653, in verband met de oprichting van een convict, dat de Paters niet bang hoefden te zijn voor geldgebrek : „... car les vivres sont icy a bonne marche et les parens donneront volontier quelque bon pension pour avoir leurs enfans soub une bonne discipline” ⁸⁵⁾ (sic !). De Paters hebben inderdaad lange tijd op de vrijgevigheid van de ouders kunnen rekenen ; in 1667 heet het nog : „De school die voor allen toegankelijk is, bezit geen vaste bron van inkomsten, met uitzondering van wat armengeld, waarvoor zij de armen onderwijst”. ⁸⁶⁾ In 1729 vloeiden de aalmoezen blijkbaar niet meer zo royaal toe ; de Carmelieten vragen dan aan de provincie subsidie voor hun

⁸³⁾ Br. G. Thiery S.S.S., l.c.

⁸⁴⁾ Ontwerp van brief der Carmelieten aan de bisschop van Roermond, ongedat. ; Archief Carmelklooster Boxmeer.

⁸⁵⁾ „... want de levensmiddelen zijn hier goedkoop en de ouders zullen vrijwillig een goed kostgeld geven om hun kinderen onder een goede leiding te hebben”. (vert. schr.) ; Graaf Albert aan P. Daniel a Virgine Maria, 7 okt. 1653 ; Archief Carmelklooster Boxmeer.

⁸⁶⁾ Jos. Habets, o.c., dl. 3, bl. 148.

grote onkosten; hun wordt vijftig gulden toegezegd en de goedkeuring van een fundatie voor een student, Karel de Grave, 150 gulden.⁸⁷⁾ Ongetwijfeld zag men op de duur van het eerste plan, om gratis les te geven, af; zeker toen in 1843 de school overging in handen van leken. Voor 1855 ontving het gymnasium honderd gulden subsidie⁸⁸⁾; op 10 februari 1855 besloot de gemeente jaarlijks 500 gulden voor de Latijnse school te bestemmen.⁸⁹⁾ Op 7 oktober 1876 en 3 september 1878 kreeg de school subsidie van het rijk⁹⁰⁾; hoeveel dit bedroeg, wordt niet vermeld.

Het gymnasium heeft niet alleen te kampen gehad met een slechte financiële toestand, maar meer nog met de politieke verwickelingen. Het zijn toen donkere tijden geweest voor de Latijnse school, welke het aantal studenten soms erg hebben uitgedund. Vooraf ging nog de dysenterie, die van september tot november 1783 in Boxmeer heerste, en vele slachtoffers maakte, o.a. Joës van Ham uit Grave, student van de Latijnse school⁹¹⁾; vijf leerlingen, die deze ziekte liever wilden ontlopen, bleven na de vakantie weg en zochten een andere school op.⁹²⁾ Een verlies van zes betekende natuurlijk een gevoelige klap bij een gemiddeld cijfer van twintig studenten, maar dit was nog enkel een voorspel op wat komen ging: ruim tien jaar later waren de Paters gedwongen hun school voorlopig te sluiten. Maart 1794 lieten ze al de kreet horen: „Ach, Vlaanderen, al te dicht grenst ge aan het verdorven Gallië”⁹³⁾; en eind september zagen ze de gevolgen: „Nu wordt de studie gestaakt wegens de grootste, allerrampzaligste oorlog; de Fransen bezetten zojuist heel Zuid-België, Luxemburg uitgezonderd, en zij naderen nu met grote en versnelde dagmarsen; heel verenigd België is hun zonder slag

⁸⁷⁾ Toezegging van subsidie door de provincie; Archief Carmelklooster Boxmeer.

⁸⁸⁾ Br. G. Thiery S.S.S., l.c.

⁸⁹⁾ A. F. van Beurden, Chroniek van Boxmeer 1296—1889.

⁹⁰⁾ „Gymnasium (Carmelieten Boxmeer) notullen”.

⁹¹⁾ Liber Studiosorum, bl. 412.

⁹²⁾ Idem, bl. 411.

⁹³⁾ Idem, bl. 468.

of stoot in handen gevallen, toen enkele steden, nl. Maastricht, Venlo, Den Bosch, Grave en Nijmegen met wapengeweld veroverd waren. De Fransen kwamen op 28 september te Boxmeer". ⁹⁴⁾ Nog voordat de maandelijksse compositie afgenomen kon worden, werden de jongens voorlopig naar huis gestuurd; de ruiters namen de school in beslag als opslagplaats van haver voor de paarden. ⁹⁵⁾ De Paters zagen de toestand donker in, wat blijkt uit hun klacht: „Oorlog, ziekte en dieren tijd, maeckt ons weër studenten quyt". ⁹⁶⁾ Een half jaar lang lag de studie stil. In het voorjaar 1795 trokken de Fransen weg, en nadat de school een goeie beurt gekregen had, konden na Pasen de lessen weer beginnen. ⁹⁷⁾ Van de 22 jongens die in september van het vorig jaar de „penates" (hun ouderlijk huis) opzochten, verschenen er nog maar vijftien. Van de elf composities die iedere maand, behalve in de zomervakantie gehouden moesten worden, werden er dit jaar maar vier afgelegd: „Nadat er nog vier composities gemaakt zijn, sluit hiermee op deze wijze het ongeluksjaar". ⁹⁸⁾

Nauwelijks was deze misere voorbij of in 1797 hing de Carmelieten weer een nieuw onheil boven het hoofd. De 14e januari 1798 werd officieel de staat van beleg afgekondigd; en weer moest het gymnasium de deuren sluiten, nu langer dan de vorige keer. Na twee jaar, „toen het land van Boxmeer op 5 januari van het jaar 1800 door de Fransen werd overgegeven — zij lieten ons achter in het vrije bezit van alle goederen —, zijn wij van toen af na de Paasvacantie van datzelfde jaar weer les gaan geven aan de studenten". ⁹⁹⁾ Deze periode heeft door haar lange duur de meest nadelige gevolgen gehad. In 1800 moest het gymnasium opnieuw beginnen met één klas, de laagste, nl. de rudimenta, die vijf leerlingen telde. In 1801 waren er negen jongens en in 1802 groeide dit aantal aan tot 14. Tenslotte, in 1806, waren alle klassen weer vertegenwoordigd met een totaal van 16 stu-

⁹⁴⁾ Idem, bl. 469.

⁹⁵⁾ Idem, bl. 470.

⁹⁶⁾ Idem, bl. 469.

⁹⁷⁾ Idem, bl. 470.

⁹⁸⁾ Idem, bl. 471.

⁹⁹⁾ Idem, bl. 479.

denten. Zeer waarschijnlijk hebben de Paters, toen ze bij decreet van 3 januari 1812 door Napoleon uit het klooster verdreven werden, voor een derde keer de lessen moeten staken, totdat ze 20 april 1814 weer terugkeerden.

De politiek van Willem I heeft naderhand zo funest op de kloosters gewerkt, dat de Carmelieten tenslotte besloten de Latijnse school van de hand te doen. De verlichte despoot zette de suppressie van de kloosters, door Napoleon begonnen, voort; niet met ruw geweld, maar door een langzame uitputtingsdood. Op 2 september 1814 vaardigde hij het decreet uit, waarbij voortaan verboden werd novicen aan te nemen. Dit besluit werd voor de Carmel in Boxmeer een harde werkelijkheid. Ouderdom en ziekte maakten in korte tijd al enkele slachtoffers onder de twaalf Paters en drie Broeders, die het klooster bevolkten; en de jongeren konden hun plaats niet innemen. In 1832 bestond de gemeenschap nog maar uit vijf Paters en twee Broeders.¹⁰⁰⁾ Normaal zouden er minstens 3 Paters vrijgehouden moeten worden voor het onderwijs aan het gymnasium; maar eerder nog had de parochie hun zorgen nodig; en ook het klooster moest bestuurd worden; en dat met vijf Paters! Pater Hubertus Strick zag zich van 1816—1832 drie functies toegewezen: commissaris van de Orde, prior van het klooster en prefect van de Latijnse school.¹⁰¹⁾ In 1832 werd hij bovendien nog pastoor.¹⁰²⁾ Hij en Pater Franciscus van den Bruggen waren de laatste Carmelieten die aan het gymnasium les gaven.¹⁰³⁾ Bij gebrek aan krachten zagen ze er in 1832 van af het bestuur van de school nog langer zelf in handen te houden, en vertrouwden het toe aan een seculier priester, Jacobus Herraets, die rector bleef tot 1838 en daarna intrad in de Societeit van Jesus.¹⁰⁴⁾ Het godsdienstonderricht hield Pater Hubertus aan zich.¹⁰⁵⁾ Onder het rectoraat van J. Herraets wordt nog Joh. Franciscus Derks ver-

¹⁰⁰⁾ 300 Jaar Carmel in Boxmeer, bl. 30 en 33.

¹⁰¹⁾ P. Albers, Studien I 90, bl. 294.

¹⁰²⁾ Br. G. Thiery S.S.S., l.c.

¹⁰³⁾ 300 Jaar Carmel in Boxmeer, bl. 33.

¹⁰⁴⁾ P. Albers, o.c., bl. 295.

¹⁰⁵⁾ 300 Jaar Carmel in Boxmeer, bl. 33.

meld, ook een seculier priester, die in 1834 begon les te geven.¹⁰⁶⁾ Voor de overgang van de school in handen van leken worden drie jaartallen gegeven, nl. 1838, 1845 en 1843. P. Albers is in 1898 van mening dat de school sinds 1838 door leken bestuurd werd¹⁰⁷⁾; vier jaar later beweert hij dat het in 1845 moet zijn geweest, toen J. F. Derks, die J. Herraets als rector opvolgde, stierf.¹⁰⁸⁾ Deze mening wordt door nog enkele schrijvers gedeeld.¹⁰⁹⁾ Blijkens het schoolverslag echter van H. Wijnbeek aan de minister van Binnenlandse Zaken d.d. 27 oktober 1843, is het rectoraat in 1843 overgegaan op een leek „den kundigen en bekwamen Franken”.¹¹⁰⁾ Wanneer we uit de vele documenten moeten kiezen, geven we de voorkeur aan dit „oggetuigeverslag”. De volgende personen waren achtereenvolgens rector: 1843: C. H. J. Franken, Sr., in 1850 opgevolgd door Dr. Fr. Soer, die al spoedig naar Oldenzaal ging. Na hem ging het rectoraat over op Dr. F. B. Trosée; deze werd in 1870 opgevolgd door Dr. A. J. W. Smits, die in 1879 als rector naar Oldenzaal vertrok. Als laatste rector trad C. A. J. Franken, Jr. op, die in 1899 overleed.¹¹¹⁾ Onder het rectoraat van Dr. F. B. Trosée heeft het gymnasium een bloeitijdperk gekend: het lerarencorps werd met zes man versterkt, terwijl de school meer dan vijftig leerlingen telde.¹¹²⁾ Maar toch schijnt onder het bestuur van de leken ook niet alles altijd even voorspoedig gegaan te zijn, in ieder geval niet in de jaren 1875—1880. Dr. A. J. W. Smits nam in 1879 de betrekking aan van rector aan het gymnasium te Oldenzaal omdat hij op het einde van 1875 al voorzag dat de nieuwe wet op het hoger onderwijs een eind zou maken aan het bestaan van het gymnasium te Boxmeer.¹¹³⁾ Deze wet van 1876 erkende

¹⁰⁶⁾ Br. G. Thiery S.S.S., l.c.

¹⁰⁷⁾ P. Albers, o.c., bl. 295.

¹⁰⁸⁾ P. Albers, *Het Karmeliter-Klooster te Boxmeer* (1902), bl. 21.

¹⁰⁹⁾ J. C. van der Loos, o.c., bl. 21.

300 Jaar Carmel in Boxmeer, bl. 33.

¹¹⁰⁾ J. De Lepper, o.c., bl. 286.

¹¹¹⁾ A. F. van Beurden, *Schetsen uit de Geschiedenis van Boxmeer* (1933), bl. 74.

¹¹²⁾ Br. G. Thiery S.S.S., l.c.

¹¹³⁾ Br. G. Thiery S.S.S., *Boxmeers Weekblad*, 14 nov. 1953.

alleen het nieuw-ontwikkelde schooltype nl. waar naast Latijn ook les gegeven werd in Grieks, geschiedenis, aardrijkskunde en wiskunde ; daarmee werden de oude Latijnse scholen opgeheven. Hiermee verviel niet alleen het promotierecht van deze scholen, maar tegelijk de toezegging van rijkssubsidie en ondersteuning van gemeentewege ; de scholen die onder leiding van leken stonden, zoals te Boxmeer het geval was, waren tegen deze financiële boycot niet opgewassen, en verdwenen geleidelijk van het toneel. ¹¹⁴⁾ 30 oktober 1878 werden reeds enkele leraren op wachtgeld gesteld ¹¹⁵⁾ ; en 14 december 1878 werd door de raad van Boxmeer besloten tot de oprichting van een school voor uitgebreid lager onderwijs en tot opheffing van het gymnasium. ¹¹⁶⁾ Dit besluit is niet aanstonds uitgevoerd, want in 1879 werd, zoals we zeiden, C. A. J. Franken nog tot rector benoemd. In 1880 tenslotte op 19 juli werd aan de laatste zes leerlingen het testimonium uitgereikt. ¹¹⁷⁾

Afgestudeerden

Dit was het eind van het werk dat de Carmelieten met zoveel energie begonnen waren, en dat zeker niet zonder resultaat is geweest. Uit het tijdvak van 1713—1797 vinden we verschillende jongens opgetekend, die priester zijn geworden. Het totale aantal bedraagt 106, waarvan 42 Carmelieten, 9 Dominicanen; 12 Minderbroeders, 8 seculiere priesters, 5 „Pastores”, 7 Capucijnen, 3 Trappisten ; de overige tien traden in bij de Kruisheren, Reguliere Kanunniken e.a. ¹¹⁸⁾ Over deze studenten treffen we in het Liber Studiosorum enkele interessante bijzonderheden aan, o.a. over Joës Hulsbeek, die seculier geestelijke was : „Joannes Hulsbeek, Priester van de H. Roomse Kerk, glipte uit angst voor de Franse soldaten, die aan zijn voordeur aanklopten, door de achterdeur naar buiten en zocht ijlings zijn toevlucht in het vrije veld. Hij ging daar liggen in wat het gewone volk „boekweyde-

¹¹⁴⁾ J. De Lepper, o.c., bl. 263—264.

¹¹⁵⁾ „Gymnasium (Carmelieten Boxmeer) notullen”.

¹¹⁶⁾ Br. G. Thiery S.S.S.,l.c.

¹¹⁷⁾ A. F. van Beurden, Chroniek van Boxmeer 1269—1889.

¹¹⁸⁾ Liber Studiosorum, passim.

gerven" noemt en sliep in. Maar toen hij wakker werd, kon hij vanwege de verstijving door de kou niet opstaan en bleef daar zo liggen totdat hij door de zijnen, die hem opzochten, half dood werd aangetroffen. Hij stierf op 18 oktober 1794. R.I.P." ¹¹⁹⁾ Eveneens wordt speciale aandacht besteed aan een zekere Henricus Jansen. In de kolom van namen der studenten wordt onder de Rhetorica vermeld: „Vos blijft, maar Jansen..." en dan staan er nog enkele woorden, die naderhand doorgehaald zijn; de laatste vier zijn nog leesbaar: „ging weg, trad uit, ontsnapte, brak uit". Wat was nu het geval? Het onderstaande „nota bene" vertelt dat Jansen was weggestuurd omdat hij omgang had met een meisje; hij beterde zich en trad in bij de Capucijnen, zodat het de Prefect verstandig leek zijn eerste woorden terug te nemen, en ook de goede kant van deze jongen te laten zien: „Henricus Jansen, uit Kijckedom, werd door ons weggestuurd omwille van een meisje. Naderhand is hij Capucijn geworden in de Duitse provincie. Hij gedroeg zich goed en stierf te Aken. R.I.P." ¹²⁰⁾ Maar de zojuist genoemde klasgenoot van Jansen, Joês Vos deed het anders: „Maar Joannes Vos uit Hilversum volgde filosofie te Leuven; hij ging voor zijn promotie weg. Later werd hij aangenomen door de Kanunniken van Gaesdonk. Op loffelijke wijze maakte hij het noviciaat tot aan de tiende maand. Toen trad hij uit, werd soldaat en sloot zich aan bij de Franssen. Zo zagen zijn ouders hem in plaats van als mōnnik thuis komen als Huzaar" ¹²¹⁾

Achter de naam van de leerlingen der Latijnse school wordt ook soms het beroep genoemd, dat zij na afloop van hun studie gingen uitoefenen. Samen tellen we tussen 1713 en 1797 acht dokters, die hun voorbereidende studies aan het Boxmeers gymnasium gemaakt hebben; verder treffen we zilversmeden aan, apothekers, schilders, kleermakers en zakenlui.

Onder de grote mannen, op welke de Latijnse school van Boxmeer mag roemen, neemt de beroemde oogheekundige Pro-

¹¹⁹⁾ Idem, bl. 335.

¹²⁰⁾ Idem, bl. 455.

¹²¹⁾ Idem, bl. 455.

fessor Franciscus Cornelis Donders (1818—1889) de eerste plaats in. Hij werd geboren in Tilburg, bezocht met zeven jaar de dorpsschool te Duizel, waar zijn bijzondere begaafdheid zo zeer uitkwam, dat hij vier jaar later werd aangesteld om tegen vrijstelling van kostgeld de meester bij het onderwijs te helpen. Zijn moeder wilde hem in 1831 naar het seminarie te Luik sturen, maar dit werd door de Belgische opstand verhinderd. Daarom bezocht hij korte tijd de Franse school te Tilburg, en kwam vermoedelijk in 1832 op de Latijnse school in Boxmeer, waar hij het denkbeeld priester te worden geheel liet varen.¹²²⁾ Later verloor hij zelfs het geloof.¹²³⁾ Naar aanleiding van enkele tegenstrijdige uitspraken van Donders zijn er nogal eens felle discussies gevoerd over de kwaliteit van het gymasiaal onderwijs te Boxmeer. De ene partij tracht haar stelling te verdedigen met de eigen woorden van de professor: „Ik heb te Boxmeer de grondslag mijner wetenschap gelegd”. De andere laat de professor zeggen: „Ik leerde ook Latijn zowel spreken als schrijven en bovendien wat Grieks uit Jacobs, maar dat was ook alles. En daarmee werd ik binnen drie jaar naar de hogeschool gepromoveerd. Van de Latijnsche letterkunde wist ik weinig, van de Grieksche hoegenaamd niets en zowat evenveel van de Nederlandsche en van die van de andere moderne talen. Men begrijpt dat ik tijd gehad had om langs de Maas te wandelen, te vissen en te jagen”.¹²⁴⁾ Al zou Donders, die de lessen hier maar drie jaren gevolgd heeft, gelijk hebben, dan mogen we deze kwalifikatie natuurlijk niet laten gelden voor de hele bestaansduur van de Latijnse school. Maar later oordeelde hij er toch anders over. Bij gelegenheid van zijn 70e verjaardag, waarbij fysiologen en oogheelkundigen uit alle landen aanwezig waren, beroemde de professor er zich in de aanhef van zijn autobiografie op, zijn Latijnse studies aan het gymnasium te Boxmeer gemaakt te hebben. Toen hij enige heren zag glimlachen, herhaalde hij met klem: „Ik heb in Boxmeer de grondslag mijner wetenschap ge-

¹²²⁾ P. Albers, *Studien* L 90, bl. 295.

¹²³⁾ H. de Rijk, *Boxmeers Weekblad*, Kerstnummer 1953.

¹²⁴⁾ P. Albers, o.c., bl. 292.

legd".¹²⁵⁾ We kunnen het hoger en lager peil van een school niet alleen afmeten naar het aantal vakken dat er gegeven wordt; maar het is van meer belang dat die weinige vakken goed gedoceerd en geleerd worden. Dat was ook hier op het gymnasium het geval, zoals Donders ook zegt: „Ik leerde er niet multa, maar multum".¹²⁶⁾ Een ander merkwaardig getuigenis over de Latijnse scholen in Brabant, dat in zijn conclusie geheel overeenkomt met dat van Professor Donders, geeft Professor van Assen. In een gesprek met de Koning, dat gevoerd werd in 1837, merkte hij op dat te Leiden veel studenten uit Brabant kwamen. „Zijn ze knap?" vroeg de Koning. „Ja", antwoordde van Assen, „in vergelijking knapper dan de Hollandsche; zij leeren Latijn op de ouderwetsche wijze, en weten dat ééne ding beter dan de Hollandsche hun allerlei".¹²⁷⁾

Het ligt voor de hand dat het aantal priesterkandidaten sterk afnam, toen de Carmelieten de leiding van de school uit handen gegeven hadden; na de opheffing konden de Paters alleen nog maar rekenen op jongens van andere scholen. In 1889 richtten zij een gymnasium op in Zenderen (Ov.), dat oorspronkelijk evenals de Latijnse school te Boxmeer, voor alle jongens bestemd was, maar later enkel als opleidingsschool voor toekomstige priesters diende.

AANHANGSEL

Prefecten en Rectoren :

De volgende lijst geeft een aaneensluitende reeks van Carmelieten, Wereldgeestelijken en Leken, die achtereenvolgens het ambt van prefect of rector over het gymnasium bekleed hebben. Vooraf nog een enkele toelichting. De eerste prefect (in 1658) is Pater Christianus a S. Barbara geweest, en hij schijnt dit gebleven te zijn tot 1672.¹²⁸⁾ Maar van diens opvolger, Pater Nicolaus a Nativitate Domini alias Bautson, die november 1688 stierf,

¹²⁵⁾ P. Albers, Het Karmeliter-Klooster te Boxmeer (1902):

¹²⁶⁾ P. Albers, Studien L 90, bl. 296.

¹²⁷⁾ Dr. J. L. M. De Lepper, o.c., bl. 258.

¹²⁸⁾ P. Albers, o.c., bl. 294.

Br. G. Thiery, Boxmeers Weekblad, 7 nov. 1953.

zegt het Boxmeers necrologium : „Prefect van de school, waarvan hij 30 jaar met alle toewijding hoofd is geweest”. Dan zou P. Christianus nauwelijks een jaar prefect zijn geweest. Het necrologium is hier waarschijnlijk onjuist, en schijnt wellicht te bedoelen dat P. Nicolaus 30 jaar leraár is geweest¹²⁹⁾, waarbij dan ook meteen de jaren inbegrepen zijn dat hij in Geldern aan de school verbonden was; want in 1633 werd hij tot prefect aangesteld in Geldern.¹³⁰⁾ Hieruit blijkt dat hij ónmogelijk 30 jaar prefect geweest kan zijn in Boxmeer; een laatste mogelijkheid is, dat hij in Geldern en Boxmeer samen 30 jaar prefect is geweest. We nemen daarom aan dat hij in 1672 Pater Christianus is opgevolgd.

We laten nu de lijst volgen met vermelding van enkele aantekeningen en bronnen. Het Liber Studiosorum en de Acta Capitulum Provinciae Flandro-Belgicae zullen we gemakshalve afkorten tot resp. L.S. en A.C.P.Fl.-B.

Carmelieten :

- 1658 P. Christianus alias Van Waeter (necrologium Boxmeer)
 1672 P. Nicolaus a Nativitate Domini (P. Albers, Studien, L 90, bl. 294); herbenoemd in 1684 (A.C.P.Fl.-B.)
 1687 P. Nicolaus a Nativitate B.M.V. (A.C.P.Fl.-B.)
 1688 P. Angelinus (w.s. a S. Ambrosio) Schinnaerts van Eindhoven (L. H. J. Schutjes, Gesch. van het Bisdóm 's-Hertogenbosch III, bl. 338—339)
 1690 P. Arsenius a S. Andrea (A.C.P.Fl.-B.), herbenoemd in 1694 (A.C.P.Fl.-B.)
 1697 P. Ignatius a S. Leone (A.C.P.Fl.-B.)
 1700 P. Paschasius a Resurrectione Domini (A.C.P.Fl.-B.)
 1703 P. Mauritius a S. Jacobo (A.C.P.Fl.-B.)
 1706 P. Leopoldus a SS. Sacramento (A.C.P.Fl.-B.). Deze is vóór het volgende kapittel al opgevolgd, want :
 1709 P. Lucas a S. Aegidio „blijft aan” (A.C.P.Fl.-B.); herbenoemd in 1712 (A.C.P.Fl.-B.)
 ? P. Angelinus a S. Ambrosio (L.S., bl. 13)
 1715 P. Libertus a S. Joanne (L.S., bl. 13), herbenoemd in 1718 (A.C.P.Fl.-B.)

¹²⁹⁾ Br. G. Thiery, l.c.

¹³⁰⁾ Acta Capitulum Provinciae Flandro-Belgicae, 1663; Nederlands Carmelitaans Instituut, Merkelbeek L.

- 1719 P. Angelinus a S. Ambrosio ; „waarnemend prefect, wegens het vertrek van P. Libertus a S. Joanne, die kort geleden waarnemend pastoor werd in de stad Amersfoort” (L.S. bl. 33) ; na korte tijd wordt P. Libertus a S. Joanne weer prefect (L.S., bl. 44)
- 1721 P. Angelinus a S. Ambrosio (A.C.P.Fl.-B.), herbenoemd in 1724 (A.C.P.Fl.-B.)
- 1727 P. Avertanus a S. Dominico (L.S., bl. 77)
- 1729 P. Franciscus Xaverius a S. Lamberto (L.S., bl. 88), herbenoemd in 1730 (A.C.P.Fl.-B.)
- 1733 P. Marius a S. Judoco (L.S., bl. 109)
- 1736 P. Norbertus a S. Juliana (L.S., bl. 126)
- 1738 P. Franciscus Xaverius a S. Lamberto (L.S., bl. 142)
- 1741 (maart) P. Vitalis (cfr. L.S., bl. 159 en 161)
- 1741 (augustus) P. Alexius a S. Ludovico (L.S., bl. 161)
- 1749 P. Franciscus Xaverius a S. Lamberto (L.S., bl. 208)
- 1763 P. Petrus a S. Joanna („Hij volgde P. Franciscus Xaverius a S. Lamberto op, die om ontslag gevraagd had wegens zijn zwak gezichtsvermogen”) (L.S., bl. 291)
- 1764 (april) P. Balthazar (L.S., bl. 293)
- 1764 (augustus) P. Constantinus a S. Angelo (L.S., bl. 296)
- 1766 P. Franciscus Xaverius a S. Lamberto („die het gezichtsvermogen teruggekregen had”) (L.S., bl. 321) ; „Op het Kapittel, dat in 1769 te Brussel gehouden werd, vroeg P. Franciscus Xaverius a S. Lamberto, omdat hij door jicht oud en afgeleefd was, om ontslag uit zijn functie van prefect, welke hij 36 jaar waargenomen had” (L.S., bl. 399)
- 1769 P. Constantinus a S. Elia (L.S., bl. 340)
- 1771 P. Cornelius a S. Spiridione (L.S., bl. 354)
- 1780 P. Matthias a S. Bartholomaeo alias De Gendt (L.S., bl. 392)
- 1812 P. Albertus Berends (Boxmeers Weekblad, 7 nov. 1953)
- 1816—1832 P. Hubertus Strick (300 jaar Carmel in Boxmeer, bl. 33)

Seculiere Geestelijken :

- 1832 Jacobus Herraets (P. Albers, Studien L 90, bl. 295)
- 1838 Joannes Derks (P. Albers, Het Karmeliter-klooster te Boxmeer, (1902), bl. 21)

Leken :

- 1843 C. H. J. Franken, Sr. (gest. 1849) (J. De Lepper, Brabantia, nov. 1954, bl. 286)

- 1850 (?) Dr. Fr. Soer, spoedig opgevoigd door :
 Dr. F. B. Trosée (A. F. van Beurden, Schetsen uit de Geschiedenis van Boxmeer)
 1870 Dr. A. J. W. H. Smits (idem)
 1879—1880 C. A. J. Franken, Jr. (idem)

De reglementen :

Naast het schoolreglement van 1818 zijn ons nog vier andere reglementen bewaard gebleven, nl. de Decreta van Pater Daniel a Virgine Maria; het reglement voor de leerlingen; het reglement voor de Prefecten en Magisters; en een vierde reglement dat, afgezien van enige wijzigingen, aan het derde gelijk is. Daar het voornaamste van de inhoud reeds in het voorafgaande verwerkt is, zullen we aan ieder reglement slechts een korte bespreking wijden.

De „Decreta Patris Danielis, Provincialis” (1652), geschreven voor Prefecten en Magisters, waren oorspronkelijk alleen bedoeld voor de school in Geldern. Hoogstwaarschijnlijk hebben ze later ook in Boxmeer gegolden. Het ligt immers voor de hand dat de Paters in Boxmeer bij de oprichting van het gymnasium in 1658 zich voortaan aan dezelfde bepalingen te houden hadden, als die welke de Provinciaal in 1652 aan de Prefecten en Leraren in Geldern voorgeschreven had. Bovendien maakt het feit dat van deze Decreta een copie is teruggevonden in het klooster-archief te Boxmeer, en dat dit afschrift op een zelfde vel papier geschreven staat als het reglement voor Prefecten en Magisters uit 1668 — en dit is zeker in Boxmeer van kracht geweest —, onze veronderstelling op zijn minst aanvaardbaar. De afmetingen van dit handschrift zijn 41,5—32 cm.

„Leges a Studiosis Collegii Mariani observandae” : Zowel ontwerper als datum van dit reglement voor studenten zijn onbekend. Het is ongetwijfeld voor het Boxmeers gymnasium bestemd geweest, zoals blijkt uit de woorden die aan de achterkant van dit handschrift staan: „Leges servandae a Studiosis Boxmer”. („Bepalingen die door de studenten van Boxmeer moeten onderhouden worden”). De hand van dit zinnetje komt overeen met

die van de inhoud. De grootte van dit document is 42,5—33,5 cm.

Reglement voor Prefecten en Magisters: De bepalingen van dit reglement zijn ontworpen door Pater Michael a S. Augustino, Provinciaal, in 1668. De inhoud° — Boxmeer wordt zelfs met name genoemd — toont overduidelijk aan dat deze voorschriften ook voor de Prefecten en Leraren te Boxmeer golden.

Het voorafgaande reglement is erg beschadigd en moeilijk leesbaar. Om die reden heeft men later de inhoud met enige onbelangrijke veranderingen overgeschreven op een ander vel van 41,5—32 cm. grootte. Dit nieuwe handschrift eindigt, zonder een datum, plaats of naam op te geven, met: „Datum in Carmelo nostro”. Aan de buitenkant leest men echter nog: „Regulae Magistrorum gymnasii Boxmerani”.

Literatuur :

- Liber Studiosorum (Nederlands Carmelitaans Instituut, Merkelbeek L.)
- Reglementen (handschriften; Nederlands Carmelitaans Instituut, Merkelbeek L.)
- Archief Carmelklooster Boxmeer.
- P. Albers, De Latijnse school, waar Prof. Donders studeerde, Studien L 90 (1918).
- G. Wuisman O.Carm., Stichtingsoorkonden van het Carmelienklooster te Boxmeer, Bossche Bijdragen, dl. VII, afl. 3, 1926.
- A. F. van Beurden, Schetsen uit de Geschiedenis van Boxmeer, Boxmeer F. Schoth, 1934.
- A. F. van Beurden, Chroniek van Boxmeer 1296—1889, Roermond 1889.
- Br. G. Thiery S.S.S., Boxmeers Weekblad, 7 en 14 november 1953.
- 300 Jaar Carmel in Boxmeer, Boxmeer F. Schoth, 1953.
- Jos. Habets, Geschiedenis van het tegenwoordige bisdom Roermond, Roermond, 1875—1892, 3 vol.
- Dr. J. L. M. De Lepper, De Latijnse Scholen van Noord-Brabant in de negentiende eeuw, Brabantia, nov. 1954, bl. 241—288.
-

REGISTER VAN PERSONEN

- Abenner, koning, 271
 Acacius, patriarch, 229—231
 Adriaan VI, paus, 125
 Aerdt, Eerken, relig., 23
 Aerts, Andreas, apost.vic., 224
 Agricola, Rudolphus, 148
 Akker O.F.M., Urbanus v. d., 66
 Albertus v. Oostenrijk, aartshertog,
 199
 Aldus Manutius, 176
 Alexander VI, paus, 8, 185
 — de Grote, koning, 271
 Alexius a S. Ludovico O.Carm.,
 pater, 303
 Alfrink, mgr. Bernardus, aartsbiss.,
 79
 Alphen, Antonius v., apost.vic.,
 223—262 passim
 Alphonsus de Ligorio, St., 246
 Alsace de Bossu, mgr Thomas Phi-
 lip d', kardinaal, 93—95, 104—
 105, 110
 Ambrosius, St., 257
 Amerongen, Hugo v., past., 139
 —, Zr Thérèse v., 206
 Ammonius, Laevinius, 166—168,
 171, 177—180
 Anastasius I, keizer, 230
 Andreas Creusen, biss., 272, 293
 Angelinus a S. Ambrosio O.Carm.,
 pater, 302—303
 Anna Paulowna, koningin, 234
 Anslin, N., 287
 Anthonis, Clara, 129
 Aristarchos v. Samothrake, 163—
 164
 Aristophanes, 167—168
 Aristoteles, 171
 Arnoldi, Gerard, 129
 Arnoldus, heer v. St. Oedenrode,
 191—192
 Arnoldus F. Diepen, biss., 61, 64,
 68—69
 Arsenius a S. Andrea O.Carm.,
 pater, 302
 Arts, Willem, deken, 87
 Asdonck, Gijsbert v. d., apost.vic.,
 92—94
 Assen, prof. v., 301
 Augustinus, St., 10, 186, 257
 Avertanus a S. Dominico O.Carm.,
 pater, 303
 Aylesbury, Thomas Bruce graaf v.,
 198
 Backx, David Sylvester, 270
 Bacx, Wouter W. M., 87
 Baden, Jacoba v., 139
 Baillart, Alardus, kapittel-deken,
 127
 Balen, Joh. Jzn. v., rector, 134
 Ballincx, Petrus, pr., 128
 Balthazar O.Carm., pater, 303
 Barlaam, kluizenaar, 271
 Barret, J. A., vic.gen., 234
 Basilius, 176
 Basserij, Guilielmus, vic.gen., 41
 Bautson O.Carm., P. Nicolaas,
 301—302
 Becius, Egidius, 166—168, 170—171
 Beeck, Gillis v., zie : Becius
 —, Henr. v., 133
 —, v. pr., 120
 Beest, G. Jzn. v., pr., 134
 Bega (?), apost.nuntius, 139
 Beieren, Ernest v., biss., 26
 Belious, Jan, 87
 Benedictus XIII, paus, 105
 — XIV, paus, 225, 228, 234, 236,
 242
 Berends O.Carm., P. Albertus, 303¹
 Bergagne, Ant. M., 124
 Bergaigne, mgr Joseph, biss., 91, 94
 Bergeyk, Arnold B. v., 171—173
 Bergh, graaf Albert v. d., 263,
 265—270, 293
 Berghé, Godfried v. d., kapittel-
 deken, 150—151
 Berkel, fam. v., 112
 — O.F.M., P. Rosarius v., 79

- Bernardus Alfrink, aartsbiss., 79
 Berntsz., Jan, 153
 Berti, secr., 25
 Bervoets, Reinerus, biss., 125
 Berwouts, fam. (v.), 202
 —, Maria (v.), 200—202
 Bilsen, P. v., 106
 Birgitta v. Zweden, 197, 200, 215
 Bloem, C. H., 275
 Blussé, boekdrukker, 285
 Boest, Joh. v. d., pr., 134
 Bolle, Godfried, 148—149
 Bona, Giov., kardinaal, 250
 Bonifatius VIII, paus, 2, 6
 — IX, paus, 3—5
 Boonen, mgr Jacobus, aartsbiss., 205
 Borcht, Zr Jeanne v. d., 206
 Borculous, Herman, 147, 149—152,
 155, 157—161
 Bossaert, schout, 44
 Bosscha, 285
 Bossu, de ; zie : Alsace de Bossu
 Bossuet, J. B., 230
 Boursat, Zr Maria, 206
 Brand, v. d., pr., 120
 Bree, Jan v., prior, 11
 Brialmont, Laurent H. de Corten
 de, 201
 Brimeu, Adriaan v., graaf v. Me-
 gen, 10, 27
 —, Antonia v., 10, 27
 —, Guido v., 10
 —, Karel v., graaf, 23
 Bröder, 284—286
 Broekhoven, Joh. v., rector, 131
 Broglie, mgr M. J. M. prins de,
 biss., 234, 236
 Bron, fam. le, 198
 Bruce, graaf Thomas, 198
 Bruggen O.Carm., Franciscus v. d.,
 296
 Bruni, Leonardo, 174, 176
 Brunt, J., 287
 Brusseler S.J., P., 112—113
 Bruyn, Franciscus de, past., 13
 Bruynincx, Anth., aartspr., 124, 128
 Bruyns, zie : Sbruyns
 Bullestraeten, Ludov. de, past., 132
 Burgt, A. v. d., rector, 220
 Burgravius, kapitein, 126
 Caesar, G. Julius, 183
 Caesarius, Johannes, 148
 Callenberch, Zebertus v., kapittel-
 deken, 127
 Calsters, Nicolaus de, 135
 Campe, Karel v. d., rentm., 28
 Canter, Lambert, 158—159
 Capaccini, mgr Fr., 115
 Capnion, Johan, 144, 146
 Caprara, mgr J. B., kardinaal, 232
 Caracciolo, Marianus, apost.nun-
 tius, 135
 Castellensis, Hadrianus, kardinaal,
 183, 185
 Catullus, C. V., 162, 164
 Caverzoen, Petrus, 135
 Cellarius, Chr., 171, 286
 Champagne, Philippe de, 214
 Chanel, Zr Euphrosine, 206
 Chedeville, J. M., president semi-
 narie, 246
 Chlodovech, koning, 142
 Christianus a S. Barbara O.Carm.,
 pater, 301—302
 Chrysogoni, Hadrianus S., kardi-
 naal, 183, 185
 Chrysoloras, Emmanuel, 166, 173,
 175
 Chrysostomus, Johannes, 166, 248,
 257
 Ciamberlani, mgr Luigi, internun-
 tius, 227, 232, 238, 242
 Cicero, M. T., 164, 183—184, 186—
 187, 286
 Clemens V, paus, 2
 — XI, paus, 105
 — Crabeels, biss., 125, 138
 Clichtovaeus, Judocus, 148
 Cloppers, Hendricxken, relig., 29
 Clovis, koning, 142
 Clijmans, Guil. Fr., 109
 Coelborch, zie : Callenberch
 Coenssen, Joh., mag., 133
 Coeverincx, Gijsbertus, 121—127,
 129, 135, 138—139
 Collin, Zr Marie-Anne, 206
 Consen S.J., A., 113
 Constantius a S. Elia O.Carm., pa-
 ter, 303
 Constantinus a S. Angelo O.Carm.,
 pater, 303
 Constantijn de Grote, keizer, 256
 Cooymans O.Praem., Fr. Chr.,
 past., 77—78
 Cordier, Mathurin, 182—184
 Corendijck, Jordanus, officiaal, 131
 Cornelis, Joh., deserv., 134

- Cornelius a S. Spiridione O.Carm.,
 pater, 303
 Cortbach, C. de, 12
 Corten, Laurent Henri de, 201
 Cortenbach, Iwan de, 134
 Crabeels, mgr Clemens, biss., 125,
 138
 Craesbeek, fam. v., 198
 Cramer, Jac. J., aartspr., 238, 242—
 243
 Creusen, mgr Andreas, biss., 272,
 293
 Crom, Jan de, 90
 Croy, François Albert, graaf, 27, 29
 —, Robertus v., biss., 124
 Croysaert, Zr Catherine, 206
 Culsbroeck, Gerard, abt, 173
 Cunigundis, keizerin, 271
 Cusance, Madeleine de, 263, 265
 Cuyk, Catharina v., 200
 —, Hendrik, biss., 140—142
 Cuydens, Laurentius, 127
 Cuyten, Jacobus, president semi-
 narie, 113, 115
 Cyprianus, Th. C., biss., 248, 256

 Damant, Zr Clara, 206
 Damen, Margareta, 133
 Daniel a Virgine Maria O.Carm.,
 provinciaal, 263, 267, 271, 276,
 293, 304
 Darius, koning, 271
 Degens, Joh., penit., 124
 Delft, Jacob v., 156—157
 Delrey, Zr Marianne, 206
 Deppen, mgr W., 49
 Derks, P. Joannes Franciscus, rec-
 tor, 296—297, 303
 Despauterius, J., 154
 Dicbier, Jan, graaf v. Megeen, 9
 Diepen, mgr Arnold Fr., biss., 61,
 64, 68—69
 Diest, Petrus v., 151
 Doerne, Bartholomeus v., prior, 180
 Donders, prof. Franc. Corn., 300—
 301
 Dongen, Adrianus v., apost.vic.,
 234, 237
 Doorn, Philips v., kapitteldeken,
 181—184
 Dorlandus, Petrus, 151
 Dortmund, pr., 120
 Driel, Conrad v., 103
 Driessen O.F.M., Antonius, gar-
 diaan, 65
 Dubbelden, mgr Henricus den, 112,
 115—116
 Duljé, schoolmeester, 292
 Dumo, Lucas de, 128
 Dijkstra, Henrica v. d., 133
 —, Petrus v. d., 133

 Elinghen, Jenneken v., relig., 28—
 29
 Elsch, Hendrik v., 102
 Elsen O.Praem., G. v. d., 121
 — S.J., G., deken, 111—112, 114,
 116—117, 119—120
 Epiktetos v. Hiëropolis, 167—168
 Erasmus, Desiderius, 169, 171, 176,
 178, 180
 Ernest v. Beieren, biss., 26
 Erp, Rutger v., rector, 133
 Espen, v., 108
 Essen, L. v. d., prof., 189, 192—194
 Eucharius, Eligius, 146
 Euphemius, patriarch, 230
 Eynatten, Maximiliaan v., 134

 Farnese, Alexander, hertog v. Par-
 ma, 125—126, 138—139
 Felix III, paus, 230
 Ferrieri, mgr Innoc., internuntius,
 117—119
 Fighe, Zr Lutgardis, 217, 219—220
 Flaccus, Varrius, 185
 Flavitas, patriarch, 230
 Föhr, president seminarie, 120
 Forgeur, Jozef, vic.gen., 234
 Fourment, Helène, 218
 Franciscus Sonnius, biss., 124
 Franciscus Xaverius a S. Lamberto
 O.Carm., pater, 303
 Franken Jr., C. A. J. rector, 297—
 298, 304
 — Sr., C. H. J., rector, 291, 297,
 303
 Frederik III, keizer, 124
 Frickx, George, 197
 Froben, J., 180

 Galenus, Claudius, 174, 176
 Gaza, Theodorus, 174, 176
 Gelder, mgr Henricus v., biss.,
 192—193
 Gendt O.Carm. Matthias de, 303
 Gerarts, Henrica, 132
 —, Joh., 133

- Gerits, Mattheus, 129
 Gherincx, Petrus, rector, 134
 Ghert, mr P. G. v., 237
 Gils, Antonius v., president seminarie, 226—227, 246—247
 Gnapheus, Gulielmus, 146
 Gobbelschroy, Mr. P. L. J. S. v., minister, 247
 Goch, Godefridus v., 15—16
 Godefridus, kanunnik, 188, 190, 192—196
 Godschalk, mgr A., 52
 —, Joannes, 183, 185
 Goldberg, J., 245
 Goubau d'Hovorst, F. M. baron, 228, 233—234, 237—242, 247
 Govarts, Petrus, apost.vic., 91—92, 94, 105—109
 Graaf O.F.M., Nepomucenus, past., 68
 Gracht, Gedeon v. d., wijbiss., 20
 Grapheus, Corn., 168
 Grave, Karel de, 294
 Gremme, Marcellis, maire, 44
 Grinsven, Petrus v., 124
 Grooff, mgr Jac., apost.vic., 118
 Grootte, Geert, 3
 Gunterslaer, Laurens v., 132
 Gijsbert, heer, 3
 Gijsberts, Hubert, 28
 Gijsbertus Masius, biss., 109, 126, 139
Hafkenscheid, 115
 Ham, J. v., 294
 — S.J., pater v., 114
 Hamelen, v., 115
 Harderwijck, Joannes, rector, 15, 23
 Harena, Laevinus de, 167
 Hasque S.J., L. de, 112, 117, 120
 — S.J., P. H. de, 117
 Hatart, Gerard v. d., 146, 154, 164, 176
 Hees O.F.M., Wilhelmus v., 65
 Heesacker, Lambertus v., 130, 134
 Hendrik II, koning, 184
 Hendrikx, mgr F. N. J., vic.gen., 72, 74, 76
 —, Jenneken, relig., 27
 —, Lambertus, rector, 23
 —, Maria, 132
 —, Willem, 3
 Henricus II, keizer, 271
 Henricus v. Gelder, biss., 192—193
 Herentals, Gerard v., 130
 Herman, heer, 3
 Hermans, Adam, 129
 —, J. G., 288
 Herraets, Jac., rector, 290—291, 296, 303
 Hesiodos, 162, 164, 173
 Hetteema O.F.M., pater gardiaan, 65
 Heuvel, H. v. d., past., 50
 Heuvels, pr., 120
 Heylbroeck, Jan, secr., 138
 Heymans, Jan, notaris, 27
 —, Maria, 200
 Hezius, Wilh., 96
 Hieronymus, St., 186, 257
 Hillen, Jan, 149—150, 156
 —, Michiel, 150, 168
 Hippokrates, 175—176
 Hirn, mgr F. J., biss., 228, 234
 Hispanus, Petrus, 148
 Hoen, Augustinus, prof., 182, 184
 Hoevenaars O.Praem., W., 121
 Hoex, Lambertus, 31
 Hohenzollern, Joanna Josepha prinses v., 276
 Homerus, 164, 168, 181
 Hoochstraten, Jan Hillen v., 149—150, 156
 —, Michiel Hillen v., 150, 168
 Hoogaerts, J., deken, 247, 249
 Hootsmans, N., rector, 68—69
 Hooydonk, mgr Joannes v., biss., 116
 Hoppenbrouwer, Jorden de, 90
 Horatius Flaccus, Q., 160, 164, 173, 182—183, 185, 187, 286
 Hormisdas, paus, 230
 Horne, Jacobus IX v., prins-biss. v. Luik, 11
 Horst, Mr Ch. v. d., 116, 120
 Hortis, Joannes ab, 175, 177
 Houckaert, Eligius, 146
 Houtloex, Johanna, 134
 Hove, Mr Walter v. d., rector, 125
 Hovius, Matthias, aartsbiss., 124—125, 135, 138
 Hoynek v. Papendrecht, C. P., 105, 110
 Hoze, Henricus, 135
 Huberts, A. J. A., rector, 53, 55, 58
 —, Gerlachus Egonsz., pr., 132
 Hugo, heer, 3

- Hulsbeeck, Joannes, pr., 298
 Hunaeus, Augustinus, prof., 182, 184
 Hunibaldus, 142
 Huyke S.J., L., 112, 120
 Huyskens, Dirk, 86
 Huysman, Jan, past., 170—171

 Ignatius a S. Leone O.Carm., pater, 302
 Innocentius VIII, paus, 6—7
 Isabella Clara Eugenia v. Oostenrijk, aartshertogin, 199
 Isaias, profeet, 258
 Ischyrius, Chr., rector, 151

 Jacobs O.F.M., Petrus, 65
 —, pr., 120
 Jacobus IX v. Horne, prins-biss., 11
 Jacobus Boonen, aartsbiss., 205
 Jan I, hertog v. Brabant, 198
 Jan Willem, hertog v. Kleef, 139
 Jans, Catharina, relig., 15, 23
 Jansen, H., 299
 Janssens, Abraham, 197
 Joanna v. Jesus, relig., 31
 Joannes, patriarch, 231
 Joannes XXIII, tegenpaus, 4
 Joannes Augustinus Paredis, biss., 116
 Joannes v. Hooydonk, biss., 116
 Joannes Zwijzen, biss., 49—53, 57, 111—120
 Josaphat, prins, 271
 Joseph Bergaigne, biss., 91
 Jozef II, keizer, 200, 220
 Justinus I, keizer, 231
 —, M., 286
 Juten, G. C. A., past., 122—123

 Karel II, koning, 201
 — V, keizer, 16, 19, 24—25, 124, 183—184
 Katzenellenbogen, Philips v., biss., (190)—191, (194)
 Kerkhof, Clara, relig., 43, 47
 Kessel, Arnoldus v., pr., 132
 —, Herman v., pr., 134
 Kievits, 107
 —, Johannes, kanunnik, 121
 Kilsdonk, A. v., past., 51
 Kleantes v. Assos, 167—168
 Kleef, Philips v., 132
 Koedijk S.J., J., 111—113, 117, 119—120
 Koenen, Joh., 133
 Koolwijk, Hendrik v., 36
 Krimmen, Adriaan v., 146—147
 Kyrnos, 162, 164

 Lactantius, L. C. F., 186
 Lacteus, Joannes, 170—171
 Lamberti, Rutger, 131
 Lambertus, St., 12
 Lanckvelt, Georgius v., 143—161
 Laskares, Constantinus, 174—176
 Laurentius Metsius, biss., 124, 126
 Lebiffe, kanunnik, 104
 Leemputte, Hendrik v. d., vic.gen., 29, 107
 Leeuw, Petrus de, 127
 — S.J., P. A. v. d., 118
 Lefèvre O.Praem., Placide, prof., 202
 Lent, Jan v., 159—160
 Leo X, paus, 6, 16, 41, 53, 58, 61—62
 Leopoldus a S. Sacramento O. Carm., pater, 302
 Levarsius, 170—171
 Leyten, Petrus, 133
 Libertus a S. Joanne O.Carm., prior, 275, 302—303
 Lieshout, Gosuinus v., 129
 —, Nicolaus v., rector, 128
 Lindanus, mgr Wilhelmus, biss., 126, 138—139, 250
 Linden, v. d., secr., 120
 Lindert, Jos. J. v., 58—59, 61
 Lipiers, Zr Catharina, 206, 208
 Livius, Titus, 183
 Lochiensis, Nic. Barth., 146
 Lockemans, Agnes, relig., 30
 Locquenghien, Zr Catherine de, 206
 —, fam. de, 198
 Lodewijk Napoleon, koning, 224—227, 282
 Loeus, Joannes, 153
 Loffeld, Ed., 134
 Lontrem, Mr Digman, 125
 Loos, J. C. v. d., 228, 267, 297
 Louw, Peter de, 140—142
 Loyen, Gijsbert, 131
 Lucas a S. Aegidio O.Carm., pater, 302
 Lucassen, Gosuinus, 133
 Lucilius, Gaius, 144, 146, 162, 164
 Luther, Maarten, 19

Luur O.F.M., Victoricus v. d., 78

Macedonius, patriarch, 230
 Macropedius, Georgius, 143—161
 Manders, Jud., past., 106
 Manutius, Aldus, 176
 Marchant, P. Petrus, 31, 54
 Marck, mgr Erard de la, prins-biss., 124, 168
 —, Everardus de la, 166—168, 171
 Marie Louise, keizerin, 227
 Marinis O.P., J. B. de, gen., 208
 Marinus, Jacobus, 173
 Marius a S. Judoco O.Carm., pater, 303
 Martens, P. J., pr., 131
 Martinus, Joannes, 175, 177
 Masius, mgr Gijsbertus, biss., 109, 126, 139
 Massenius, Franc., 168
 Matthias a S. Bartholomaeo O. Carm., pater, 303
 Maude, Lieven v. d., 166—168, (171), 177—180
 Mauritius a S. Jacobo O.Carm., pater, 302
 Maximiliaan I, keizer, 124
 Méan, mgr F. A. M. C. graaf de, aartsbiss., 47, 240
 Meester, Zr Catharina de, 206
 Meeus, Joh., 133
 Meeuwen, Theodoricus, prior, 180
 Melanchton, Philippus, 148
 Menander, 144—145
 Merne, v., secr., 116
 Merode, Jan, kanunnik, 126
 —, Werner v., kanunnik, 87
 Metsius, mgr Laurentius, biss., 124, 126
 Meulen, v. d., 107
 —, Hendrik v. d., kanunnik, 165
 —, Johan v. d., prof., (= Molanus) 140—143
 Meylink, Mr A. A. J., 114
 —, A. C., aartspr., 252
 Michael a S. Augustino O.Carm., provinciaal, 276, 305
 Michael Ophovius, biss., 91
 Mil, Joh. v., pr., 131
 Molanus, Johannes, prof., 140—143
 Molendino, Henr. de, kanunnik, 165
 Molenmakers, G. C. past., 249
 Montanus, Godfried, kapitteldeken,

150—151

Monux, Elisabeth, 99
 Morre, Gerard, 174, 176
 Moser, G., prof., 226, 240
 Mostert, Theresia, relig., 43
 Murmellius, Joannes, 154
 Mutsaerts, mgr W. P. A. M., biss., 64, 66, 72, 74, 76, 78—79, 82
 Naets, Gerardus, kanunnik, 130
 Nagell, C. F., 286
 Nannius, Petrus, 146
 Napoleon I, keizer, 43, 45, 226—227, 231, 235, 251, 296
 Nasalli, mgr Ign. graaf, nuntius, 241
 Neerloon, Sebastiaan v., 132
 Nepos, Cornelius, 286
 Nicolaas IV, paus, 5
 — V, paus, 124
 — a Nativitate Domini O.Carm., pater, 301—302
 — Zoes, biss., 41, 53, 124
 Niessen, Iwan, 132
 Nieuwland, mgr. Nicolaas v., biss., 160—161
 Noir, Philippe le, 161—165
 Nols O.F.M., Cornelius, rector, 9—10, 31—33
 Noot, Hieronymus v. d., aartsdiaken, 126
 Nooy, G. v., aartspr., 227—228, 237, 282
 Norbertus a S. Juliana O.Carm., pater, 303
 Nuwenhoven, Wilh. de, 135
 Nuyens, Dr W., 274
 Ondersteyn O.Praem., Dr M. J., prelaat, 80
 Opdenkamp, pr., 120
 Ophovius, mgr Michael, biss., 91
 Orval, Egidius v., 193
 Orydrius, Arn. B., 171—173
 Os, Robrecht J. v., past., 139
 Otbertus, biss. v. Luik, 191, 196
 Otto, Joannes, 182, 185
 Ovidius Naso, P., 164, 183, 286
 Paredis, mgr J. A., biss., 116
 Parma, Alexander Farnese hertog v., 125—126
 Paschasius a Resurrectione Domini O.Carm., pater, 302

- Pauli, Agnes Jan, 129
 —, F. Henr., rector, 131
 Pauwels, heer, 3
 Pelgrom, Hendrik, kanunnik, 165, 181—184
 —, Simon, 161—165, 176, 183, 185
 — de Bije, fam., 161
 Pels, Joh., rector, 134
 Pepijn I, 142
 Perses, 162, 164
 Petra, mgr. Vincenzo, kardinaal, 93
 Petrus, biss. v. Fano, 25
 — a S. Joanna O.Carm., pater, 303
 Pey, Jean, abbé, 229
 Phaedrus, 286
 Philippus, biss. v. Osnabrück, 190—191, 194
 Philips II, koning, 24, (123—125), 142
 Philipsen, Joh. Wilh., 128
 Phokylides, 162, 164
 Piercx, Johanna, 180
 Pisani de la Gaude, mgr C. F. J. baron de, biss., 234, 257
 Pius V, paus, 6, 41, 49, 58
 — VII, paus, 232, 236
 — IX, paus, 119
 — X, paus, 59
 — XI, paus, 61
 — XII, paus, 53, 75, 78, 81
 Placentius, Joh., 146
 Plautus, Titus M., 145—146, 180
 Plinius, C., 157
 Poliziano, Angelo Ambr., 186—187
 Polykleitos, beeldhouwer, 163
 Pompeius, Festus, 183, 185
 Praxiteles, 163
- Quintilianus, M. F., 183, 185
- Rambures, Antonia v., gravin, 10, 27
 Rappard, Mr A. G. A. v., 114—115
 Rasonis, Henr., rector, 134
 Regio, Nicolaus de, 176
 Rescius, R., 148, 176
 Reuchlin, Johan, 144, 146
 Reyneri, Joannes, kapitteldeken, 107
 Riddere, J. de minister-provinciaal, 32
 Ringelberg, Joachim, 148
 Robben, Elisabeth, 99
 Robiano, mgr J. A. de, biss., 234
 Roelants, Joachim, art. et med. doctor, 175—176
 Roelofs, Thomas Joh., 132
 Rommerswaal, Aegidius Elig. v., 182, 184
 —, Elgearde v. d. Gracht v., 201
 Roosendaal, Chr. Corn. v., 128
 Roothaan S.J., J. Ph., 111, 118—119
 Roy, Wilh. de, 133
 Roymans, Lambertus, president seminarie, 107
 Rubens, Zr Constance, 218—219
 —, Peter Paul, 197, 201, 218
 Rullen, Walter v. d., 131
 Rumoldi, Rumoldus, 131
 Rutten, Aegidius, 133
 Ruttink, ds., 289
 Rijckevorsel S.J., pater v., 118
 Rijden, v., 106
 Rijns, Zr Barbara, 206
- Sallustius, C., 183
 Sambeek, J. B. v., kap., 118
 Sandt, H. v. d., rector, 49—51
 Sasse van Ysselt, 289
 Sassen, Mr J. H., 248, 259—262
 Saxendorf, Rosa v., relig., 33—34
 Sbruyne, Joh., kapitteldeken, 131
 Sbruyne, Henricus, pr., 134
 Scheller, 284, 286
 Schelliers O.P., Hendrik, 208, 210, 214, 221
 Schenckels, Antoon, 185—186
 —, Arnold, 185—186
 —, Dominicus, 166—187 passim
 —, Jan, 180, 185—186
 —, Lambert Thomas, 180, 185—186
 —, Willem, 180
 Schepers, Johan, 132
 Schinnaerts O.Carm., p. Angelinus, 302
 Schoeffer, Jan, 164—165
 Seisemaecker, P. J., 126
 Seneca, L. A., 162, 164
 Sepinski O.F.M., Augustinus, minister-generaal, 80
 Sevilla, Isidorus v., 157
 Siegfried, deken, 120
 Simons, fr. Domitianus, 112
 Smeets, Corn., 87
 Smits, Dr A. J. W., 297, 304
 —, Henr. Lamb., rector, 51
 —, Joh. H., regent seminarie, 226
 Snellarts, Gielis, 86
 Snellinck, J., 197

- Soer, Dr Fr., 297, 304
 Someren, Dirck v., 26
 Sonnius, mgr Franciscus, biss., 124
 Spelmaker, Jud. L. J., 131
 Spina, Philippus a, kapitteldeken, 181—184
 Spinelli, mgr. Jozef, nuntius, 92—93
 Stamelaert, fr. Arnoldus, 98
 Stayakers, Henricus, rector, 29, 32
 Steen, Pater, 43—44
 Steenhuis, Henrick v., ambtman, 25
 Stegen, Gosuinus v. d., rector, 123—124
 Steyart, Mart., apost.vic., 246
 Stockelman, 86
 Straeten S.J., Jos. v. d., 188—196 passim
 Strick O.Carm., Hubertus, 272, 296, 303
 Strijen, mgr Jan v., biss., 125
 Strijthagen, Gerardus v., 134
 Suggestode, Dr Gerard v., officiaal, 175
 —, Gerard v., kanunnik, 173—175
 Sweers, Gosuinus, pr., 133
 Swinkels, Barbara, relig., 45
 Symmachus, paus, 230
- Talhour, Eringardis, begijn, 9—16 passim, 81
 —, Gerard, schout, 9, 11
 —, Gerberga, echt. v. Udo, 9, 81
 —, Maria, begijn, 9—16 passim, 81
 —, Udo, 9, 13—14, 81
 Tasse, Barbara, abdis, 199
 Tepslemius, Albertus, 152
 Terentius Afer, Publius, 144—145, 181, 183, 185, 286
 Tertullianus, Q.S.F., 248, 256
 Theocritus, 162, 164
 Theognis, 162, 164
 Thulden, Arnoldus v., abt, 202
 —, Zr Charlotte v., 200, 202—205, 207—208, 210, 212, 214—221
 —, Dirk v., 200, 202
 —, Hendrik v., 201
 —, Jacob v., koopman, 201
 —, Jan v., schepen, 200—201, 204
 —, Jan Florentius v., 201
 —, Zr Juliana v., 197—222
 —, Maria v., 201
 —, Nicolaas v., schepen, 200
- , Simon v., 201
 —, Theodoor v., schilder, 201—202
 —, Theodorus v., prof., 200
 Thijs O.Praem., Isfridus, 188, 190
 Tielt, Wilh. v., mag., 134
 Tilenus, A., 185
 Timmermans, Adam, 129
 Timoon, 169, 171
 Timotheus, patriarch, 230
 Titelmans, Franciscus, 148
 Trapezuntius, Georgius, 148
 Trebellius, koning, 271
 Tricht, Arnoldus v., 151
 Trosée, Dr F. B., 297, 304
 Tsharden, Wijnand, pr., 132
 Turnhout, Jan v., 148, 184, 186
 Tuyl, Cecilia v., relig., 31, 34
- Urbanus VIII, paus, 31
- Valenti, mgr Silvio, nuntius, 93
 Velde de Melroy, mgr J. B. R. baron v. d., 225, 234
 Ven, Godefr. v. d., mag., 130
 —, mgr. W. v. d., biss., 53, 56, 58, 62, 67—68
 Verbeeck, Joannes, past., 32
 Verbunt, Josephina C., 113
 Verepaeus, Simon, 146, 180, 280
 Vergilius Maro, Publ., 183, 286
 Verheyen, 289
 —, Anneken, relig., 28—29
 Verhuell, C. H., 245
 Verkuylen, Antonius, past., 49—50
 Vermeulen, G. A., aartspr., 117
 — S.J., pater, 118
 Verschueren O.F.M., Lucidius, 72—73
 Verspilt, J. B., pronot.apost., 95, 105, 107, 110
 Verulanus, Sulpitius, 154
 Vervoort, J., kap., 250
 Vileirs, commissaris, 43
 Villeroy, maarschalk de, 197
 Vingerhoets, A., rector, 61, 64, 66, 71—72
 Vitalis O.Carm., pater, 303
 Vogels, Elizabeth, 134
 Volder, Gulielmus de, 146
 Voltaire, F. M., 247
 Voort, Lamb. v. d., mag., 133
 Vos, Daniel, 128
 —, J., 299
 — O.F.M., Judocus de, rector, 33—

- 36
 —, Stijntje, relig., 25—26
 Vossius, Gerardus, 285—286
 Vreken, J. B. v., 240
 Vree, mgr. F. J. v., 113—116
- Waelre, Walterus v., 130
 Waeter O.Carm., p. Christianus v., 302
 Walteri, Jacobus, 135
 Wechel, Christiaan, 173, 175—176
 Weers, Servatius, past., 134
 Wermbold, heer, 3
 Werner, C. H., notaris, 45
 Weylingh, 284—286
 Wilde S.J., pater, 120
 Wilhelmus Lindanus, biss., 126, 138—139, 250
 Wilhelmus P. A. M. Mutsaerts, biss., 64, 66, 72, 74, 76, 78—79, 82
 Wilhelmus v. d. Ven, biss., 53, 56, 58, 62, 67—68
 Willem I, koning, 45—48, 114, 227—228, (234 vlg.), 247, 251, 290, 296, 301
- II, koning, 48, 66, 112—115, 234, 291
 — III, koning, 235
 — V, prins v. Oranje, 224
 Willems, Joh. W., rector, 132
 —, Lijskens, relig., 28
 Wilmer, G. P., biss., 252
 Wils, Augustinus, 185
 Wit, de, pr., 120
 Wijnbeek, Mr Henri, inspecteur, 265, 279—283, 288—291, 297
 Wijs, Charles de, rector, 58
- Yman, Jutta, relig., 15
- Zegers, Joh., 130
 Zeno, keizer, 229—231
 Zoe(sius), mgr Nicolaas, biss., 41, 53, 124
 Zoilos, sofist, 151
 Zovitius, Jacobus, 146
 Zwijzen, H., saec.pr., 112
 —, mgr Joannes, aartsbiss., 49—53, 57, 111—120, 252
 —, pater Victor, 112
-

REGISTER VAN PLAATSNAMEN

- Aken, 299
 Aldenbiesen, 134
 Alexandrië, 164, 168
 Algiers, 233, 235
 Almelo, 24
 Altena, 123
 Alverna, 79
 Amay, 189, 192—193, 195—196
 Amersfoort, 3
 Amsterdam, 3, 19, 114, 161, 247, 269
 Anthonis (St.), 269
 Antiochië, 18
 Antwerpen, 91, 95, 98, 100, 107, 110, 146, 148, 150—151, 153—154, 156, 164, 168, 171, 176, 184—185, 197, 199, 201—202, 208
 Arendonk, 108
 Arles, 248, 256
 Arnhem, 168, 180
 Arrezzo, 176
 Asten, 97, 105
 Athene, 168, 171
 Atrecht, 199
 Augsburg, 124
 Auverghem, 208
 Averbode, 202
 Aylesbury, 198

 Baarle, 109, 129
 Baden, 139
 Basel, 180
 Batenburg, 9, 15
 Berchem, 28, 31—32, 68
 Bergeyk, 128, 171, 173
 Bergen-op-Zoom, 278
 Beringen, 122—123, 127, 129—130
 Berne (abdijs v.), 80, 101, 121
 Besançon, 167, 171, 180
 Beugen, 269
 Bois-Saint-Sixte, 199
 Bommel, 123
 Borgloon, 199
 Boulogne-sur-Mer, 164

 Boxmeer, 263—305 passim
 Boxtel, 99, 106, 124, 127—128
 Breda, 98—99, 125—126, 129, 139, 227, 234, 237, 252, 278
 Breugel, 134
 Brugge, 185
 Brussel, 91—95, 97, 102, 105—107, 110, 124, 126, 135, 158, 162, 164, 168, 180, 197—204, 206, 208—210, 214, 216—221, 238, 240, 269, 276, 303
 Budel, 132

 Carthago, 145, 256
 Casteren, 101
 Chevetogne, 61
 Citeaux, 219
 Constantinopel, 119, 175, 185, 229—231
 Corneto, 185
 Costnitz, 175
 Coudewater, 199
 Cranenburg, 269
 Culemborg, 117—118
 Cuijk, 9—11, 13, 27, 58—59, 61, 122—123, 125, 127, 130—132, 266, 269

 Delft, 112—114
 Dendermonde, 199
 Desschel, 109
 Deurse 269
 Deventer, 126, 146, 148, 154, 191
 Dieden, 44—45, 68
 Diest, 125; 137
 Dinther, 101—104
 Doornik, 126, 131, 228, 234
 Dordrecht, 285
 Douai, 199
 Duisburg, 151, 185
 Duizel, 300
 Dungen, den, 106, 180
 Düsseldorf, 139

 Edingen, 170—171, 173

- Eerschot, 134, 191
 Eersel, 106
 Eindhoven, 99, 150—151, 302
 Elvira, 248, 255
 Enghien, 170—171, 173
 Etten, 139

 Fano, 25
 Fatima, 76
 Florence, 175, 187
 Fontainebleau, 45

 Geertruidenberg, 139
 Geffen, 97, 102—103
 Geldern, 271, 274, 277—278, 302, 304
 Geldrop, 133—134
 Gemert, 106, 134, 143, 247, 283, 288
 Gennep, 269
 Gent (België), 146, 151, 168, 171, 173, 177, 180, 185, 197, 232, 234, 242
 Geraardsbergen, 166, 168
 Gheel, 92—93, 95, 107—109
 Gilze, 129
 Gorcum, 30, 82, 269
 Gouda, 3
 Grave, 9, 25—30, 49, 116, 269, 294—295
 Gravenhage ('s-), 111—119, 146, 265, 269, 278, 282, 284, 289
 Groningen, 159

 Haaren, 114—115, 247
 Haarlem, 3, 161, 252, 269
 Halsteren, 128
 Hamburg, 21
 Hamont, 128
 Harderwijk, 269
 Haren (bij Megen), 1, 9, 13—15, 26—32, 36—37, 41—45, 48—52, 58—59, 61—62, 64—70, 72—73, 75, 79, 269
 Hebron, 161
 Hedikhuizen, 105
 Heerenberg ('s-), 252
 Heesch, 102—104, 106, 130—131
 Heeswijk, 80, 101, 121
 Helmond, 122, 133, 269, 273
 Herentals, 175
 Herlacr (seminarie), 240, 247
 Herpen, 132
 Hertogenbosch, 's-, (bisdom), 28—29, 41, 52, 58—59, 61, 72, 81, 91—110 *passim*, 121—122, 124, 188, 196, 223, 240, 253, 259
 —, (stad) 9, 11, 15, 43, 69, 91—110 *passim*, 121—126, 130—132, 134, 138—140, 143, 146, 148, 151, 154, 161, 164—166, 173, 176—177, 180—181, 184—186, 199—201, 237, 247—249, 253, 262, 269, 278, 295
 —, (vicariaat) 29, 41, 92, 113, 116, 223—224, 227, 247, 251—252
 Heusden, 15, 123—124
 Heyen, 269
 Hilvarenbeek, 99, 122—123, 127—129, 201
 Hilversum, 299
 Hoboken, 199
 Hoogstraten, 150
 Hoodonk, 191
 Horssen, 14—15
 Houthaalen, 130
 Huissen, 24

 Innsbruck, 25

 Jericho, 211

 Kamerijk, 124, 184
 Kampen, 174, 176, 269
 Katwijk (a/d Rijn), 113—114, 117—118
 Keerbergen, 134
 Kekerdom, 299
 Keulen, 8, 95, 130, 151, 185, 269
 Kleef, 139

 Leeuwarden, 269
 Leeuwen, 137
 Leiden, 180, 269, 301
 Leidsendam, 269
 Leipzig, 164
 Leuven, 31, 91, 106, 124—125, 128, 137, 140—143, 148, 168, 173, 176, 181—182, 184, 189, 200, 202, 299
 Lithoyen, 77—78
 Lokeren, 269
 Lommel, 135
 Luik, 11—13, 20, 26—27, 29, 32—33, 35—37, 47, 80, 104, 123—124, 126, 128, 130—131, 134, 137, 143, 168, 191—194, 196, 234, 289
 Luxemburg, 120
 Maartensbosch (St.), 166, 168, 171

- Maasbommel, 68
 Maastricht, 151, 295
 Macharen, 68
 Mainz, 130
 Maren, 131
 Mechelen (België), 47, 91, 93—95,
 105, 109—110, 123—125, 135,
 164, 175—176, 184, 199, 202,
 205—207, 214, 217—220, 234,
 240, 242
 Medemblik, 3
 Meerhour, 129
 Meerveldhoven, 250
 Megen, 1, 9—11, 13, 23—25, 27—
 29, 31—33, 35—36, 48—49, 52,
 58—59, 61, 65—66, 68, 72, 79,
 115, 273, 283, 288—290
 Melsen, 269
 Merkelbeek, 278, 284, 302, 305
 Middelburg, 125
 Mill, 269
 Moergestel, 184
 Mol, 108, 129
 Monster, 120
 Munster, 223, 265
 Munsterbilsen, 278
 Muysen, 202
- Namen, 232, 234, 236, 257
 Nederweert, 107
 Nederwetten, 191
 Neuchatel, 185
 Nieuwburg, 269
 Nieuwpoort, 148
 Nikopolis, 168
 Nuland, 102—103
 Nunen, 133
 Nijmegen, 25, 30, 269, 295
- Oedenrode (St.), 99, 135, 180,
 188—196
 Oeffelt, 269
 Oirschot, 62, 83—90 passim, 99,
 126, 128, 139
 Oisterwijk, 106, 122, 184
 Oldenzaal, 297
 Olland, 180
 Olmen, 108, 130
 Omer (Saint -), 10
 Ommel, 97, 105
 Oosterhout, 129, 273
 Oostham, 130
 Orthen, 100—101, 104
 Osnabrück, 190—191, 194
- Oss, 68, 105, 124, 269
- Parijs, 146, 166, 171—173, 175—
 176, 184—185, 202, 247
 Péruwelz, 199
 Polder (de -), 129
 Poppel, 109
 Postel, 107
 Prinsenhage, 126, 128
- Ramsel, 108
 Ravenstein, 45, 49, 115—116, 132,
 139, 269
 Reek, 50—52, 62, 66—67, 69—70,
 75, 77—79, 269
 Rethy, 108, 130
 Rixtel, 122
 Roermond, 27—28, 41, 125—126,
 138, 140, 142, 234, 269, 272, 293
 Rolduc, 189
 Rome, 93, 117—119, 124, 208,
 230—233, 237—238, 243, 250,
 261
 Rooigem, 168, 177, 180
 Rosmalen, 100, 103
 Rotterdam, 42—43, 269
 Rijkevoort, 269
 Rijssel, 168, 171, 199
- Sambeek, 269
 Sammel (bij Gheel), 108
 Scheut, 168, 180
 Schijndel, 102, 132, 247, 252, 259
 Someren, 106, 132, 134
 Son, 102, 132
 Striphout, 133
- Tessenderlo, 129
 Thessalonike, 176
 Thienen, 137
 Tiel, 26
 Tilburg, 61, 112—115, 117, 246—
 247, 300
 Tongelre, 132
 Tongeren, 269
 Tongerlo, 97, 106—107, 109, 121,
 125, 138
 Toulouse, 208
 Trente, 6
 Turnhout, 269
- Uden, 131, 199, 220, 269
 Udenhout, 106
 Utrecht, 1, 3—5, 7—9, 15—17, 24,

- 31—32, 39, 52, 57, 63, 79, 117,
143—161, 175, 185, 227, 237, 282
- Vaucelles, 184
Velp (N.Br.), 26, 66
Venetië, 176, 185
Venlo, 139, 295
Venray, 269
Vierlingsbeek, 269
Viverselle, 130
Vlissingen, 232
Vlijmen, 105
Vollenhove, 9
Vught, 180
- Waalwijk, 109
Wamel, 269
Warmond, 19, 246, 252
- Waterloo, 235
Watstena, 197
Weesp, 269
Well, 269
Wervicq, 168
Westerloo, 108—109, 269
Woensel, 106, 122—123, 127, 132—
135
Woeringen, 198
- Zaltbommel, 15
Zeelhem, 129
Zeelst, 250
Zenderen, 301
Zepperen, 3
Zoerle, 107
Zoggel (onder Heesch), 130
Zolder, 129
-

REGISTER VAN ZAKEN

- Aartsdiakenaat Kempenland, 122
 vlg., 127—138
 Apostolisch vicariaat, 115
 Archivalia (Bossche -), 91—110
 Artes liberales, 270
- Bejaardenzorg, 68
 Birginitessen, 197—222
 Breve v. Pius VII, 236
 Brieven (Herderlijke -) v. Ant. v.
 Alphen, 244—262
 Broederschap v. O.L. Vrouw, 83—86
 Bullen (Pauselijke -),
 — Alexander VI, 8
 — Benedictus XIV, 225, 228, 234
 — Bonifatius VIII, 2
 — Bonifatius IX, 3—5
 — Innocentius VIII, 6
 — Joannes XXIII, 4
 — Leo X, 6, 41
 — Pius V, 6, 41, 49
 — Pius XI, 61
 — Urbanus VIII, 31
- Capucinessen, 66
 Capucijnen, 66
 Carmelieten, 263—305 passim
 Carmelitessen, 265
 Clarissen, 2, 61
 Comedie te Tilburg, 246—247
 Concilie v. Trente, 6
 Concordaat v. 1801, 231—233
 Congregatie voor de Religieuzen, 63
- Dialektiek, 148
 Diarium v. biss. Ophovius, 91
 — der Jezuiten in Den Haag, 110
 vlg.
 Diptieken, 228, 230—232
 Dominicanen, 208, 298
 Dominicanessen, 208
- Engelse ziekte, 176
 Epistola Apologetica, 188, 196
- Franciscanen, 119
 Franciscanessen, 1
 Franse revolutie, 42 vlg.
 Fraters v. Tilburg, 117
- Gasthuismeester (reglement), 87—
 90
 Gebeden (Openbare -), 223—243
 Gebedstafels, 228, 230—232
- Handschriften G. Coeverincx,
 121—139
 Herenigings-apostolaat, 75 vlg.
 Hiërarchie (herstel kerkelijke -),
 251—252
 Hiëronymus-school (St. -), 143—
 160 passim
 Humanisten (Bossche -), 140—187
- Jezuiten, 110—120
 Jezuietencolleges, 268, 278
- Kapellen,
 — St. Anna, 96, 99
 — St. Antonius, 100—101
 — St. Joris, 123—124
 — Mallantskapel, 99
 — Spaanse legatie, 110
- Kapittel v. Utrecht, 3 vlg., 7—9,
 15—17, 24, 31—32, 39, 52, 57, 63
 — v. Zeppen, 3
 Kerkelijk Wetboek (v. 1917), 61
 Kerkmuziek, 249 vlg.
 Ketterij der Eutychnanen, 229 vlg.
- Kloosters,
 — Baseldonck (den Bosch), 161
 — St. Bernardsdal (bij Diest),
 125
 — Bethlehem (Haren bij Me-
 gen), 1—82 passim
 — Caecilia-convent (Utrecht), 3
 — la Cambre (Brussel), 105,
 202, 205, 214, 216—219
 — Catharina-convent (Heus-
 den), 15

- Coninxdal (Roogem bij Gent), 168, 177, 180
- Domus Sophiae (Vught), 180
- Druiventros (Brussel), 199, 216
- St. Gregoriushuis (Den Bosch), 143, 154
- Holtmeer (Horssen), 9, 14—17, 23—25
- Jerusalem (Lithoyen), 78
- ter Kameren (Brussel), 105, 202, 205, 214, 216—219
- St. Maartensbosch (bij Geeraardsbergen), 168
- Mariagraf (Grave), 26 vlg.
- Mariatroon (Dendermonde), 199
- Mons Blandinus (Gent), 173
- Munnikhuizen (bij Arnhem), 168, 180
- Nazareth (Reek), 50 vlg.
- O.L.Vrouweberg (Dijc-Holtmeer), 9, 14—17, 23—25
- Scheut (bij Brussel), 168, 180
- Val-Duchesse (Auverghem), 208
- Koninklijk Huis (Gebeden voor het), 223—243
- Kruisheren, 298
- Latijnse school,
 - (algemeen), 265, 278 vlg.
 - Boxmeer, 263—305
 - Edingen (Enghien), 173
 - Geldern, 271, 274, 277, 304
 - Gent, 171
 - 's-Hertogenbosch, 140, 143, 166, 173, 181
 - Munsterbilsen, 278
 - Roermond, 140
 - Utrecht (Hieronymusschool), 143—160 passim
- Mandementen v. Antonius v. Alphen, 244—262
- Minderbroeders, 2, 32 vlg., 65, 82, 298
- Moderne Devotie, 2, 7
- Modevakscholen, 69
- Mysteriespel „Elckerlyc”, 151
- Odalegende (Sint -), 188—196
- Penitenten der Hereniging (Zusters -), 1—82
 - Caeremoniale, 58 vlg., 64—65, 72
 - Constituties, 53 vlg., 61 vlg., 67 vlg., 75, 78—79
 - Handboekje, 61
- Reform v. Limburg, 31
- Salvum fac Regem, 223—243 passim
- Schooldrama's, 143 vlg., 271
- Synoden, 248
- Te Deum (Zingen v. het -), 224—225, 233, 235—237, 240—242
- Tertiarissen, 2, 5 vlg., 73
- Toneelspelen (Verbod v. -), 246—248, 253—259
- Trappisten, 298
- Vermakelijkheden (Openbare -), 259—262
- Vicariaat (Apostolisch -), 115, — (Bossche -), 92
- Vrede v. Munster, 223, 265 vlg.
- Wereldoorlog (Tweede -), 70
- Zoete Lieve Vrouw, 91
- Zuster Juliana v. Tuldén, 197—222
- Zusters v. Liefde, 112—113, 117
- Zusters v. Oirschot, 62
- Zusters Penitenten, 1—82